

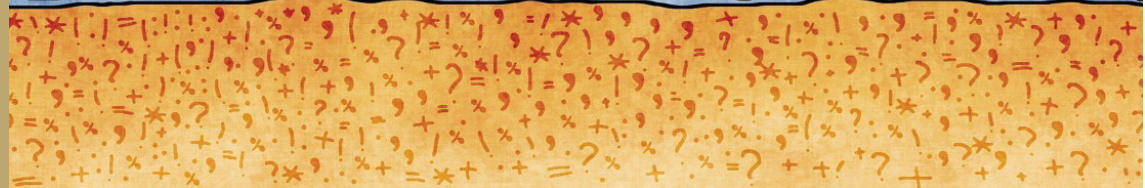
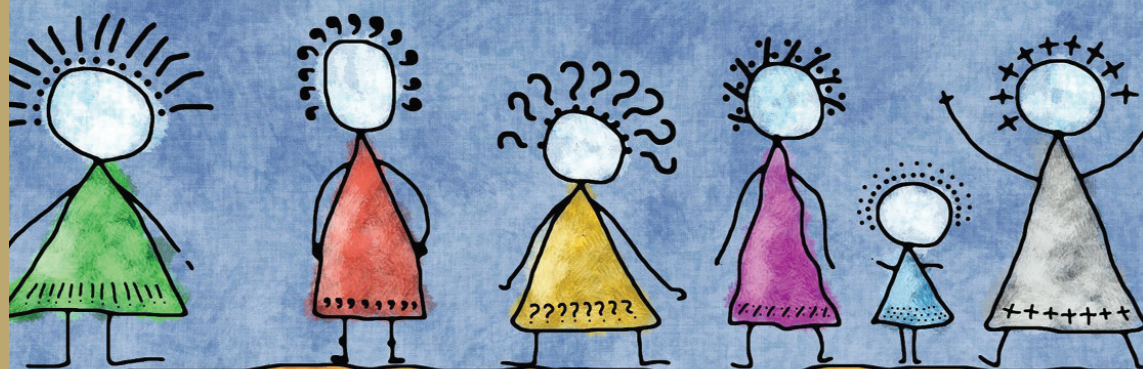

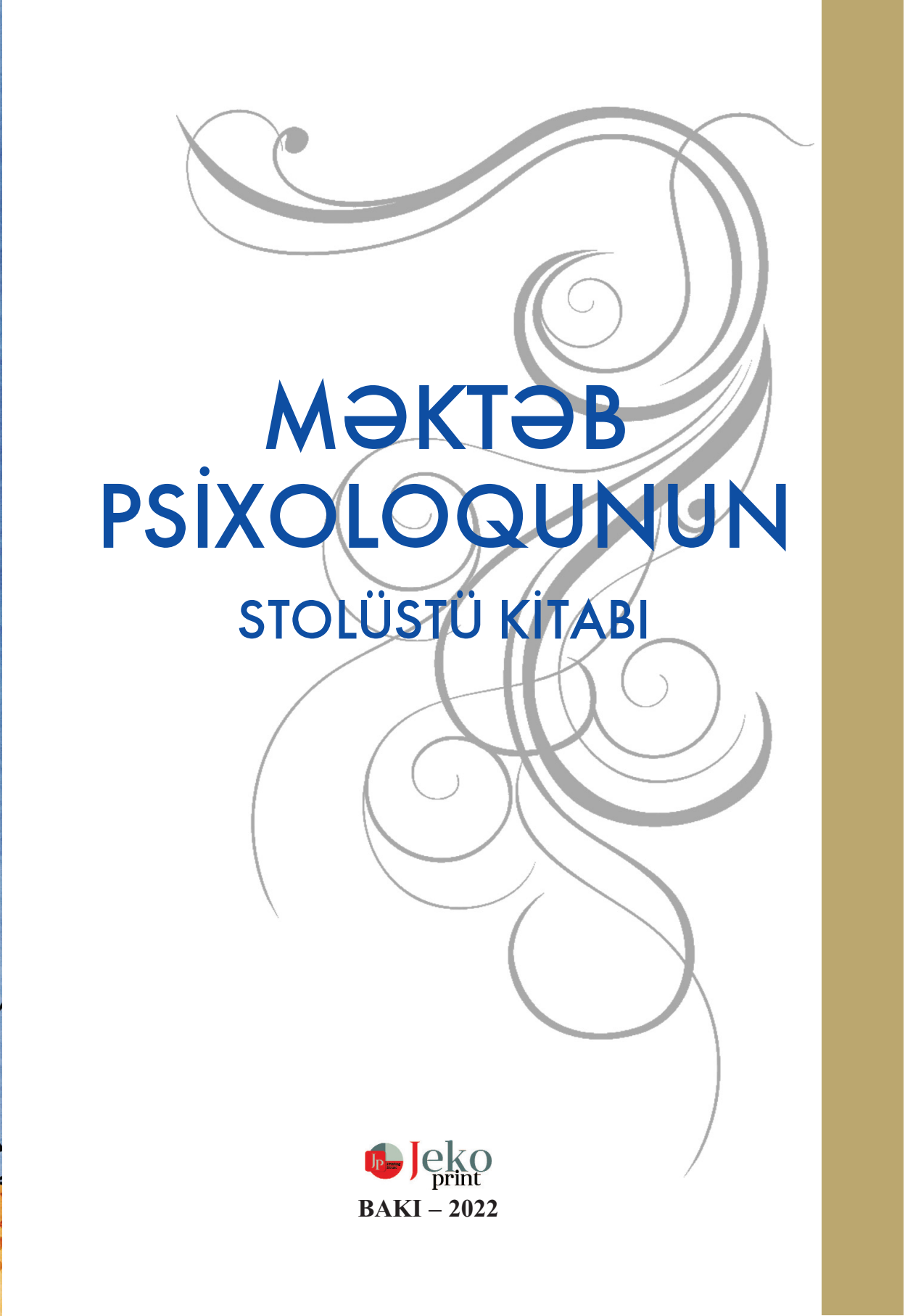
Azərbaycanın iri neft və qaz layihələrinin əməliyyatçısı olan bp şirkəti ölkənin həyatının ən mühüm sahələrinə - təhsilə, yerli icmalarda imkanların yaradılmasına, kiçik və orta biznesin inkişafına, ətraf mühitin qorunmasına, xalqın zəngin mədəni irsinin və tarixinin tədqiqi və təbliğinə, milli idmanın inkişafına öz töhfəsini verməklə Azərbaycanın gələcəyinin möhkəm təməllər üzərində qurulmasında iştirak edir.

Bu kitab Azərbaycan müəllimlərinə və təhsil müəssisələrinə bp şirkətinin hədiyyəsidir.

Kitabın məzmununa və burada istifadə olunan fikir və mülahizələrə görə bp məsuliyyət daşımır.

MƏKTƏB PSIXOLOQUNUN STOLÜSTÜ KİTABI

 Jeko
print

BAKİ – 2022

E.Bəylərov; N.Çələbiyev; L.Cəfərova; S.Həsənova;
E.Hacıyev; N.Quliyeva; Ə.Qafarlı; G.Qasımova; B.Əlizadə.

“Məktəb psixoloqunun stolüstü kitabı”

Bakı, "JEKO-print" 2022, 368 səhifə.

Kitabda orta ümumtəhsil müəssisələrində psixoloji xidmət işini həyata keçirən şəxslər - məktəb psixoloqları üçün zəruri sayılan nəzəri-metodiki bilgiler, hüquqi baza sistemli şəkildə əks olunmuş, praktiki tədqiqat metodları, vacib təcrübi modellər təqdim edilmişdir.

Məktəb psixoloqu üçün stolüstü kitab rolunu oynayacaq bu zəruri vəsait onların peşə fəaliyyətləri zamanı nəzəri, təcrübi, hüquqi bələdçisi missiyasını yerinə yetirəcəkdir.

Kitab məktəb psixoloqları, bu ixtisas üzrə təhsil alan tələbələrə yanaşı, hər bir valideyn və müəllim üçün də yararlı nəzəri bilgiler və praktiki tətbiq metodları ilə zəngindir.

Vəsaitdən tədqiqatçılar, psixoloqlar, metodistlər, geniş auditoriya kütləsi yararlanı bilər.

LAYİHƏ RƏHBƏRİ

Elşad Eyvazlı

ELMİ REDAKTOR

Laləzər Cəfərova

LAYİHƏ KORDİNATORU

Elmin Nuri

DİZAYN

Cəfər Kərimov

TƏRTİBATÇI RƏSSAM

Rasim Mədəd

MÜƏLLİFLƏR

Elxan Bəylərov

*Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu,
Psixologiya və xüsusi təhsil şöbəsinin müdiri,
psixologiya üzrə elmlər doktoru*

Nuralı Çələbiyev

*ADPU-nun Şəki filialının dosenti,
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru*

Laləzər Cəfərova

*Məktəbəqədər təhsilin inkişafı şöbəsinin müdiri,
p.f.d, dosent, əməkdar müəllim*

Solmaz Həsənlı

*ADPU-nun "Ümumi psixologiya"
kafedrasının dosenti, psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru*

Nuriyyə Quliyeva

Peşəkar psixologiya mərkəzinin klinik psixoloqu

Elnur Hacıyev

Tədrisdə psixoloji xidmət məsələləri üzrə təlimçi

Əfqan Qafarlı

araşdırmaçı jurnalist

Gülşən Qasimova

araşdırmaçı jurnalist

Babək Əlizadə

klinik psixoloq

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Ön söz	11
Giriş	13

FƏSİL 1.

Məktəb psixoloqu və məktəb rəhbərliyi üçün bələdçi

1.1. Məktəb psixoloqu kimdir?	19
1.1.1. Məktəb psixoloqunun fəaliyyətinin müvəffəqiyyət göstəriciləri	21
1.1.2. Məktəb psixoloqunun sənədləri	22
1.1.3. Məktəb psixoloqunun vəzifə öhdəlikləri	22
1.1.4. Praktik psixoloqun peşə fəaliyyətinin prinsipləri	23
1.2. Məktəb psixoloqunun peşəkarlıq	
keyfiyyətləri və funksional öhdəlikləri	23
1.2.1. Məktəb psixoloqunun peşəkarlıq keyfiyyətləri	24
1.2.2. Psixoloqun emosional-iradi keyfiyyətləri	28
1.2.3. Psixoloqun koqnitiv (idraki) keyfiyyətləri	28
1.2.4. Məktəb psixoloqunun funksional öhdəlikləri	30
1.3. Təhsil sistemində çalışan psixoloqların fəaliyyət istiqamətləri və	
emosional-iradi, koqnitiv (idraki) keyfiyyətləri	31
1.3.1. Məktəb psixoloqunun fəaliyyət istiqamətləri	32
1.3.2. Psixoloqun peşə fəaliyyətində "emosional yanma" sindromu	34

1.3.3. Peşə fəaliyyətində özünütənzimləmə	34
1.3.4. Peşə fəaliyyətində müşahidəçilik bacarığı	35
1.3.5. Psixoloqun işinin məhsuldarlığı	35
1.3.6. Praktiki psixoloq nələri bilməlidir?	36
1.3.7. Psixoloqlar üçün tələb olunan zəruri bacarıqlar	38

FƏSİL 2.

İş yerində vəzifə öhdəlikləri

2.1. Təhsil sistemində psixoloq fəaliyyətinin istiqamətləri	41
2.1.1. Psixoloji maarifləndirmə.	43
2.1.2. Psixodiagnostika	47
2.1.3. Psixokorreksiya	58
2.1.4. Psixososial reabilitasiya	62
2.1.5. Psixoloji konsultasiya	64
2.1.6. Psixoprofilaktika	70
2.2. Mövcud problemlər və onların aradan qaldırılması üçün tövsiyələr	77
2.3. İstedadlı uşaqlarla psixoloji işin təşkili üçün tövsiyələr	79
2.3.1. İstedadlı uşaqlarla bağlı doğru bilinən yanlışlar	80
2.3.2. İstedadlı uşaqlarla iş proqramı	82
2.3.3. Məktəbəqədər yaş dövründə istedadlı uşaqların ailədə inkişafı	83
2.3.4. İbtidai siniflərdə istedadlı uşaqların inkişafı	84
2.3.5. İstedadlı gənclərin peşəseçimi ərəfəsində təlimi və inkişafı	84

FƏSİL 3.

Məktəbdə psixoloji xidmət sahələri

3.1. Şagirdə birbaşa psixoloji xidmət	101
3.2. Şagirdə dolayı psixoloji xidmət	108
3.3. Ailə və məktəb əməkdaşlığının psixoloji aspektləri	116
3.4. Şagirdlərin peşəseçiminə psixoloji rəhbərlik və tövsiyələr	122

FƏSİL 4.

Məktəb psixoloqunun peşə etikası və etik öhdəliklər

4.1. Məktəb psixoloqunun peşə etikası	143
4.1.1. Məktəb psixoloqunun etik öhdəlikləri və prinsipləri	153
4.2. Məlumatlı razılıq əsasında təhsilənlərlə psixoloji xidmət işinin təşkili	158
4.2.1. Məlumatlı razılıq əsasında psixoloji maarifləndirmə işi və onun məzmunu	169

4.2.2. Təhsil müəssisəsinin rəhbərləri, müəllimlər və digər pedaqoji işçilərlə maarifləndirmə işləri	170
4.2.3. Məlumatlı razılıq əsasında psixoloji diaqnostika (müayinə) işi və onun məzmunu	171
4.2.4. Məktəbyaşlı təhsilalanlarla psixoloji diaqnostika işlərinin məzmunu	172
4.2.5. Məlumatlı razılıq əsasında psixoloji profilaktika işi və onun məzmunu	180
4.2.6. Məlumatlı razılıq əsasında psixoloji konsultasiya (məsləhət)	183
4.2.7. Məlumatlı razılıq əsasında təhsilalanlarla konsultativ işlərin təşkili	184
4.2.8. Məlumatlı razılıq əsasında təhsilalanlarla psixoloji korreksiya işi və onun məzmunu	186
4.3. Məlumatlı razılıq: valideyn və ya qəyyum ilə	188
4.3.1. Müəllimlərlə aparılan konsultativ işin məzmunu	189
4.3.2. Valideynlər və ya onları əvəz edən şəxslərlə konsultativ işin məzmunu	190
4.3.3. Valideyn və ya qəyyum ilə aparılacaq psixoloji konsultasiya işləri	190
4.4. Məlumatlı razılıq vermək üçün valideynin məsuliyyəti	206
4.4.1. Məlumatlı razılığın müddəti	208
4.4.2. Məlumat mübadiləsi	280

FƏSİL 5.

Psixoloji xidmət fəaliyyətində gizlilik prinsipi

5.1 Məktəbdə psixoloji xidmət fəaliyyətlərində gizlilik və onun sərhədləri	211
5.2 Psixoloji xidmət prosesində tərtib olunan sənədlərdən istifadənin şərtləri	217
5.3 Psixoloq və məktəbin öhdəlikləri arasında tarazlığın təmin olunması	222

FƏSİL 6.

Məktəbdə psixoloji xidmət fəaliyyətində sənədləşmə məsələləri və psixoloji xidmət kabinetinin təşkili

6.1. Praktiki psixoloqun fəaliyyətinin hüquqi-normativ bazası və sənədlərin hazırlanması	227
6.2. Psixoloji müşahidələrin qeydə alınması	232
6.3. Psixodiaqnostika nəticələrinin qeydə alınması	239
6.4. Psixoloji konsultasiyalar zamanı qeydlərin aparılması	244
6.5. Hesabatın hazırlanması və onun əsas prinsipləri	248
6.6. Praktiki psixoloqun iş planının hazırlanması	251
6.7 Psixoloji xidmət kabinetinin təşkili	269

FƏSİL 7.

Səmərəli psixoloji xidmət məsələləri

7.1. Məktəbdə psixoloji xidmət siyasətini formalaşdıran tərəflər	279
7.2. Psixoloji xidmət istiqamətlərinin subyektləri.	280
7.3. Psixoloqun peşəkar inkişaf imkanları və mərhələləri	282

FƏSİL 8.

Məktəbəhazırlıq mərhələsində psixoloji xidmət

8.1 Məktəbəhazırlıq mərhələsində psixoloji xidmətin mahiyyəti	291
8.1.1.Məktəbəqədər təhsil dövründə psixoloji xidmət	292
8.1.2.Məktəbəhazırlıq qrupunda həyata keçirilməli işlər	294
8.1.3. Psixoloq tərəfindən uşaq problemlərinin müəyyənləşdirilməsi	295
8.2. Məktəbəhazırlıq mərhələsində psixoloji xidmətin təşkili	296
8.3. Məktəbəhazırlıq qruplarında psixoloji xidmətin səmərəli təşkili ilə bağlı tövsiyələr	300
8.3.1. Məktəbəhazırlıq qrupunda psixoloji xidmətin məqsədi və vəzifələri	301
8.3.2. Məktəbəhazırlıq qrupunda psixoloji xidmətin funksiyaları	301
8.3.3. Uşaqlarda tez-tez rast gəlinən psixoloji pozuntular	305
8.3.4. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarla işin təşkili.	321

FƏSİL 9.

Ümumtəhsil müəssisələrində karyera planlamasının özünütənima mərhələsinin təşkili

9.1. Müasir dərslərin təşkilində effektiv psixoloji və pedaqoji yanaşmalar	331
9.2. Məktəb psixoloqu üçün nəzəri və praktik nümunələr	336
Psixoloji terminlər lüğəti	348
İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı	364

ÖN SÖZ

Hörmətli həmkarlar!

Təqdim edilən bu vəsait müasir dövrdə təhsil sistemində çalışan məktəb psixoloqları üçün öz işlərini səmərəli qurmalarına yardım etmək məqsədilə istiqamətverici bir mənbədir.

İyirmi birinci əsr bugünkü gənclər üçün böyük imkan və çağırışlar dövrüdür. Müasir dövrdə istənilən fəaliyyətin və insan münasibətlərinin səmərəliliyi psixoloji biliklərin tətbiqinə əsaslanır. Bu baxımdan, fəaliyyətin məqsədindən asılı olmayaraq bütün sahələrdə psixoloji xidmətin təşkili olduqca vacibdir. Təhsilin keyfiyyətinin, şagirdlərin təlim motivlərinin və nailiyyətlərinin yüksəldilməsi, müəllim-şagird, müəllim-müəllim, müəllim-valideyn, icma-məktəb münasibətlərinin daha da yaxşılaşdırılması işində məktəbdə təşkil edilmiş psixoloji işin mühüm əhəmiyyəti vardır. Məktəbdə psixoloji xidmətin təşkilinin bir çox məsələləri məktəb psixoloqunun fəaliyyətinin səmərəliliyindən asılıdır. Bu səbəbdən bütün təlim subyektlərinin məktəb psixoloqunun fəaliyyətinə münasibəti birmənalı - pozitiv və dəstəkləyici olmalıdır. Psixoloq məktəbdə təhsil siyasətinin formalaşdırılmasında söz sahibi olmalıdır. O, müəllimlərə yalnız şagirdlərin davranış və münasibətləri barədə deyil, məzmunun daha yaxşı qavranılması barədə də məsləhətçi olmağı bacarmalıdır. Məktəbdə psixoloji xidmət fəaliyyətinin aktual istiqaməti şagirdlərin təlim və tərbiyəsindəki bu və digər çətinlikləri, onların davranışlarında, ünsiyyətlərində, şəxsiyyətinin formalaşmasındakı qüsurlarla bağlı bugünkü problemlərin həllinə yönəldilmiş istiqamətdir. Məktəbin gündəlik həyatında həmişə bir sıra problemlərə rast gəlmək olur. Bununla bağlı müəllim, şagird, valideynlərə konkret kömək göstərməyə ehtiyac duyulur ki, bunlar məktəbdə psixoloji xidmətin bugünkü mühüm vəzifəsi hesab olunur.

Məktəbdə psixoloji xidmət fəaliyyətinin əsas perspektivi hər bir şagirdin inkişafı, cəmiyyətdə yaradıcı həyata onun psixoloji hazırlığının formalaşması məqsədinin həyata keçirilməsinə yönəldilmiş istiqamətdir. Müasir təhsil sistemindəki psixoloji xidmət praktik psixoloqun qarşısında uşaqların məktəb təliminə hazırlı-

ğı səviyyəsini aşkara çıxarmaq, onların məktəb təlimi şəraitinə və məktəb həyatına daha yaxşı uyğunlaşmasını təmin etmək üçün müəllimlərlə birlikdə fərdi iş aparmaq, uşağın həyatında keçid və böhran dövrlərini xüsusi nəzarətdə saxlamaq, uşaqların ilk dövrdən təlimə hazırlığını müəyyənləşdirmək, geridə qalan və mü-rəkkəb davranış sərgiləyən uşaqlarla diaqnostika və korreksiya işlərini həyata keçirmək, şagirdlərin intellektual, şəxsiyyət və iradi-emosional sferasının diaqnostikasını həyata keçirmək, onların korreksiyasını aparmaq, şagirdlərin müəllimlərlə şəxsiyyətlərarası münasibətlərindəki konfliktlərin psixoloji səbəblərini aşkara çıxarmaq və aradan qaldırmaq kimi konkret, həlli vacib vəzifələr qoyur.

Məktəb psixoloqları:

- şagirdləri yaşadıkları dünyanın dəyişən tələblərinə hazırlamaq üçün geniş imkanlara, bilik, bacarıq və professional hazırlığa malik olmalıdırlar;
 - bütün şagirdlərin sosial, emosional və akademik təlim məqsədlərini dəstəkləyə və fərdi, kiçik qrup, sinif, məktəb səviyyəsində tədrisə təsir edən xidmətlər göstərməlidir;
 - hər bir uşağın təhlükəsiz, sağlam və dəstəkləyici mühitdə tədrisini təmin etmək üçün məktəb rəhbərliyi, müəllimlər, məktəb mütəxəssisləri, valideynlər və səhiyyə işçiləri ilə əməkdaşlıq etməlidir.
-

Bu rəhbər prinsiplər, təlimatlar məktəb psixoloqlarının təhsil prosesini dəstəkləyə biləcəyi bir çox yolları ümumi şəkildə təsvir edir.

Bu, təkcə inkişaf etmiş şəxsiyyətin daha çox yaradıcı fəaliyyət yükü daşması və cəmiyyət üçün deyil, həm də ona görə baş verir ki, burada bir insanın dəyərini tədrisən dərk edilməsi, onun tədrisən möhkəmlənməsindən ibarət olan humanist mövqe var.

Hazırkı dövrdə belə bir istiqamətverici vəsaitə olduqca böyük ehtiyac vardır. Bu vəsait məktəb psixoloqlarının öz işlərini səmərəli təşkil etmələrinə töhfə verəcək.

Kitab 9 fəsil və əlavələrdən ibarətdir. Bu bölmələrin hər birində mövzuya uyğun olaraq müəyyənləşdirilmiş əsas hədəflər haqqında məlumat verilmişdir. Daha sonra isə məktəb psixoloqunun işinə praktik kömək edəcək materiallar öz əksini tapmışdır.

Məktəb psixoloqları bu vəsaitdən istifadə edərək təhsilalanların sağlam psixi inkişafı, təlim və tərbiyəsi, lazımi istiqamətdə yönləndirilməsi sahəsində mühüm töhfə verə bilirlər.

GİRİŞ

Psixologiya öz təşəkkülündə qısa, lakin ziddiyyətli yol keçərək zəmanəmizdə şaxələnmiş və geniş differensiasiya olunmuş bir elm sahəsinə çevrilmişdir. Məşhur alman psixoloqu German Ebbinhauz psixologiyayı "uzun keçmişi, lakin qısa tarixi olan bir elm" adlandırmışdır. Məşhur alman psixoloqu Vilhelm Vund psixologiyayı "təbiət elmi" hesab etmiş, rus fizioloqu İvan Petroviç Pavlov isə onu "insan haqqında son elm" kimi səciyyələndirmişdir. XX əsrin 30-cu illərində Lev Semyonoviç Vıqotski yazırdı ki, gələcək cəmiyyətlərdə psixologiya insan haqqında tətbiqi elm olacaqdır.

XX əsrin 60-70-ci illərindən etibarən psixologiya elmində yeni sahələr formalaşmağa başladı. Bunların sırasında dərinlik psixologiyası, differensial psixologiya, dinamik psixologiya, koqnitiv psixologiya, etnik psixologiya, klinik psixologiya, şəxsiyyət psixologiyası, siyasi psixologiya, idarəetmə psixologiyası, menecment psixologiyası, hüquq psixologiyası, ailə psixologiyası, psixoloji xidmət və s. kimi sahələrin adlarını çəkmək olar.

Müasir psixologiya elmi vahid bir nəzəriyyə və konsepsiyaya istinadən inkişaf etmir, əksinə, müxtəlif fərqli baxışlar platformasında formalaşır. Çünki psixika ilə bağlı olan bütün problemlərin tam doğru və son həllinə təminat verən hazır "reseptlər" mövcud deyildir. Ona görə də müasir psixologiyada alternativlərə əsaslanan fərqli və çoxcəhətli cərəyanlar, elmi məktəblər yaranmaqdadır. Məsələn, hal-hazırda şəxsiyyət haqqında nəzəriyyələrin sayı 40-a yaxındır. İnsanların həyatında, elmi və praktik fəaliyyətində obyektiv metodlar bazasında formalaşmış, ictimai həyatın və praktikanın geniş sahələrinə nüfuz etmiş nəzəriyyə və təlimlər psixoloji biliklərdən faydalanmaq istəyən hər bir şəxsə geniş seçim imkanı verir.

Psixologiyanın bir çox sahələri müstəqil inkişaf etməklə, elmi-psixoloji tədqiqatların istiqamətləri kimi özünü göstərir. Psixologiyanın sürətli inkişafı sayəsində

də hər 4-5 ildən bir onun yeni elmi istiqamətləri meydana gəlir. Psixologiyanın bir elm kimi yeni sahələrinin meydana gəlməsi 2 başlıca səbəblə bağlıdır:

- **birincisi, elmin və ictimai praktikanın bütün sahələrində psixoloji biliklərin tətbiqi ilə;**
- **ikincisi, yeni psixoloji biliklərin (psixoloji nəzəriyyələr, elmi məktəblər və s.) meydana gəlməsi ilə.**

Psixologiyanın bütün sahələrini şərti olaraq fundamental (ümumi) və tətbiqi (xüsusi) olmaqla iki əsas qrupa ayırmaq olar. Psixologiya elminin fundamental (baza) sahələri (ümumi psixologiya) müxtəlif psixi hadisələri, o cümlədən insanların davranışını onların məşğul olduğu fəaliyyətdən asılı olmayaraq, anlaşılması, dərk edilməsi üçün ümumi mahiyyət kəsb edir və açar rolunu oynayır. Fundamental psixoloji biliklər psixologiyanın problemləri və insanların davranışı ilə məşğul olan hər kəs üçün vacibdir. Fundamental (ümumi) biliklər yalnız psixologiyanın bütün sahələrini özündə əks etdirmir, həm də onların inkişafı üçün əsas rolunda çıxış edir. Məhz buna görə də fundamental psixoloji biliklər bir qayda olaraq, "Ümumi psixologiya" termini ilə ifadə olunur.

"Ümumi psixologiya" psixologiyanın tibbi psixologiya, sosial psixologiya, pedaqoji psixologiya, hərbi psixologiya, hüquq psixologiyası və s. kimi sahələri ilə müqayisə olunacaq konkret sahəsi deyildir. Ümumi psixologiya psixologiyanın aşkar etdiyi ən ümumi qanunauyğunluqları, psixologiyanın konkret sahələrində istifadə edilən metodlar sistemini, nəzəri prinsipləri, istinad edilən ümumi anlayış və kateqoriyaları xarakterizə edir. Psixologiyanın metodologiyası və tarixi, psixi hadisələrin meydana gəlməsi, inkişafı və mövcudluğunun ən ümumi qanunları və mexanizmləri nəzəriyyəsinin yaradılması onun vəzifələrinə daxildir. Ümumi psixologiya idrak fəaliyyəti və praktik fəaliyyəti, duyğu, qavrayış, hafizə, təfəkkür, təxəyyül, nitq kimi psixi idrak proseslərini, psixi özünütənzimləmənin differensial-psixoloji xüsusiyyətlərini, iradi və emosional prosesləri, xarakter, temperament və qabiliyyətlər kimi fərdi-psixoloji xüsusiyyətləri, davranışda üstünlük təşkil edən motivləri və s. öyrənir.

Ümumi psixologiya sahəsindəki tədqiqatların nəticələri - psixologiya elminin bütün sahə və bölmələrinin inkişafının fundamental əsasını təşkil edir. Psixologiyanın o sahələri tətbiqi adlanır ki, onların nailiyyətlərindən praktikada geniş istifadə olunur. Əksər hallarda psixologiyanın tətbiqi sahələri öz istiqamətinə aid konkret məsələləri həll edir. Lakin bəzi hallarda tətbiqi sahələrdə edilmiş elmi kəşflər və nailiyyətlər bütün sahə və istiqamətlər üzrə yeni biliklərdən istifadəni zərurətə çevirir.

Psixologiyanın tətbiqi sahələri çoxdur və onlar heç də bir-birindən təcrid edilməmiş şəkildə mövcud deyildir. Məsələn, kosmik psixologiya - psixologiya elminin

insanın kosmosda fəaliyyətinin psixoloji baxımdan təmin edilməsi problemləri ilə məşğul olan tətbiqi (xüsusi) sahəsidir. O mühəndis psixologiyası, əmək psixologiyası, tibbi psixologiya, pedaqoji psixologiya, aviasiya psixologiyası, əmək psixologiyası və s. kimi sahələrlə sıx qarşılıqlı əlaqədədir. Psixologiyanın tətbiqi sahələrini ümumilik dərəcəsinə görə *sintetik* (digər bilik sahələrini özündə əks etdirən) və *ilkin* (tətbiqi psixologiyanın nisbətən dar, konkret tətbiqi istiqaməti olan) olmaqla 2 qrupa ayırmaq olar. Məsələn, tibbi psixologiya öz tərkibində ümumi tibbi psixologiyanı, klinik psixologiyanı, patopsixologiyanı, psixogigiyenayı, psixoprofilaktikanı, psixofarmokologiyanı, psixokorreksiyanı və s. birləşdirir.

Analoji olaraq, qeyd edə bilərik ki, mühəndis psixologiyasının tərkibinə ergonomika, əmək psixologiyası, menecment psixologiyası və s. daxildir.

Təhsil sistemində psixoloji xidmət pedaqoji psixologiyanın formalaşma mərhələsində olan yeni sahələrdən biridir. Artıq son dövrlərdə tətbiqi pedaqoji, sosial psixologiya və şəxsiyyət psixologiyası kimi sahələr doğru olaraq ümumi bir adla - praktik psixologiya adlandırılır. Son 10 il ərzində psixologiyanın praktik-tətbiqi sahələrində çalışan psixoloqların sayı əhəmiyyətli şəkildə artmışdır.

Müasir dövrdə inkişaf etmiş bir sıra xarici ölkələrdə stress, depressiya, nevrasteniya və s. kimi ruhi iztirablardan əzab çəkən insanlar nevroptoloq və psixoterapevtlərlə yanaşı, psixoloqlara və psixoloji xidmət mərkəzlərinə də müraciət edirlər. Elmi statistika sübut edir ki, hazırda dünyada 500 milyondan artıq insan psixi problemlərdən əziyyət çəkir, onların sırasında məktəbyaşlı uşaqların sayı heç də az deyildir. Psixi problemlərin bəşəriyyəti bürüdüüyü indiki dövrdə atılmış körpələr və qocalar evlərində, nikah evlərində, təhsil ocaqlarında, hərbi hissələrdə, cəzaçəkmə müəssisələrində və s. insanlar psixoloji yardıma daha çox ehtiyac duyurlar. 1992-ci ildən etibarən 10 oktyabr hər il Ümumdünya psixi sağlamlıq günü kimi qeyd edilir.

Psixi sağlamlığın əsas simptomları:

- *optimizm;*
- *mütəhərriklik;*
- *mənəviyyatlılıq (ləyaqətli və vicdanlı, ədalətli və s. olmaq)*
- *adekvat iddia səviyyəsi;*
- *özünəinam, borc və məsuliyyət hissi;*
- *incikliyi bağışlamağı bacarmaq;*
- *əməksevərlik və səliqəlilik; yumor hissi;*
- *səbrlilik;*
- *özünəhörmət və özünənəzarət;*
- *hisslərin yaşayışın yetkinliyi;*
- *neqativ emosiyaların (qorxu, günah hissi, acgözlük, nifrət və s.) olmaması;*
- *hiss və emosiyaların təbii və sərbəst təzahürləri;*

- *adət edilmiş əhval-ruhiyyənin sabitliyi;*
- *duyğu və qavramanın adekvatlığı;*
- *diqqəti mərkəzləşdirmək qabiliyyəti;*
- *informasiyanı hişf edib yaddasaxlamaq bacarığı;*
- *informasiyanı məntiqi cəhətdən emal etmək qabiliyyəti;*
- *təfəkkürün tənqidiliyi;*
- *krativlik (yaradıcılıq, intellektuallıq);*
- *refleksiya;*
- *əqli və icra intizamı;*
- *həmrəylik hissi;*
- *konformizm;*
- *həqiqətə canatma;*
- *humanist dəyərlərin prioritetliyi;*
- *özünüinkışaf oriyentasiyası;*
- *iradi güc;*
- *hisslərin əxlaqi tərbiyəlilik səviyyəsi;*
- *fəallıq;*
- *istehlak, davranış və ünsiyyət mədəniyyəti;*
- *empatiya və alturizm;*

Akademik psixologiya uzun müddət kifayət qədər geniş və müxtəlif təşkilati formalarda inkişaf etmişdir. Respublikamızda praktik psixoloji xidmət sisteminin tətbiqinə təxminən 30 il əvvəl ilk dəfə təhsil sistemindən başlanmışdır və onun böyük perspektivləri vardır. Professor Ə.Ə.Əlizadənin qeyd etdiyi kimi, "XXI yüzillikdə Azərbaycan məktəbinin uğurları bütün başqa şərtlərlə yanaşı, həm də məhz psixoloji biliklərin məktəb təcrübəsində nə dərəcədə səriştə ilə gerçəkləşməsindən asılı olacaqdır".

Son 10 ildə təhsil sistemində psixoloji xidmətin təşkilinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün müəyyən işlər görülsə də, hələlik bu sahədə xeyli çətinliklər də vardır. Məktəb psixoloqları sınaqdan çıxmış diaqnostik metodikalara və inkişafetdirici-korreksiya proqramlarına, zəruri test bankına böyük ehtiyac hiss edirlər. Azərbaycan psixoloqlarından Ə.Ə.Əlizadə, M.Ə.Həmzəyev, İ.Ə.Məmmədov, E. Bəylərov, R.N.Məmmədzadə, R.İ.Əliyev, N.Z.Çələbiyev, L.Ş.Əmrahlı, Ə.X.Zeynalabdinova, E.Rüstəmov və b. son illər bu boşluğu doldurmaq üçün xeyli işlər görmüş, bir sıra dərş vəsaitləri, metodik vəsaitlər və çoxsaylı məqalələr yazıb nəşr etdirmişlər.

Fikrimizcə, təhsil müəssisələrində çalışan praktik psixoloqlar üçün nəzərdə tutulan bu kitab psixoloji xidmət işində mövcud olan problemlərin həllinə əməli köməklik baxımından faydalı mənbələrdən biri olacaqdır.

1

fəsil

MƏKTƏB

PSIXOLOQU VƏ
MƏKTƏB
RƏHBƏRLİYİ
ÜÇÜN BƏLƏDÇİ

*Psixoloq uşağın
problemlərinə qarşı
səbr və dözümlə,
nəzakətlə
yanaşmalı, onlara
nüfuz etməli, yaşlı
adamların və
valideynlərin
əksəriyyətinin
əhəmiyyətsiz hesab
etdiyi problemləri
şışirtmədən, aradan
qaldırılması üçün
ixtisaslı yardım
göstərməlidir.*

1.1. Məktəb psixoloqu kimdir?

Məktəb psixoloqu-təhsil müəssisələrində təlim-tərbiyə prosesinin təşkilində iştirak edən ixtisaslı mütəxəssisdir. O, məktəbdə təlim-tərbiyə proseslərinin həyata keçirilməsi xüsusiyyətlərini və vəziyyətini öyrənir, əldə etdiyi qənaətlər əsasında təlim və tərbiyə prosesinin səmərəliliyini yüksəltmək üçün məktəb rəhbərliyinə praktik əhəmiyyətli tövsiyələr verir, müəllimlərin psixoloji hazırlığı qayğısına qalır, valideynlər arasında maarifləndirmə və konsultativ xidmətlər təşkil edir. Məktəb psixoloqunun fəaliyyət zonasına daxil olan əsas kontingent ilk növbədə uşaqlar və uşaq kollektivləridir.

Məktəb psixoloqu bir qayda olaraq uşaqların emosional və təlim-tərbiyə problemlərini aşkara çıxarmaq üçün fərdi iş üsullarına üstünlük verməlidir. O, hər bir təhsilələnin fərdi-psixoloji baxımdan inkişaf dinamikasını izləməli, bəzi uşaqların özləri və onların valideynləri ilə ardıcıl iş aparmalıdır. Əksər hallarda belə kontingent "çətin", "mürəkkəb davranışlı" uşaqlar və onların ailələridir. Belə hallarda məktəb psixoloqu həm də təcili və təxirəsalınmaz psixoloji yardım xidməti göstərməlidir.

Məktəb psixoloqu peşəkar fəaliyyətində uğurlu nəticələrə sahib olmaq üçün yaş və pedaqoji, sosial, ünsiyyət sahəsində yüksək hazırlığa malik olmalıdır.

Psixoloq uşağın problemlərinə qarşı səbr və dözümlə, nəzakətlə yanaşmalı, onlara nüfuz etməli, yaşlı adamların, valideynlərin əksəriyyətinin əhəmiyyətsiz hesab etdiyi problemləri şişirtmədən, onların aradan qaldırılması üçün ixtisaslı yardım göstərməlidir.

Məktəb psixoloqu mütəxəssis kimi əmək funksiyasını həyata keçirərkən aşağıdakı əlverişsiz vəziyyət və faktlarla qarşılaşır:

- sanitar-gigiyenik vəziyyət;
- spesifik uşaq xəstəlikləri olan şəxslərlə əlaqə;
- yüksək fiziki və emosional yüklənmə;
- gəzinti və ekskursiya zamanı qrupla iş;
- psixofizioloji gərginlik və narahatlıqlar;
- sosial-psixoloji amillər;
- peşəkar yanma sindromu;
- uşaqların həyat və sağlamlığı üçün məsuliyyət.

Müasir inkişaf mərhələsində cəmiyyətdə hər bir uşağın hərtərəfli formalaşdırılması, onun həyatda özünü reallaşdırması üçün potensial imkanlarının nəzərə alınmasını tələb edir.

Bu proseslərə təminat verən başlıca amillər təhsilin aşağıdakı prioritet məqsədlərindən irəli gəlir:

- təhsilin keyfiyyəti; onun əlçatanlığı; təhsilləndirici prosesdə hər bir təhsilalan üçün fiziki və psixoloji təhlükəsizliyə şəraitin yaradılması; ailəyə sosial-pedaqoji və pedaqoji-psixoloji dəstəyin göstərilməsi; hər bir uşağın ilkin fiziki və psixoloji diaqnostikasının keçirilməsi.
- öz məsuliyyətini dərk edən, xalqının milli adət-ənənələrinə və demokratiya prinsiplərinə, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edən, vətənpərvərlik və azərbaycançılıq ideyalarına sadıq olan, müstəqil, yaradıcı düşünən və təndəş və şəxsiyyətin yetişdirilməsi;
- sistemləşdirilmiş bilik, bacarıq və vərdislərin mənimsənilməsini və ixtisas bacarıqlarının daim artırılmasının təmin edilməsi, təhsilalanların ictimai həyata və səmərəli əmək fəaliyyətinə hazırlanması. ("Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 4)

Təhsilləndirici mühitdə pedaqoji-psixoloji bələdçilik təhsilin pillələri üzrə fərqlənir. Qeyd olunan vəzifələrin yerinə yetirilməsi zamanı uşaqların təhsilində və inkişafında keçid dövrlərinin xüsusiyyətləri ciddi surətdə nəzərə alınmalıdır.

Müasir təhsildə psixoloji xidmət təcrübəsində həmin səviyyələr 3 qrupa bölünür:

- 1. sinif-grup səviyyəsi;**
- 2. təhsil müəssisəsi səviyyəsi;**
- 3. xüsusi müəssisə (xüsusi təhsil müəssisələrində mürəkkəb problemli uşaqlara ixtisaslı yardım) səviyyəsi;**

Sinif səviyyəsində qeyd olunan vəzifələri müəllimlər və sinif rəhbərləri uşaqlara bir pillədən digərinə keçid zamanı zəruri pedaqoji dəstək göstərməklə yerinə yetirirlər.

Müəssisə səviyyəsində həmin vəzifələr təlim-tərbiyə işləri üzrə direktor müavini, uşaqlar birliyinin rəhbəri, məktəb psixoloqu, məktəb həkimi, sosial pedaqoq və digər mütəxəssislər tərəfindən uşaqların təlim və inkişafı ilə bağlı problemlərinin, ilk növbədə, təlimdə çətinliklərin aradan qaldırılması, keçid yaşı dövrlərində müəllim-şagird, həmyaşıdlarla, valideynlərlə münasibətləri ilə bağlı yaranan çətinliklərin aradan qaldırılmasında aktuallaşır.

Xüsusi müəssisə səviyyəsində ixtisaslaşdırılmış bələdçilik və yardım xüsusi təyinatlı uşaq tərbiyə müəssisələrində mürəkkəb davranışlı və məhdud imkanlı uşaqlara göstərilən ixtisaslı mütəxəssis (loqoped, defektoloq və s) yardımını nəzərdə tutur.

Təhsilalanların təlim üzrə mənimsəmə səviyyəsini məktəbin təlim-tərbiyə işləri üzrə direktor müavini, tərbiyəlilik səviyyəsini sinifdən xaric və məktəbdən-

kənar tərbiyə işləri üzrə direktor müavini, sağlamlıq səviyyəsini məktəb həkimi, inkişaf səviyyəsini psixoloq, sosiallaşma səviyyəsini sosial pedaqoq müayinə və təhlil edir, ümumiləşdirib qiymətləndirir.

Qeyd olunan diaqnostik işlərin həyata keçirilməsində məqsəddən asılı olaraq, fənn müəllimləri də iştirak edə bilirlər. Bu cür xidmət şagirdlərin bütün yaş mərhələlərində təlimi, tərbiyəsi və inkişafı naminə mütəxəssislərin söylərinin koordinasiya edilməsini nəzərdə tutur.

Adları qeyd olunan mütəxəssislərin bir komanda tərkibində birgə fəaliyyəti aşağıdakı məsələlərin həlli istiqamətində reallaşdırılır:

- diaqnostikanın nəticələri ilə əlaqədar qarşılıqlı məlumatlandırma;
- meydana çıxan problemlə əlaqədar qarşılıqlı məsləhətləşmələr-konsiliumlar;
- integrasiya edilmiş məşğələlərin təşkili;
- konsilium vasitəsilə problemin həll yoluna aid ümumi fəaliyyət planının tərtib edilməsi.

Məktəb psixoloqu ilə bərabər işləyən digər xidmət sahələrinin (tibbi, sosial və s.) mütəxəssisləri uşaqların inkişafını istiqamətləndirməyə yox, onu müsbətləşdirməyə, bələdçilik etməyə səfərbər olmalıdırlar. Uşağa yardım göstərilməsi üzrə fəaliyyət ailədən, məktəbdən, onun yaxın sosial əhatəsindən başlamalı, azyaşlının gələcəyi naminə tərəflərin maraqları üst-üstə düşməlidir. Əks halda, risk amillərinin yaranması qaçılmaz olacaqdır.

Məktəb psixoloqu mütəxəssisdir, məktəbin rəhbərliyinə tabedir. Onun birbaşa qərarvermə səlahiyyəti yoxdur, lakin rəhbərlikdə məsləhətçilik prinsipi ilə təmsil oluna bilər.

1.1.1. Məktəb psixoloqunun fəaliyyətinin müvəffəqiyyət göstəriciləri

Məktəb psixoloqunun fəaliyyətinin müvəffəqiyyət göstəriciləri aşağıdakılardır:

- uşaqların uğurlu inkişafı və sosiallaşması;
- uşaqların inkişafında normadan kənaraçıxmaların vaxtında aşkar edilməsi və onların korreksiyası;
- valideynlər, pedaqoqlar və uşaqları daim qəbul etməyə hazır olmaq;
- kollektivdə əlverişli psixoloji iqlimin olması;
- informasiyanın konfidensiallığının qorunması, müayinə və hesabat sənədlərinin hazırlanmasında obyektivliyin gözlənilməsi.

1.1.2. Məktəb psixoloqunun sənədləri

Məktəb psixoloqunun məcburi sənədlərinə aşağıdakılar daxildir:

- məktəb rəhbərliyi tərəfindən təsdiq edilmiş iş planı;
- aylıq, günlük (həftəlik) iş planı və onların icra vəziyyəti haqqında hesabatlar;
- şagirdlərin təhsil müəssisəsini bitirməsinədək saxlanılmalı olan fərdi psixodiagnostik materiallar;
- iş qrafiki;
- il ərzində fəaliyyətin nəticələri haqqında analitik hesabat;
- psixoloji dəstək proqramları haqqında analitik materiallar və hesabatlar;
- təhsilalanlara, valideynlərə, müəllimlərə göstərilən konsultativ xidmətin uçotu jurnalı;
- iş prosesində istifadə olunan psixoloji metod və metodikaların siyahısı;

İşdən azad olunduğu hallarda məktəb psixoloqu peşəkar fəaliyyətlə bağlı bütün sənəd və materialları (özünə şəxsən məxsus, şəxsi vəsaiti ilə əldə etdiyi ədəbiyyatlar istisna olmaqla) məktəbdə saxlamağa borcludur.

1.1.3. Məktəb psixoloqunun vəzifə öhdəlikləri

- qərarların və hesabatların faktlar əsasında hazırlanması və qəbul edilməsi;
- konsultasiya və əməkdaşlıq;
- təhsilalanların akademik vərdişlərinin inkişafına dəstək;
- təhsilalanların sosial və həyati bacarıqlarının inkişafı və psixi sağlamlığının qorunmasına xidmət;
- təhsilalanların təlimdə irəliləyişi üçün ümumməktəb praktikasında fəal iştirak;
- məktəb-ailə əməkdaşlığı xidməti;
- profilaktik xidmət;
- təlim və inkişafda müxtəliflik;
- hüquqi, etik və peşəkar praktika;
- məktəbin intizam qaydaları ilə bağlı yaranan problemli vəziyyətlərin qiymətləndirilməsi və konsultativ iş;
- valideynlərlə görüşlər;
- məktəbin pedaqoji heyətinin fəaliyyəti ilə bağlı problemlərin həllində iştirak;
- müəllim və valideynlər üçün maarifləndirici seminar və təlimlərin təşkili;
- vasitəçilərlə görüşləri asanlaşdırmaq;
- məktəblilərə məktəb mühitində prososial davranış vərdişləri aşılamaq;
- psixoloji testləşdirmə və qiymətləndirmələr aparmaq.

1.1.4. Praktik psixoloqun peşə fəaliyyətinin prinsipləri

Praktik psixoloqun peşə fəaliyyətinin prinsipləri aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikası, həmçinin xarici ölkə vətəndaşlığı olmayan şəxslərə psixoloji yardım zamanı hörmət və vətəndaşlıq hüquqlarının gözlənilməsi;
- təhsilləndirici proses subyektlərinin psixoloji xidmətin müxtəlif sahələri üzrə iştirakı zamanı könüllülüyn təmin edilməsi;
- psixoloji xidmətin ünvanlılığı;
- psixoloji xidmətin kompleksliliyi;
- psixoloji xidmətin sistemliliyi;
- psixoloji yardım zamanı səriştəlilik və görülən işlərlə bağlı sənədlərin peşəkarlıqla tərtibatı;
- psixoloji yardımın öz vaxtında göstərilməsi və onun keyfiyyəti;
- psixoloqun fəaliyyətinin konfidensiallığı (sirin qorunması);
- peşə fəaliyyətində və davranışda mənəviyyatlılıq;
- psixoloq həmkarlarla peşə əməkdaşlığı və çeviklik;
- psixoloji yardım göstərən zaman rasionallıq.

Təhsil müəssisələrinin idarəetmə strukturundan asılı olaraq, müxtəlif ölkələrdə praktik psixoloqun fəaliyyətinə rəhbərlik və nəzarəti həyata keçirən müxtəlif səviyyəli qurumlar mövcuddur. Azərbaycanda belə qurum təhsil şöbələri nəzdində fəaliyyət göstərən psixoloq-metodistlərdir.

Psixoloq-metodist əmək funksiyasına uyğun olaraq:

- təhsil müəssisələrində çalışan məktəb psixoloqları ilə ardıcıl iş aparır;
- onların fəaliyyətini təşkil edir və nəzarəti həyata keçirir;
- tibbi-psixoloji-pedaqoji komissiyaların, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə komissiyaların işində iştirak edir;
- təhsil müəssisələrinin inzibati idarəetmə heyətinə idarəetmənin sosial-psixoloji problemləri, pedaqoji kollektivdə sosial-psixoloji iqlimin optimallaşdırılması və digər məsələlərlə bağlı konsultativ xidmət göstərir.

1.2. Məktəb psixoloqunun peşəkarlıq keyfiyyətləri və funksional öhdəlikləri

Praktik psixoloq konkret təhsil müəssisəsində praktik psixologiyayı tətbiqi aspektdə həyata keçirən ixtisaslı mütəxəssisdir. Bundan başqa praktik psixoloqun yaxşı inkişaf etmiş peşəkarlıq xüsusiyyətlərinə (o cümlədən, fərdi-psixolo-

ji) malik olması vacib şərtlərdəndir. O, psixologiya ixtisası və ya ixtisaslaşması üzrə ali təhsilə malik olmaqla yanaşı, peşəkarlıq səviyyəsini ardıcıl şəkildə artırmaq üçün müxtəlif treninqlərdə, təlimlərdə, o cümlədən diaqnostik və korreksiyaedici proqramlar üzrə təşkil edilən kurslarda iştirak etməli, peşə fəaliyyəti ilə bağlı metod və metodikalarla işləməyi öyrənməlidir. Bunlar praktik psixoloqun öz peşə fəaliyyətini səmərəli şəkildə reallaşdırması, özünüaktuallaşdırma əsasında özünü inkişaf etdirməsinin vacib şərtidir. Psixoloq məktəbdə təhsil alan uşaqların inkişafına nəzarət edir, təhsil müəssisəsi ilə əlaqəsi olan valideynlərə, müəllim, tərbiyəçi-müəllim və məktəb rəhbərliyinə uşaqların təlim-tərbiyəsi problemləri ilə bağlı konsultativ xidmət göstərir, onlarla psixoloji maarifləndirmə işləri aparır, peşəkar fəaliyyətdə qarşılaşdıqları çətinliklərin həllində ixtisaslı mütəxəssis yardımını göstərir.

1.2.1. Məktəb psixoloqunun peşəkarlıq keyfiyyətləri

Məktəb psixoloqunun peşəkarlıq keyfiyyətləri aşağıdakılardır:

- ünsiyyətlik;
- nəzakətlik;
- xeyirxahlıq;
- mühakimə qabiliyyəti;
- səbrlik;
- məqsədəyönəlmişlik;
- təmkinlilik;
- kreativlik;
- mütəşəkkillik;
- səliqəlilik;
- ardıcılıq;
- müstəqillik;
- mənəviyyatlılıq;
- vicdanlılıq;
- mobillik;
- emosional müvazinətlik;
- tənqidilik və s.

Praktik psixoloq özünün peşəkarlıq kompetensiyasının sərhədlərini dərk etmək, özünün və başqalarının peşəkar fəaliyyətinin nəticələrini proqnozlaşdırmaq, qabaqcadan görmək qabiliyyətinə malik olmalıdır.

Praktik psixoloqun şəxsi keyfiyyətləri:

- Yüksək ümumi və emosional intellekt;
- Səbr;
- Sakitləşdirmək və dərddə şərikolma;
- Taktikilik;
- Məsuliyyət hissi;
- Sirri saxlamaq bacarığı;
- Stressə davamlılıq;
- Kommunikativlik - insanlarla tez və asan ümumi dil tapmaq bacarığı.

Praktik psixoloqun peşəkarlıq keyfiyyətləri aşağıdakılardır:

- fasiləsiz təhsilə maraq;
- keyfiyyətli təhsilə sahib olmaq;
- ünsiyyət bacarıqları və müşahidəçilik qabiliyyəti;
- yetkin şəxsiyyət olmaq;
- empatiya hissi;
- kommunikatvlik;
- refleksiya;
- səhvlərini etiraf etmək.

Psixoloqun fəaliyyətinin səmərəliliyini şərtləndirən iş faktorları:

- karyera perspektivi imkanları və irəliləyiş;
- sərbəst iş qrafiki;
- təhsil və peşəkar inkişaf imkanları;
- işin təhlükəsizliyi;
- əmək haqqı;
- əməyə görə stimullar (rəğbətləndirmə);

Rus psixoloqu R.V.Ovçarovanın qənaətinə görə, psixoloqun şəxsiyyəti üçün başlıca dominant keyfiyyətlər aşağıdakılardır:

- intellektuallıq;
- ünsiyyətlik;
- emosional labillik (çeviklik);
- praktikilik (rəşadət);
- kommunikatvlik.

Psixoloq peşəsində çalışanların şəxsiyyət xarakteristikasında nevrotiklik, aqressivlik və özünüqiyətləndirmə, natamamlıq kompleksi, üstünlük kompleksi, yalançılıq və s. kimi mənfi xarakter əlamətləri qəbul edilməzdir.

Psixoloqların peşə imicinə xarici görünüş, nitq və davranış kimi xüsusiyyətlər təsiredici amillərdir. Xarici görünüşdə cəlbedicilik, səliqəlilik, zövq hissi, ciddi geyim, saç düzüümü və yüngül makiyaj, zinət əşyaları və bəzək aksesuarlarının minimum olması, süni və kəskin ətrirlərdən uzaqlıq, nitqin rabitəliliyi, ifadəli emosionallığı, aydınlığı, inamlılığı, savadlılığı, tələffüzdə defektlərin olmaması, orta səs təmbri, nəzakətliyi, davranışda jestikulyasiyadan minimum istifadə, şux duruş, addımların inamlı olması, hərəkət, davranışda mədəniyyətli və s. vacib şərtlərdəndir.

Peşə standartına və əmək funksiyasına uyğun olaraq, məktəb psixoloqu iki ümumiləşmiş əmək funksiyasını yerinə yetirməlidir:

I. Təhsil müəssisəsində təhsilləndirici prosesin müşayiət edilməsi;

II. Sağlamlıq imkanları məhdud olan, əsas təhsil proqramları üzrə mənimləmədə inkişaf və sosial adaptasiya çətinlikləri ilə qarşılaşan şəxslərə pedaqoji-psixoloji yardımın göstərilməsi;

Hər iki funksiya psixoloqun peşə standartında və əmək funksiyasında daha konkret şəkildə belə əks olunmuşdur:

I funksiya:

- əsas və əlavə təhsilləndirici proqramların reallaşdırılmasının pedaqoji-psixoloji baxımdan müşayiət edilməsi;
- təhsil müəssisələrində təhsilləndirici mühitin təhlükəsizliyi və konfortluğunun psixoloji ekspertizası (qiymətləndirilməsi);
- təhsilləndirici prosesin subyektlərinin psixoloji konsultasiyası;
- təhsilənlərlə inkişafetdirici-korreksiya işinin təşkili;
- təhsilənlərin psixoloji diaqnostikasının keçirilməsi;
- təhsilləndirici prosesin subyektlərinin psixoloji maarifləndirilməsi;
- psixoprofilaktika (təhsil müəssisələrində təhsilənlərin tərbiyə prosesində psixi sağlamlığının möhkəmləndirilməsinə və qorunmasına yönəlmiş peşəkar fəaliyyət);

II funksiya:

Praktik psixoloqun ikinci əmək funksiyasına aşağıdakılar aiddir:

- əsas təhsil proqramlarının mənimlənməsində çətinliklərlə qarşılaşan təhsilənlərlə psixoloji konsultasiyaların keçirilməsi;

- davranış qüsurları olan "çətin" uşaq və yeniyetmələrlə davranışın psixoloji korreksiyası üzrə treninqlərin və korreksiya işlərinin təşkili.

Qeyd olunan peşə funksiyalarının həyata keçirilməsi prosesində praktik psixoloq müxtəlif peşə mövqelərindən çıxış edir:

- psixoloq-həkim;
- psixoloq-vəkil;
- psixoloq-etibarlı şəxs;
- psixoloq- konfliktoloq;
- psixoloq-himayəçi;
- psixoloq-diplomat.

Praktik psixoloqun peşə mövqeyi mütəxəssisin subyektiv səviyyəsini təmin etməli, uşaqların, pedaqoji kollektivin gözündə nümunəvi şəxsiyyət nüfuzuna adekvat olmalıdır.

Məhz buna görə də, praktik psixoloq dərs aparmamalı, inzibati vəzifə tutmamalı, avtoritar ünsiyyət üslubundan uzaq olmalı, təhsilləndirici prosesin iştirakçılarında özünə, informasiyanın konfidensiallığına və sirrin qorunacağına inam formalaşdırmalıdır.

Peşəkarlıq təhsildə praktik psixoloqun fəaliyyətini dəyərləndirən başlıca meyardır. O, fəaliyyətini reqlamentləşdirən hüquqi-normativ sənədləri mükəmməl öyrənməlidir.

Bu sənədlər ümumi və xüsusi təyinatlı olmaqla iki qrupa ayrılır:

1) Ümumi xarakterli hüquqi-normativ sənədlər ("Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2009), "Uşaq hüquqları haqqında" Konvensiya (1989) Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (1995), Təhsil müəssisəsinin Əsasnaməsi).

2) Xüsusi xarakterli hüquqi-normativ sənədlər ("Psixoloji yardım haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2018), "Təhsil müəssisələrində psixoloji xidmətin təşkili Qaydaları" (2020), "Praktik psixoloqun etik kodeksi", "Pedaqoq-psixoloqun peşə standartı", Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin "Tibbi-psixoloji və pedaqoji komissiyalar haqqında" təlimati məktubu, "Müəllimin etik davranış qaydaları" (2014)).

Hüquqi-normativ sənədləri bilmək və onlardan peşəkar fəaliyyətdə istifadə etmək bacarıqları təhsildə praktik psixoloqun savadlı və özünün peşəkar statusunda layiqli mütəxəssis olduğunu təsdiq edir.

1.2.2. Psixoloqun emosional-iradi keyfiyyətləri

Şəxsiyyətin emosional-iradi keyfiyyətləri kommunikativ keyfiyyətlərlə sıx bağlı olsa da, həm də müxtəlifliyə malikdir. Emosional keyfiyyətlər arasında empatiya yaratmaq qabiliyyəti, emosional sabitlik, nəzarət, səbirlilik, stressədavamlılıq, emosional sirayət (yoluxma) və özünəinam kimi keyfiyyətlərin əhəmiyyəti xüsusi qeyd edilir.

Psixoloqun özünəinam hissi müştəri ilə qarşılıqlı münasibətlərin qurulmasına və onun nəticələrinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Klinik təcrübə göstərir ki, bir çox hallarda həkimin şübhəli yanaşması xəstəyə sirayət etməklə yanaşı, ona mənfi təsir göstərir. Psixoloji yardım vəziyyətində də analoji hal baş verir. Psixoloji yardım zamanı şübhələr yaradıcı, axtarış, diaqnostik səciyyə daşmalıdır. Şübhələr öz səlahiyyətində qeyri-adekvat özünüqiymətləndirmə ilə mütəxəssisin peşə yararlığının qiymətləndirilməsi üçün "partlayış təhlükəsidir".

1.2.3. Psixoloqun koqnitiv (idraki) keyfiyyətləri

Psixoloqun peşə fəaliyyətində koqnitiv keyfiyyətlər aparıcı yerlərdən birini tutur və özünün refleksivliyi ilə diqqət çəkir. İdrak prosesinin dinamik inkişafı,

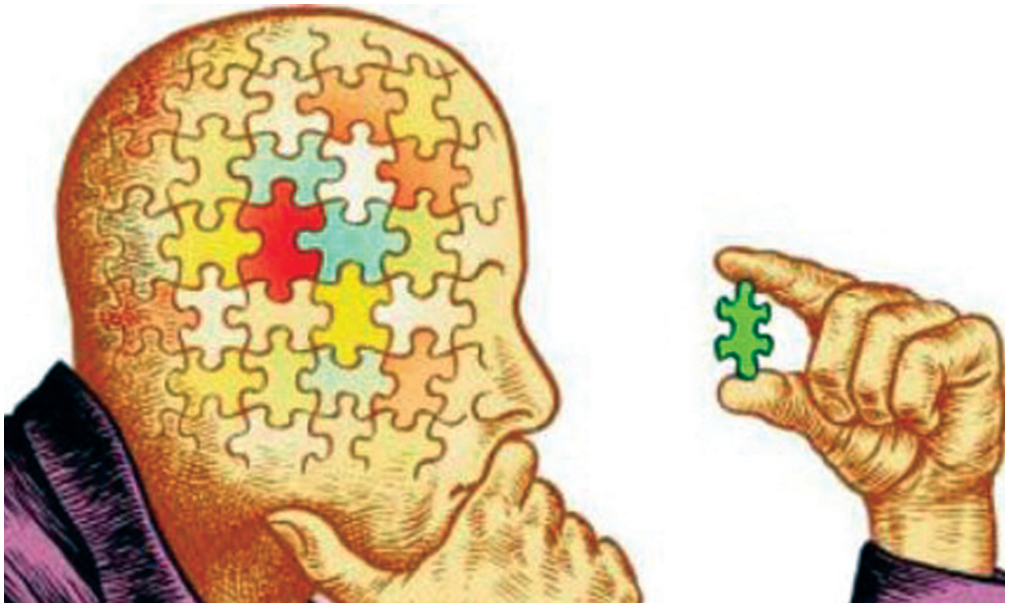
intellektin inkişafının müəyyən səviyyəsi, o cümlədən təlimə və ya öyrənməyə qabillik, yaddaş imkanları, gerçəkliyin adekvat qavranılması, subyektiv təəssürlərdən uzaq qiymətləndirmələr psixoloqun koqnitiv keyfiyyətlərinin göstəriciləridir. O, həmçinin psixoloji hadisələri qiymətləndirməyi və korreksiya etməyi bacaran, müəyyən metodları əldə rəhbər tutan şəxsdir.

Psixoloq peşəsi ilk növbədə, şəxsdən intellektual, emosional keyfiyyətlər, o cümlədən koqnitiv imkanlar tələb edir. Emosional-iradi keyfiyyətlərin və psixomotor qabiliyyətlərin olması və ya səviyyəsinin yüksəkliyi koqnitiv imkanları artırır.

Psixoloqun koqnitiv keyfiyyətləri içərisində qavrayışa xüsusi tələblər verilir. Onlar psixoloqun fəal qavrayışa malik olmasını, predmetlərin adekvat obrazlarını yarada bilməsini, görmə və eşitmə qavrayışının adekvatlığını, həmçinin emosional vəziyyətdən asılı olaraq, zamanın qavranılmasının adekvatlığını əhatə edir.

Diqqətin ixtiyariliyi də burada vacib əhəmiyyətə malikdir. Pasiyentlə iş prosesində diqqətin həcmi, subyektin emosiya və hisslərinə diqqət yetirilməsi, onların başa düşülməsi psixoloq üçün həyati əhəmiyyətli keyfiyyətlər hesab edilə bilər.

Informasiyanın işlənmə üsulları, o cümlədən analiz və sintez qabiliyyəti, ümumiləşdirmə və psixoloqun təfəkkürünün xarakteri ona peşəkar problemləri və məsələləri müvəffəqiyyətlə həll etməyə imkan verir. Məhz buna görə də psixoloqda sözlü-məntiqi və obrazlı təfəkkür yaxşı inkişaf etməlidir.

1.2.4. Məktəb psixoloqunun funksional öhdəlikləri

Təhsil müəssisələrində psixoloji xidmətin başlıca vəzifəsi uşaqların təbii inkişafı üçün əlverişli və komfort şərait yaratmaqdan, uşaqların psixi sağlamlığının qayğısına qalmaqdan, bu məqsədlə təhsil subyektləri ilə fəal əməkdaşlıq etməkdən, uşaqların sosial-emosional aləminin inkişafına, təlimdə irəliləyişlərinə nail olmaqdan ibarətdir.

Funksional peşə öhdəliklərindən asılı olaraq, məktəb psixoloqu aşağıdakı konkret vəzifə öhdəliklərini yerinə yetirməlidir:

- psixoloji maarifləndirmə, psixoprofilaktika, psixodiyagnostika, psixokorreksiya, konsultasiya vasitəsilə uşaqlara, müəllimlərə, məktəb rəhbərlərinə və valideynlərə şəxsi və peşəkar fəaliyyətlə və digər konkret situativ problemlərin həllində peşəkar köməklik göstərmək;
- uşaqların məktəb təliminə hazırlığının pedaqoji-psixoloji diaqnostikasını keçirmək, psixi və əqli inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq, müvafiq təhsiləndirici proqramlar tərtib etmək;

- uşaqlarda, valideynlərdə, məktəbin pedaqoji, tədris-köməkçi və xidmət heyətində psixoloji mədəniyyət formalaşdırmaq;
- uşaq birliyi təşkilatı və sinif rəhbərləri ilə birlikdə uşaqların fərdi və yaş-cins xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla inkişafetdirici, korreksiyaedici proqramlar tərtib edib həyata keçirmək;
- inkişaf məhdudiyyətli uşaqları vaxtında aşkara çıxarmaq, onların inklüziv təyinatlı müəssisələrə cəlb olunmasını təşkil etmək;
- kadrların seçilməsində iştirak etmək, psixoloji xidmət kabinetinin təlimat və tövsiyələrə uyğun tərtib edilməsini, müasir tələblərə uyğun olaraq fərdi və qrup işi üçün müvafiq şərait yaratmaq;
- məktəblə əlaqəsi olan təşkilatlarla, məktəb psixoloqları ilə sıx peşə əməkdaşlığı şəraitində çalışmaq;
- əmək funksiyasına uyğun olaraq, uçot-hesabat və sənədləşdirmə işlərini təlimata uyğun aparmaq;
- uşaqların sağlamlığı və həyatının qorunması mövqeyindən çıxış etmək;
- texniki təhlükəsizlik, sanitar-gigiyenik, yanğından mühafizə, işə və s. xidmət sahələrində təlimatlara və qaydalara riayət olunması mövqeyindən çıxış etmək;
- məktəbin daxili, əmək və icra intizamı qaydalarına əməl etmək;
- peşəkarlıq səviyyəsini daim artırmaq üçün müstəqil çalışmaq;
- divar qəzeti, "Psixoloq guşəsi", dövrü mətbuat və onlayn mediada sosial-psixoloji məzmunlu məqalələrlə çıxış etmək.

1.3. Təhsil sistemində çalışan psixoloqların fəaliyyət istiqamətləri

Praktik psixoloq-praktik psixoloji məsələlərin həlli ilə məşğul olan, psixologiya üzrə ali təhsilə malik mütəxəssisdir. O, heç də psixologiyanın bir fənn kimi tədrisi ilə və ya fundamental psixoloji tədqiqatla məşğul olmur. Onun əsas vəzifəsi testləşdirmə, psixoloji məsləhətlərin verilməsi, inkişafetdirici-korreksiya işlərinin aparılması, psixoprofilaktika və psixoloji maarifləndirmə sahəsində peşəkar fəaliyyəti həyata keçirməkdən ibarətdir.

Praktik psixoloqun psixologiyanı yüksək nəzəri səviyyədə bilməsi ilə yanaşı, peşəkar fəaliyyət üçün zəruri olan psixodiagnostika, psixoterapiya, psixokorreksiya, patopsixologiya, deffektologiya, psixoloji məsləhətlər və bir sıra digər bilik sahələrinə də bələd olması zəruridir. Praktiki psixoloqun uşaqlarla işləmək sahəsində zəruri təcrübəyə malik olması da vacib şərtlərdən biridir. Onun fəaliyyətinə qeyd olunan ümumi öhdəliklərlə yanaşı, bir sıra xüsusi tələblər də verilir. Bunların sırasında praktik psixoloqun ayrı-ayrı istiqamətlər - məsələn, psixodiagnostika, psixokorreksiya, "çətin" uşaqlarla iş, inkişafda geriqalan və s. uşaqlarla aparacağı işlərlə bağlı tələblər mühüm yer tutur.

1.3.1. Məktəb psixoloqunun fəaliyyət istiqamətləri

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 30 aprel 2020-ci il tarixli 157 N-li qərarı ilə təsdiq olunmuş "Təhsil müəssisələrində psixoloji xidmətin təşkili qaydaları"na əsasən məktəb psixoloqunun fəaliyyət istiqamətlərinə aşağıdakılar daxildir:

1. psixoloji müayinə (psixodiyagnostika);
2. inkişafetdirici və psixokorreksiya işi;
3. psixoloji maarifləndirmə;
4. psixoloji profilaktika;
5. psixoloji konsultasiya;
6. çətin vəziyyətlərdə psixoloji (qeyri-tibbi) psixoterapiya) yardım.

Psixodiyagnostika üzrə aparılacaq işlərin sistemini bilməklə, praktik psixoloq bu istiqamətə aid olan metodlardan səmərəli istifadə edir, onun nəticələrini qiymətləndirir və uşağa əməli köməklik göstərir.

Psixoloji metodikaları, qaydaları, onların layihələndirilməsi, nəticələrin yoxlanılması və qiymətləndirilməsi üzrə işin uğurlu alınması üçün praktik psixoloq riyazi statistika, proqramlaşdırma, kompüterdə işləmək kimi zəruri biliklərə və onlardan istifadə etmək bacarıqlarına da malik olmalıdır. Praktik psixoloq insanları inandırmaq, diqqətləri özünə cəlb etmək bacarıqlarına da sahiblənməlidir.

Psixokorreksiya xüsusi və mürəkkəb tətbiqi iş sahəsidir. Ona görə də, bu istiqamətdə səmərəli iş aparmaq üçün praktik psixoloq müxtəlif formada sosial-psixoloji treninqlərin təşkili, psixozanaliz priyomlarına və digər psixoterapevtik texnikalara bələd olmalıdır. Psixokorreksiya psixoloji xidmət sistemində daha çətin və mürəkkəb bir istiqamətdir. Praktik psixoloqun "çətin" və məhdud fəaliyyət qabiliyyətli uşaqlarla iş sistemi xüsusilə böyük diqqət və hazırlıq tələb edir. Uşaq evlərində, məktəbəqədər və inklüziv təhsil müəssisələrində, valideyn himayəsindən məhrum edilmiş uşaqlar üçün internat tipli yerlərdə, müxtəlif təyinatlı internat məktəblərində çalışan praktik psixoloqların fəaliyyətinə xüsusi tələblər verilir. Bu müəssisələrdə tərbiyə olunun uşaqlar adı uşaqlardan daha çox qayğıya, nəvazişə, mərhəmətə, ətrafdakı yaşlı adamlara münasibətdə emosional əlaqələrə, xeyirxah münasibətlərə tələbat və ehtiyac duyurlar. İnternat tipli müəssisələrdə olan uşaqların intellektual, emosional, mənəvi və şəxsiyyətlərarası münasibətlər baxımından öz yaşadlarından xeyli geri qalması faktı elmi cəhətdən çoxdan sübut olunmuşdur.

Təhsil sistemində fəaliyyət göstərən praktik psixoloq uşağın maraq və mənafeələrinin müdafiəsində əsas simadır. Bu, onu pedaqoqlardan fərqləndirən başlıca cəhətlərdən biridir.

Təhsil müəssisəsində çalışan praktik uşaq psixoloqu tibbi-psixoloji, defekto-
loji və məhkəmə-psixoloji ekspertizaların keçirilməsində şəxsən iştirak etməklə,

öz mövqeyini ortaya qoymağı bacarmalıdır. Məktəb psixoloqunun hüquqları sosial, mənəvi və hüquqi baxımdan müdafiə olunmalıdır. Onların hüquqlarının sosial müdafiəsi təhsil sisteminə aid olan təşkilatlar tərəfindən təmin olunur.

Kommunikativ səriştəlilik

Peşəkar psixoloqun peşə səriştəliliyini şərtləndirən amillərdən biri kommunikativ səriştəlilikdir.

Kommunikativ səriştəlilik lazımı istiqamətdə, müəyyən zamanda və ünsiyyət gərginliyi dərəcəsində əhəmiyyətli ünsiyyət qurmağa və onu qoruyub saxlamağa təminat verir.

Kommunikativ səriştəliliyə ilk növbədə kommunikativ keyfiyyətlər daxildir. Onlar nitq funksiyalarından başqa, maarifləndirməyə, inandırmağa, fəaliyyətə sövq etməyə və öyrətməyə imkan verir.

Bu keyfiyyətlərə aşağıdakı kompetensiyalar aiddir:

- Savadlı və mədəni, şifahi və yazılı nitq;
- Ünsiyyət etikasına və etikətlərə riayət etmək;
- Mühakimələrdə məntiqli olmaq, ardıcılıq və düzlük;
- Dinləmək, eşitmək və izah etmək bacarığı.

Yeni iş başlayan praktik psixoloq minimum qeyri-verbal vasitələrə yiyələnməlidir. Bunlara göz təması, səs və duruşun xarakteristikası daxildir. Bu zaman müşahidə obyektinin səs reaksiyalarının məzmunu, tempi, ritmi, intonasi-

ya, pauzaları, sürəti, ekspressiyası kimi əlamətləri özündə əks etdirən nitq xüsusiyyətləri ola bilər.

Qeyri-verbal vasitələr üçün əsas xarakteristikalar hərəkət, zaman və məkandır. Şəxsi kommunikasiyalar prosesində kommunikativ-distansiya zonaları vacib əhəmiyyətə malikdir. Bu, insanların ünsiyyət qurmağa vərdiş etdikləri məsafədir. Adət etdiyimiz məsafənin pozulması iştirakçılarda diskomforta səbəb olur.

Qeyri-verbal siqnalların başa düşülməsi dinləmək və eşitmək bacarığı ilə birləşir. Psixoloq adətən fəal dinləmədən istifadə edir. Bu zaman məlumatların mənası açılır, onların real əhəmiyyəti məlum olur. Müştərinin müvafiq cavab reaksiyaları onun refleksiv cavablarında əks olunur. Refleksiv cavabların tiplərinə aşağıdakılar aid edilir:

- araşdırma;
- ifadənin dəyişdirilməsi;
- hisslərin əks olunması;
- yekunlaşdırma;
- təqdir etmə.

Beləliklə, kommunikativ səriştəlilik kifayət qədər mürəkkəb anlayışdır və mütəxəssisin hazır xüsusiyyətləri kimi nəzərdən keçirilə bilməz. Kommunikativ səriştəlilik biliklərin sosiallaşma, təlim və tərbiyə, peşə fəaliyyəti təcrübəsi zamanı əldə edilən verbal və qeyri-verbal ünsiyyət bacarığı və vərdişlərinin kompleksidir.

1.3.2. Psixoloqun peşə fəaliyyətində "emosional yanma" sindromu

"Emosional yanma" sindromu ünsiyyətin həddən artıq olması, keçməyən yorğunluq, özginlik, əsaslandırılmamış aqressivlik, özündən və ətrafdakılardan narazılıqla xarakterizə edilir. Sindroma meyllilik hətta peşə yararsızlığı haqqında rəy üçün əsas kimi də nəzərdən keçirilə bilər.

Şəxsiyyətin iradi keyfiyyətləri qətiyyətlilik və cəsarətlə daha çox bağlıdır. Lakin peşə fəaliyyətində daha çox məsuliyyət, inadkarlıq, impulsivliyin profilaktikası, qarşılıqlı təsirin stressqovucu amillərinin müəyyənləşdirilməsi, psixoloji hazırlıq və psixoemosional vəziyyətlərin özünü tənzimləməsi kimi keyfiyyətlər psixoloqa belə vəziyyətlərdən çəkinməyə imkan verir.

1.3.3. Peşə fəaliyyətində özünü-tənzimləmə

Yüksək narahatlıq əksər hallarda peşəkar iş prosesində psixoloqun idrak proseslərinin normal işini çətinləşdirir, inteqral olaraq zehni iş qabiliyyətini aşağı salır.

Praktik psixoloqun şəxsiyyətinin koqnitiv tərkib hissələri nisbətən müstəqildir və əsasən psixoloji informasiyanın alınması, diaqnostika (hər şeydən əvvəl, özü haqqında), hadisələri və prosesləri qavrama, psixoloji qiymətləndirmə və psixoloji kömək göstərilməsi texnologiyaları (prosedurları) ilə bağlıdır.

Bununla əlaqədar olaraq bir sıra keyfiyyətləri ayırmaq olar:

- daimi özünüqiymətləndirmə və özünə nəzarət;
- müşahidə etmək bacarığı və müşahidəçilik;
- psixoloji təfəkkür və təxəyyül.

Psixoloq özünə nəzarət etməklə, fəaliyyətin bütün aspektlərinə, o cümlədən psixoloji məsləhət, korreksiya və terapiya prosesinə nəzarəti tam şəkildə həyata keçirə bilər. Bu, həm də peşə keyfiyyəti kimi daha məhsuldar xidmət göstərməyə zamanətdir.

1.3.4. Peşə fəaliyyətində müşahidəçilik bacarığı

Müşahidə etmək bacarığına aşağıdakılar aid edilir:

- informasiyanın alınma prosesinin elmi planlaşdırılması, şərti və şərtsiz yönləndirmə reflekslərinin uyğunlaşdırılması;
- diqqətin lazımlı yerdə və optimal zamanda mərkəzləşməsi;
- insanın davranışında və ya zahiri görünüşündə psixi əlamətləri qiymətləndirmək və differensiasiya etmək;
- dinləmə, vizual və taktil hissələrin simptomatikasını düzgün qiymətləndirmək;
- yaşa, cinsə, statusa və peşəyə görə əlamətləri differensiasiya etmək;

Müşahidəçilik - praktik psixoloqun əhəmiyyətli vacib peşə keyfiyyətidir. O qavrama ilə bağlıdır və əsasən obrazın detallarının qiymətləndirilməsində təzahür edir.

Müşahidəçilik təkcə spesifik perseptiv keyfiyyətləri deyil, həm də anlayışların (terminlərin) əsaslandırılmış differensiasiyasını, psixoloji düşüncəni ehtiva edir. Bunun əsasında testlər, sorğu vərəqləri, anketlər və digər kağız informasiya daşıyıcılarından istifadə etmədən psixi halın kifayət qədər dəqiq qeyd edilməsi təmin edilir.

1.3.5. Psixoloq işinin məhsuldarlığı

Psixoloq işinin məhsuldarlığı onun ümumi fəallığı və müştərinin özünü tənzimləməsinin integrativ nəticəsidir. Psixoloqun fəallığı sosial-psixoloji, neqativ psixoloji mühit amillərinin neytrallaşdırılması və müştərinin psixi-

kasının onların qarşısının alınmasına səfərbər edilməsinin xarakterinə əsasən qiymətləndirilir. Psixoloq işinin məhsuldarlığı aşağıdakı kompleks amillərlə şərtlənir:

- autentiklik (indiki məqamın tam dərk edilməsi, bu anda həyat üsulunun seçilməsi, öz seçiminə görə məsuliyyətin qəbul edilməsi);
- şəxsi təcrübəyə açıqlıq;
- özünüdərkin inkişafı (məsləhətçi nə qədər çox özünü tanıyrsa, öz müştərilərini bir o qədər başa düşür və əksinə, məsləhətçi öz müştərilərini nə qədər çox anlayırsa, bir o qədər dərinlən özünü dərk edir);
- şəxsiyyətin gücü və identifikasiya (psixoloq digər insanların ümidlərinin sadəcə əksi olmamalıdır, o öz daxili mövqeyinə əsaslanaraq hərəkət etməlidir);
- qeyri-müəyyənlik situasiyalarında tolerantlıq (bir çox insanlar strukturun, aydınlığın, müəyyənliyin çatışmadığı situasiyalarda özlərini narahat hiss edirlər);
- şəxsi məsuliyyətin qəbul edilməsi (öz məsuliyyətinin başa düşülməsi sərbəst və şüurlu şəkildə istənilən məsləhət anında seçimi həyata keçirməyə imkan verir);
- digər insanlarla münasibətlərin dərinliyi (insanları mühakiməsiz qiymətləndirmək qabiliyyəti, öz hisslərini sərbəst şəkildə ifadə etmək bacarığı);
- real məqsədlərin qoyulması (öz imkanlarının məhdudluğunu başa düşməyin vacibliyi);
- empatiya.

Psixoloqun işinin məhsuldarlığı üçün yardım məqsədilə müraciət edən şəxsə hörmət etməli, onun əsas hüquqlarını qorumağa söz göstərməlidir. Psixoloqlar insanların davranışı, bir-birini qarşılıqlı anlaması haqqında məlumatlar toplamalı, bu məlumatları cəmiyyətin sağlamlığı üçün istifadə etməlidirlər.

Praktik psixoloqun fəaliyyəti zamanı meydana çıxan mübahisəli məsələlər xarakterindən asılı olaraq, müstəqil peşəkar psixoloqlardan ibarət səlahiyyətli qurumlar və ya müxtəlif ixtisaslı mütəxəssislərdən təşkil olunmuş komissiyalar vasitəsilə həll olunur.

1.3.6. Praktik psixoloq nələri bilməlidir?

- Təhsil müəssisələrində praktik psixoloji xidmətin təşkili və həyata keçirilməsi ilə bağlı dövlətin qanun, qayda, sərəncam və əmrlərini, digər normativ sənədləri;
- Təhsil Nazirliyinin təlimati məktublarını, metodik göstəriş və tövsiyələrini;
- Psixoloqların qabaqcıl yerli və xarici təcrübəsini;

- Praktik psixoloji xidmət işinin tətbiqi istiqamətlər üzrə təşkili və həyata keçirilməsi texnologiyalarını;
- Psixoloji müayinənin nəticələri əsasında ayrı-ayrı şagirdlər və sinif-şagird kollektivi üçün psixoloji xarakteristika hazırlamağın metodikasını;
- Şagird şəxsiyyətinin inkişafının proqnozlar xəritəsini tərtib etməyi;
- Ayrı-ayrı uşaqların psixoloji müayinəsinin nəticələri haqqında psixoloji rəy hazırlamaq qaydalarını;
- Uşaqların psixoloji müayinəsinə uyğun tövsiyə xarakterli korreksiya proqramlarını tərtib etməyi;
- Psixoloji maarifləndirmə, psixoloji profilaktika və psixoloji konsultasiya işinin elmi-nəzəri, praktik və tətbiqi məsələlərini.

Praktik psixoloq vəzifəsi hər bir ümumtəhsil məktəbində bir nəfərdən az olmamaqla, iş stajına görə 12-15-ci dərəcələr üzrə tarifləşdirilir. "Azərbaycan Respublikasında təhsilin bütün pillə və səviyyələrində sağlam-psixoloji mühiti, fərdi inkişafı və təhsilalanların psixoloji tələbatlarını təmin etmək məqsədilə psixoloji yardım göstərilməsinə təminat verilir. Təhsil müəssisələrində psixoloji yardım "Təhsil haqqında (2009), "Ümumtəhsil haqqında" (2020) Azərbaycan Respublikasının Qanunları və "Psixoloji yardım haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, habelə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin "Təhsil müəssisələrində psixoloji xidmətin təşkili Qaydaları" haqqında 30 aprel 2020-ci il tarixli 157 N-li qərarı ilə tənzimlənir. "Təhsil müəssisələrində psixoloji xidmətin təşkili haqqında" Qaydalarda konkret olaraq qeyd olunmuşdur ki, təhsil müəssisələrində psixoloji xidmət müəssisə rəhbərliyinin, pedaqoji işçilərin, valideynlərin və ya digər qanuni nümayəndələrin psixoloqla qarşılıqlı təmin edilməklə təşkil olunur. Psixoloqun təhsil müəssisəsində fəaliyyətinin səmərəli təşkili

məqsədlə təhsilalanlarla, təhsilverənlərlə, valideynlərlə və ya digər qanuni nümayəndələrlə görüşlər keçirmək, konsultasiya və korreksiyaedici tədbirlər aparmaq üçün avadanlıq və didaktik materiallarla təchiz edilmiş psixoloji xidmət kabinetini yaradırlar.

Psixoloq Azərbaycan Respublikasının "Əmək Məcəlləsi"nə uyğun olaraq müəyyən edilmiş iş vaxtı çərçivəsində (həftədə 36 saat) təhsil müəssisəsində fərdi və ya qrup şəklində psixoloji yardım göstərir.

1.3.7. Psixoloqlar üçün tələb olunan zəruri bacarıqlar

- Peşə fəaliyyəti ilə bağlı çətinlikləri irəlicədən görmək və onların həlli üsullarından istifadə etmək;
- Şagirdlərin dezadaptasiyası və normadankənar davranış təzahürlərinin pedaqoji-psixoloji təhlilini aparmaq;
- Həyata keçirilən pedaqoji-psixoloji tədbirlərin səmərəliliyinin nəticələrini irəlicədən görmək bacarığı;
- Psixoloji xidmət işində fərdi və kollektiv iş formalarını problemin mahiyyətindən asılı olaraq düzgün seçmək və praktik olaraq, tətbiq etmək bacarığı;
- Uşaq, yeniyetmə və gənclərin psixi vəziyyətinin diaqnostikasını keçirmək bacarığı;
- İnkişafetdirici proqramlar tərtib etmək, onları mərhələli şəkildə həyata keçirmək və həmin proqramlar üzrə nəticələrin gedişini qiymətləndirmək bacarığı;
- Uşaqların psixi inkişafı nöqtəyi-nəzərindən kommunikativ, idraki, tərbiyəvi və inkişafetdirici məqsədlər baxımından pedaqoji vəzifələri ayırmaq, qarşılıqlı tədris subyektlərinin psixoloji təhlükəsizliyinin təmini üçün daxili imkanları səfərbər etmək bacarığı;
- Uşaqların psixi inkişafının təbii gedişinə müdaxilə etmədən stimullaşdırıcı şərait yaratmaq bacarığı;
- Uşaq və yeniyetmələrin daxil olduğu məktəb qruplarında səmərəli birgəfəaliyyət və ünsiyyət mühiti yaratmaq bacarığı;
- Valideynlərlə, müəllimlərlə və digər mütəxəssislərlə uşaqların psixi inkişafı məqsədləri naminə əməkdaşlıq etmək bacarığı;
- Başqa adamın şəxsiyyətinin formalaşdırılmasında öz mövqeyini və rolunu düzgün qiymətləndirmək bacarığı.

2

fəsil

İŞ YERİNDƏ

VƏZİFƏ

ÖHDƏLİKLƏRİ

*Məktəbdə psixoloji
xidmətin əsas
vəzifəsi - şagirdlərin
təlim, tərbiyə və
inkişafına dəstək
olmaq, bu sahədəki
çətinlikləri, onların
şəxsi və intellektual
inkişafındakı
problemləri aradan
qaldırmaqdır.*

*Psixoloji xidmət -
təlim-tərbiyə və
inkişaf sahəsində
məktəbdə aparılan işin
səmərəliliyini
yüksəltməkdə, sosial
cəhətdən fəal, yüksək
milli-mənəvi dəyərlərə
malik şəxsiyyətin
formalaşdırılmasında
pedaqoji kollektiva
mühüm köməklik
göstərməkdədir.*

2.1. Təhsil sistemində psixoloq fəaliyyətinin istiqamətləri

Məktəbdə psixoloji xidmətin vəzifələri.

Məktəb uşaqların rastlaşdığı ilk sosial institutlardan biridir. Onun əsas vəzifəsi gənc nəslə həyata hazırlamaqdır. Burada uşaqlara gələcək həyatlarında lazım olacaq akademik biliklərin verilməsi ilə yanaşı, onların sosiallaşma məsələləri, şəxsiyyət kimi formalaşmalarında zəruri olan məsələlər, qarşıya çıxan problemlərin həlli, çətinliklərin aradan qaldırılması və s. kimi amillər də diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Uşaqların təhsil müəssisəsində bir şəxsiyyət kimi formalaşması və inkişafı məktəbdə fəaliyyət göstərən psixoloji xidmətin qarşısında bir sıra ciddi və məsuliyyətli vəzifələr qoyur. Bu vəzifələri ümumi şəkildə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- 1) intellektin inkişafı;
- 2) təlimə motivləşdirmə;
- 3) emosional sahənin formalaşdırılması və inkişafı;
- 4) stressə qarşı dözümlülüyn formalaşdırılması və inkişafı;
- 5) adekvat özünüqiymətləndirmə və özünəinamın inkişafı;
- 6) çevrəyə pozitiv münasibətin və tolerantlığın formalaşdırılması;
- 7) müstəqilliyin və sərbəstliyin inkişafı;
- 8) özünügerçəkləşdirmə və özünüinkişaf meylinin dəstəklənməsi;
- 9) peşə və inkişaf meyllərinin müəyyənəşdirilməsi və s.

Məktəbdə psixoloji xidmətin əsas vəzifəsi - şagirdlərin təlim, tərbiyə və inkişafına dəstək olmaq, bu sahədəki çətinlikləri, onların şəxsi və intellektual inkişafındakı problemləri aradan qaldırmaqdır. Psixoloji xidmət təlim-tərbiyə və inkişaf sahəsində məktəbdə aparılan işin səmərəliliyini yüksəltməkdə, sosial cəhətdən fəal, yüksək milli-mənəvi dəyərlərə malik şəxsiyyətin formalaşdırılmasında pedaqoji kollektivə mühüm köməklik göstərməkdədir.

Təhsil sistemində psixoloji xidməti yerinə yetirən məktəb psixoloqunun qarşısında olduqca vacib və məsuliyyətli vəzifələr durur. Bu həlli vacib olan vəzifələri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Şagirdlərin məktəb təliminə hazırlıq səviyyəsini müəyyənəşdirmək, onların təlim şəraitinə və məktəb həyatına daha yaxşı adaptasiya olunmaları

üçün müəllimlər və valideynlərlə birgə tədbirlər həyata keçirmək, zərurət yarandıqda isə onlarla birlikdə fərdi adaptasiya proqramı tərtib edib gerçəkləşdirməkdir;

2. Şagirdlərin müxtəlif yaş dövrlərinə uyğun keçid və böhran dövrlərini nəzarətdə saxlamaq bu dövrlərdə yarana biləcək problemlərin profilaktikası və mövcud olanların aradan qaldırılması istiqamətində sistemli iş aparmaqdır. Şagirdlərin birinci sinfə daxil olması, ibtidai siniflərdən ümumi orta, sonra isə tam orta məktəbə keçidləri zamanı onların psixoloji müşayiətini təmin etməkdir. Bu sahədə də şagirdlərin müvafiq təlimə hazırlığını müəyyənləşdirməklə yanaşı, müəllim və valideynlərlə də əməkdaşlıq edilməsi vacibdir.

3. Oxuma çətinliyi olan şagirdlərlə xüsusi iş aparılmalı, təlimdə ləngiyən, davranış problemləri olan uşaqlarla diaqnostik və korreksiya işlərini həyata keçirilməli, psixoloji konsultasiyalar, maarifləndirmə işləri aparılmalıdır;

4. Təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün şagirdlərin intellektual, şəxsiyyət və iradi-emosional sferalarının diaqnostikası aparılmalı, zəruri hallarda korreksiya və reabilitasiya tədbirləri həyata keçirilməlidir;

5. Təlim prosesində müəllim-şagird, şagird-şagird, müəllim-valideyn, valideyn-şagird münasibətlərində, digər şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə anlaşılmazlıqların və ya konfliktlərin psixoloji-pedaqoji səbəblərini müəyyənləşdirib, onların aradan qaldırılması üçün təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirilməlidir.

6. Məktəb psixoloqu valideynlərə, müəllimlərə, məktəb rəhbərliyinə şagirdlərin təlim-tərbiyəsi, inkişafının psixoloji xüsusiyyətləri və problemləri barədə, onların diqqətinin, hafizəsinin, təfəkkürünün, nitqinin, iradəsinin, emosional və intellektual sferasının xüsusiyyətləri barədə zəruri məlumatları verməli, eyni zamanda şəxsi informasiyanın qorunması prinsipinə də əməl etməlidir.

Bir qayda olaraq təhsildə psixoloji xidmətin əsas istiqamətlərini və ya, başqa sözlə, psixoloji xidmət sahələrini aşağıdakı kimi müəyyən edirlər:

- psixoloji maarifləndirmə;
- psixodiaqnostika;
- psixokorreksiya;
- psixoreabilitasiya;
- psixoloji məsləhət;
- psixoprofilaktika.

Qeyd edilən fəaliyyətlər məktəbdə psixoloji xidmətin istiqamətlərini müəyyənləşdirməklə yanaşı, eyni zamanda, məktəb psixoloqunun funksiyalarını da ifadə edir.

2.1.1. Psixoloji maarifləndirmə

Psixoloji maarifləndirmə psixoloji biliklərin yayılması, psixoloji mədəniyyət və psixoloji yardımın artırılmasına yönəldilmiş bir sıra tədbirlərdir.

Psixoloji maarifləndirmənin qısa tərfi İ.V. Dubrovina (2000) tərəfindən verilmişdir: *"Psixoloji maarifləndirmə - böyüklərin (tərbiyəçilər, müəllimlər və valideynlər) və uşaqların psixoloji elmlə bir vahətdə olmasıdır"*. Psixoloji maarifləndirmə uzun zaman müstəqil sahə kimi seçilmirdi. Bu gün psixoloji maarifləndirmənin inkişafı barəsində mübahisəyə ehtiyacın olmamasına baxmayaraq, bu sual hələ də öz həllini tapmayıb. Psixoloji maarifləndirmə hələ də xüsusi növ məşğuliyyət hesab edilmir və buna görə spontan şəkildə təşkil olunur.

Müasir dövrdə cəmiyyətin inkişafı və onda baş verən sosial-iqtisadi dəyişikliklərin optimallaşdırması üçün müasir psixologiyanın elmi-nəzəri və praktiki araşdırmalarının yayılmasında maarifləndirmə böyük rol oynayır.

XX əsrin əvvəllərində Luriya öz araşdırmalarında psixoloji informasiyanın əhəmiyyətli rolunu sübut etmişdir. Müasir təhsil sistemində geniş tətbiq olunan psixoloji maarifləndirmə haqqında konsepsiyalar içərisində İ.V. Dubrovinanın konsepsiyaları öz orijinallığı ilə fərqləndirilir. Müəllifin fikrinə görə, psixoloqun işi həkim modelinə bənzərdir və bu modelin psixoloji işin qurulmasında böyük əhəmiyyəti vardır. Burada psixoloqun əsas vəzifəsinin maarifləndirmə və profilaktika, psixi inkişafdakı qüsurların korreksiyasından ibarət olması ön plana çəkilir.

Maarifləndirmə prosesinin funksiyaları

Bu gün təcrübə və nəzəriyyəyə aid məlumatlar psixoloji maarifləndirmə üçün bütün hallarda təsirli olan proqramların təşkilinə yol açır. Psixoloq müəllim, tərbiyəçi-müəllim və valideynlər arasında müxtəlif formada maarifləndirmə işi aparır. Onlar müxtəlif mövzulara uyğun bilik sahələri, həmçinin, uşaqların inkişafı, təlimi və tərbiyə xüsusiyyətləri, yaş dövrlərinin dəyişməsi ilə əlaqədar müxtəlif yaş böhranlarının psixoloji təbiəti ilə tanış edilir, yaradılan münasibətlərin həlli yolları haqqında məsləhət və tövsiyələr verilir.

Maarifləndirmənin funksiyaları:

- Məlumatlılığın artırılması;
- Psixoloji cəhətdən sağlam münasibətlərin formalaşdırılması.

Maarifləndirmənin əsas vəzifələri (maarifləndirmədə həll edilməli olan məsələlər)

Təhsil sistemində psixoloji maarifləndirmə işlərinin əsas və ən çətin sayılan vəzifəsi təlim və tərbiyənin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edir. Təhsil sistemində çalışan psixoloqun vəzifələri:

DİQQƏT!

- Müəllimlər arasında maarifləndirmə işi və psixoloji biliklərin təbliğinin aparılması;
- Müəllimlərin peşə fəaliyyəti ilə bağlı müxtəlif pedaqoji-psixoloji problemlərin müzakirələri və təhlili;
- Şagirdlərin təlimi, tərbiyəsi, inkişafı və fəaliyyəti ilə bağlı maarifləndirilməsi;
- Əhəlinin şəxsiyyət, kommunikasiya, fəaliyyət və özünüidarəetmə psixologiyasının əsasları ilə tanışlığı;
- Təlim və təhsil sahəsində yeni psixoloji tədqiqatların nəticələrinin izahı;
- Psixoloji biliklərə ehtiyac və onların həyat və fəaliyyətlərində istifadə etmə niyyətinin formalaşdırılması;
- Psixoloji elm və praktiki psixologiya haqqında elmi ideyalar və münasibətlərin formalaşdırılması;
- Psixoloji bilik məsələləri üzrə ictimaiyyətin məlumatlandırılması.

Maarifləndirmənin formaları

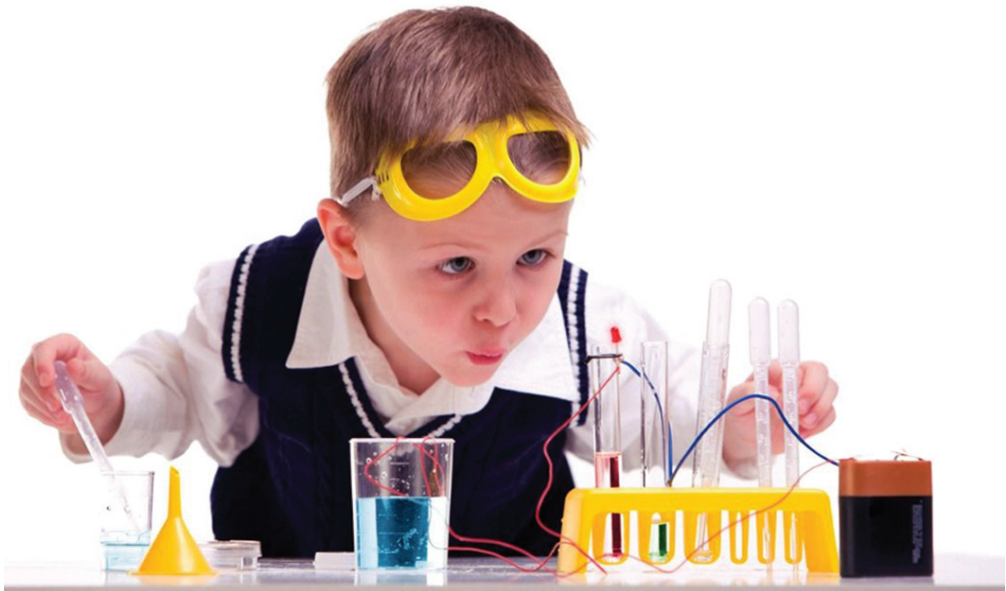
Maarifləndirmə prosesi müxtəlif formalarda keçirilə bilər, lakin əsasən, 2 formada olur:

- Verbal (verbal-kommunikativ): Mühazirə, fərdi söhbətlər, qrup təlimi, diskussiya xarakterli disputlar, seminarlar, treninqlər, ictimai çıxışlar, radio və televiziya çıxışları, interaktiv görüşlər və s.;
- Vizual (qeyri-verbal): Buklet, plakat, poster, kitabça, stend, məqalə, illüstrativ materiallar, kitab və broşuralar, test və anket nümunələri.

Maarifləndirmə işləri aparılarkən təqdim edilmiş informasiya və təqdimat metodlarının bəzi xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır:

- İşin məzmunu, forması və metodların inkişaf səviyyəsi və tamaşaçıların yaşı, peşəkar xüsusiyyətləri ilə uyğunluğu;
- Təmin edilən məlumatın praktiki zərurəti və məqsədə uyğunluğu;
- İnformasiya və biliyin elmi cəhətdən etibarlılığı.

Şəxslərlə işləyərkən mühazirələr, söhbətlər, broşürlər, məlumatlandırıcı stendlərin məzmunu və metodiki vəsaitlər abstrakt ola bilməz. Onlar yalnız bu insanların fəaliyyəti, müəssisələri və sair ilə bağlı konkret psixoloji problemlərin təhlilindən ibarət olanda effektivləşir.

Maarifləndirmə zamanı aşağıdakı tələbləri yerinə yetirmək zəruridir:

TÖVSIYƏ

1. Mövzu yaş qruplarına uyğun seçilməlidir;
2. Qarşılıqlı, səmimi münasibət qurulmalıdır;
3. Suallar əvvəlcədən düşünülməlidir;
4. Verilən məlumat və materiallar mövzuya uyğun olmalıdır;
5. Suallar konkret və aydın olmalıdır.

Təhsildə psixoloji maarifləndirmə işi

Təhsil müəssisəsində çalışan praktik psixoloq şagird və müəllimlər arasında yaradılan çətinliklərin aradan qaldırılmasına çalışmalıdır, verilən tövsiyələr münaqişələrin yumşaldılması və dramatikləşmənin qarşısının alınması strategiyasına yönəldilməli və bu məqsəddə xidmət edilməlidir. O, risk qrupuna aid olunan uşaqlar üçün ümuminkişaf tipli proqramların hazırlanmasını bacarmalıdır.

Psixoloji savadlılıq inkişaf etdirilən şəxsiyyətin müstəqil həyata effektiv hazırlanması üçün vacib və təbii şərtidir. Mütəxəssislər özünüdərkətmənin vacibliyini tam həyatın peşəkarcasına yaşanmasının əsas şərti olaraq vurğulayır.

Təhsil sahəsində maarifləndirmə işləri kompleks xarakter daşıyır. Psixoloq müxtəlif qruplar və müxtəlif yaş kateqoriyaları ilə işləyir:

- Pedaqoji heyət ilə - müəllimlər və məktəb direktoru;
- Şagirdlər ilə - 6-19 yaş uşaq, yeniyetmə və gənclər;
- Valideynlər ilə.

Valideyn və müəllimlərlə aparılan maarifləndirmənin mövzuları fərqləndirilir.

Ailə mühitinin mənəvi-psixoloji cəhətdən sağlam olması uşağın normal inkişafını təmin edir. Valideynlərlə aparılan maarifləndirmə işləri ər-arvad cütünü arasındakı münasibətlərin uşaqların tərbiyəsinə təsiri və ailə tərbiyəsi tiplərinin izahına yönəldilməlidir.

Valideynlər arasında aparılan maarifləndirmə işində aşağıdakı mövzular müzakirə edilə bilər:

- Uşaqların məktəbə hazırlığı və adaptasiyası;
- İdentifikasiyası və psixoseksual inkişafın xüsusiyyətləri;
- Ailə daxilində baş verən dəyişikliklərin uşağın inkişafına təsiri və s..

Müəllimlərlə aşağıdakı mövzular müzakirə edilə bilər:

- Müəllimin təlim, tərbiyə və inkişafı ilə bağlı rolu;
- Uşaqların ümumi və xüsusi qabiliyyətləri;
- İstedadlı şagirdlərin məktəb şəraitinə adaptasiyası və inkişaf etdirilməsi;
- Risk qrupuna aid edilən uşaqlarla işləmə və təlim-tərbiyə işlərinin təşkili xüsusiyyətləri;
- Uşaqların pedaqoji-psixoloji statusunun qiymətləndirilməsi;
- Peşə seçimi ilə bağlı problemlərin həlli.

Təhsil sahəsində maarifləndirmə prosesində aşağıdakı funksiyalar yerinə yetirilir:

- Psixoloji məlumatları (psixologiya sahəsində nailiyyətlər və psixologiyaya aid materiallar) tanımaq və izah etmək;
- Müəllimlər, valideynlər və şagirdlər arasında psixoloji bilikləri yaymaq;
- Təhsilənləri özünü identifikasiya, özünüinkişaf və özünüidrak etmənin əsasları ilə tanış etmək;
- Pedaqoji prosesin iştirakçılarına psixoloji işin mahiyyətinin anlaşılması və təhsildə praktiki psixoloji xidmətə ehtiyacın dərk edilməsinə kömək etmək;
- Valideynlərin psixoloji savadlılıq səviyyəsini (və ya mədəniyyəti) artırmaq;
- Təhsilənləri peşə əldə etmək üçün zəruri olan psixoloji bilik və bacarıqlar barədə məlumatlandırmaq;
- Pedaqoji işçilər, valideynlər (qanuni nümayəndələrə) və təhsilənlərə təhsildə yardım göstərmək;
- Mərhəmət, məsuliyyət və özünəinam prinsipləri və başqa bir şəxsin hüquq və azadlıqlarını pozmadan aktiv sosial qarşılıqlı fəaliyyət qabiliyyətini formalaşdırmaq.

Beləliklə, maarifləndirmənin mürəkkəb və kompleks bir proses olduğunu görürük.

Maarifləndirmə işi təhsil sistemində bütün qruplarla aparılmalıdır: valideyn, müəllim və təhsilənlər. Maarifləndirmənin öz növləri, funksiyaları və vəzifələri vardır.

2.1.2. Psixodiaqnostika

Psixodiaqnostika - məktəbdə psixoloji xidmət prosesində yerinə yetirilən psixodiaqnostik işləri özündə ehtiva edir.

Psixodiaqnostika şagirdlərin həm intellektual potensialını, şəxsi imkanları, çətinlik və problemlərini aşkara çıxarmaqla onların fəaliyyətlərinin səmərəliliyini

artırır, fərdi inkişafını idarə etmək üçün zəruri məlumatların əldə edilməsini təmin edir. Bu baxımdan, inkişaf və təlim-tərbiyə prosesində ayrı-ayrı şagirdlərin problemlərinin psixoloji səbəblərini aşkarlayıb onları aradan qaldırmaq yollarının müəyyənləşdirilməsi psixoloji xidmətin əsas vəzifələrindən biridir. Bunun üçün məktəb psixoloqundan xüsusi peşəkar hazırlıq, qabiliyyət və müvafiq səriştə tələb olunur. Məktəb psixoloqu düzgün sual verməyi, psixoloji problemi müəyyənləşdirməyi, lazımi məlumatı əldə etməyi, həmin məlumatları təhlil etməyi və bütün bunların əsasında düzgün adekvat nəticəyə çıxarmağı bacarmalıdır.

Uşaqların psixodiagnostikasının keçirilməsi zamanı psixoloq peşə fəaliyyətini yerinə yetirərkən mənəvi-etik xarakterli aşağıdakı tələblərə əməl etməlidir:

1. Psixodiagnostik müayinə heç bir halda uşağa zərər yetirmək məqsədilə keçirilməməlidir;
2. Psixodiagnostika yalnız tibbi və hüquq praktikasında yol verilən xüsusi hallar istisna olmaqla, uşaqların özlərinin və onların valideynlərinin razılığı ilə keçirilməlidir;
3. Qanunla valideynlik hüququndan məhrum olunmuş şəxslər istisna olmaqla, digər valideynlər öz uşaqlarının psixodiagnostik müayinələrinin nəticələrini və bunun əsasında mütəxəssis psixoloqun gəldiyi qənaətləri bilmək hüququna malikdirlər. Psixoloq öz növbəsində uşaqların psixologiyası ilə bağlı valideynlərin sorğularına ətraflı və dəqiq cavab verməyə borcludur;
4. Müəllimlərin və valideynlərin fikirlərini, bir sıra digər amilləri nəzərə almadan psixodiagnostik müayinənin nəticələri uşağın taleyi, onun təlim və tərbiyə imkanları haqqında yekun rəyin çıxarılması üçün əsas ola bilməz.
5. Təhsil sistemində işləyən psixoloq psixodiagnostika üzrə işi müəllim və tərbiyəçilərlə sıx əməkdaşlıq şəraitində qurmalı, onları uşaqlar haqqında zəruri məlumatlarla tanış etməlidir.

Praktik psixodiagnostika psixoloji xidmətin ən çətin və məsuliyyətli sahələrindən biridir. Psixoloji müayinənin keçirilməsi, müvafiq metodikaların seçilməsi, nəticələrin düzgün qiymətləndirilməsi psixoloqdan xüsusi ixtisas hazırlığı, yüksək peşəkarlıq hazırlığı və məharət tələb edir. Psixoloji diaqnostika zamanı ən böyük çətinlik uşaqların inkişaf ləngimələrinin, davranış pozuntularının səbəblərinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı olur. Digər bir çətinlik isə uşaqların istedad və qabiliyyəti ilə bağlı müayinələrin aparılması zamanı meydana çıxır. Burada çətinlik ondan ibarətdir ki, uşağın qabiliyyəti praktik olaraq adətən ona verilmiş xüsusi testin nəticələrinə görə qiymətləndirilir. Lakin uşaq tərəfindən ona verilmiş tapşırığın (testin) yerinə yetirilməsi yalnız onun qabiliyyətindən deyil, həm də motivlərdən, mövcud bilik, bacarıq və vərdişlərin inkişaf səviyyəsindən

də asılıdır. İnkişafın nəticələri haqqında testlərin verdiyi məlumatlar isə yalnız qabiliyyətlər haqqında biliklər kimi şərh edilir. Qabiliyyətlərin inkişafı və təkmilləşdirilməsi perspektivi praktik olaraq hər bir sağlam uşaq üçün müəssərdir. Burada xüsusi diqqət yetirilməli olan amillərdən biri də uşaqların qabiliyyətlərinin daha da inkişaf etdirilməsi üçün optimal şəraitin və inkişafetdirici təlim mühitinin yaradılmasıdır. Diagnostika üçün tətbiq olunan hər hansı bir psixodiagnostik metodika qeydiyyatdan keçməli, yararlılıq, müvafiqlik baxımından uyğunlaşdırılmalı və onun tətbiqi məsələsi sertifikatlaşdırılmalıdır.

Təqdim olunan metodikaların bir sıra tələblərə cavab verməsi, onun qeydə alınması və tətbiq üçün yararlı hesab edilməsi aşağıdakı mərhələlərdən keçməlidir:

1. Tədqim olunan metodikanın vasitəsilə öyrəniləcək xassə və ya keyfiyyətin dəqiq müəyyən edilməsi, başqa sözlə, müvafiqlik məsələsinin həlli. Əks halda, həmin metodikanın xarakteristikası və onun yararlılığına təminat vermək mümkün olmaz;
2. Metodikanın uşaqlarda bu və ya digər xassə və keyfiyyətin inkişaf dərəcəsinin müəyyən edilməsi üçün zəruri, obyektiv əlamətlər kompleksini aşkar etməyə imkan verməsi. Bu əlamətlər birqiymətli olaraq metodoloji cəhətdən əsaslandırılmalı və tələblərə uyğun olmalıdır.
3. Fəaliyyət üçün seçilmiş əlamətlərin əməliyyatlar şəklində reallaşan, yəni, əməliyyat sistemlərinin işlənilməsi praktik olaraq müşahidə, ilkin məlumatların əldə edilməsi və relevant əlamətlərin yenidən işlənilməsini, ardıcılığını tamamlamalıdır;
4. Metodikanın tətbiqinin nəzəri məsələlərinin işlənilməsi. Əgər, məsələn, bu metodika test - sorğudan ibarətdirsə, onda bu mərhələ seçilmiş əlamətə aid suallar ardıcılığının tərtib edilməsi, sınılan şəxslərin eksperiment zamanı fəaliyyətinə aid təlimatların onlara çatdırılması və psixoloqun tədqiqat zamanı fəaliyyətini özündə əks etdirməlidir.

5. Tətbiq olunan metodikanın foks qruplarda dəqiqliyi, etibarlılığı və yararlılığının yoxlanılması.

6. Təklif olunan metodikanın praktik olaraq yoxlanılması məqsədilə uşaqların həmin metodika ilə kütləvi müayinəsinin keçirilməsi və bu yolla yaş normalarının əldə edilərək dəqiqləşdirilməsi.

Məktəbdə psixoloji xidmətlə əlaqədar olaraq psixoloq aşağıdakı diaqnostik işləri həyata keçirməlidir:

- ümumiyyətlə, eləcə də ayrı-ayrı fənlər üzrə şagirdlərin mənimsəyə bilməmələrinin psixoloji səbəblərini aşkara çıxarmaq;
- şagirdlərin intizamsızlıqlarının psixoloji səbəblərinin diaqnostikası;
- şagirdlərin əqli inkişafının, şəxsiyyətinin və emosional iradi xüsusiyyətlərinin diaqnostikası;
- şagirdlərin sinif yoldaşları ilə qarşılıqlı ünsiyyətinin, sinifdə şəxsiyyətlər-arası münasibətlərin pozulması səbəblərinin psixoloji diaqnostikası;
- şagird-müəllim, sinif-müəllim münasibətlərinin pozulmasının səbəblərinin psixoloji diaqnostikası;
- uşağın məktəbə hazırlığının psixoloji diaqnostikası;
- şagirdlərin ibtidai məktəbdən orta məktəbə keçməyə hazır olmalarının psixoloji diaqnostikası;
- şagirdlərin yeniyetməlik dövründən ilk gəncliyə keçməyə hazır olmalarının psixoloji diaqnostikası və s.

Şübhəsiz bütün bu cür diaqnostik işləri necə gəldi aparmaq mümkün deyil. Bunun üçün psixoloq düşünülmüş, bütün tələblərə cavab verən metod və metodikalardan istifadə etməlidir. Bu metodikalar nisbətən qısa müddət ərzində, həm də fərdlərin öz aralarında keyfiyyət və kəmiyyət baxımından müqayisəsinə şərait yaradan formada da diaqnostik informasiyalar toplamağa imkan verir.

Standartlaşdırılmamış metodikalara aşağıdakılar aiddir:

- müşahidə;
- müsahibə (söhbət);
- fəaliyyət məhsullarının təhlili.

Standartlaşdırılmış metodikalar.

Standartlaşdırılmış metodikalar dörd əsas sinfə bölünür:

- testlər (bunlar da öz növbəsində bir neçə altsinfə bölünür);
- sorğular;
- proyektiv texnika metodikaları;
- psixofizioloji metodikalar;

Psixoloji ədəbiyyatda adətən fərdi-psixoloji fərqlərin müəyyənləşdirilməsinə istiqamətlənmiş bütün metodikalar testlər, diaqnostika vəsaitləri isə testologiya vəsaitləri adlandırılır. Lakin öz mahiyyətinə görə testlər və sorğular bir-biri ilə heç də oxşar deyillər. Proyektiv metodikalar da həmçinin, sadalananlardan heç birinə bənzəməyən xüsusi alətdir. Buna görə də diaqnostikanın nəticələrinin daha yaxşı başa düşülməsi üçün onları adlarla bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Bu təsnifatda psixofizioloji metodikalar xüsusi yer tutmalıdır.

Testlər (*ingiliscədən test - sınaq, yoxlama*) - standartlaşdırılmış və adətən zaman baxımından məhdudlaşdırılan, insanlar arasında kəmiyyət və keyfiyyət baxımından fərdi-psixoloji fərqlərin müəyyənləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan sınaqlardır.

Testlərin fərqləndirici cəhəti tədqiq edilənin düzgün cavab verməli olduğu suallardan ibarət olmasıdır. Sorğular, proyektiv və psixofizioloji metodikalarda isə düzgün cavablar mövcud deyil. Sorğular - tapşırıqların suallar və mühakimələr şəklində təqdim olunduğu və tədqiq edilənin sözlərinə əsasən məlumatın alınmasını nəzərdə tutan psixodiaqnostik metodikalar qrupudur. Sorğular ən geniş yayılmış diaqnostik alətlər sırasına daxildir. İki qrupa - şəxsiyyət sorğuları və sorğu-anketlərə bölünür. Testlərdən fərqli olaraq sorğularda düzgün və ya səhv

cavabların olması mümkün deyil. Onlar sadəcə olaraq insanın bu və ya digər fikrə münasibətini, razılaşma və ya razılaşmamasını əks etdirir.

Şəxsiyyət sorğuları formaca qrupşəkilli və fərdi, çox vaxt işə yazılı, blankşəkilli və kompüter vasitəsilə aparılan standartlaşdırılmış hesabatdır.

Xaraktercə isə onlar iki qrupa bölünür: əvvəlcədən təyin olunmuş cavablarla (qapalı suallar) və müstəqil cavablarla (açıq suallar) təmin edilmiş sorğular.

Qapalı sorğularda qoyulmuş suala əvvəlcədən cavab variantları nəzərdə tutulur. Tədqiq olunan onlardan birini seçməlidir. İki və ya üç alternativli cavab modeli (məsələn, "bəli, xeyr"; "bəli,xeyr, bilmirəm") daha geniş yayılmışdır. Sorğuların üstünlüyü məlumatların qeydiyyatı və işlənməsi prosedurunun asanlığında, qiymətləndirmənin dəqiq formalaşmasındadır, bu da kütləvi tədqiqat zamanı çox vacibdir. Açıq sorğular heç bir məhdudiyyət olmadan müstəqil cavabları nəzərdə tutur. Tədqiq olunanlar öz fikirlərinə əsasən cavablar verirlər. Nəticələrin işlənməsinin standartlaşdırılması iradi cavabların standart kateqoriyalara aid olunması yolu ilə baş verir. Açıq sorğuların üstünlükləri ilə yanaşı, çatışmazlıqları da var: cavabların formalaşdırılmasının və onların qiymətləndirilməsinin mürəkkəbliyi, nəticələrin interpretasiyasının çətinliyi, prosedurun uzunluğu və çox vaxt aparması.

Psixoloji sorğular məzmunca bu qruplara bölünür: şəxsiyyət sorğuları, şəxsiyyət əlaməti sorğuları, tipoloji sorğular, motiv sorğuların, maraq sorğuları, dəyər sorğuları, yönəlik sorğular.

Anket sorğular insan haqqında onun psixoloji xüsusiyyətlərinə bilavasitə aid olmayan informasiyaların toplanması üçündür (məsələn, onun tərcümeyi-halı haqqında məlumat almaq). Onlar sualların dəqiq qeyd olunmuş ardıcılıq, məzmun və formasını, cavab formalarının aydın göstərilməsini nəzərdə tutur. Tədqiq olunanlar cavabları təkliddə (qiyabi sorğu) və ya eksperimentatorun iştirakı (bir-başə sorğu) ilə verə bilirlər. Anket sorğuları məzmun və verilən sualların konstruksiyasına görə təsnif olunurlar.

Aşağıdakı anket növləri fərqləndirilir:

- 1. açıq suallarla (iştirakçı öz cavablarını verir);**
- 2. qapalı suallarla (iştirakçı təklif olunan cavablardan birini seçir);**
- 3. yarımqapalı suallar (iştirakçı öz cavablarını da verə və ya təklif olunanlardan birini seçə bilər).**

Anket sorğularda adətən bütün variantlar kombine olunur: açıq, qapalı, yarımqapalı. Bu, əsaslılığı və informasiyanın tamlığını artırır. İnsanın tərcümeyi-halı haqqında məlumat toplamağı nəzərdə tutan bioqrafik anketlər istifadə olunur. Adətən bu suallar yaş, sağlamlıq, ailə vəziyyəti, təhsil səviyyəsi və xarakteri, xüsusi vərdişlər, xidməti artım və digər nisbətən obyektiv göstəricilərlə bağlı olur. Onlar testlərin göstəricilərinin etibarlı interpretasiyası üçün zəruri informasiyanı toplamağa kömək edir.

Proyektiv metodikalar. Proyektiv metodikalar şəxsiyyətin eksperimental yolla tədqiq edilməsinin sınaılmış və etibarlı vasitələrindən biridir. Onların vasitəsilə şəxsiyyətin maraqları və motivləri, sərvət meyilləri, qorxu və həyəcanları, dərk edilməyən tələbatları və təhrikləri müayinə edilir. Proyektiv metodikalar vahid psixoloji mexanizmə - "proyeksiyaya" əsaslanır.

Proyektiv metodikaların aşağıdakı qrupları fərqləndirilir:

- strukturlaşdırılmış metodikalar: stimulların formalaşdırılması, onların mənalandırılması;
- konstruksiyalı metodikalar: mənalandırılmış bütövün detallarından yaradılır;
- interpretasiya metodikaları: hər hansı bir situasiyanın, hadisənin izahı;
- tamamlama metodikaları: cümlələrin, hekayənin tamamlanması;
- katarsis metodikaları: xüsusi təşkil olunmuş şəraitdə oyun fəaliyyətinin reallaşması;

- ekspressiyanın öyrənilməsi metodikaları: müstəqil və ya təkilf olunmuş mövzuda şəkil çəkmək;
- impressiyanın öyrənilməsi metodikaları: bəzi stimulların (daha arzuolunan kimi) digərlərindən üstün tutulması.

Standartlaşdırılmamış metodikalar:

Standartlaşdırılmamış metodikalara müşahidə, söhbət, fəaliyyət məhsullarının təhlili aiddir.

Müşahidə. Müşahidə psixi hadisələrin gedişinə qarışmadan onları sadəcə olaraq izləmək yolu ilə empirik məlumatların əldə edilməsindən ibarət əsas tədqiqat metodudur. Psixoloqun şəraitə, psixi hadisələrin gedişinə qarışmaması, müdaxilə etməməsi müşahidə metodunu xarakterizə edən başlıca xüsusiyyətdir. Müşahidə planlı, məqsədomüvafiq şəkildə həyata keçirilir. Müşahidə metodunun üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, bu zaman üzərində müşahidə aparılan bundan xəbər tutmur. Proses təbii şəraitdə (iş zamanı, oyun, dərs və s.) aparıldığına görə öz hərəkətlərində dəyişiklik etməirlər. Müşahidə qısamüddətli, uzunmüddətli, dövrü və sistemətik ola bilər. Qısamüddətli müşahidə dəqiqələr ərzində insan psixikası və davranışının təzahürünü izləməklə həyata keçirilir. Məsələn, müəllimin izahına şa-

girdlərin münasibətini aşkara çıxarmaq üçün həmin anda onların üzərində aparılan müşahidə buna misal ola bilər. Uzunmüddətli müşahidəyə bütün dərs və ya bütün rüb ərzində aparılan müşahidələri aid etmək olar. Dövrü müşahidəyə gəldikdə bu, müəyyən dövrlərdə, məsələn hər rübün sonunda eyni bir psixi hadisənin təzahürünü izləməkdən ibarətdir. Dövrü müşahidə psixi hadisənin inkişaf dinamikasını aşkara çıxarmağa imkan verir. Sistemlik müşahidə də inkişaf dinamikasını aşkara çıxarmağa xidmət edir. Lakin burada müşahidə arası kəsilmədən uzun müddət məsələn, bütün dərs ili, müəyyən yaş dövrü ərzində aparılır. Müşahidənin nəticələri qeydə alınır, sonradan təhlil və ümumiləşdirmə əsasında müvafiq nəticələr çıxarılır. Müşahidə əsasən obyektiv nəticələrə, psixi hadisələrin gedişini izləməyə imkan verir.

Müşahidə metodunun tətbiqinin əsas şərtləri aşağıdakılardır:

- Müşahidə məqsədyönlü olmalıdır;
- Müşahidə hadisələrin təbii axarına xələl gətirməməlidir;
- Müşahidə mütəşəkkil və ardıcıl surətdə təşkil olunmalıdır;
- Müşahidə onu aparan şəxsin subyektiv fikirlərini əks etdirməməlidir;
- Əldə edilmiş nəticələr etibarlı olmalıdır.

Psixodiyagnostik metod kimi elmi müşahidə üçün bunlar səciyyəvidir:

- problemin qoyulması;
- müşahidə üçün situasiyanın seçilməsi;
- müşahidənin obyektinə olacaq psixoloji keyfiyyətlərin və ya davranış əlamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- işlənilib hazırlanmış nəticələrin qeydiyyatı və yazılması sistemi.

Müşahibə. Müsahibə, söhbət verbal kommunikasiya əsasında ilkin məlumatların toplanması metodudur. Müsahibəni ən asan metod hesab etmək yanlış olardı. Bu metoddan istifadə etmək bacarığı nəyi necə soruşmağı, alınan cavablara nə dərəcədə etibar etməyi bilməkdən ibarətdir. Müsahibənin ən geniş yayılmış növlərindən biri intervyudur. İntervyu - respondentlə birbaşa əlaqəni nəzərdə tutan müəyyən plan əsasında aparılan müsahibədir.

Məqsəddən asılı olaraq intervyu diaqnostik və klinik növlərə ayrılır.

Diaqnostik intervyu - davranışın müxtəlif aspektlərinin, şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin, xarakterin, eləcə də ümumilikdə həyatın (maraqlar və meyllərin, ailədə mövqeyin, valideynlərlə, bacı və qardaşlarla münasibətlərin və s. müəyyənləşdirilməsi) əvvəlcədən öyrənilməsinə istiqamətlənmiş ümumi məzmunlu informasiyanın əldə olunması metodudur. O idarə olunan və olunmayan ola bilər.

Klinik intervyu - insana daxili çətinlikləri, konfliktləri, gizli davranış motivlərini dərk etməyə kömək edən terapevtik müsahibə metodudur. Müsahibə metodunun tətbiqi zamanı xüsusi çətinliklər uşaqlarla iş zamanı yaranır. Belə hallarda standartlaşdırılmış intervyu demək olar ki istifadə olunmur. Psixoloq daha səmimi müsahibə formasına (diaqnostik intervyu) səy göstərir.

Uşaqlarla müsahibədə düzgün formalaşdırılmış sual çox mühüm rol oynayır. Artıq qeyd etdiyimiz kimi suallar müsahibənin strukturunda ən vacib elementlərdir.

Onlar adətən üç qrupa bölünürlər:

- 1) birbaşa ("Sən tufandan qorxursan?")
- 2) bilavasitə ("Tufan olanda sən nə edirsən?")
- 3) proyektiv ("Uşaqlar tufandan qorxurlar. Bəs sən necə?")

Bilavasitə və proyektiv suallar dərk olunması çətin olan xüsusiyyətləri müəyyənləşdirməyə kömək edir. Onlardan sosial cəhətdən arzuolunan cavabları almaq üçün istifadə etmək lazımdır. Müsahibə apararkən uşağa münasibətdə düzgün mövqe tutmaq çox vacibdir və burada qeyri-direktiv psixoterapiyanın prinsipləri daha müvafiqdir:

- a) psixoloq uşağa bacardıqca tez kontakt qurmağa kömək edəcək insani mühit, uyğun şərait yaratmalıdır;
- b) o, uşağı olduğu kimi qəbul etməlidir;
- c) öz münasibəti ilə uşağın qarşılıqlı inam atmosferini hiss etməsinə imkan verməlidir ki, o, hisslərini sərbəst ifadə edə bilsin;
- d) psixoloq uşağın mövqeyinə çox ehtiyatla yanaşmalıdır, o, heç nəyi mühakimə etmir və eyni zamanda haqq da qazandırmır, lakin başa düşür. Cavabların qeydiyyatı ünsiyyəti pozmamalı, uşağın nitqini dondurmamalıdır. Az yaşlının diqqətini yayındırmamaq, onun özünü sərbəst hiss etməsinə təmin etmək, situasiyanın təbiiliyini qorumaq məqsədilə diktofon yerinə əllə qeydiyyat daha məsləhətlidir. Müsahibə prosesində pauza, intonasiya, ton, nitq tempi və s kimi məqamlar da qeyd olunmalıdır.
- e) Fəaliyyət məhsullarının təhlili (kontent-analiz)

Psixodiagnostikada insan haqqında informasiya almağın daha bir üsulu mövcuddur - bu, insan fəaliyyəti məhsullarını öyrənməyə imkan verən sənədlərin və maddi mənbələrin keyfiyyət-kəmiyyət təhlilidir. "Sənəd mənbələri" dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

- a) məktublar;
- b) avtobioqrafiyalar;
- c) gündəliklər;
- d) şəkillər;
- e) kino və videolentdəki yazılar;
- f) müxtəlif incəsənət məhsulları, kütləvi informasiya vasitələri (qəzetlər, jurnallar və s) materialları.

Sənədlərin öyrənilməsi zamanı tədqiqatçının subyektivliyini aradan qaldırmaq, etibarlı informasiyanı müəyyənləşdirmək və onun dəqiq qeydiyyatını aparmaq üçün **kontent-analiz** (*hərfi tərcümə "məzmunun təhlili"*) adını almış xüsusi metod hazırlanmışdır. Kontent-analizin əsas proseduru keyfiyyət informasiyasını rəqəmlərin dilinə köçürməkdir.

Bu məqsədlə ölçü vahidinin iki növü fərqləndirilir:

- məna və ya keyfiyyət təhlili;
- hesab vahidləri və ya kəmiyyət.

Sənəd mənbələri ilə iş zamanı əsas çətinlik - keyfiyyət təhlili apara bilmək, yəni, məna vahidlərini müəyyənləşdirmək bacarığıdır. Bu, əsasən, tədqiqatçının şəxsi səriştəsindən, yaradıcı imkanlarının səviyyəsindən asılıdır.

Psixoloji diaqnostikada kontent-analiz əsasən başqa tədqiqatlar zamanı əldə olunmuş məlumatların işlənməsi zamanı yardıməddici metod kimi istifadə edilir. Onun vasitəsilə tədqiq olunanın demək olar ki, bütün diaqnostik müayinələri, xüsusən də fərdi prosedurları müşayət edən nitq məlumatları təhlil olunur.

2.1.3. Psixokorreksiya

Təhsil sistemində praktik psixoloji xidmətin tətbiqi səciyyə kəsb edən ən mü-rəkkəb sahələrindən biri psixokorreksiyadır. Korreksiya bu və ya digər qüsurun, çatışmazlığın və ya pozulmanın bərpa edilməsi, düzəldilməsidir.

Psixoloji korreksiya psixoloji təsirin metod və priyomları vasitəsilə psixi qü-surların, çatışmazlıqların aradan qaldırılmasına yönəldilmiş məqsədyönlü və planlı fəaliyyət sahəsidir.

Korreksiya yalnız iki əsas şərtin gözlənilədiyi halda mümkün ola bilər:

DİQQƏT!

- Fikri əməliyyatın hansı halda düzgün, səmərəli olması, normal hesab edilə bilməsinə tam yəqinlik olduqda;
- Psixi inkişafda qüsurun, çatışmazlığın, kənaraçıxmanın psixoloji diaq-nostika əsasında əldə edilmiş dəqiq və etibarlı nəticələri olduqda.

Psixoloji korreksiyanın zəruriliyi o halda xüsusilə aktuallaşır ki, aşkar edilmiş çatışmazlıq fərdin inkişafının gedişinə mane olur, əngələ çevrilir. Məsələn, mək-təblilərdə təlim motivlərinin və ya tərəkəkkür əməliyyatlarının, ixtiyari diqqətin formalaşdırılması onların məktəb proqramları üzrə biliklərin kifayət səviyyədə mənimsənilməsində çətinliklərin meydana çıxmasına səbəb olur. Belə hallarda korreksiya işinə zərurət yaranmış olur.

Psixoloji korreksiya üzrə işlərin sistemində uşaqlarda inkişaf qüsurlarının, id-rak prosesləri, ünsiyyət fəaliyyəti və davranışla bağlı çatışmazlıqların aradan qal-dırılmasına yönəlmiş fəaliyyət üstün yer tutur. Praktik psixoloq sınaqdan çıxarıl-mış etibarlı metodikalara, inkişafəddirici-korreksiya proqramlarına istinad etməklə mövcud qüsurun təşhix edilməsi istiqamətində sistemli və ardıcıl iş aparmalıdır.

Psixokorreksiyanın təsir vasitələri insanların yeni həyat şəraitinə daha yaxşı uyğunlaşması, gündəlik daxili və xarici gərginliklərin aradan qaldırılması, müx-təlif münəqişələrin həll edilməsi, insanların zərərli vərdiş və meyllərdən xilasını nəzərdə tutur.

Pedaqoji fəaliyyət təcrübəsi psixokorreksiya metodikalarının tətbiqi sahələrindən biridir. Pedaqoji praktikada psixokorreksiya üzrə həyata keçirilən işlərin əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

- Uşağın yaş normativinə uyğun olaraq inkişafının davam etdirilməsi, təlim-tərbiyənin fərdiləşdirilməsi işində pedaqoji kollektivə köməyin göstərilməsi;
- Uşaqlarda qabiliyyətlərin, maraq və meyllərin inkişaf etdirilməsi;
- Uşaqların inkişafındakı geriləmələrin, təlimdə və davranışdakı pozğunluqların aradan qaldırılması məqsədi ilə inkişafetdirici-korreksiya proqramlarının işlənilib-hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- Ayrı-ayrı uşaqlar və onların qrupları ilə, xüsusilə "risk qrupu"na aid edilən uşaqlarla korreksiyaedici treninqlərin keçirilməsi.

Pedaqoji təcrübədə geniş yayılmış çoxsaylı psixokorreksiya metodları sırasında şəxsiyyətə yönəlmiş psixoterapiya xüsusi yer tutur. Onun tərkibində psixoloji təsirin fərdi və qrup formaları geniş yayılmışdır. Pedaqoji təcrübədə tətbiq edilən psixokorreksiyanın əsas vəzifələri bunlardır:

- İnsanın emosional köləlikdən azad edilməsi;
- Adamlarda ünsiyyətə tələbat, ünsiyyətliklik hissini formalaşdırmaq;
- İnsanın şəxsiyyət kimi özünü aktuallaşdırmasını təmin etmək;
- İnsanda şəxsiyyətlərarası münasibət və davranışın səmərəli formalarını yaratmaq və möhkəmləndirmək;
- İnsanın ictimai həyata daha fəal cəlb olunmasını təmin etmək və özünə qarşı məsuliyyətliliyə təhrik etmək;
- Uşaqla inkişafetdirici-korreksiya işinin vasitə və yollarını müəyyənləşdirmək, aşkar edilmiş fərdi xüsusiyyətlər əsasında onun inkişafı və təlimi imkanları haqqında proqnozlar hazırlamaq;
- Məktəbdə təhsil dövründə və dərsləndikən iş prosesində uşaqların inkişafı istiqamətində inkişafetdirici-korreksiya işləri aparmaq.

Təhsil müəssisələrində psixokorreksiya sahəsində iş aparan praktik psixoloq hər bir uşağın fərdiyyətini öyrənməklə, onun təlimi, tərbiyəsi və inkişafı üçün şəxsi məsuliyyət daşdığını dərk etməlidir.

Korreksiya yalnız iki əsas şərtin gözləniləndiyi halda mümkün ola bilər:

- Fikri əməliyyatın hansı halda düzgün, səmərəli, normal hesab edilə bilməsinə tam yəqinlik olduqda;
- Psixi inkişafda qüsurun, çatışmazlığın, inkişafda kənaraçıxmanın psixoloji diaqnostika əsasında əldə edilmiş dəqiq və etibarlı nəticələri olduqda.

Pedaqoji praktikada psixokorreksiya üzrə həyata keçirilən işlərin əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

1. Uşağın yaş normativinə uyğun olaraq inkişafının davam etdirilməsi, təlim-tərbiyənin fərdiləşdirilməsi işində pedaqoji kollektivə köməyin göstərilməsi;
2. Uşaqlarda qabiliyyətlərin, maraq və meyllərin inkişaf etdirilməsi;
3. Uşaqların inkişafındakı geriləmələrin, təlimdə və davranışdakı pozğunluqların aradan qaldırılması məqsədi ilə inkişafetdirici-korreksiya proqramlarının işlənilib-hazırlanması və həyata keçirilməsi;
4. Ayırı-ayrı uşaqlar və onların qrupları ilə, xüsusilə "risk qrupu"na aid edilən uşaqlarla korreksiyaedici treninqlərin keçirilməsi. Pedaqoji təcrübədə geniş yayılmış çoxsaylı psixokorreksiya metodları sırasında şəxsiyyətə yönəlmiş psixoterapiya xüsusi yer tutur. Onun tərkibində psixoloji təsirin fərdi və qrup formaları geniş yayılmışdır.

Pedaqoji təcrübədə tətbiq edilən psixokorreksiyanın əsas vəzifələri bunlardır:

1. İnsanın emosional köləlikdən azad edilməsi;
2. Adamlarda ünsiyyətə tələbat, ünsiyyətlik hissi formalaşdırmaq;
3. İnsanın şəxsiyyət kimi özünüaktuallaşdırmasını təmin etmək;
4. İnsanda şəxsiyyətlərarası münasibət və davranışın səmərəli formalarını yaratmaq və möhkəmləndirmək;
5. İnsanın ictimai həyata daha fəal cəlb olunmasını təmin etmək və özünə qarşı məsuliyyətliyə təhrik etmək.

6. Uşaqla inkişafetdirici-korreksiya işinin vasitə və yollarını müəyyənləşdirmək, aşkar edilmiş fərdi xüsusiyyətlər əsasında onun inkişafı və təlimi imkanları haqqında proqnozlar hazırlamaq.
7. Məktəbdə təhsil dövründə və dərstdən kənar iş prosesində uşaqların inkişafı istiqamətində inkişafetdirici-korreksiya işləri aparmaq. Təhsil müəssisələrində psixokorreksiya sahəsində iş aparan praktik psixoloq hər bir uşağın fərdiyyətini öyrənməklə, onun təlimi, tərbiyəsi və inkişafı üçün şəxsi məsuliyyət daşdığını dərk etməlidir.

Məktəbdə psixoloji xidmət təkcə diaqnostik - korreksion işləri həyata keçirməklə də başa çatmır. Bu və ya digər çətinliyi və onun səbəbini aşkara çıxarmaqla yanaşı, (istər intellektual, istərsə də şəxsiyyət baxımından) psixoloji xidməti həyata keçirən mütəxəssis həmin çətinlikləri aradan qaldırmaq, təshih etmək (düzəltmək) üzrə də iş aparmalıdır. Yalnız bu zaman nəzərdə tutulmuş nəticəni əldə etmək mümkündür. Buna görə də psixoloji xidmət zamanı aşağıdakı korreksiya işlərinin həyata keçirilməsi zəruridir:

- şagirdlərin şəxsiyyətində, əqli inkişafında, emosional iradi xüsusiyyətlərində özünü göstərən çətinliklərin aradan qaldırılması;
- şagirdlərin yaşlılar və həmyaşıdları ilə qarşılıqlı şəxsiyyətlərarası münasibətlərində özünü göstərən qüsurların aradan qaldırılması.

Psixoloq şagirdlərlə fərdi olaraq tədris, inkişaf, öyrənmənin səmərəli yolları, həyat mövqeyini müəyyənləşdirmək, böyüklərlə və yoldaşları ilə ünsiyyət, özünütərbiyə və s. məsələlər ətrafında məsləhətləşə bilər. Bununla yanaşı, bir qrup şagird və ya siniflə özünütərbiyə, əqli əmək mədəniyyəti və s. problemlər ətrafında məsləhət saati təşkil edə bilər. Adətən, məktəb psixoloqu ilə məsləhətləşməyə valideynlər daha çox ehtiyac hiss edirlər.

Psixoloqun valideynlərə psixoloji məsləhəti aşağıdakı məsələləri əhatə edə bilər:

- Uşağı məktəbə necə hazırlamaq, onların təlim marağını necə inkişaf etdirmək;
- Oxumaq istəməməsi, hafizəsinin zəifliyi, dalgınlıq, asılılıq, təcavüzkarlıq, hövsələsizlik, inadkarlıq, qorxaqlıq, sözə baxmamaq, laqeydlilik və s. kimi problemləri necə aradan qaldırmaq;
- Uşaqda ailənin digər üzvlərinə qarşı mehriban münasibəti hansı yollarla tərbiyə etmək və s.

1.1.4. Psixososial reabilitasiya

Psixososial reabilitasiya psixi xəstəliklərdən əziyyət çəkən insanlara cəmiyyətdə sərbəst şəkildə fəaliyyət göstərməyə yardım edən prosesdir.

Reabilitasiya öz müxtəlif metodlarıyla məhz insan şəxsiyyətinə əsaslanaraq xəstəlik nəticəsində orqanizmin pozulmuş funksiyasının, eləcə də insanın itirilmiş sosial fəallığının bərpasına yönəldilir. Başqa sözlə desək, reabilitasiya-fiziki, kimyəvi və ya sosial amillər əsasında orqanizmin pozulmuş funksional vəziyyətinin, əmək qabiliyyətinin bərpasıdır. Reabilitasiyanın məqsədini effektiv və tez bir zaman ərzində xəstə və sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərdə əmək qabiliyyətinin, şəxsi keyfiyyətlərin bərpası, cəmiyyətə sağlam adaptasiyası təşkil edir. Reabilitasiya dolğun və öz təsdiqini tapmış məzmunu malik bir neçə növü özündə birləşdirir:

1. orqanizmin hər hansı bir orqan və ya sisteminin itirilmiş funksiyasının, habelə müvəqqəti itirilmiş əmək qabiliyyətinin bərpasını təmin edən tibbi reabilitasiya (kimyəvi terapiya, fizioterapiya, işıq terapiyası, fototerapiya, maqnit terapiyası, su terapiyası və s.);
2. psixoloji travma almış fərdin mövcud vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, özünüdərk və itirilmiş şəxsi keyfiyyətlərin bərpası, habelə fiziki imkanları məhdud şəxslərin sosiallaşması, bu və ya digər səbəbdən cəmiyyətdən təcrid olunmuş şəxslərin yenidən cəmiyyətə sağlam adaptasiyasına xidmət edən sosial-psixoloji reabilitasiya (psixopedaqoji diaqnostika, psixopedaqoji korreksiya və s.);
3. psixoloji aspektdən reabilitasiya pasiyentin psixoloji vəziyyətinin korreksiyasına yönəldilməklə onda müalicə ilə bağlı hər hansı fikrinin formalaşdırılması.

rılması, həkim məsləhətləri, habelə reabilitasiyanın qarşıya qoyduğu mühüm tədbirlərə əməl edilməsi məsələlərini birləşdirir;

4. sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslərdə əmək qabiliyyətinin aşkara çıxarılması, habelə fərdin fiziki imkanlarına uyğun peşəyə yiyələnməsinə xidmət edən peşə reabilitasiyası;
5. özünütəkmilləşdirmə, özünütəhsil və özünütərbiyə kimi mühüm amillərin bərpasında pedaqoji yanaşmanı təmin edən sosial- pedaqoji reabilitasiya (uşaqlara özünəxidmət və təmizlik bacarığının öyrədilməsi, evdə və ictimai yerlərdə davranış qaydaları və s.);
6. bu və ya digər fərdin itirilmiş iqtisadi müstəqilliyi və sosial faydalılığının bərpası istiqamətində mühüm rol oynayan sosial-iqtisadi reabilitasiya. Sosial-iqtisadi reabilitasiyanın qarşıya qoyduğu başlıca məqsəd isə məhz xəstəlik nəticəsində fərdin düşdüyü iqtisadi asılılıq və asosiallığı aradan qaldırmaqla onda iqtisadi müstəqillik və sosial rifahə nail olmaqdır. Bu mühüm işdə də məhz mütəşəkkil fəaliyyət, yəni təkcə tibb müəssisələri deyil, həm də sosial təminat orqanlarının müştərək fəaliyyəti nəticəsində sözügedən nəticəyə çatmaq mümkündür.

Reabilitasiya prosesi, onun forma və metodu hər bir mərhələdən asılı olaraq dəyişir; məsələn, əgər sağlamlıq imkanları məhdud hər hansı şəxslə reabilitasiya işi aparılarsa, ilk mərhələdə məqsəd mövcud qüsurların, əlilliyin profilaktikası, aradan qaldırılmasıdır ki, bu, məhz tibbi reabilitasiyadır. Artıq ikinci mərhələdə fərdlə aparılan psixoloji reabilitasiya nəticəsində onun psixoloji vəziyyəti stabilizasiya edilir, mövcud gərginliklər aradan qaldırılır. Üçüncü mərhələdə artıq yanaşma dəyişir, fərdin maraq dairəsinə uyğun əmək qabiliyyətinin aşkarlanması istiqamətində işlər aparılır ki, bu da məhz peşə reabilitasiyasının üzərinə düşür.

Yuxarıda deyilənlərə əsasən belə qənaətə gəlirik ki, reabilitasiya məhz kompleks yanaşma tələb edən bir prosesdir və yalnız bu halda effektiv nəticə verə bilər. Beləliklə, reabilitasiyanın əsas məqsədi bu və ya digər şəxsin malik olduğu mövcud fiziki və ya psixoloji qüsurlar aradan qaldırmaq, bərpası mümkün olmayan nəticələrdə yaranan mənfi təsirləri minimum həddə çatdırmaq, sosial təhlükəli vəziyyətdəki, zorakılığa məruz qalmış və cinayətin qurbanı olan, habelə penitensiar və digər xüsusi müəssisələrdən azad edilən şəxslərin, sosial təhlükəli durumda olan kimsəsiz uşaqların (küçə uşaqları) cəmiyyətə sağlam adaptasiyası tədbirlərini həyata keçirmək, fiziki imkanları daxilində onları əməyə cəlb etməklə istedadını üzə çıxarmaqdır.

Bu istiqamət “Psixoloji yardım haqqında 25 yanvar 2019-cu il Azərbaycan Respublikası Qanun”unun 4-cü maddəsində də xüsusi vurğulanır.

2.1.5. Psixoloji konsultasiya

"4.1.6. psixoloji reabilitasiya və psixoloji korreksiya - psixi sağlamlıq problemləri olan şəxsin psixososial uyğunlaşması və səmərəli sosial davranışının bərpa olunması və ya inkişafı məsələlərini əhatə edir".

Konsultativ psixologiya - müasir psixologiyanın əsas tətbiq sahələrindən biridir. Peşə olaraq psixoloji konsultasiya - psixoloji təcrübənin nisbətən yeni istiqamətdir. Bu peşə klinik çatışmazlığı olmayan, lakin psixoloji yardım istəyən insanların ehtiyaclarına cavab olaraq yaradılmışdır. Psixoloji konsultasiya üzləşdiyi psixoloji çətinliklərin həlli ilə bağlı psixoloqun apardığı söhbət, verdiyi məsləhət və tövsiyələrlə istifadəçiyə yönəldilmiş peşəkar dəstəkdir. Bu zaman psixoloq konsultant rolunda çıxış edir. O, istifadəçi ilə fikir mübadiləsi apararaq psixoloji konsultasiyalar verir. Bütün canlılarda olduğu kimi, insanın inkişafı da problemsiz ötürşür, heç də həmişə ahəngdar formada getmir. Müxtəlif daxili və xarici təsirlərdən onun harmoniyası pozulur. Nəticədə orqanizmdə (somatik sistemdə) və psixikada gərginlik, pozuntu, ləngimə, yayınma əmələ gəlir. Bəzən də daha ciddi problemlərin yaranmasına səbəb olur. Bu məsələlərin mürəkkəbliyi göstərir ki, praktik psixoloq bir sıra çatışmazlıqların aradan qaldırılmasında insan problemləri ilə məşğul olan digər mütəxəssislərin - həkim, psixiatr, psixoterapevt, patopsixoloq, defektoloq, loqoped, sosioloq, pedaqoq, hüquqşünas və s. - məsləhətlərindən yararlanmalı olur. Belə məsləhətləşmələr **psixoloji konsiliumlar** adlanır.

Psixoloji konsiliumlar çoxsaylı funksiyaların yerinə yetirilməsinə yönəldilərək müxtəlif tipli problemlərin həlli məqsədilə təşkil olunur. Məktəb təcrübəsində, ailə psixoloji xidmətində, eləcə də uşaq praktik psixologiyasında konsiliumların aşağıdakı tipləri müəyyənləşdirilmişdir:

- tibbi-psixoloji;
- fizioloji-psixoloji;
- defektoloji-psixoloji;
- pedaqoji-psixoloji;
- psixoloji.

Bu konsiliumlarda müzakirə olunan problemlərin həllinin optimal yolları müəyyənləşdirilir.

Tibbi-psixoloji tipli konsiliumlar təhsil subyektlərini tibbi-psixoloji problemlərinin həllinə yönəldilir. Belə konsiliumlar diaqnostik nəticələr əsasında aş-

kar edilmiş problemlərlə bağlı olaraq tibbi personal (həkim, tibb bacısı) və psixoloq arasında aparılır. Birgə rəy əsasında nəticələr qeyd olunur, problemin həlli yolları göstərilir.

Fizioloji-psixoloji tipli konsiliumlar şagirdlərin fizioloji problemləri ilə əlaqədar olaraq pediatr, fizioloq, valideyin və psixoloq arasında keçirilir. Buraya antropometriya da daxildir. Məsələn, uşaqlarda 1 il müddətində antropometrik göstəricilərin dəyişməməsi konsiliumun müzakirə mövzusu ola bilər, çünki bu ləngimə uşaqda ciddi fizioloji problemlərin olmasından xəbər verən faktıdır. Onun yaranma səbəblərinin aşkar edilməsi, aradan qaldırılması zəruridir. Konsiliumlar uşaq bağçasında, məktəbdə, poliklinikalarda, tədqiqat laboratoriyalarında və digər münasib yerlərdə təşkil olunur. Lazım gəldikdə, valideyin və yeni yetmələr konsiliumlarda dinləyici kimi iştirak edirlər.

Defektoloji-psixoloji tipli konsiliumlar gözlənilmədən yaranmış nitq, eşitmə, əqli qüsurların ağırlıq dərəcəsinin, mənşəyinin, səbəblərinin müəyyənəndirilməsi məqsədilə aparılır. Belə konsiliumlar məktəbdə, poliklinikada, xüsusi təhsil müəssisələrində və digər yerlərdə təşkil edilir. Burada defektoloq loqoped, tiflopedaqoq, surdopedaqoq, psixiatr, həkim, pedaqoq və digər mütəxəssislər iştirak edirlər.

Pedaqoji-psixoloji tipli konsiliumlar məktəb təcrübəsində daha geniş yayılmışdır. Çünki məktəb praktik psixoloqunun fəaliyyəti bütün təhsil subyektlərinin əməkdaşlığını tələb edir. Bunun üçün psixoloq vaxtaşırı konsiliumlar keçirir. Bu sahədəki işin təşkili forması (tədris-tərbiyə problemlərinin həlli metodları) pedaqoji-psixoloji konsilium adlanır.

Psixoloji tipli konsiliumlar praktik psixoloqların öz həmkarları ilə təcrübədə üzləşdikləri problemlərlə bağlı, ya məqsədli, yaxud gözlənilmədən qarşıya çıxmış maneələrin, faktların, situasiyaların hərəkət planının müzakirəsinə həsr olunur.

Psixoloji konsiliumların daha geniş yayılmış forması planlı konsiliumlardır. O, psixoloji xidmət şəbəkəsinin müxtəlif statuslu mütəxəssisləri: inspektor, məsləhətçi, koordinator, kabinə müdiri, praktik psixoloq və s. tərəfindən təşkil edilərək aşağıdakı məsələlərin müzakirəsinə həsr olunur:

- Psixoloji xidmətin təşkili qaydaları;
- Psixoloji xidmətin təşkili metodları;
- Psixoloji vəziyyətin diaqnostikası, korreksiyası;
- Testlərin tətbiqi qaydaları;
- Şagirdlərin psixoloji problemləri: nitq, davranış, şəxsiyyət, cinsi inkişaf pozuntuları və s. (frustrasiya, sıxışdırma, aqressiya, stress, depressiya, apatiya, maskulinizasiya, feminizasiya və s.)
- Peşəyönümü üzrə qabiliyyətlərin müəyyənəndirilməsi;

- Yeniyetmələrin özünüidentifikasiya problemi;
- Məktəbə hazırlığın psixoloji problemləri.

Psixoloji konsiliumların nəticələri müzakirə olunan problemin xarakterinə görə müəyyənləşdirilir. Problemin həlli məqsədilə işçi qrup da yaradıla bilər.

Konsiliumlar əsasən 5 mərhələdə həyata keçirilir.

I mərhələdə müzakirəyə çıxarılaçaq problem müəyyənləşdirilir, onun məzmunu konkretləşdirilir, mövzu seçilir.

II mərhələdə psixoloq həll olunacaq problemin xarakterini öyrənir.

III mərhələdə əldə olunmuş dəlillər sistemləşdirilir, onun təcrübəyə tətbiqi yolları seçilir.

IV mərhələdə psixoloq konsiliumların təşkilatçısı və fəal iştirakçısı olaraq onun müzakirəsini keçirir. Belə müzakirələrdə müxtəlif statuslu mütəxəssislər, ictimaiyyət nümayəndələri, məktəb direktorundan tutmuş valideynlərə qədər iştirak edə bilər. Bir sıra hallarda yuxarı sinif şagirdləri də konsiliumlardakı müzakirələrə cəlb olunurlar.

V mərhələdə psixoloq nəticələrin hazırlanmasında, ümumiləşdirmələrin aparılmasında iştirak edir.

Konsiliumlarda aşağıdakı məsələlər üzrə müzakirələrin aparılması məqsəddə uyğundur:

- reproduktiv sağlamlıq;
- narkomaniyaya qarşı mübarizə;
- "Sağlam həyat tərzini" və onun şərtləri;
- gün rejiminə əməl etməyin qaydaları;
- psixoloji ekologiyanın qorunması yolları;
- "Həyat enerjisi", ondan səmərəli istifadə yolları və s.

Psixokonsiliumlarda problemlərin həllinə müxtəlif qayda və vasitələrlə yanaşılır:

- psixometrik;
- nəzəri;
- etik.

Psixometrik qaydalar. Pasiyentin subyektiv cəhətlərini, qrupun xüsusiyyətlərini aşkar etmək üçün müxtəlif kontekstdə iş aparıla bilər. C.Kelli belə məsələlərin öyrənilməsində psixometrik qaydalara - qrup və fərdi konsiliumlara üstünlük verir. Ey-

ni zamanda, konsiliumların əhəmiyyətini göstərir. Sosial bələdləşmə və konsiliumlar arasında oxşarlıqlar var. Hər ikisi insanın fərdiliyinin izlənilməsinə imkan verir.

Nəzəri qaydaları konsiliumların metodologiyası müəyyən edir. Müzakirə edilən mövzunun hansı əsaslarla təhlil ediləcəyindən, problemlərin hansı metodikalarla aradan qaldırılacağından asılı olaraq onun nəzəri qaydaları dəqiqləşdirilir. Burada 3 komponent iştirak edir:

- problemin şərhə üçün münasib nəzəriyyə;
- problemin aradan qaldırılması yolu - diaqnostika, konsultasiya, yaxud korreksiya;
- problemin həllində tətbiq olunacaq metodika - psixanalitik, koqnitiv, ekzistensial, humanistik və s.

Etik qaydalar psixoloqun peşə fəaliyyəti üçün müəyyənləşdirilmiş etik normalarla tənzimlənir. Bu qaydalar konkret problemin həlli ilə əlaqədar olaraq konsiliumlarda pasiyentin hüquqlarının və psixoloqun vəzifələrinin inteqrasiyası yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər.

Psixoloji konsiliumların təşkili formaları müxtəlifdir:

- müşavirələr
- konkret proqramların müzakirəsi
- işgüzar görüşlər
- seminarlar
- diskussiyalar.

Müşavirələr zamanı diaqnoz və korreksiyanın nəticələri əsasında görülməli işlərin gələcək planı qurulur. Şagird, uşaq şəxsiyyətinin inkişafı nəzərə alınmaqla diaqnoz və korreksiyanın mexanizmi müəyyənləşdirilir.

Konkret proqramların müzakirəsində tərbiyəvi, inkişafetdirici və korreksiyaedici işlərin həyata keçirilməsi üçün proqramlar müzakirə olunur. Onun müəllifi psixoloq, yaxud işçi qrup ola bilər. Bu halda, psixoloq həmmüəllif, yaxud ekspert rolunda çıxış edir. Konsiliumun nəticələrinin səmərəliliyində məsul şəxs psixoloqdur. Bu baxımdan, psixoloqun işi aşağıdakı şərtlərlə müəyyən olunur:

- seçilmiş metodun yaş, fərd, qrup xüsusiyyətlərinə, psixoloji prinsiplərə uyğunluğu;
- tərbiyəvi, inkişafetdirici və korreksiyaedici proqramın uşaqların, şagirdlərin yaş, fərdi və qrup xüsusiyyətlərinə uyğunluğu;

- proqram icraçılarının şəxsi keyfiyyətlərinin şagirdlərin şəxsi və qrup xüsusiyyətlərinə uyğunluğu;
- şagird kollektivinin şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin inkişaf meyarlarının və korreksiya proqramının effektivliyi arasındakı uyğunluq.

İşgüzar görüşlər eyni fəaliyyət sahəsində çalışanlar, psixoloqlar arasında təşkil olunan plandan kənar görüşlərdir. Demək olar ki, bütün kollektivlər üçün spesifik olan, ixtisas baxımından həllində çətinliklər yaranan, eləcə də gözlənilmədən qarşıya çıxmış problemin müzakirəsi belə konsiliumlarda aparılır.

Seminarlar planlı şəkildə, tematik mövzular əsasında təşkil olunur. Onların təşkilatçısı olan praktik psixoloq öz həmkarlarını seminarın gündəliyi ilə əvvəlcədən tanış edir. Eyni zamanda, onların rəy və təkliflərini də nəzərə alır. Seminarları qeyd olunan mövzularda keçirmək olar. **Mövzular 2 aspektdə müəyyənləşdirilir.**

1. Ümumi xarakterli məsələlərin müzakirəsi:

- məktəbə hazırlıq ərəfəsində uşaqların diaqnostikası və korreksiyası problemlərinin həlli yolları;
- təlim materiallarını mənimsəmə zamanı uşaqların yaş, fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması yolları;
- ünsiyyət problemi olan uşaqlarla işin təşkili;
- liderlik problemi;
- şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılması sahəsində pedaqoji kollektivin və ailə ilə birgə işin təşkili və s.

2. Fərdi xarakterli məsələlərin müzakirəsi:

- istedadlı və qabiliyyətli şagirdlərin diaqnostikası;
- melankolik tipli şagirdlərdə natamamlıq hissinin korreksiyası;
- qaçqın və məcburi köçkün uşaqlarda stresslərin profilaktikası;
- yeniyetmələrdə özünüidentifikasiya problemi üzrə psixoloji maarifləndirmə yolları;
- dezadaptasiya probleminin diaqnostikası;
- küçə uşaqlarının psixoloji maarifləndirilməsi;
- çətin tərbiyə olunanlarda motivasiyanın və davranışın korreksiyası.

Psixokorreksiya və psixoterapiyadan fərqli olaraq psixoloji konsultasiyada istifadəçi zəif iradəli və zəif qabiliyyətli şəxs deyildir. Psixoloji konsultasiya alan istifadəçi öz problemlərinin həlli yollarını yaxşı bilməyən, bu problemləri psixoloqla birgə həll etmək üçün özündə dəyişmələr etməyə hazır olan (şəxsiyyət-

lەرarası münasibətlər, peşə seçimi, ailə problemləri və s.), yaxud özünü daha dərinlən tanımaq məqsədilə ona müraciət etmiş sağlam şəxsdir.

Psixoloq-konsultantın başlıca vəzifəsi pasiyentə özünün həyati çətinliklərinə yeni prizmadan, yeni həll yolları və yeni nöqtəyi-nəzərdən yanaşmağı öyrətməkdir. Bunun üçün o, azyaşlı ilə birlikdə onun şəxsi çətinliklərinin mahiyyətini aydınlaşdırır, başvermə səbəbləri, həlli yolları barədə psixoloji biliklərlə maarifləndirir və yanlış hərəkətlərə yol verməməsi üçün profilaktik söhbətlər aparır. Bu zaman əsas məqsəd aşağıdakılardır:

DİQQƏT!

- Fərdin üzləşdiyi problemin həllinə dəstək olmaq;
- Şəxsi problemi həll edə biləcək psixoloji resurslara sahib olduğuna inandırmaq;
- Şəxsi potensialı və problemlili situasiyaların həlli bacarıqlarına malik olduğuna əmin etmək, lazım gələrsə, pasiyentə şəxsi münasibətlərini qaydaya salmaq üçün yeni davranışın formalaşmasına köməklik göstərmək.

Fərdin norma və dəyərlərinə sayğı göstərilməsi.

Psixoloq pasiyentin səmimi və açıq olmasına imkan yarada bilən sosial norma və qaydalara deyil, onun özünün norma və dəyərlərinə diqqət yetirir. Pasiyentin dəyərlərini qəbul etmək və onlara hörmətlə yanaşmaq yalnız dəstək ifadə etmək üçün deyil, həm də gələcəkdə konsultasiya prosesində bu dəyərlərə bir insanın normal həyatına maneə kimi baxaraq ona təsir göstərməyə imkan verir.

Məsləhətvermə qadağası.

Psixoloq peşə, həyat təcrübəsi və biliyinə baxmayaraq, pasiyentə zəmanətli məsləhət verə bilməz. Onun həyatının gedişatı unikal və gözlənilməzdir. O, öz həyatının əsas mütəxəssisidir. Psixoloq digər sahələrdə, xüsusilə pasiyentlə münasibətdə qurma yollarında, habelə psixoloji yardım nəzəriyyəsində mütəxəssis kimi çıxış edir. O, heç bir halda pasiyentin yerinə qərar vermir və onu konkret bir fəaliyyətə təhrik etmir. Bundan əlavə məsləhət vermək pasiyentin əvəzinə onun şəxsiyyətinin inkişafına töhfə vermək üçün məsuliyyəti öz üzərinə götürmək deməkdir. Məsləhət verməklə psixoloq peşə mövqeyini dəyişə bilər. Pasiyent isə məsləhət alaraq öz mövqeyini daha böyük passivliklə baş verənlərə səthi və müşahidəçi münasibət istiqamətində dəyişə bilər. Çox vaxt pasiyent tərəfindən ona verilən tövsiyələrin yerinə yetirilməsində baş verən hər hansı bir uğursuzluğun məsuliyyəti psixoloqun üzərində qalır. Bu da onun baş verən hadisələrdə özünün fəal və məsuliyyətli rolunu dərk etməsinə mane olur.

Gizlilik (anonimlik).

Pasiyentin psixoloqa verdiyi heç bir məlumat onun razılığı olmadan hər hansı bir təşkilat və digər şəxslərə, o cümlədən qohumları və ya dostlarına ötürülə bilməz. Eyni zamanda qanunvericilikdə xüsusi olaraq qeyd olunduğu və psixoloqun peşə fəaliyyətinin həyata keçirildiyi istisnalar vardır. Bu barədə psixoloq pasiyentə əvvəlcədən xəbərdarlıq etməlidir.

Şəxsi və peşə münasibətlərinin məhdudluğu.

Bu, psixoloji yardım prosesinə təsir edən bir sıra psixoloji hadisələrlə əlaqəli olub konsultant üçün prinsipial tələblərdən biridir. Şəxsi münasibətlərin peşəkar əlaqələrə güclü təsir göstərə biləcəyini nəzərə alaraq bu prinsipə əməl etmək olduqca vacibdir.

2.1.6. Psixoprofilaktika

Psixoprofilaktika psixi cəhəddən sağlam, lakin ehtiyacı olan adamlara psixoloji yardımın göstərilməsini əhatə edən vahid psixoloji xidmətin (o cümlədən təhsildə psixoloji xidmətin) ayrılmaz tərkib hissələrindən və ən mühüm istiqamətlərindən biridir. Psixoprofilaktika təhsilalanların qarşılaşdığı maneə və çətinliklər haqqında vaxtında xəbərdarlıq edilməsi və çətinliklərin qarşısının alınması məqsədilə pedaqoji işçilər və valideyinlər üçün konkret tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tutan fəaliyyət sahəsidir.

Psixoloji profilaktika uşağın inkişafında arzuolunmaz mümkün anomaliya və qüsurların irəlicədən qarşısını almağa yönəlmiş qabaqlayıcı tədbirlər sistemidir. Bu istiqamətin psixoloji xidmət sistemində zəruriliyi müəllim, tərbiyəçi və şagirdlərdə psixoloji biliklərə olan tələbatların təmin edilməsi zərurəti ilə bağlıdır. Praktiki psixoloq psixoprofilaktik işlər vasitəsilə müəllim və tərbiyəçilərdə, valideyinlərdə və ya onları əvəz edən şəxslərdə ümumi psixoloji mədəniyyət formalaşdırır, uşaqlarla iş zamanı psixoloji biliklərdən istifadənin zəruriliyini, onların hərtərəfli inkişafı üçün əlverişli təhsilləndirici və inkişafetdirici mühitin yaradılmasının əhəmiyyətini əsaslandırır. Psixoprofilaktik iş müəllim, valideyin və tərbiyəçilərin yerinə yetirdikləri gündəlik sosial rollardan asılı olaraq həyata keçirilsə də, bu sahədə işin məsuliyyəti praktiki psixoloqun üzərinə düşür. Psixoloq sinif rəhbərləri və müəllimlərə ayrı-ayrı şagirdlərin və ya onların müxtəlif sosial qruplarının qarşılıqlı olaraq digərlərinə mənfi təsirini proqnozlaşdırır, xəbərdarlıq edir, davranışda və qarşılıqlı münasibətlərdə yarana biləcək pozuntuların qarşısının vaxtında alınmasında yardımçı olur.

Psixoprofilaktik istiqamətdə iş aparan psixoloq aşağıdakı konkret tədbirləri həyata keçirir:

- müəllim və şagirdlər arasında pedaqoji-psixoloji bilikləri təbliğ edir;
- psixologiya üzrə dərnək, yaxud maraq kursu yaradıb, ona rəhbərlik edir;
- şagirdlərin şəxsiyyətinə mənfi təsir edən zərərli mənbələri aşkara çıxarır, pedaqoji kollektiv üçün onların təcrid edilməsi və ya neytrallaşdırmasına yönəlmiş tövsiyələr hazırlayır;
- qayğıdan kənarda qalmış, qabiliyyətli olan baxımsız uşaqları aşkara çıxarır, onların inkişafı məqsədilə müəllimlər üçün fərdi planlar tərtib edir;
- sinif rəhbərlərinə, tərbiyəçilərə məsləhətlərlə psixoloji yardım göstərir, şagirdlər arasında alkoqolizm, narkomaniya, toksikomaniya və s. kimi neqativ halların genişlənməsi təhlükəsinin qarşısını almaq üçün zəruri iş aparır, pedaqoji şuraya təkliflər hazırlayır;
- pedaqoji kollektiv üzvlərinin psixoloji cəhəddən yüklənməsinin qarşısını almaq məqsədilə məktəb rəhbərliyinə xəbərdarlıqlar edir, bu sahədə müstəqil iş aparır;
- şagirdlərə qarşı müxtəlif zorakılıq hallarının qarşısının alınmasına, onların təlim-tərbiyəsi, həyat şəraiti ilə bağlı məlumatlar toplayır və profilaktik tədbirlər həyata keçirir;
- təhsil müəssisəsində, pedaqoji və şagird kollektivində əlverişli, sağlam mənəvi-psixoloji iqlimin yaradılması sahəsində iş aparır; müəllimlərlə birlikdə uşaqların təhsil müəssisəsinə adaptasiyası üzrə elmi cəhəddən əsaslandırılmış proqramlar işləyib hazırlayır və onların həyata keçirilməsində iştirak edir;
- sinif rəhbərləri və müəllimlərə şagirdlərlə fərdi iş proqramlarının tərtib edilməsi məsələlərində məsləhətlər verir;

Psixoloji profilaktikanın əsas məqsədi insanlarda psixoloji müdafiə bacarıqlarını formalaşdırmaqdan, psixi və davranış sahəsində meydana çıxan qüsurların aradan qaldırılması üçün müvafiq qabaqlayıcı tədbirləri müəyyənləşdirmək və həyata keçirməkdən ibarətdir. Psixoprofilaktika psixi qüsurlar və pozuntu yarada biləcək amillərə qarşı fərdin psixoloji müqavimətini yaratmağı nəzərdə tutur. Bu istiqamətdə həyata keçirilən psixoprofilaktik işlər uşaq, yeniyetmə və gənclərin fiziki, psixi və mənəvi sağlamlığını qorumağı qarşısında əsas vəzifə olaraq qoyur.

Psixoprofilaktikanın vəzifələri müəyyənləşdirilərkən aşağıdakı məsələlər önə çəkilir:

- insan özünü təbii quruluşu ilə birlikdə, bio-psixoloji fərd kimi dərk etməlidir;
- insan özünü təbii və sosial təsirlərlə səsiumda çevik, dinamik fəaliyyət göstərən subyekt kimi inkişaf etdirməlidir;

- insan etnofunksional quruluşunu, etno-mədəniyyətini nəzərə aralaq özünü daim sosiallaşdıran, eyni zamanda özündə bəşəri dəyərləri daşıyan və onun əsasında inkişaf edən şəxsiyyət kimi formalaşdırmalıdır;
- insan özünə ictimai təfəkkürə, yaradıcı qabiliyyətə, inkişafa və dəyişməyə, özünü və başqalarını müdafiə etməyə qabil olan vətəndaş kimi yanaşmalıdır.

Psixoprofilaktikanın tətbiqini zəruri edən həlli vacib olan vəzifələr özündə çoxsaylı konkret öhdəlikləri birləşdirir. Bunlar aşağıdakılardır:

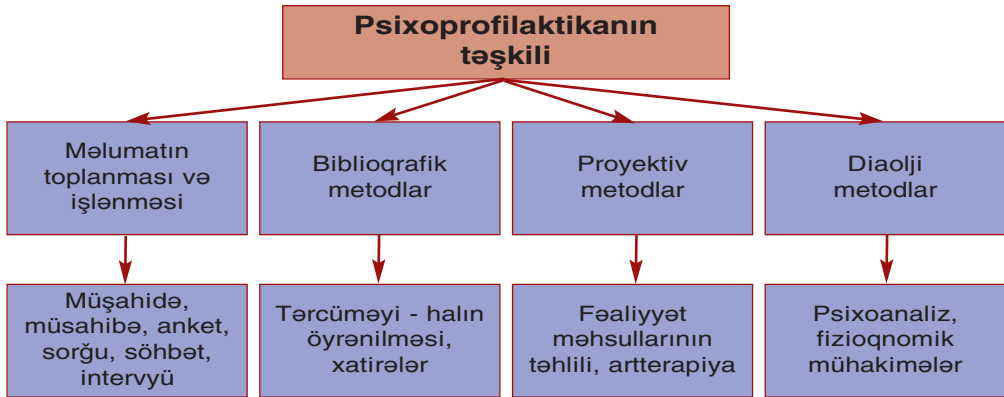
- insanın psixoloji müdafiə qabiliyyətlərinin artırılması;
- təhsiləmə yolu ilə psixoloji mədəniyyətin artırılması;
- təhsil subyektlərində özünüinkişaf maraqlarının yaradılması.

Psixoprofilaktikanın fəaliyyət zonası çox genişdir. Buraya şəxsiyyət keyfiyyətlərinin, normativ proseslərin və davranışdakı qüsurların psixoprofilaktikası daxildir. Bu cəhəddən psixo-profilaktika sahəsində iş aparan psixoloq sinif-şagird kollektivini öyrənir, uşaqların məktəb mühitinə uyğunlaşmasını müşahidə və təhlil edir, onların həmyaşıdları və yaşlılarla qarşılıqlı münasibətini öyrənir, psixoprofilaktik və psixokorreksiya istiqamətlərində iş aparmaq məqsədilə diaqnostik metodikalar paketini seçir, şagirdlərin maraq, meyil və qabiliyyətlərini aşkara çıxarır və inkişaf etdirir. Psixoloq uşaqların qanuni hüquqlarının müdafiəçisi olmaqla yanaşı, həm də ehtiyacılı uşaqlara psixoloji dəstək verir, qarşılaşdıqları həyatı problemlərin həllində mənəvi yardım göstərir.

Psixoprofilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsində bir sıra metodlardan istifadə olunur:

- **Müşahidə:** ilkin məlumatları toplamaq baxımından əlverişlidir.
- **Anket-sorğu:** insanın psixoloji problemlərinin öyrənilməsi baxımından əlverişlidir.
- **Psixoanalitik söhbətlər, təhlillər:** müvafiq problemlə bağlı insanın mövcud psixoloji vəziyyətini, psixikanın sağlamlıq səviyyəsi öyrənilir, təhlil olunur.
- **Sosiometriya:** sosial qruplarda psixoloji mühiti öyrənmək, vaxtında profilaktik tədbirlər görmək üçün əlverişlidir.
- **Testləşdirmə:** həm fərdlərin, həm də qrupların psixoloji vəziyyətini öyrənmək üçün operativ yoldur.
- **Psixoxrafiya:** Psixoprofilaktikada korreksiya və profilaktik məqsədlərlə tətbiq edilən psixoxrafiya yolu ilə daxili gərginliklər azaldılır, sosiallaşma məqsədyönlü istiqamət alır, şəxsiyyətdə spontan fəallaşma gedir. Bu metod ilk dəfə XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlində V.Ştern, O.Şi və s.tərəfindən işlənilmişdir.

Psixoprofilaktikanın təşkilində istifadə olunan metodikaları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar.

Sxem 1. Psixoprofilaktika işində istifadə olunan metodlar.

Ümumilikdə psixoprofilaktikanın vəzifələrini yerinə yetirmək üçün aşağıdakı istiqamətlərdə iş aparılır:

Psixoloji maarifləndirmə:

- a) kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə etmək;*
- b) kütləvi tədbirlərin təşkili*

Psixokonsultasiyalar:

- a) qrup konsultasiyaları;*
- b) fərdi söhbətlər və məsləhətlər*

Psixokorreksiya və psixoterapiya:

- a) qrupla psixokorreksiya və psixoterapiya işi;*
- b) fərdi psixokorreksiya və psixoterapiya*

Konsilium:

- a) psixoloji- defektoloji konsilium;*
- b) psixoloji - sosioloji konsilium;*
- c) psixoloji-pedaqoji konsilium və s.*

İnkişafetdirici - pedaqoji iş.

Təbiiyət tədbirlər:

- a) pedaqoji mövzularda seminarlar, diskussiyalar;*
 - b) təbiiyətə bağlı treninqlər, məşğələlər və oyunlar;*
 - c) fərdi iş prosesində tələq, tərbiyə və özünütərbiyə.*
- Gənc nəslin sosial müdafiəsinin möhkəmləndirilməsi.

Layihələr, proqramlar:

- a) "Sağlam körpələr böyüdək";
- b) "Uşaq, yeniyetmə və gənclərin sosial müdafiəsi";
- c) "gənc ailələrin sosial müdafiəsi";
- d) "asudə vaxtın səmərəli təşkili";
- e) "yeniyetmə klubları";
- f) "istedad axtarışında" və s.

Göstərilən mövzularda layihə və proqramların həyata keçirilməsi son nəticədə psixoloji sağlamlığın qorunmasına xidmət edir. Ona görə də bu tipdən olan sosialyönümlü tədbirlər psixoprofilaktikanın tərkib hissəsi hesab olunur. Gənc nəslin sosial müdafiəsinin möhkəmləndirilməsi istiqamətində nəzərdə tutulmuş işlərin həyata keçirilməsində aşağıdakı məsələlərin həlli diqqət mərkəzində saxlanılır:

- İnsanlara şəxsiyyətin struktur komponentləri arasındakı əlaqə və asılılıqları, psixi sağlamlığın şərtlərini izah etmək;
- Psixikada və davranışda yaranan problemlərin səbəblərini aydınlaşdırmaq;
- Psixoloji problemlərin insan həyatına, fəaliyyətinə, münasibətlərinə təsirini izah etmək. Onların yarada biləcəyi çətinliklərin həllinə köməklik göstərmək.

Göstərilənləri ümumiləşdirərək bu nəticəyə gəlmək olar ki, psixoprofilaktika dedikdə: şəxsiyyət və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin, intellekt və fəaliyyət motivlərinin, ünsiyyət və davranış tərzinin formalaşdırılması eyni zamanda, emosional-iradi sahənin inkişafı üzrə şəxslərə müvafiq məlumatların verilməsi, qaydaların mənimsədilməsi, onlarda sağlam həyat təzi haqqında anlayışların, vərdiş və bacarıqların formalaşdırılması yolu ilə psixoloji müdafiə nəzərdə tutulur.

Psixoprofilaktik işlər başlıca olaraq məktəb təlimi prosesində uşaqların psixi inkişafında baş verə biləcək qüsurların qarşısını almaq məqsədilə həmin inkişafın gedişi üzərində nəzarətin təşkili ilə müşayiət edilməlidir. Müəllimlə birlikdə psixoloq şagirdin əqli inkişafında və şəxsiyyətinin inkişafında müəyyən qüsurların, yayınma hallarının baş verməsinə səbəb ola biləcək xüsusiyyətləri aşkara çıxarmağa çalışmalı və onların aradan qaldırılması üçün müvafiq tədbirləri həyata keçirməlidir. Bu zaman birinci növbədə uşağın həyatının keçid mərhələləri, məsələn, onun əsas fəaliyyət növünün kəskin şəkildə dəyişməsi ilə nəticələnən məktəbə daxilolma dövrü, yaxud yeniyetməlik dövrünün başlanması və s. üzərində nəzarətə xüsusi yer verilməlidir.

Məktəbdə psixoloji xidmətin mərhələləri.

Məktəbdə psixoloji xidmətin aşağıdakı mərhələlər üzrə həyata keçirilməsini məqsəda uyğun sayırlar:

1. Birinci mərhələ bir növ, məktəbdə psixoloji xidmətin ilkin mərhələsi olub. Onun sonrakı taleyi bunun düzgün həyata keçirilməsindən çox asılıdır. İlkin mərhələdə əvvəlcədən seçilmiş psixodiyagnostik metodların köməyi ilə imkan daxilində məktəbin bütün şagirdləri yoxlamadan keçirilir.
2. Psixodiyagnostika prosedurasının aparılması ilə bir vaxtda məktəbin müəllimləri üçün psixoloji-pedaqoji seminarlar seriyası keçirilir. Adətən, 4-5 bu cür seminar keçirilir. Bu məşğələlərin məqsədi müəllimləri aparılacaq işlərlə tanış etmək, şagirdlərin müxtəlif cəhətlərini öyrənmək, metodikalarla tanış olmaq, diyagnostikadan keçiriləcək keyfiyyət, xassə və proseslərin psixologiyasını qısaca müşahidədən ibarət olur.
3. Diyagnostik işlər başa çatdıqdan sonra əldə edilmiş nəticələrin işlənməsi həyata keçirilir. Hər bir şagird haqqında məlumat psixoloji xəritədə qeyd olunur.
4. Əldə edilmiş nəticələr psixoloq tərəfindən təhlil edildikdən və yoxlanılan bütün siniflər üzrə psixoloji xəritələr doldurulduqdan sonra daha mühüm mərhələdə edilmiş nəticələrin psixoloq və müəllimlər tərəfindən birgə təhlili mərhələsi başlayır.

Bu iş aşağıdakı şəkildə həyata keçirilir:

- 4.1. Bütün siniflər üzrə fərdi ("psixoloq-sinif rəhbəri" diadında) qrafik tərtib olunur. Psixodiyagnostikanın psixoloji xəritələrdə əks olunan nəticələrinin təhlili prosesində sinif rəhbəri psixoloqun köməyi ilə sinifdəki psixoloji iqlimi müəyyənləşdirir və bu və ya digər şagirdə fərdi yanaşmanın pedaqoji strategiyasını, eləcə də şəxsiyyətlərarası səviyyədə və bütövlükdə sinifdə qarşılıqlı təsirin taktikasını işləyib hazırlayır.
- 4.2. Sonrakı mərhələdə eyni tipli iş "psixoloq-fənn müəllimi" adında həyata keçirilir.
- 4.3. Şagirdlərin psixoloji-pedaqoji aspektdə psixodiyagnostikasının nəticələri onların valideynləri ilə müzakirə oluna bilər. Bu ən çox valideynlərə psixoloji məsləhət məqsədi daşıyır.
5. Əldə edilmiş nəticələr əsasında məktəb psixoloqu şagirdlərlə psixokorreksiya işlərini aparır.
6. İşin nəticələri barədə valideyn iclasında ümumiləşmiş məlumat verilir, eləcə də məktəbin Pedaqoji Şurasında müzakirə olunur.

2.2. Mövcud problemlər və onların aradan qaldırılması üçün tövsiyələr

Məktəblərdə psixoloji xidmətlə bağlı mövcud problemlərdən danışarkən ilk növbədə fərqli şagird sayına malik məktəblərdə cəmi bir psixoloq ştatının olmasını qeyd etmək lazımdır. Şagird sayı 500 və 3000 olan məktəblərdə yalnız bir psixoloqun eyni dərəcədə səmərəli fəaliyyət göstərməsi mümkün deyildir. Bir çox hallarda psixoloq-şagird nisbətinin həddən artıq aşağı olması psixoloqun fəaliyyətini yalnız formal və ya hər hansı bir kriteriyaya görə seçici xarakter daşımasına səbəb olur. Digər tərəfdən bu məsələnin heç bir müvafiq sənədlə tənzimlənməməsi bir qeyri-müəyyənlik şəraiti yaradırdı. Nəhayət, məktəblərdə psixoloq-şagird nisbətinin müəyyən edilməsi ilə bağlı "Ümumi təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının 2019-cu il 29 mart tarixli 1532-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2019-cu il 27 may tarixli 711 nömrəli Fərmanının 1.1.11-ci yarımbəndinin icrasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin qərarı verildi. Qərarla aşağıdakılar öz əksini tapmışdır.

1. Dövlət və bələdiyyə ümumi təhsil müəssisələrində psixoloq ştatının sayı aşağıdakı kimi müəyyən edilsin:

- 1.1. şagird sayı 1000-dək olduqda, 1 vahid;**
- 1.2. şagird sayı 1000-dən 3000-dək olduqda, 2 vahid;**
- 1.3. şagird sayı 3000-dən çox olduqda, 3 vahid.**

2. Özəl ümumi təhsil müəssisəsində psixoloq ştatının sayı həmin təhsil müəssisəsinin ali idarəetmə orqanı tərəfindən müəyyən olunur. (Əli Əsədov Azərbaycan Respublikasının Baş Naziri. Bakı şəhəri, 27 fevral 2020-ci il № 70) Eyni zamanda, qeyd edilən "Qaydalarda" müəllim və valideynlərlə nəzərdə tutulan işlərin aparılması üçün məktəb psixoloqunun müvafiq statusa malik olmasına zərurət yaranır.

3. Psixoloqun fəaliyyəti üçün müvafiq zamanın müəyyən olunmaması da məktəb psixoloqunun rastlaşdığı problemlərdən biridir. Məsələn, "Qaydalar" da qeyd edilir ki: "5.5. Psixoloq Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinə uyğun olaraq müəyyən edilmiş iş vaxtı çərçivəsində təhsilalanlara fərdi və ya qrup şəklində psixoloji yardım göstərir. Təhsilalanlara qrup şəklində psixoloji yardımın göstərilməsinin vaxtı və yeri təhsil müəssisəsinin rəhbərliyi ilə razılaşdırılır".

4. *Psixoloji xidmətin səmərəli təşkili üçün vacib olan psixoloq kabinetinin hər məktəbdə olmaması psixoloqun fəaliyyətinə ciddi şəkildə mane olan bir amildir. Fəaliyyət göstərmək, sənədlərin saxlanılması üçün xüsusi kabinetin olması olduqca vacibdir. Belə bir kabinetin olması, onun zəruri avadanlıq və vəsaitlərlə təmini ilə bağlı psixoloqlar məktəb rəhbərliyi qarşısında məsələ qaldırmalı və onun həllinə nail olmalıdırlar. Bütün bunlar üçün məktəb psixoloqunun müvafiq status və səlahiyyətlərə ehtiyacı vardır.*
5. *Yuxarıda qeyd edilən şəraitin, status və səlahiyyətin olmaması, bir çox hallarda, psixoloqun məktəb rəhbərliyi tərəfindən onun vəzifələrinə aid olmayan fəaliyyətlərə cəlb edilməsinə səbəb olur. Bu da öz növbəsində psixoloqun nüfuzuna və deməli, onun fəaliyyətinin nəticələrinə ciddi neqativ təsir göstərir.*
6. *Qeyd edilən problemlərin daha səmərəli həlli, məktəb psixoloqlarının fəaliyyətinə metodiki və resurs baxımından dəstək verilməsi və bu fəaliyyətə nəzarət edilməsi üçün struktur bölmənin olması məktəbdə psixoloji xidmətin keyfiyyətinə, onun əhatəliliyinə öz müsbət təsirini göstərə bilər.*
7. *Təhsildə psixoloji xidmətlə bağlı vacib problemlərdən biri də odur ki, məktəb psixoloqlarına həm testoloji təminat, həm də metodiki kömək göstərilməsi üçün heç bir qurum fəaliyyət göstərmir. "Qaydalar"ın psixoloqun hüquqlarına aid olan bəndində qeyd edilir ki, "6.1.11. korreksiya-inkışafetdirici resurslarla təmin olunmaq;". Lakin hansı mənbədən təmin olunmaqla bağlı məsələ açıq qalır. Reallıqda isə məktəb psixoloqunun fəaliyyətinə resurs dəstəyi verən, test və metodikaların hazırlanması, uyğunlaşdırılması və s. ilə məşğul olan struktur bölmə yoxdur.*
8. *Psixoloqun əməyinin qiymətləndirilməməsi və stimullaşdırılmaması məktəbdə psixoloji xidmətin keyfiyyətinə təsir göstərən mühüm amillərdən biridir. Təhsil işçilərinin tarif dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi siyahısına məktəb psixoloqlarının daxil edilməməsi psixoloq əməyinin qiymətləndirilməsində ciddi maneəyə səbəb olmuşdur.*

Odur ki, deyilənləri nəzərə alaraq aşağıdakıları təklif etmək olar:

- Təhsil işçilərinin tarif dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi zamanı məktəb psixoloqlarının adının, əvvəlki sənəddə olduğu kimi, siyahıya daxil edilməsinə nail olunmalıdır;
- Məktəb psixoloqlarının əməyinin düzgün qiymətləndirilməsi və stimullaşdırılması üçün Diaqnostik Qiymətləndirmədən keçmiş məktəb psixoloqlarının əmək haqları onun nəticələrinə müvafiq qaydada hazırkı tarif dərəcələrinə uyğunlaşdırılması təmin edilsin.

- Psixoloqların təcrübə qazanması, peşəkar inkişafalarının təmin edilməsi üçün mütəmadi ixtisasartırma kurslarının təşkili, "Həmkardan-həmkara", "mentorluq", "qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi və yayılması", "hamilik" və s. kimi qarşılıqlı dəstək formalarından geniş istifadə edilməlidir. Bu istiqamətdə zəruri ədəbiyyatların tərcümə və çap edilməsi məsələsinə də diqqət verilməlidir.
- Məktəbdə psixoloqun fəaliyyətinə bəzən dolayısı ilə, bəzən də birbaşa müdaxilə xarakteri daşıyan fəaliyyətlərə münasibət bildirilməlidir. "Məktəblinin dostu" layihəsi fəaliyyət göstərən məktəblərdə məktəb psixoloqu ilə "dost"ların fəaliyyətinə aydınlıq gətirilməlidir.
- Məktəb psixoloqlarının istifadəsi üçün müvafiq test batareyalarının, metodik vəsaitlərin, tövsiyələrin olmaması.
- Təhsil Nazirliyinin strukturunda məktəb psixoloqlarının fəaliyyətini tənzimləyən sektorun yaradılması məktəbdə psixoloji xidmətin səmərəliliyini və keyfiyyətini artırmış olar.

2.3. İstedadlı uşaqlarla psixoloji işin təşkili üçün tövsiyələr

İstedadlı uşaqların müəyyənləşdirilməsi, inkişaf etdirilməsi, potensialının gerçəkləşdirilməsi üçün aşağıdakı zəruri təlim mühiti təmin edilməlidir.

- İstedadlı uşaqların emosional gərginlik tələb edən yarışlara hazırlığı və bu yarışlarda öz potensialını gerçəkləşdirə bilməsi üçün onlarla xüsusi profilaktik tədbirlərin, qrup terapiyalarının, konsultasiyaların, treninqlərin keçirilməsi məqsəduyğundur. Bu yarışların nəticəsindən asılı olaraq "ulduz xəstəliyi" və ya emosional tükənmə sindromlarının profilaktikası, baş verən problemlərlə bağlı korreksiya və reabilitasiya işlərinin aparılması zəruridir;
- İstedadlı uşaqların bir yönlərini inkişaf etdirərkən digər yönlərinin geri qalmaması üçün harmonik təkmil məsələsi nəzərdə saxlanılmalıdır;
- İstedadlı uşaqların müəyyən bir sahə üzrə birtərəfli yüksək nəticələrə istiqamətləndirilərək fəxri adlar, mükafatlar və s. naminə məmurlar tərəfindən istismarına yol verilməməlidir.

İstedadlı uşaqlarla riskləri dəyərləndirmək, proqnoz verə bilmək, intuisiya ilə düzgün işləyə bilmək, qrup və oyun terapiyaları və s. istiqamətdə fəaliyyətin təşkili məsələləri müəyyənləşməlidir.

İstedadlı uşaqlar

İstedadlı uşaqlar intellektual baxımdan yaşıdlarından çox fərqlənirlər. Onlar əslində, əlilliyi olan uşaqlara aid deyillər. Potensialları böyük olmasına baxmayaraq, bəzilərinə akademik göstəricilər orta səviyyədə də ola bilər. Digərləri üçün məktəb darıxdırıcı olduğuna və ya həmyaşıdları ilə çətin uyuşduğuna görə davranış pozuntuları yarana bilər.

İstedadlı uşaqların xüsusiyyətləri:

- Tapşırıqları tez bitirir və məktəb ona darıxdırıcı olur;
- Hər şeylə maraqlanır, sərgüzəşt axtarır;
- Öz davranışlarını tənzimləyir və müstəqil olur;
- Qeyri-adi bilik və bacarıq nümayiş etdirir;
- Erkən yaşda mücərrəd düşünə bilir;
- Yüksək səviyyədə arqumentlər və problemin həlli kimi bacarıqları olur;
- Özündən böyük uşaq və böyüklərə meyli olurlar.

Müəllim üçün tövsiyələr:

- Uşağın öyrənmə sürətinə uyğunlaşmaq - nə çox ləng, nə də çox sürətli;
- Proqramı sürətlə keçməkdənsə, uşağın biliklərini genişləndirmək haqqında düşünmək;
- Daha yaxşı anlamaq üçün suallardan istifadə etmək;
- Müxtəlif inkişaf səviyyəsinə uyğun tapşırıqlar tərtib etmək;
- Bəzi tapşırıqların çətinlik səviyyəsini artırmaq;
- Uşaqlar arasında əməkdaşlıq, bir-birinə kömək, sosial bacarıqların inkişafını təşviq etdirmək;
- Öyrənmə bacarığını və müstəqil öyrənməni təşviq etmək;
- Müsabiqələr təşkil etmək;
- Əlavə fəaliyyətlərə cəlb olunmasına təşviq etmək;
- Güclü və zəif tərəfləri diqqətdə saxlamaq;
- Sistemli yanaşma üçün valideynlə yaxından əməkdaşlıq etmək.

2.3.1. İstedadlı uşaqlarla bağlı doğru bilinən yanlışlar

İstedadlı uşaqlarla işlə bağlı bir sıra müxtəlif yanlış təsəvvürlər formalaşmışdır ki, məktəb psixoloqları bunları öz fəaliyyətlərində nəzərə almalıdırlar.

Bu yanlışlıqları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- Hesab edilir ki, şagirdin məktəb fənlərindən davamiyyəti aşağıdırsa, onda hər hansı bir istedadın olmasını gözləmək düzgün deyil.

ABŞ psixoloqu P.Torransın tədqiqatları göstərir ki, qeyri-qənaətbəxş davamiyyətə, intizamsızlığa, hətta müxtəlif "çatışmazlığa" görə məktəblərdən kənarlaşdırılan uşaqların 30% - i məhz istedadlı olanlardır. Prof. Ə.Əlizadə "Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri" kitabında qeyd edirdi ki, "İstedadlı uşaqları arxa partalarda oturanlar içərisində axtarın".

- Hesab edirlər ki, istedadlıların köməyə, dəstəyə ehtiyacları yoxdur. Əgər istedad varsa, o gec-tez özünə yol açacaq, parlayacaqdır.

Bu, heç də həmişə belə olmur. Dahilər üçün bəlkə də bunu demək olar. Çünki bir çox hallarda onlardakı yüksək bacarıqlar bu qabiliyyətlərin reallaşdırılması üçün zəruri olan sosial bacarıqlarla müşayiət edilir. İstedadlı uşaqlar isə çox zaman vaxtında aşkarlanmadıqda və dəstəklənmədikdə ya risk qrupuna düşərək ictimai fəydəli fəaliyyətdən yayınırlar, ya müxtəlif psixi problemlər yaşayırlar, bəzən də özlərinə qapanıb həyatdan təcrid olunurlar. Bu təcrid intiharlara da səbəb ola bilər.

- Hesab edilir ki, uşaq hər hansı bir yaşda aşkar istedad əlaməti nümayiş etdirmişsə, artıq bu həmişəlik onunla qalacaq.

Bu, heç də həmişə belə olmur. Əgər bu yüksək qabiliyyət erkən inkişaf xüsusiyyəti ilə əlaqədardırsa, müəyyən vaxtdan sonra uşaq "adiləşə" bilər.

- Hesab edilir ki, əgər uşaq istedadlıdırsa, onun təlim-tərbiyəsinin təşkili üçün təlimini sürətləndirmək (təlim materialını çox verməklə), çətinləşdirmək (daha çətin tapşırıqlar vermək) və ya zənginləşdirmək zəruri və kafidir.

Əslində, istedadlı uşaqların təlim yükünün həddindən artıq olması onların müstəqil öyrənmək, problemlər həll etmək, problemlər qoymaq və s. bu kimi yaradıcılıq qabiliyyətlərinin və şəxsiyyət keyfiyyətlərinin formalaşmasına ciddi maneə törədir.

- Belə bir fikir formalaşmışdır ki, əgər uşaq məktəbəqədər dövrdə xüsusi yaradıcılıq meyilləri və ya yüksək qabiliyyətlər nümayiş etdirsə, bu gələcək istedadın yəqin əlamətidir.

Belə olmaya da bilər. Məktəbəqədər yaş dövründə psixoloji inkişafın yaş xüsusiyyətləri bir çox hallarda istedad əlamətləri kimi təzahür edir və onları fərqləndirmək olduqca çətinləşir. Zamanla nəzərə çarpan üstünlüklər aradan qalxa bilər.

- Belə hesab edilir ki, öz fənnini kamil bilən hər bir müəllim istedadlı uşaqların təlimi ilə məşğul ola bilər.

Bu fikir bəzən özünü praktikada doğrultmur. İstedadlı uşaqların bir çox özünəməxsus xüsusiyyətləri və problemləri yaranır ki, onların təlimi ilə məşğul olan müəllimlər bunlardan məlumatlı olmalı, təlim prosesində yaşana bilən gərginlik, stress, laqeyidlik, anlaşılmazlıq və s. qeyri-standart halların tənzimlənməsi bacarıqlarına yiyələnməlidirlər. Bundan ötrü yalnız yaxşı müəllim və hətta bəzən yaxşı psixoloq olmaq belə kifayət etməyə bilər. İstedadlı uşaqların təlimi ilə məşğul olan müəllimlərin şəxsiyyət keyfiyyətlərinə də müxtəlif ciddi tələblər qoyulur.

- Məlumdur ki, uşağın istedadını təsbit etmək üçün qabiliyyətlərinin diaqnostikası zamanı onun yüksək nəticələr əldə etməsi kifayətdir.

Əslində, hələ ki, dünyada elə bir test mövcud deyil ki, onun nəticələrinə əsasən uşağın istedadlı olması barədə birmənalı qərar vermək mümkün olsun.

- Hesab edilir ki, uşaq diaqnostik testlər üzrə yüksək nəticə göstərməyibsə, deməli, onda istedad yoxdur.

Diaqnostik testlər üzrə yüksək nəticələr uşaqda müvafiq istedad əlamətinin olduğunu söyləməyə əsas verə bilər. Aşağı nəticələr əsasında bunun əksini söyləmək isə mümkün deyil və olmaz! Sınaq zamanı istedadlı uşağın nəzərdən qaçırılmadığına heç kəs zəmanət verə bilməz.

- Hesab edilir ki, psixoloqun işi istedadlı uşaqları müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Qalan işlərlə müəllimlər məşğul olmalıdır.

İstedadlı uşaqlarla iş prosesi müəllim, psixoloq və valideynlərin qarşılıqlı əməkdaşlığı zəminində səmərəli və faydalı ola bilər.

Birmənalı olaraq, bütün istedadlı uşaqlara və ya hər hansı bir sahə üzrə istedadlı olanlara aid ümumi xüsusiyyətlər toplusunun müəyyən edilməsinin mümkün olmaması nəzərə alınmalıdır.

2.3.2. İstedadlı uşaqlarla iş proqramı

Bu proqram praktik psixoloqa istedadlı uşağın inkişafının bütün mərhələlərində-məktəbəqədər, məktəb yaşı, yeniyetməlik dövründə onunla səmərəli işləmək imkanı verir.

Praktik psixoloq istedadlı uşaqların psixoloji inkişafı üçün aşağıdakı istiqamətlərdə iş aparmalıdır:

- şagirdin intellektual qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi;
- onda adekvat özünüdərkin formalaşdırılması;
- onun ətraf mühitdə adaptasiyası, həmyaşdları və böyüklərlə münasibətlərdə konstruktiv ünsiyyət formalarını mənimsəməsi;
- onun təlim fəaliyyətinin düzgün planlaşdırılmasında müəllimlərə, valideynlərə və şagirdin özünə köməklik edilməsi.

2.3.3. Məktəbəqədər yaş dövründə istedadlı uşaqların ailədə inkişafı

İstedadlı uşaqların potensial yaradıcılıq imkanlarının stimullaşdırılması və inkişafı istiqamətində valideyn və tərbiyəçilərin zəruri psixoloji hazırlığının təmin edilməsi günün, müasir təlim-tərbiyə prosesinin aktual problemlərinəndir.

Aktuallaşdırılması (realizasiyası): *Valideynlər və digər tərbiyəçilər (nənə, baba, dayə və s.) üçün istedadlı uşaqlar barədə təlimat materiallarının hazırlanması, bu sahədə onların maarifləndirilməsi üçün mütəmadi olaraq KİV - də müvafiq materialların getməsinə təşkil etmək.*

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində istedadlı uşaqların inkişafı

İstedadlı uşaqların aşkarlanması və onlara psixoloji yardımın göstərilməsi üçün məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin psixoloji hazırlığının təmin edilməsi istiqamətində aparılan işlər sürətləndirilməlidir.

Aktuallaşdırılması (realizasiyası): *İstedadlı uşaqların aşkarlanması və onlara psixoloji yardımın göstərilməsinə dair tərbiyəçilər üçün ümumi xarakterli təlimatların hazırlanması.*

Uşaqların tədqiqatçılıq fəallığının, öyrənmək həvəslərinin inkişaf etdirilməsi üçün bu müəssisələrin yaradıcı oyunlar və xüsusi təlim vəsaitləri ilə təmin edilməsi.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin bütün qrupları üçün uşaqların yaradıcılıq potensialının qiymətləndirilməsi metodlarının işlənib hazırlanması.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqların xüsusi (musiqi, təsviri incəsənət, bədii və s.) istedadlarının aşkarlanması metodlarının işlənib hazırlanması.

Pedaqoji məktəblər üçün istedadlı uşaqlarla iş üzrə proqramların hazırlanması.

2.3.4. İbtidai siniflərdə istedadlı uşaqların inkişafı

İbtidai sinif müəllimlərinin istedadlı uşaqların aşkarlanması və onlara təlim - tərbiyə işinin təşkili barədə psixoloji hazırlıqlarının təmin edilməsi məktəbə qəbul mərhələsində azyaşlıların ibtidai təhsilə hazırlıq səviyyəsinin, yaradıcılıq imkanlarının, fərdi xüsusiyyətlərinin, xüsusi maraq və qabiliyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi təhsilin çox vacib məsələsidir.

İbtidai məktəbdə istedadlı uşaqların inkişafını, onların xüsusi qabiliyyətlərinin, yaradıcılıq imkanlarının möhkəmləndirilməsini təmin edən xüsusi təlim proqramlarının hazırlanması, istedadlı uşaqların öz imkanlarını ifadə etmələrinə kömək edən metodların müəyyənləşdirilməsi, onların maraq dairələrinin mümkün qədər geniş çeşidinin təzahür etməsi və aktuallaşmasına imkanın yaradılması, ailədə və məktəbdə istedadlı uşaqların maraqlarının təmin olunmasının dəstəklənməsi, istedadlı uşaqlar üçün yaradıcılıq dərslərinin keçilməsinin təmin olunması sahəsində fundamental və tətbiqi xarakterli işlər gücləndirilməlidir.

İstedadlı yeniyetmələrin inkişafı.

İstedadlı yeniyetmələrin öz potensiallarını müxtəlif yaradıcılıq sahələrində ifadə etməsi və aktuallaşdırması imkanının təmin edilməsi.

Aktuallaşdırılması (realizasiyası):

- İstedadın inkişafının fərdi planının hazırlanması və peşəyönümü məsələsində kömək məqsədilə şagirdlərin təbiət fənləri, texniki fənlər, təsviri sənət, musiqi, bədii, humanitar və s. fəaliyyət sahələrində yaradıcılıq imkanlarının və peşə maraqlarının aşkarlanması və inkişaf etdirilməsi.
- Yeniyetmələr üçün "Yaradıcılığın psixologiyası" və "Yaradıcı şəxsin psixologiyası" mövzusunda fakültativ məşğələlərin təşkil edilməsi.
- Yaradıcılıq təlim - tərbiyəsinin fərdi təlim proqramları üzrə məktəb, klub, kitabxana, muzey və s. müəssisələrin nəzdindəki maraq dərnəklərində, cəmiyyətlərdə və s. təşkil edilməsi.
- Şagirdlərin zəruri hallarda psixoloji məsləhətlərlə təmin edilməsi.

2.3.5. İstedadlı gənclərin peşəseçimi ərəfəsində təlimi və inkişafı

Məqsəd: differensial və fərdiləşmiş təlim şəraitində yuxarı sinif şagirdlərinin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi.

Aktuallaşması: müxtəlif nazirliklər, ali məktəblər, elmi tədqiqat institutları və s. müəssisələrin müxtəlif fənlər, texnika, ədəbiyyat, incəsənət və s. üzrə keçirdikləri müsabiqələrdə istedadlı uşaqların müəyyənləşdirilməsi.

İstedadlı uşaqların təlim-tərbiyəsini müxtəlif fənlər üzrə dərinləşdirilmiş proqramlarla işləyən siniflərdə, dərnlərdə, fakültativlərdə təşkil etmək.

Yeniyyətlər üçün "Yaradıcılığın psixologiyası" və "Yaradıcı şəxsiyyət", "Elmi yaradıcılıq", "Texniki yaradıcılıq", "Bədii yaradıcılıq", "Liderlik" və s. mövzuda fakültativlərin təşkil edilməsi və keçirilməsi.

İstedadlı uşaqların orta ixtisas məktəblərində inkişafı.

Məqsəd: xüsusi qabiliyyətlərinə, peşə maraqlarına, üstünlük təşkil edən tərəkür növünə və fərdi xüsusiyyətlərinə uyğun şagirdlərin peşə sahələri üzrə yaradıcılığının inkişaf etdirilməsi.

Aktuallaşdırma: istedadlı uşaqları, onların fərdi xüsusiyyətlərinin, meyl və peşəkarlıq maraqlarının onların yaradıcılıq fəaliyyəti, sərgi və müsabiqələrdə iştirakı əsasında müəyyənləşdirilməsi.

"Mənim sənətimdə yaradıcılıq" adlı xüsusi təlim kurslarının təşkili.

İstedadlı gənclərin ali təhsildə inkişafı

Məqsəd: istedadlı tələbələrin ixtisas profili üzrə qabiliyyətlərinin inkişafı və aktuallaşdırılması.

Aktuallaşdırma: tədqiqat qruplarında, layihələrdə və müsabiqələrində iştirak etməklə tədqiqatçılıq qabiliyyət və vərdislərinin inkişaf etdirilməsi.

Xüsusi elmi seminarlarda yaradıcılıq işlərinin aparılması.

Kafedra və laboratoriyalarda elmi rəhbərlərlə fərdi işlərin aparılması.

Elmi məktəblərin fəaliyyətlərinə qoşulmaq.

İstedadlı uşaqlarla iş proqramı (nümunə E.Q.Simonova)

Hazırda istedadlı uşaqlar problemi demək olar ki, bütün ölkələrin təhsil siyasətində olduqca aktual olmaqdadır. Əsrlərlə ictimai tərəkürdə istedad haqqında müəyyən fikirlər formalaşmışdır. Bu aspektdə adi insanların müşahidələri və dövrünün dahi insanların fikirləri toplanmışdır. O insanı istedadlı və ağıllı hesab edirdilər ki, o, yüksək nailiyyətlərə qadir olsun, mürəkkəb vəziyyətlərdən maraqlı və gözlənilməz çıxış yolları tapa bilsin, prinsipial olaraq yeni bir şey yaratsın, yeni bilikləri asanlıqla mənimsəsin, digərləri üçün ölçətməz olanları edə bilsin. Lakin keçmişin fəlsəfi ədəbiyyatlarında əvvəllər daha çox "istedadlı" deyil, "dahi" (geniy - latıncadan genius - ruh) ifadəsi işlədilir. "Dahi" və dahilik

terminindən sonra "talant" (yunan-cadan - "talanton") termini işlədilmişdir. Elmi ədəbiyyatda "istedad" terminin geniş şəkildə istifadə olunması bir qədər sonrakı dövrlərə, pedaqogika və psixologiyanın müstəqil bir elm kimi təşəkkül tapdığı dövrlərə təsadüf edir. "İstedad" deyərkən biz sanki onu qeyd edirik ki, insan psixikasında onun "nail olmadığı", "qazanmadığı", "öyrənmədiyi" ona bəxş olunan nə isə bir şey var.

İstedadlı uşaqlara diqqət cəmiyyətin qeyri-standart produktiv təfəkkürə malik, sosial həyata yeni məzmun gətirən qeyri-adi yaradıcı şəxslərə olan tələbatından qaynaqlanır. Psixoloqun istedadlı uşaqlarla işinin xüsusiyyətləri, onun spesifikliyi bütünlükdə uşaq istedadı problemi kimi aktual və əhəmiyyətli. Erkən aşkarlanma üsulları ilə, diaqnostika məsələləri ilə, istedadlı uşaqların təlim və tərbiyə məsələlərinin psixo-pedaqoji məsələlərinin işlənməsi ilə son zamanlara qədər bizim ölkəmizdə az məşğul olunub. Son zamanlar müasir ədəbiyyatda bu mövzuya bu və ya digər şəkildə toxunan əsərlərin sayı artmaqda davam edir. Həç kəsə şübhə do-

ğurmur ki, istedadlı uşaqlar barədə danışmaq, inkişafını dəstəkləmək, onların istedad və talantlarının tam təzahür etməsi üçün şəraitin yaradılması zəruridir.

İstedadlı uşaqlar üçün ixtisaslaşmış vilayət məktəb - liseyi LORD öz fəaliyyətində Qazaxıstan Respublikasının istedadlı uşaqların aşkarlanması, dəstəklənməsi və inkişaf etdirilməsi konsepsiyasına əsaslanır. Bu konsepsiya uşaq istedadı məsələsinin bütün aspektlərini ehtiva edir: təyininədən və istedadlı uşaqların əlaqələrindən tutmuş, istedadlılarla iş sisteminin idarə edilməsinə qədər bütün məsələlər bu konsepsiyada öz əksini tapmışdır.

Bizim konsepsiyada bu iş necə təşkil olunmuşdur?

Programın məqsəd və vəzifələri

Psixoloqun istedadlı uşaqlarla iş proqramı uşaq və yeniyetmələrin liseydə təlim prosesində bir şəxsiyyət kimi hərtərəfli inkişaf etdirilmələrini əsas məqsəd kimi qarşıya qoyur. Psixoloji xidmətin fəaliyyəti həm şagirdlərin həm də onların müəllimlərinin psixoloji hazırlığına, dəstəklənməsinə və psixoloji sağlamlığının təmin edilməsinə yönəlmişdir. Psixoloji xidmət öz fəaliyyətini valideynlərin, şagirdlərin, administrasiyanın və pedaqoqların tələb və ehtiyacları əsasında təşkil edir.

Psixoloqun fəaliyyət proqramı aşağıdakı məsələlərin həllini nəzərdə tutur:

- uşaq barədə məlumatın əldə edilməsi (şagirdlərin qabiliyyətlərinin fərdi xüsusiyyətlərinin diaqnostikası);
- uşaqların inkişaf dinamikasının izlənilməsi;

- sosial-psixoloji adaptasiya məsələlərində yardım edilməsi və hər bir şagirdin potensialının tam təzahürünü təmin edən psixoloji mühitin - şəraitin yaradılması;
- pedaqoqlarla fərdi və qrup halında işin təşkil edilməsi, pedaqoqların psixoloji kompetentlik səviyyələrinin yüksəldilməsi üçün maarifləndirici və konsultativ fəaliyyəti özündə ehtiva edən, o cümlədən konkret şagirdin konkret müəllim və valideynlərlə qarşılıqlı münasibət - ünsiyyət məsələlərinə dair fərdi iş.

Proqramın reallaşdırılmasının əsas istiqamətləri.

- 1. Praktik istiqamət:** rəhbərliyin sifarişinə, şagirdlərin, valideynlərin və pedaqoqların fərdi sorğularına əsasən korreksiya, inkişafetdirici, məsləhət xidməti və maarifləndirmə üzrə fəaliyyətin təşkili və keçirilməsi.
- 2. Elmi - tədqiqat istiqaməti:** kompleks psixo - diaqnostik sistem çərçivəsində tədqiqatların işlənilməsi və keçirilməsi.
- 3. Tətbiqi istiqamət:** pedaqoq və valideynlərin psixoloji kompetensiyalarının - səriştəliliyinin yüksəldilməsi.

Liseyin psixoloji xidmətinin əsas fəaliyyət formaları aşağıdakılardır:

I. Psixoloji maarifləndirmə

Liseydə psixoloji maarifləndirmə işi pedaqoqlar üçün mühazirələrin təşkili, seminar-treninglərin, metodik seminarların, valideyn iclaslarında çıxışların təşkili və s. vasitələrlə aparılır. Bu fəaliyyət forması hər şeydən əvvəl valideynləri və pedaqoqları istedadlı uşaqların inkişaf etdirilməsi sahəsində aparılan yeni psixoloji və pedaqoji tədqiqatlarla onların inkişafı üçün maksimal adekvat şəraitin yaradılması kimi məsələlərlə tanış etmək imkanı verir.

II. Psixoloji konsultasiya

- 1. Şagirdlərin konsultasiyası:** ünsiyyət sahəsinə problemləri olan uşaqların dəstəklənməsi və onlara yardım göstərilməsi, o səbəbdəndir ki, istedadlı uşaqların bir çoxları öz mədəni mühitlərində yaşadıqları ilə ünsiyyət qurarkən bir çox hallarda çətinliklərlə rastlaşırlar. O cümlədən, aktual stress, güclü emosional həyəcan vəziyyətində olan şagirdlərə yardım göstərilməsi; şagirdlərə özünüdərk, özünüinkişafetdirmə, özünütəhlil vərdislərinin aşılması;
- 2. Valideyn və pedaqoqların konsultasiyası;**
- 3. Peşə (peşəkarlıq) konsultasiyası;**
- 4. Şagirdlər arasındakı müxtəlif konflikt hallarının həll olunmasında sosial - vasitəçilik işinin aparılması;**

III. Psixodiyagnostika

Diyagnostik işin sistemi aşağıdakı istiqamətlərdən təşkil olunur:

1. Lisey şəraitində təlim üçün hazırlıq səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi-nin diyagnostik prosedurları.

Bu prosedurlar söhbət formasında aparılır. Onun məqsədi aşağıdakı məsələlərə aydınlıq gətirməkdən ibarətdir: pedaqoqların verdikləri izahatları şagirdlərin başa düşmələri üçün zəruri olan hazırlıq səviyyəsi; şagirdlərin ümumi təlimat əsasında müstəqil işləmək qabiliyyətlərinin səviyyəsi; onların potensial imkanlarının müəyyənləşdirilməsi; inkişafının problemlı məqamlarının aydınlaşdırılması. Aşağıdakı əlamətlər - göstəricilər tədqiq edilir: ətraf mühitə bələdolma (istiqamətlənmə, yönəlmə, səmtləşmə), ümumiləşdirmə qabiliyyəti, məntiqi tərəkür, say bacarıqları, nitq inkişafı, əyani - obrazlı tərəkür, ixtiyari diqqət, vizual - fəza qavrayışı.

"Uşağın inkişaf xüsusiyyətləri"nə dair valideyn anket - sorğusu keçirilir. Tədqiqatın nəticəsi olaraq yalnız şagirdlərin ümumi və psixoloji inkişaf səviyyələri-nin müəyyənləşdirilməsi deyil, həm də uşaq istedadının, ümumi və xüsusi qabiliyyətlərin inkişafı, şagirdlərin təlimə qabiliyi, onların potensial imkanlarının aşkarlanmasında orientasiya məsələlərinə də aydınlıq gətirilir. Diyagnostik prosedurların nəticələri əsasında fərdi psixopedaqoji müayinənin protokolu tərtib edilir.

Dərs ilinin ikinci-üçüncü həftəsində şagirdlərin adaptasiya proseslərinin uğurluluq səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi üçün diyagnostik - proqnostik yoxlama aparılır. Birinci sinfin şagirdləri ilə psixoloq bütün il boyu fərdi və qruplar halında treninqlər, sınaqlar (testləşdirmə), söhbət və müşahidə işləri təşkil olunur.

2. Diyagnostik minimum

İxtisaslaşmış bəzi liseylərdə heç də bütün uşaqların təlim alması nəzərdə tutulmur. Elə liseylər ola bilər ki, orada yalnız tam şəkildə müəyyən xüsusiyyətlərə və qabiliyyətlərə malik uşaqlar təlim ala bilərlər.

Liseydə şagirdlərin inkişaf səviyyələrinin müəyyənləşdirilməsinə yönəlmiş kompleks psixodiyagnostik müayinələr keçirilir:

- intellektual və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin (ilkin mərhələdə);
- intellektual və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin, liderlik potensialının və idraki maraqların (orta mərhələdə);
- intellektual qabiliyyətlərinin, verbal riyazi qabiliyyətlərin, yaradıcılıq tərəkürünün, şəxsiyyətin peşəyönümlülüyünün (yuxarı siniflərdə), müəyyənləşməsi üçün uyğun müayinələr həyata keçirilir.

"Darin" elmi - praktik mərkəzinin mütəxəssislərinin tövsiyələri əsasında müəyinələr aşağıdakı metodikalar vasitəsi ilə aparılır:

- **1-ci siniflərdə:** rəsm testi İQED (intellektual qabiliyyətləri ekspress diaqnostikası), E.Torrens testi (əyani hissə);
- **2-4-cü siniflərdə:** R.Kettelin mədəniyyətin təsirindən azad intellekt testi, E.Torrens testi (əyani hissə);
- **5-7-ci siniflərdə:** R.Kettel testi, Q.Ayzenkin ədədi testi, "Mürəkkəb analogiyalar" metodikası, E.Torrens testi (əyani hissə), "Lider" testi, A.E.Qolmoştokun idraki maraqların tədqiqi metodikası, A.E.Klimovun şəxsiyyətin peşəyönlümlüyünün tədqiqi metodikası;
- **8-11-ci siniflərdə:** R.Kettel testi, Q.Ayzenkin verbal və ədədi testi, "Mürəkkəb analogiyalar" metodikası, E.Torrens testi (əyani hissə), "Lider" testi, A.E.Qolmoştokun idraki maraqların tədqiqi metodikası, A.E.Klimovun şəxsiyyətin peşəyönlümlüyünün tədqiqi metodikası, C.Qollandın şəxsiyyətin tipinin müəyyənəşdirilməsi metodikası.

Əldə olunmuş məlumatlar əsasında psixoloji xəritə tərtib edilir (Əlavə A). 10 saylı psixoloji xəritədə fizika - riyaziyyat sinfi üzrə verilən məlumatları nəzərdən keçirərək aşağıdakı nəticələri çıxarmaq olar.

R.Kettelin mədəniyyətin təsirindən azad intellekt testi göstərdi ki, sinif şagirdlərinin 60% -i orta, yüksək və çox yüksək inkişaf - istedad səviyyəsinə malikdirlər.

R.Kettelin testi üzrə intellektin inkişaf səviyyəsinin qiymətləndirilməsi kriteriyaları (bal göstəriciləri) aşağıdakı kimidir:

96 - 105 - orta səviyyə, 106 - 110 - ortadan yuxarı səviyyə, 111 - 120 - yüksək səviyyə, 121 - 130 çox da yüksək olmayan (mötədil) istedadlılıq səviyyəsi, 131 - 140 yüksək istedadlılıq səviyyəsi, 140 - dan yuxarı isə son dərəcə yüksək istedadlılıq səviyyəsinə dəlalət edir.

R.Kettelin intellekt testi şagirdlərin ümumi intellekt səviyyələrinin (İQ) müəyyənəşdirilməsinə imkan verir.

E.Torrens testi yaradıcılıq təfəkkürünün müxtəlif parametrlərini qiymətləndirməyə imkan verir. Təfəkkürün sürəklilik, mütəhərriklik, orijinallıq kimi faktorları arasında qarşılıqlı korreksiyanın öyrənilməsinə mümkün edir. Sınaq nəticəsində əldə olunmuş məlumatlar söyləməyə imkan verir ki, sinfin bütün şagirdləri testin öhdəsindən uğurla gəlmişlər. Onlar yaradıcı və produktiv təfəkkürə malikdirlər, davranışlarında müstəqillik və qeyri-konformluqla (təzyiq altında

uyğunlaşmağa meylli deyillər) fərqlənirlər, orijinal ideyaları "tutmağı", qeyri-standart həllər tapmağı bacarırlar, ixtiraçılıqla fərqlənirlər.

A.E.Qolmştokun idraki maraqların diqanoztikası metodundan və E.A.Klimovun diferensial - diaqnostik sorğusundan alınan nəticələrə istinad edərək qeyd etmək olar ki, şagirdlərin əksəriyyətinin peşəyönlümlüyü onların təlim profillərinə - istiqamətlərinə uyğundur.

3. İdraki maraqların, meyl sahələrinin və peşəyönümü istiqamətlərinin tədqiqi.

Fənlərin dərinləşdirilmiş təlimi məqsədi ilə sinifləri formalaşdırmazdan əvvəl şagirdlərin peşəyönümü istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün psixodiqnostik test keçirilir (Amtxauerin intellekt strukturu testi, "Özünüdərk" testi, "Mənim təlimə münasibətim" və s.).

Yuxarı siniflərdə xüsusi qabiliyyətlərin tədqiqi üçün Q.Ayzenkin testlərindən istifadə edilir.

Yeddinci sinif şagirdlərinin kompleks psixoloji müayinəsi əsasında tövsiyələr hazırlanır və hər bir şagirdin sonrakı təlim istiqamətinin seçilməsi - müəyyənləşdirilməsi məqsədi ilə tibbi, psixo-pedaqoji konsilium keçirilir. Tövsiyələr valideynlərlə müzakirə edilir və təlim ilinin sonuna profillər üzrə təlim qrupları, imkan olduqda isə profil üzrə təlim sinifləri formalaşdırılır. Alınmış psixoloji məlumatlar göstərir ki, şagirdlərin əksəriyyətinin peşəyönlümlüyü onların təlim profillərinə uyğundur.

Təməl imkanlarının, qabiliyyətlərin, meyl və marağın nəzərə alınması və inkişaf etdirilməsi əsasında bir neçə mərhələdə peşəyönümü istiqamətində iş aparılır:

- 1. İnformasiya yönümlü (peşə haqqında məlumatın formalaşdırılması);*
- 2. Diaqnostika - peşəyararlılığının yoxlanılması məqsədi ilə psixoloji testlərin tətbiqi, maraqlar kartı, C.Qollandın şəxsiyyət tipinin müəyyənləşdirilməsi metodikası, Amtxauerin intellekt strukturu testi, optant - başqa sahəyə keçmək imkanının mövcudluğu anketi, peşə fəaliyyəti üzrə aparıcı motivlərin müəyyənləşdirilməsi üzrə sorğu, kommunikativlik və təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi üzrə sorğu, N.Pryajnikovun peşəkarlıq pasyan-sı (müxtəlif peşələr üzrə imkanların düzülüşü).*

Hər bir optanta-şagirdə ilkin fərdi psixoloji peşəyönümü üzrə konsultasiyanın xəritəsi verilir. Bu kartda onun səhhəti, peşəyə dair məlumatlılığı, peşəyə dair planının mövcudluğu, seçiminin şüurluluğu, aparıcı motivləri, maraq və meylləri, kommunikativlik və təşkilatçılıq meylləri haqqında məlumatlar, tövsiyələr, ixtisaslaşmaq (peşəkarlaşmaq) yolları, peşəyönümünün ehtiyat variantı, yaramayan fəaliyyət mühiti və sahələri barədə məlumatlar öz əksini tapır.

4. İstedadlı və yüksək inkişaflı uşaqların təliminə təsir göstərən psixi proseslərin və keyfiyyətlərin inkişaf səviyyəsinin diaqnostikası.

Bu diaqnostikanın aparılmasında məqsəd uğurlu təlim üçün zəruri olan fərdi stilin - üslubun formalaşdırılmasıdır. Belə ki, 5-ci sinifdə ixtiyari diqqətin həcmi və keyfiyyəti, qısamüddətli (görmə və eşitmə yaddaşının) yaddaşının həcmi, qavramanın aparıcı sensor sisteminin, sinir sisteminin tipi (psixi fəallıq tempi), özünəqiymət və iddialılıq səviyyəsi, idraki fəallıq, həyəcanlılıq, temperament, xarakter, sosiometriyanın diaqnostikası aparılmışdır.

5. İnkişaf dinamikasının tədqiqi üçün dərinləşdirilmiş - əsaslı diaqnostika.

Doqquzuncu sinfin əvvəlində və sonunda inkişaf dinamikasının tədqiqi və təlim uğurunun proqnozlaşdırılması məqsədi ilə "Əqli inkişafın məktəb testi" tətbiq edilir. Yaradıcılıq qabiliyyətlərinin dinamikasının öyrənilməsi məqsədi ilə E.Torrensın və E.Tunikin testləri tətbiq edilir. Xüsusi qabiliyyətlərinin dinamikasının öyrənilməsi məqsədi ilə Amtxauerin intellekt strukturu testi, Ayzenkin intellekt testləri və Binenin texniki təfəkkür testləri tətbiq edilir. Şagirdlərin inkişaf dinamikalarının izlənilməsinin bir forması da onların fərdi inkişaf xəritələrindən istifadə edilməsidir. Xəritə şagirdlərin sosial - psixoloji portretlərinin tərtib edilməsinə imkan verən məlumatların informasiya bankıdır (Əlavələr B, C, D). Kartda sinif rəhbəri, psixoloq və tibb işçisi tərəfindən doldurulur. Orada aşağıdakı parametrlər öz əksini tapır:

- a) şagird haqqında ümumi məlumatlar;*
- b) tibbi və fiziki məlumatlar;*
- c) təlim davamiyyəti*
- d) psixi xüsusiyyətlər, psixi xassələr, idraki qabiliyyətlər, motivlər, maraqlar, meyllər, davranışın və xarakterin xüsusiyyətləri.*

Müsabiqələrdə və olimpiadalarda iştirak edən istedadlı uşaqlara əlavə fərdi vərəqə doldurulur, bura dərinləşdirilmiş - daha əsaslı psixodiaqnostikanın məlumatları yerləşdirilir və sonrakı inkişaf, korreksiya işlərinin mənzərəsi tərtib olunur. İnkişaf xəritəsi şagirdin məktəbdə təlim aldığı bütün müddət ərzində aparılır.

6. Fərdi xüsusiyyətlərin, psixi problem və çətinliklərin diaqnostikası:

Təlim sahəsində problemlər, sosial - psixoloji problemlər, şəxsiyyətdaxili problemlər (Ayzenkin fərdi sorğusu, Filipsin həyəcanlılıq səviyyəsinin tədqiqi testi, Şmişekin test - sorğusu, Sobçikin fərdi - topoloji sorğusu RAT, şəkilli test-

lər, Kettelin motivasiyanın tədqiqi metodikaları, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin öyrənilməsi metodikaları).

IV. İnkişafetdirici fəaliyyət.

Təlim prosesində hər bir şagirdin vahid psixo-pedaqoji strategiya əsasında müşayiət edilməsinin işlənilməsi və planlaşdırılmasının təşkilati forması psixo - pedaqoji konsiliumdur. Konsilium şagirdin məktəbli statusunun ayrı - ayrı tərkibləri haqqında müəllimlərə, sinif rəhbərinə, tibb işçisinə, psixoloqa bəlli olan informasiyanın birləşdirilməsinə imkan verir. Bu, onun sonrakı təliminin və inkişafının ümumi xətinin müəyyənləşdirilməsinə, tam təminatının təşkil edilməsinə imkan verir.

Konsiliumun qərarlarının yerinə yetirilməsi istiqamətində psixoloqun öhdəsinə düşən məsələlər:

- 1) konkret şagird və ya şagird qruplarının təlimi və inkişafı barədə müəllimlərin, məktəb rəhbərliyinin, valideynlərin məsləhətləndirilməsi.*
- 2) psixoloji problemləri müəyyənləşdirilmiş şagirdlərlə xüsusi inkişafetdirici fəaliyyətin təşkili.*

Beşinci sinfin əvvəlində adaptasiya mərhələsində psixo-pedaqoji cəhətdən dəstəklənmə işi təşkil edilir. Şagirdlərin müşahidəsi aparılır, dərinləşdirilmiş psixo - diaqnostika keçirilir (idraki proseslər, intellektual inkişaf, şəxsiyyət xüsusiyyətləri). Dördüncü sinfin sonunda problemlərin müəyyənləşdirilməsi və liseydə təlim uğurlarının proqnozlaşdırılması məqsədi ilə psixodiaqnostika aparılır. Müşayiətedici kart tərtib edilir. Bu adaptasiya prosesinin gedişatını proqnozlaşdırmağa, lazım gəldikdə isə dəstəkləməyə, özünəinam hissini yaratmağa, trening və korreksiya məşğələləri vasitəsi ilə yeni müəllimlərlə ünsiyyət nəticəsində yaranmış gərginliyi aradan qaldırılmağa köməklik edir. Ara mərhələdə şagirdlərin adaptasiya məsələləri ilə bağlı valideyn iclasları keçirilir.

Fərdi xüsusiyyətlərin diaqnostikası əsasında şagirdlərlə qarşılıqlı münasibətlər taktikasının istiqamətləri müəyyənləşdirilir.

Konsiliumun yekun qərarının əsasında inkişafetdirici iş təşkil edilir. Belə ki, konsiliumdan sonra birinci sinfin bir qrup şagirdinə "İbtidai məktəbdə psixoloji inkişaf dərsləri" adlı xüsusi kurs təklif edilir. Bu kurs müsbət məktəbli motivasiyasının, idraki sferanın və özünüdərkin yüksək səviyyəsini yaradır - təmin edir.

Şagirdlərin imtahanlara və olimpiadalara hazırlanması işi psixoloqun xüsusi fəaliyyət blokudur:

A) İmtahanqabağı əsəb - psixoloji gərginlik səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi (T.A.Nemçinin əsəb - psixoloji gərginlik sorğusu).

B) Uğurun məşqi. Psixoloji savadlandırma. Mütəhərrikliyin, fəaliyyət üçün özünün səfərbəretmə bacarığının təkmilləşdirilməsi, auditor şokunun götürülməsi üçün refleksiya (öz təəssüratını təhlil etmə) bacarıqlarının aşılması (stendin tərtibi, məşğələlər, imtahana hazırlaşan şagirdlər üçün yaddaş və s.).

C) Rollu oyunlar: Ciddi sınaqlar. Azacıq həyəcanlanın, tezliklə imtahanlardır. **Mini - treninq** - sağlamlığı qorumaqla imtahana necə hazırlaşmalı. **Məqsəd** - təşvişin azaldılması və özünəinam hissinin artırılmasıdır.

D) Məşğələlər:

1. Stress və insan həyatı. **Məqsəd:** yüklənmənin artan dövrlərində fəaliyyətin planlaşdırılması və stressin tezliklə götürülməsi texnikalarını öyrətmək.
2. Stresslə mübarizə üsulları. **Məqsəd:** stress və kəskin neqativ emosiyalar yaşandığı hallarda optimal davranış üsullarının formalaşdırılması.

Pedaqoq və valideynlərin ekspert sorğusu.

Anketlər, sorğular:

- *istedadın diaqnostikası metodikası,*
- *şagirdin xarakteristikası,*
- *istedadlılıq kartı,*
- *ümumi istedadlılıq səviyyəsinin qiymətləndirilməsi metodikası,*
- *valideyn yönləndirmələrinin ölçülməsi metodikası,*
- *A.Varqanın valideyn münasibəti test - sorğusu,*
- *"Siz gənclik (cavanlıq) psixologiyasını bilirsinizmi?" metodikası.*

I. Fizika - riyaziyyat sinfinin 10 sayılı psixo - pedaqoji xəritəsi

№	A.S.	İQ R.Kettel in testi	Q.Ayzen kin ədədi testi	"Mürəkkəb analogi- yalar" testi	Yaradıcılıq təfəkkürü (E.Torrens)	Liderlik Potensialı (Lider testi)	İdraki maraqlar (A.Qolmştok)	Peşə- yönüm- lülük	Şəxsiyyət tipi (C.Holland)
1	A.A.	126	41	14	55 norma	29 orta	Fizika, elektrotexnika	İ - T	İntellektual, işgüzarlıq
2	J.R.	143	49	16	63 y.	29 orta	Texnika, hərbi iş	İ - T	İntellektual
3	K.R.	126	40	17	56 norma	34 orta	Texnika, hərbi iş, informatika	İ - T	Konvensial
4	K.A.	122	42	17	57 norma	33 orta	Riyaziyyat. Hərbi mütəxəssis.	İ - T	İşgüzarlıq
5	K.R.	126	43	17	52 norma	30 orta	Riyaziyyat, idman	İ - T	İntellektual
6	R.A.	122	42	17	54 norma	29 orta	Riyaziyyat, idman, bədən tərbi.	İ - T	İntellektual
7	S.S.	104	39	16	48 norma	31 orta	İqtisadiyyat	İ - T	İntellektual
8	T.S.	110	38	16	49 norma	24 orta	Fizika, Riyaziyyat.	İ - T, İ - İş.sis	konvensial Sosial
9	Ç.D.	149	49	14	63 norma	37 yüksək	Fizika, Texnika	İ - T	İntellektual
10	Ş.İ.	132	34	14	51 norma	30 orta	Riyaziyyat, Hüquq	İ - T	konvensial
11	A.N.	107	39	13	40 norma	32 orta	İqtisadiyyat	İ - T	İşgüzar
12	A.A.	118	34	16	52 norma	27 orta	İqtisadiyyat	İ - T	İşgüzar
13	Q.E.	126	43	15	55 norma	32 orta	Riyaziyyat	İ - İş.sis	Artist
14	N.Q.	118	35	15	48 norma	35 orta	İqtisadiyyat, coğrafiya	İ - İş.sis	konvensial Artist
15	K.D.	122	35	15	54 norma	32 orta	İqtisadiyyat, musiqi	İ - İş.sis	konvensial
16	N.S.	116	39	16	50 norma	26 orta	Riyaziyyat.	İ - T	İntellektual
17	L.N.	132	45	17	57 norma	28 orta	Pedaqogika	İ - T	Artist
18	R.Y.	139	45	17	60 norma	27 orta	İqtisadiyyat, coğrafiya	İ - T	konvensial
19	B.K.	114	38	18	50 norma	37 yüksək	İctimai fəaliyyət	İ - T	Artist

İxtisarlar: (İ - T) - insan - texnika; (İ - İş.sis.) - insan - işarə sistemləri. Termin: konvensial - şərti

II. Xüsusi psixoloji xüsusiyyətlər

Nö	Xüsusiyyətlər	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1	Eqosentrizm												
2	Piaje fenomeni												
3	Fəallıq												
4	Raksiya tempi												
5	Plastiklik və dəyişikliyə müqavimət												
6	Ekstraversiya və ya introversiya												
7	Emosional oyanıqlıq												
8	Xüsusi zəminlər												
9	Ümumi qabiliyyətlər												
10	Xüsusi qabiliyyətlər												

Əlavə B

III. İdraki qabiliyyətlər

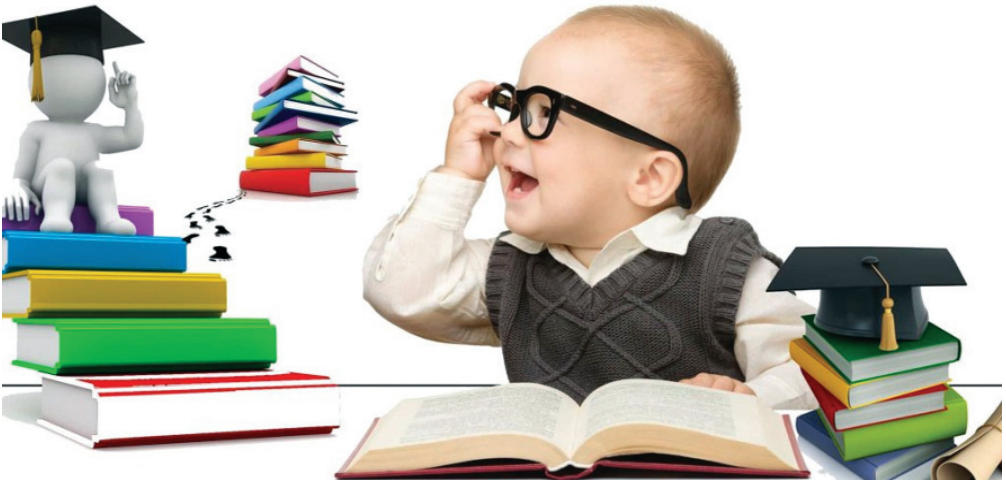
Nö	Xüsusiyyətlər	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1	Müşahidəçilik												
2	Diqqət												
3	Qısamüddətli yaddaş												
4	Eşitmə												
5	Görmə												
6	Motor												
7	Məna												
8	Uzunmüddətli yaddaş												
9	Təfəkkürün sürəkliliyi												
10	Daxili fəaliyyət planı												
11	Müqayisə												
12	Əsas olanın ayırd edilməsi												
13	Ümumiləşdirmə												
14	Fəza təsəvvürü və təxəyyül												

Əlavə C

IV. Fiziki inkişaf. Motivlər, maraqlar, meyllər

No	Xüsusiyyətlər	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1	Dominant motiv												
2	Ən maraqlı təlim fənni												
3	Ən çətin təlim fənni												
4	Təlimdə fəallıq												
5	Hansı fəaliyyətə meyl												
6	Peşəkarlıq özünüdəyini												

V. Davranış və xarakterin xüsusiyyətləri

Nö	Xüsusiyyətlər	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1	Əməksevərlik												
2	İnadkarlıq												
3	Müştəxəkillik												
4	Müstəqillik												
5	Böyüklərə münasibət												
6	Yaşdlarına münasibət												
7	Özünəqıymət												
8	Ünsıyyətıllık												
9	Xarakterın xüsusi cızgıları												
10	Davranışın üsusiyyətləri												

VI. Davamiyyət

Nö	Xüsusiyyətlər	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1	Rıyazıyyat												
2	Ana dılı												
3													

VI. Tərbiyəlılık

Nö	Xüsusiyyətlər	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1	Humanistlik												
2	Düzgünlük												
3	Öz vəzifələrinə münasibət												
4	İntizamlılık												
5	Prinsipiallıq												
6	Məsuliyyətıllık												
7	Maraqlılıq												
8	Estetik inkişaf												
9	Fıziki kamiliyə canatma												

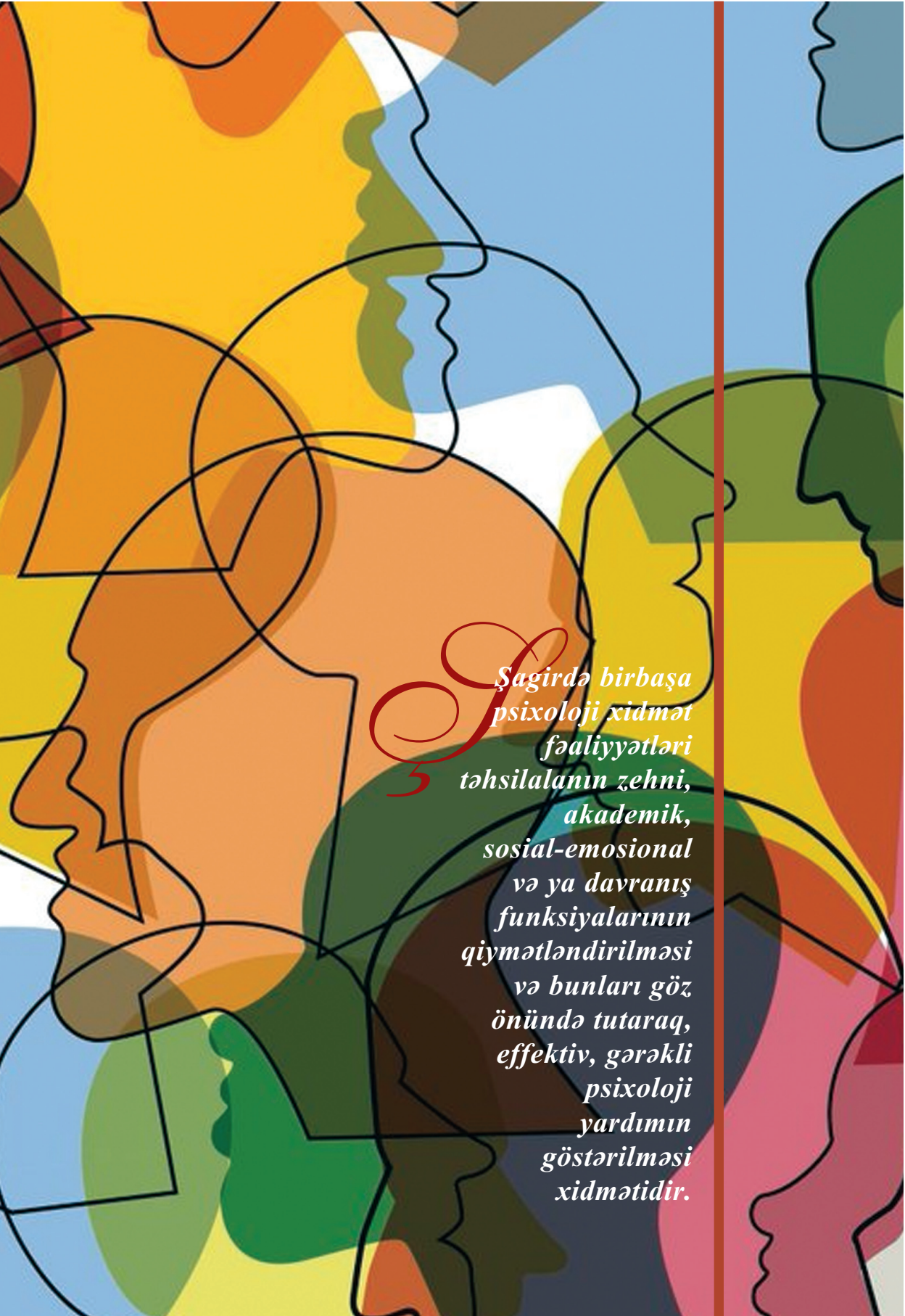
13

fəsil

MƏKTƏBDƏ

PSIXOLOJİ

XİDMƏT
SAHƏLƏRİ

*Şagirdə birbaşa
psixoloji xidmət
fəaliyyətləri
təhsilənin zehni,
akademik,
sosial-emosional
və ya davranış
funksiyalarının
qiymətləndirilməsi
və bunları göz
önündə tutaraq,
effektiv, gərəkli
psixoloji
yardımın
göstərilməsi
xidmətidir.*

3.1. Şagirdə birbaşa psixoloji xidmət

Məktəbdə həyata keçirilən psixoloji xidmət fəaliyyətləri:

- Şagirdin özünü tanıması;
- Real və potensial imkanlara uyğun qərarlar verməsi;
- Hər hansı bir qərarvermə mərhələsində ətrafındakı seçim imkanlarını tanıması və real təhlil etmə bacarığına yiyələnməsi;
- Psixoloji xüsusiyyətləri- qabiliyyət, istedad, xarakter və s. haqqında məlumatlı olması;
- Potensial imkanlarını inkişaf etdirməsi;
- Problemləri həlletmə bacarıqlarını inkişaf etdirməsi;
- Sosial mühitə lazımı səviyyədə uyğunlaşması üçün həyata keçirilən psixoloji yardım xidmətləridir.

Məktəbdə həyata keçirilən psixoloji xidmət sahələri iki qrupa ayrılır:

- Şagirdə birbaşa psixoloji xidmət fəaliyyətləri;
- Şagirdə dolaylı psixoloji xidmət fəaliyyətləri.

Şagirdə birbaşa psixoloji xidmət fəaliyyətləri təhsilalanın zehni, akademik, sosial-emosional və ya davranış funksiyalarının qiymətləndirilməsi və bunları göz önündə tutaraq, effektiv, gərəkli psixoloji yardımın göstərilməsi xidmətidir.

Birbaşa psixoloji xidmətə şagirdlərə idrak, sosial-emosional və davranış problemlərinin həll edilməsinə yardım etmək məqsədi ilə fərdi və ya qrup formasında həyata keçiriləcək psixoloji müdaxilələrin (məsələn, psixokorreksiya, psixoloji məsləhət və maarifləndirmə, davranış modifikasiyası və s.) planının hazırlanması, həyata keçirilməsi və qiymətləndirilməsi daxildir.

Şagirdə birbaşa göstərilən psixoloji xidmət sahələri bunlardır:

Sxem 2. Şagirdə birbaşa göstərilən psixoloji xidmət sahələri.

1. Uyğunlaşdırma xidməti.

Uyğunlaşdırma xidməti şagirdin yeni girdiyi və ya girəcəyi bir mühitə uyğunlaşmasını təmin etmək məqsədi ilə həyata keçirilən psixoloji xidmət fəaliyyətidir. Uyğunlaşdırma xidməti eyni zamanda, şagirdin içində olduğu mühitdə bir dəyişmə, yenilik meydana gəldiyində şagirdin bunlara uyğunlaşdırılması üçün həyata keçirilən psixoloji xidmətdir. Uyğunlaşdırma xidməti uyğunlaşma problemləri ortaya çıxmadan həyata keçirilən psixoloji yardım fəaliyyətidir. Əgər bu xidmətin həyata keçirilməsində gecikmə yaranarsa, uyğunlaşma problemləri ortaya çıxarsa, o zaman uyğunlaşdırma xidmətindən istifadə etmənin heç bir əhəmiyyəti olmaz. Çünki bu zaman uyğunlaşma problemləri şagirdlərdə içəqapanıq-

lıq, asosiallıq, aşağı özünüqiymətləndirmə kimi problemləri də arxasınca gətirəcəkdir. Bu zaman psixoloji korreksiya xidmətlərindən istifadə etmək lazımdır.

Bu xidmətin əsas obyektı məktəbə yeni başlayan, məktəb dəyişdirən, hər hansı yeniliklə üz-üzə qalan şagirdlərdir. Bu səbəbdən də uyğunlaşdırma xidməti daha çox tədris ilinin başlanğıcında həyata keçirilir.

Uyğunlaşdırma xidmətləri eyni zamanda 4-cü sinfi bitirib 5-ci sinfə başlayan şagirdlər üçün də təşkil edilməlidir. Belə ki, bu dövrdə şagirdlər bir deyil, bir neçə müəllimlə münasibətdə olur, təhsilverənlərin və fənlərin sayı artır. Hər müəllimin tələbi, yanaşma tərzı fərqli olduğundan şagirdlərin bir çoxu bu yeni mühitə uyğunlaşmaqda çətinlik çəkirlər. Eyni zamanda fənlərin sayının artması onların məsuliyyət hissini də artırır. Bu çətin vəziyyətə alışmaq məqsədi ilə onlar üçün təşkil edilən uyğunlaşdırma xidmətləri böyük önəm daşıyır. Bu zaman daha çox qrupla təşkil edilən uyğunlaşdırma xidmətlərindən istifadə olunur. Tədris ilinin ortasında və ya sonuna yaxın məktəbə yeni gələn şagirdlər üçün isə fərdi uyğunlaşdırma xidmətləri həyata keçirilir.

2. Şagirditanıma xidmətləri

Şagirditanıma effektiv psixoloji xidmət göstərə bilmək üçün ilkin şərt onları tanımaqdır. Burada ən əsas məqsəd şagirdin özünü tanımasına kömək etməkdir. Bu xidmətlər hər bir şagird haqqında onun bir fərd kimi digər insanlardan fərqləndirən və inkişaf prosesini real şəkildə göstərən faydalı məlumatların toplanmasına, qiymətləndirilməsinə, qeydə alınmasına xidmət edir. Məktəblərdə birbaşa şagirdlərlə bağlı verilən bütün psixoloji xidmətlərin effektivliyi onlar haqqında toplanan məlumatların geniş və obyektivliyinə bağlıdır. Buna görə də şagirditanıma xidmətləri digər psixoloji xidmət sahələri üçün bir növ, ilkin şərtidir.

Şagirditanınma xidmətləri ilə bağlı bəzi prinsiplər vardır:

1. Şagirdləri tanımada əsas məqsəd onların özlərini tapmasına kömək etməkdir. Bu prinsipə görə, şagirditanıma sadəcə bir vasitə, onların özlərini daha yaxşı tanımalarına yardım etmək isə bir məqsəddir. Bunun üçün də məktəblərdə şagirdlər haqqında toplanan bütün məlumatlar bu məqsədlə təhsilalanlarla mütləq paylaşılmalı və birlikdə şərh edilməlidir.

2. Şagirdlər bütün cəhətləri ilə özlərini tanımağa çalışmalıdırlar. Şagirdlərin tanınması üçün psixoloq tərəfindən həyata keçirilən məlumat toplama fəaliyyətləri birtərəfli olmamalıdır. Psixoloq şagirdləri hərtərəfli araşdırmalı, təhlil etməlidir. Bunun üçün də tanıma xidmətləri mövcud imkanlar daxilində geniş və əhatəli olmalıdır.

3. Məktəblərdə şagirditanıma xidmətləri bütün şagirdləri əhatə etməlidir. Təlim uğuru ilə sosial və psixoloji durumu hansı səviyyədə olursa- olsun hər

şagirdin öz potensial imkanları və xüsusiyyətləri haqqında daha çox məlumat almağa, beləliklə özü haqqında real, dolğun informasiya sahibi olmağa ehtiyacı vardır.

4. Şagirditanıma xidməti əməkdaşlıq tələb edir. Məktəblərdə şagirdləri tanıma fəaliyyətlərində başda məktəb müdiri və müəllimlərin üzərinə böyük vəzifələr düşür. Bu məqsədlə pedaqoji kollektivin üzvləri arasında işbirliyinin olması, vəzifələrin bölüşdürülməsi və xidmətin məktəbdəki hər kəs tərəfindən dəstəklənməsi üçün şagirdləri tanıma xidmətləri mütləq bir planla həyata keçirilməlidir. Xidmətlərin planlaşdırılmasında məktəb psixoloqunun rolu çox böyükdür. Lakin planın həyata keçirilməsi üçün liderliyi məktəb müdiri etməlidir.

5. Şagirditanıma xidmətləri fasiləsiz həyata keçirilməlidir. Şagirdlər haqqında məlumat toplama müəyyən bir yaşa, ya da sinfə məxsus olmaqdan çox hər yaşda və hər sinfdə davamlı şəkildə həyata keçirilən fəaliyyətdir. Bunun üçün hər yaşda və hər sinfdə şagird haqqında davamlı olaraq toplanan məlumatların gözdən keçirilməsi ilə onunla bağlı lazımı və doğru bir informasiya əldə edilə bilər. Əks halda, müəyyən dövrlərdə toplanmış məlumatlar sadəcə o dövr üçün keçərli ola biləcəyi üçün onlara əsaslanaraq şagirdlərin özlərini tanımalarına yardım etmə söyləri son dərəcə aldadıcı ola bilər.

6. Şagirdlər haqqında toplanan məlumatlar obyektiv və etibarlı olmalıdır. Şagird haqqında toplanan məlumatlar məktəb psixoloqunun şəxsi fikir və düşüncələrinə əsaslanmamalıdır. Bu məlumatlar müxtəlif psixodiagnostik metodlardan istifadə edilərək obyektivlik əsasında toplanmalıdır. Toplanan məlumatlar o zaman güvənli və obyektiv ola bilər ki, bu psixoloji metodlardan düzgün şəkildə istifadə edilsin. Məktəb psixoloqları davamlı olaraq istifadə edəcəkləri metodlarla bağlı biliklərini artırmaq və praktik bacarığa sahib olmaq üçün özlərini təkmilləşdirməlidirlər.

Şagirdləritanıma xidmətində psixodiagnostik üsullardan, xüsusilə test və anketlərdən, eyni zamanda müşahidə, söhbət, avtobioqrafiya, sosiometriya və s. kimi üsullardan istifadə olunur. Digər tərəfdən, sadəcə bir metoddan istifadə edilərək əldə olunan məlumatın obyektivliyi mümkün deyildir. Şagirdlə bağlı məlumat toplanmasında məqsədə uyğun olaraq bir neçə metoddan istifadə edilərək yığılan informasiya daha obyektiv olacaqdır.

3. Məlumat toplama və yayma xidməti.

Bu xidmət əsasən üç istiqamətdə həyata keçirilir: təhsil, peşəseçimi və şəxsi-sosial məlumatların toplanılması və bu məlumatların şagirdlərə çatdırılması.

Psixoloji xidmət sahəsində şagirdlər məktəb psixoloquna hər hansı sahədə məlumat almaq məqsədi ilə müraciət etdikdə, o uyğun sahə ilə bağlı bilgi toplayaraq, əldə olunan informasiyanı şagirdlərlə paylaşmalıdır. Məsələn, bir şagird seçmək istədiyi peşə sahələri ilə bağlı məlumatının az olması və məktəb psixo-

loqundan bu sahədə məlumatlandırılmasını istəyə bilər. Yaxud da, yeniyetməlik yaş dövründə olan bir şagird qarşılaşdığı hər hansı problemlə bağlı məktəb psixoloqundan məlumat almaq istəyə bilər.

Məlumat toplama və yayma xidməti şagirdlərin ehtiyac hiss etdikləri bilgiləri onlarla paylaşmaq məqsədi daşıyır. Məktəb psixoloqu şagirdlərin hansı sahədə məlumata ehtiyac hiss etdiklərini müəyyənləşdirməli və ona görə fəaliyyətini planlaşdırmalıdır.

Məlumat toplama və yayma xidməti həm qrup, həm də fərdi formada təşkil edilə bilər. Eyni zamanda toplanan müxtəlif xarakterli gizli olmayan, paylaşılmasına və yayılmasına ehtiyac hiss edilən mövzular haqqında stendlər hazırlamaqla, diskussiyalar, treninqlər, seminarlar və s. vasitəsilə gərəklilə bilgilər şagirdlərə çatdırıla, mövzu ilə bağlı məktəbin internet saytında geniş məlumat verə bilər.

Əgər şagird fərdi olaraq məktəb psixoloquna müraciət edib ondan hər hansı mövzuda məlumatlanmaq istəyibsə, təhsilalanın müraciəti müsbət cavablandırılmalıdır. Lakin bəzən təhsilalanın fərdi müraciəti gizlilik xüsusiyyəti daşıdırsa, tələb edilən məlumatın digər şagirdlər üçün də gərəklilə olacağını düşünərək məktəb psixoloqu qrup şəklində görüşmələr, söhbətlər təşkil edə bilər.

4. Yönlətmə xidməti.

Şagirdin öz maraq, qabiliyyət və ehtiyaclarına görə müxtəlif proqramlara, seçmə dərslərə, sosial, mədəni fəaliyyətlərə, dərnlərlə, təlim fəaliyyətlərinə, ali və peşə məktəblərinə, iş və peşə sahələrinə yönəlmələri məqsədi ilə həyata keçirilən fəaliyyətləri əhatə edir. Yönlətmə xidmətləri sistemli olaraq təhsilin hər mərhələsində və hər tipdə olan tədris müəssisələrində oxuyan şagirdləri əhatə edir.

Şagird real düşüncə və gözləntilərə sahib olmadıqda onun maraq və qabiliyyətləri haqqında məlumat toplanması, azyaşlıya (yeniyetməyə) proqramlar və ali məktəblər, eləcə də peşə məktəbləri haqqında informasiya əldə etməsi üçün psixoloji konsultasiya və ya məsləhət xidmətindən istifadə edilməsi vacibdir.

Ailəsinin gözlənti və dəyərləri şagirdin gərəklilə qərarı almasına mane olursa, bu proses daha da sürətlənlənməlidir.

Yönlətmədə diqqət edilməsi vacib olan prinsiplər bunlardır:

Şəxsi məsuliyyət: Hansı ali məktəbə və peşə tədris müəssisəsinə, sosial-mədəni fəaliyyətlərə, dərnlərlə, işə yönəlməyinə şagird özü qərar verəcək və bu qərarın məsuliyyətini də şəxsən daşıyacaq. Bu baxımdan, məktəbdə həyata keçirilən psixoloji yardım fəaliyyətləri məcburedici deyil, həvəsləndirici olmalıdır.

Davamlılıq: Yönlətmə xidmətləri bir prosesdir. Orta məktəbdən başlayaraq şagirdin potensial imkanlarına uyğun bir peşəyə yiyələnməsinə qədər davam edir. Lazım gəldikdə sonrakı mərhələlərdə də bu sahədə gənclərə istiqamət verilir.

Bərabər imkanlar: Yönlətmə xidmətinin məqsədi hər kəsi öz qabiliyyət və maraqlarına uyğun proqramlara, peşələrə, sosial-mədəni fəaliyyətlərə yönəltməkdir. Bu məqsədlə insanın öz qabiliyyətinə uyğun, maraqlandığı sahəyə üz tutmasının qarşısını almaq olmaz.

Məktəblərdə şagirdin potensial imkanları istiqamətində həyata keçirilən yönlətmə fəaliyyətləri günümüz üçün aktual bir məsələ olduğundan mövzu sonrakı paraqrafda (bax: "3.4. Şagirdlərin peşəseçiminə psixoloji rəhbərlik və tövsiyyələr") daha geniş təhlillər əsasında izah edilmişdir.

Yönlətmə xidmətinin uğurla həyata keçirilməsi məktəb psixoloqunun şagirdi tanıma, məlumat toplama və yayma xidmətlərini uğurla təşkil etməsinə bağlıdır. Çünki məktəb psixoloqunun şagirdi düzgün yönlətməsi üçün onun istedad və qabiliyyətlərini, maraqlarını bilməsi lazımdır. Digər tərəfdən məktəb psixoloqu şagird üçün gərəkli olan məlumatları toplayıb ona seçimlər təqdim edir. Bu iki xidmət məktəb psixoloqu tərəfindən uğurla təşkil edildikdən sonra şagird üçün daha doğru yönlətmə xidməti həyata keçirilmiş olur.

5. İzləmə (monitorinq) və dəyərləndirmə xidmətləri

İzləmə və dəyərləndirmə xidmətləri həm şagirdin psixososial inkişafı izləmək, həm də həyata keçirilən psixoloji xidmətlərinin effektivliyini öyrənmək üçün lazım olan məlumatların əldə olunmasını təmin edir. Xüsusilə, yönlətmə xidmətləri nəticəsində şagirdlərin içində olduqları qurumlar, sosial sahələr, proqramlar, ali məktəblər və ya peşə sahələrində qazandıqları uğur səviyyələri və uyğunlaşma çətinlikləri araşdırılır.

İzləmə fəaliyyətləri bizə həm şagirdin davranış və münasibətlərinin dəyişməsi, inkişafının izlənməsi məqsədilə, həm də aparılan psixoloji xidmət fəaliyyətlərinin effektivliyini ortaya çıxarmaq məqsədilə ehtiyac olan məlumatları verir.

Bir şagirdin psixoloji problemini ortadan qaldırmaq üçün ona göstərilən psixoloji yardım xidmətləri bitdikdən sonra təhsilalanın həyatındakı dəyişikliklər haqqında məlumat toplanılması da izləmə xidməti olaraq dəyərləndirilir.

6. Yönləndirmə xidməti

Məktəb psixoloqu müraciət edən şagirdin lazımi köməklik göstərə biləcəyini anladıqda ailəsi ilə ünsiyyət quraraq onu yardım ala biləcəyi mütəxəssisə və ya quruma yönləndirir. Əgər şagirdin mövcud vəziyyəti və yaşadığı problem məktəb psixoloqunun səlahiyyətlərini aşarsa, o zaman şagird digər mütəxəssis və qurumlara yönləndirilir. Məsələn, əgər şagird ciddi psixoloji problem yaşayırsa və xüsusi müalicəyə ehtiyacı varsa, psixoloq həmin şagirdi psixiatra göndərməlidir.

Məktəb psixoloqu yönləndirmə xidməti zamanı psixoloji yardım prosesini və bu prosesin əhəmiyyətini şagirdə izah etməli, onun daha üst səviyyədə

psixoloji yardım almasını dəstəkləməlidir. Bu baxımdan, məktəb psixoloqu şagirdi cəsarətləndirməli, onu psixoloji yardım almasının faydalı olacağına inandırmalıdır.

Digər bir tərəfdən, əgər şagird hər hansı bir zorakılığa, narkotik maddələrə istiqamətləndirilməyə məruz qalıbsa, o zaman məktəb psixoloqu mövcud vəziyyəti hüquq mühafizə orqanlarına bildirməli, şagirdin hüquqi müstəvidə fiziki və psixoloji baxımdan qorunması üçün onu sözü gedən orqanlara yönləndirməlidir. Bu zaman şagirdin digər qurumlara yönləndirilməsi qərarını psixoloq verir. Məktəb direktoru isə həmin qərarı təsdiq etdikdən sonra şagird digər qurum və mütəxəssislərə yönləndirilir.

Yönləndirmə xidmətində məktəb psixoloqlarının çox diqqətli olmaları lazımdır. Yönləndirmə xidməti lazım gəldikdə ailə ilə işbirliyi içində həyata keçirilməlidir. Lakin bəzən şagird ailə üzvləri tərəfindən zorakılığa məruz qalırsa, o zaman valideynlərə bu haqda məlumat vermək və vəziyyəti araşdırmaq şagirdin yönləndirildiyi qurum tərəfindən həyata keçirilir. Bu vəziyyətdə yönləndirmə könüllü xarakter daşıyır.

7. Şagirdlərə psixoloji məsləhət xidməti.

Şagirdlə aparılan psixoloji məsləhət xidməti şagirdin özünü daha yaxşı tanıması, qarşılaşdığı problemlərin səbəblərini dərk etməsi, problemləri həll etmək bacarığının formalaşması, özü ilə bağlı daha real qərarlar ala bilməsi, sosial mühitə uyğunlaşa bilməsi və sağlam psixi inkişafını təmin etmək məqsədi ilə ona məktəb psixoloqu tərəfindən verilən peşəkar yardım xidmətidir. Bu xidmət bir şagirdlə üz-üzə aparılan, emosional tərəfi ön planda olan psixoloji yardım fəaliyyətidir. Psixoloji məsləhət zamanı güvən və hörmət təməlinə qurulan bir ünsiyyət əsasdır.

Psixoloji məsləhət fərdi və ya qrup şəklində təşkil edilir. Fərdi psixoloji məsləhət xidmətində məktəb psixoloqu fəaliyyətini şagirdlərə öyüd-nəsihət üzərində qurmamalıdır. Burada əsas olan psixoloqun verdiyi suallar əsasında şagirdin özünü tanıması və mövcud vəziyyəti düzgün qiymətləndirməsinə yardım etməkdir. Bunun nəticəsində şagird özü üçün ən uyğun həll yolunu tapacaqdır.

Qrupla psixoloji məsləhət zamanı psixoloq qrup üçün müəyyənləşdirilən xüsusi qaydaları qrup üzvlərinin diqqətinə çatdırır. Qrupdakı iştirakçı sayı 8-12 arasında olmalıdır.

Qrupla psixoloji məsləhət xidmətlərini fərdi məsləhət xidmətlərindən fərqləndirən ən önəmli xüsusiyyətlər, məsləhət müddətində qrup üzvləri yardım almaq istədikləri məsələ ilə bağlı fikir mübadiləsi edirlər. Eyni zamanda, qrup üzvləri bənzər psixoloji problemləri yaşayan digər şagirdlərin də olduğunu gördükləri üçün özlərini yalnız hiss etmirlər.

3.2. Şagirdə dolaylı psixoloji xidmət

Məktəblərdə psixoloqların işinin önəmli hissəsi müəllim, valideyn (və ya valideyni əvəz edən şəxslər) və digər maraqlı tərəflərlə psixoloji xidmət fəaliyyətləri həyata keçirməklə şagirdlərin psixoloji yardıma olan ehtiyaclarını dolaylı yolla ödəməkdən ibarətdir.

Şagirdə dolaylı psixoloji xidmət sahələri bunlardır:

Sxem 3. Şagirdə dolaylı göstərilən psixoloji xidmət sahələri.

1. Psixoloji xidmət planının hazırlanması.

Məktəbdə təşkil edilən psixoloji xidmət fəaliyyətləri plansız, təsadüfi verilən xidmətlər deyil; müəyyən proqram və plan çərçivəsində həyata keçirilir. Hər məktəb üçün hazırlanan psixoloji xidmət planı o tədris müəssisəsinin özünəməxsus xüsusiyyətləri göz önünə alınaraq tərtib edilir.

Tədris ili başlamazdan əvvəl, iyul-avqust aylarında cari il üçün hazırlanan və tədris ili ərzində aparılacaq psixoloji xidmət fəaliyyətlərini göstərən plan "Məktəb

təb psixoloqunun illik planı" adlanır. Bu planın hazırlanmasının məsuliyyət yükü məktəb psixoloqunun üzərinə düşür. Eyni zamanda, bəzi vəzifə və öhdəliklər də əməkdaşlıq prinsipinə əsaslanaraq məktəb direktoru, sinif rəhbərləri və müəllimlərə həvalə edilir.

Bu vəzifələr əsasən aşağıdakılardır:

Məktəb direktoru: Məktəbdə gələcək tədris ili üçün həyata keçiriləcək psixoloji xidmət fəaliyyətləri üçün illik planının hazırlanmasını təmin edir və onun icrasını nəzarətdə saxlayır.

Məktəb psixoloqu: Psixoloji xidmət planının müvafiq hissəsinin həyata keçirilməsində müəllimlərə rəhbərlik edir. Təhsil müəssisəsinin növü və xüsusiyyətlərinə uyğun həyata keçirilən zəruri təhsil, təlim, tərbiyə işlərinin psixoloji əsaslarını təhlil edir, gərəkli göstərişlər verir, davranış və uyğunlaşma problemlərinin analizi, aradan qaldırılması və peşəyönümü fəaliyyətlərini planlaşdırır. Bu fəaliyyətləri proqramlı şəkildə həyata keçirib istiqamətləndirir.

Sinif rəhbərləri: Məktəbin psixoloji xidmət planı çərçivəsində sinfin illik iş planlarını hazırlayıb, bir nümunəsini məktəb psixoloquna təqdim edir.

2. Müəllim və valideynlərə psixoloji

konsultasiya və maarifləndirmə xidməti.

Müəllim və valideynlərə psixoloji konsultasiya xidməti birbaşa şagirdə istiqamətlənməyən, lakin ona verilən psixoloji xidmət fəaliyyətinin səmərəsini artırmağa yönəlik psixoloji yardım fəaliyyətidir. Direktor və müəllimləri psixoloji xidmətlə bağlı məlumatlandırmaq, məktəbdə daha səmərəli təlim və tərbiyə prosesinin təşkili üçün gərəkli mühitin yaradılmasını təmin etmək məktəbdə təşkil olunan əsas psixoloji xidmət sahələrindəndir. Həmçinin, mənfi müəllim-valideyin davranışlarını dəyişdirmək, pedaqoqlar arasındakı konflikti aradan qaldırmaq, öyrənmə və tərbiyə problemləri şagirdlərə yardım üçün təhsilverənlərlə işbirliyində olmaq, ona ailə mühitində mənfi təsir göstərən şəraiti daha uyğunu ilə əvəzləmənin məqsədilə ailələr üçün təşkil edilən psixoloji konsultasiya və maarifləndirmə işləri də bu qəbildəndir. Məktəb psixoloqlarının planlaşdırıb həyata keçirdikləri psixoloji konsultasiya xidmətləri şagirdlərin fiziki, zehni, emosional, sosial baxımdan inkişaflarına müsbət yöndə təsir etmək məqsədilə müəllim və valideynlərlə işbirliyinə dayanan fəaliyyətlərin həyata keçirildiyi psixoloji xidmət sahəsidir.

Şagirdlərin psixi inkişaflarını lazımi səviyyədə təşkil etmək üçün müəllim, məktəb rəhbərliyi və ailələr psixoloji konsultasiya və maarifləndirmə xidmətləri haqqında lazımi məlumata sahib olmalı, təhsilalanlara lazımi səviyyədə psixoloji yardımın göstərilməsi, bunun effektiv və davamlı olması üçün xidmətlərin icrasında əməkdaşlıq etmələri təmin edilməlidir.

Psixoloji konsultasiya və maarifləndirmə xidməti çərçivəsində həyata keçiril-məli olan tədbirlər bunlardır:

- Psixoloji yardım fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsində sinif rəhbərlərinə rəhbərlik etmək. Müəllimlərə siniflərdə öyrənmə fəaliyyətinin səmərəli təşkili və şagirdlərin psixi sağlamlığını qoruyub yaxşılaşdırmaq üçün uyğun psixoloji mühitin yaradılmasına kömək etmək;
- Gənc valideyn və müəllimlərə təlim, tərbiyə işinin təşkilində səmərəli yol-lardan istifadə ilə bağlı məlumatların verilməsi.

- Ailə münasıfşələrinin uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasına təsiri və bu mü-nasıfşələrin aradan qaldırılması ilə bağı konsultativ fəaliyyətlər həyata keçirmək;
- Məktəb rəhbərliyi, müəllim və valideynlərin psixoloji biliklərini artırmaq üçün psixoloji maarifləndirmə işini həyata keçirmək və bununla bağı kitab, jurnal, broşuraların oxunma-sını təmin etmək.
- "Risk qrupu"na daxil olan şa-girdlərin xüsusiyyətləri və gərəkli olan tədbirlər haqqın-da müəllim və valideynlərin məlumatlandırılması;
- Məktəbdə psixoloji xidmət fəaliyyətlərinin uğurlu təşkili məqsədilə oradakı bütün im-kanlardan daha məqsəduy-ğun istifadəsi üçün rəhbərliklə əməkdaşlıq etmək;

- Təlim fəaliyyətinin psixoloji xüsusiyyətlərini təhlil etmək bacarığına yiyələnmək, eyni zamanda təlimdə geridə qalan şagirdlərin öyrənmə çətinlikləri ilə bağlı məlumatlı olmaq üçün müəllimlərə gərəkli köməkliyi göstərmək;
- Ailədə uşağın psixi inkişaf şəraitinin uyğun şəkildə necə təşkil oluna biləcəyi ilə bağlı valideynləri maarifləndirən məktəb psixoloqu valideynlərə lazımi məlumatlar verərək onların ailədəki öyrənmə, tərbiyə və psixoloji inkişaf şəraitini səmərəli şəkildə təşkil etmələrinə və nəticədə övladlarının uğurlarına dəstək olmalarına imkan yaradır;
- Müəllim və valideynlərlə aqressiv davranışların aradan qaldırılması ilə bağlı konsultasiya fəaliyyətləri həyata keçirmək;
- Valideynlərə övladlarının bir şəxsiyyət kimi formalaşdırılmasında psixoloji biliklərə sahib olmanın, eyni zamanda bu biliklərdən praktiki istifadənin önəmi haqqında məlumat verilməsi, onların zərərli təsirlərdən qorunması və uşaqlara psixoloji təsirdə yaş və fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasının gərəkliyini izah etmək;
- Konfliktli situasiyalarda müəllim və valideyn davranışlarının xüsusiyyətləri və lazımi rəftarın göstərilməsi ilə bağlı konsultasiya fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsi.

Məktəb psixoloqu şagirdlərin təlim, təhsil, tərbiyə, psixi inkişafı ilə bağlı problemlərinin aradan qaldırılması ilə bağlı məsuliyyət daşıyan insanlara (ailəyə, müəllimlərə, məktəb rəhbərlərinə) psixoloji baxımdan gərəkli olan məsləhətlərin verilməsi və maarifləndirilməsi istiqamətində psixoloji xidmət fəaliyyətləri həyata keçirir.

Psixoloji konsilium şagirdlərin psixoloji problemlərini aradan qaldırmaq üçün əlaqəli şəxslərin fikir mübadiləsinə dayanan birgə fəaliyyətidir. Məktəbdə həyata keçirilən psixoloji xidmət fəaliyyətlərinin səmərəli olması üçün birinci şərt əlaqədar şəxslərin işbirliyidir. Psixoloji konsultasiya və maarifləndirmə hər hansı bir psixoloji mövzuda bu sahənin mütəxəssisi olan psixoloqdan məlumat, rəy, məsləhət almaq deməkdir. Bu proses psixoloji təkliflərə, göstərişlərə, məlumatlara əsaslanır və psixoloji treninqlər, mühazirələr, söhbətlər, disputlar, seminarlar maarifləndirmə xidmətlərində əsas yer tutur.

3. Araşdırma və dəyərləndirmə.

Məktəbdə həyata keçirilən psixoloji xidmət fəaliyyətlərinin hər il yenilənib təkmilləşdirilməsi lazımdır. Bu, araşdırma və dəyərləndirmə fəaliyyətləri vasitəsilə həyata keçirilə bilər. Bu baxımdan, davamlı olaraq şagirdlərin maraq, tələbat və inkişaf xüsusiyyətləri ilə mühitin imkanları, şərtləri daima araşdırılmalı və dəyərləndirilməlidir. Məktəbdə psixoloji xidmət fəaliyyətlərinin real və effektiv olub-olmaması, psixoloji xidmət fəaliyyətlərinin necə və hansı yollarla həyata keçirilməsi mövcud vəziyyət və şəraitin araşdırılması əsas götürülərək dəyərləndirilə bilər. Şagirdlərin məktəbdəki psixoloji xidmətlərə olan ehtiyaclarını araşdırmaq, psixoloji xidmət planında yer alan məsələlərin həyata keçirilməsini təhlil etmək, onların qabiliyyət və istedadlarına görə təlim fəaliyyətlərində uğurlu olub-olmamasını müəyyənləşdirmək, bəzələrində toplanan məlumatların qruplaşdırılması və analizi, şagirdlərin təlimdə geridə qalmasına təsir göstərən faktorların araşdırılması, məktəbdə psixoloji xidmət fəaliyyətlərində istifadə ediləcək vəsaitlərin-testlərin, anketlərin, sənədlərin hazırlanmasının təminatı, psixodiagnostik metodlarla əldə olunan şəxsi məlumatların gizliliyinin təmini məhz bu psixoloji xidmət sahəsi vasitəsilə həyata keçirilir. Ardıcılıq təmin etmək üçün araşdırma və dəyərləndirmə fəaliyyətləri bir plan çərçivəsində aparılmalı, araşdırmaların nəticələri lazımi şəxslərə bildirilməli, nəticələrə dair hesabatlar hazırlanaraq arxivləşdirilməlidir.

Məktəblərdə aşağıdakı mövzularda araşdırma və dəyərləndirmə fəaliyyətləri aparıla bilər:

- Bütün məktəb və ya ayrı-ayrı siniflərdə həyata keçirilən psixoloji xidmət fəaliyyətlərinin nəticələrinin dəyərləndirilməsi;

- Şagirdlərlə aparılan psixodiyagnostika, psixoloji konsultasiya, psixoprofilaktika, psixokorreksiya və psixoloji maarifləndirmə fəaliyyətlərinin nəticələrinin qiymətləndirilməsi;
- Şagirdlərin psixoloji yardım ehtiyaclarının müəyyən edilməsi;
- Qrup və sinifdaxili psixoloji xidmət işlərinin dəyərləndirilməsi;
- Məktəbi bitirən şagirdlərin daxil olduqları ali və peşə məktəblərinin, eləcə də ixtisaslarının müəyyən edilməsi;
- Şagirdlər arasındakı münasibətlərin araşdırılması;
- Şagirdlərin uyğunlaşma problemlərinin ortaya çıxarılması;
- Şagirdlərin peşə marağı və seçimlərinin araşdırılması;
- İllik iş planında yer alan məsələlərin hansı səviyyədə yerinə yetirilməsinin müəyyənləşdirilməsi;
- Şagirdlərin, müəllimlərin, məktəb rəhbərlərinin və valideynlərin psixoloji xidmət baxımından gözləntilərinin araşdırılması;
- Məktəbdə psixoloji xidmət sahəsindəki çatışmazlıqları və bu çatışmazlıqların mənbələrinin araşdırılması;
- Şagirdlərin təlim uğurlarına təsir edən amillərin araşdırılması;
- Şagirdlərin qabiliyyəti, istedadı ilə təlim uğurlarının müqayisəsinin aparılması;
- Şagirdə göstərilən psixoloji yardım fəaliyyətinin nəticəsində onun davranışında meydana gələn dəyişikliklərin müəyyənləşdirilməsi və s.

İstər araşdırma, istərsə də dəyərləndirmə xidmətləri fasiləsiz həyata keçirilməlidir. Araşdırma və dəyərləndirmə fəaliyyətlərinin uğurla həyata keçirilməsi üçün onların öncədən planlaşdırılması vacib şərtlərdən biridir.

Planda əsasən bu məlumatlar yer almalıdır:

1. Araşdırma və dəyərləndirmənin mövzusu, problemin ifadə olunması, araşdırmanın məqsədi və cavablandırılması gərəkən əsas suallar;
2. Əsas anlayışlar, araşdırmanın əhatə etdiyi asılı olan və asılı olmayan kəmiyyətlər;
3. Araşdırmanın əhatə etdiyi areal və insanlar;
4. Məlumat toplama metodları;
5. Məlumat toplama vasitələri;
6. Məlumatların necə analiz ediləcəyi;
7. Əldə edilən nəticələrin necə izah ediləcəyi;
8. Dəyərləndirilmənin necə aparılacağı və təkliflərin necə veriləcəyi;
9. Hesabatın hazırlanması və təqdim olunması;
10. Araşdırmanın müddətinin müəyyənləşdirilməsi.

Eyni zamanda, araşdırma nəticələri hesabat şəklində yazılaraq saxlanılmalıdır. Araşdırma və dəyərləndirmə nəticəsində hazırlanan hesabatlar məktəb rəhbərliyi, müəllim, lazım gəldikdə valideyn və şagirdlərlə paylaşılmalıdır. Araşdırma və dəyərləndirmə fəaliyyətləri zamanı gərəkli etik qaydalara əməl olunmalıdır. Məlumatların toplanılması zamanı gizli bilgilərlə bağlı lazım olan həssaslıq göstərməli və diqqətli davranılmalıdır. Dəyərləndirilmələr riyazi-statistik metodlardan yararlanmaqla konkret ifadə edilməli, psixoloq şəxsi münasibət və müləhizələrdən uzaq olmalıdır.

4. Sosial mühit və ailə ilə ünsiyyət

Ailə ilə münasibətləri inkişaf etdirmək məktəbdəki psixoloji xidmət fəaliyyətlərinin tanınması, məktəbin məqsəd və hədəflərinin anlaşılması, şagirdlərdə məqsədyönlü psixi, emosional və sosial davranışların formalaşdırılmasına yardım edir. Xüsusilə məktəbdə psixoloji xidmət işində əməkdaşlığın mühüm bir elementi sayılan valideynlərin iştirakı olmadan göstərilən xidmətlərin effektivliyi aşağı olacaqdır. Eyni zamanda, məktəbdəki psixoloji xidmət fəaliyyətləri haqqında valideynlərə məlumatların verilməsi onların məktəb psixoloqundan gözləntilərinə təsir edir. Məktəbdəki psixoloji xidmət fəaliyyətləri haqqında məlumatlı valideynlər məktəb psixoloqunun vəzifələri və görəcəyi işlərin nələr olduğunu konkret şəkildə bilir və daha anlayışla davranırlar. Buna görə də məktəbdə həyata keçirilən psixoloji xidmət fəaliyyətləri, tədris proqramları, şagirdlərin qabiliyyətləri, istedadları, maraqları, təlim uğurları və inkişafı ilə bağlı valideynlərə davamlı məlumat verilməlidir.

Məktəbi valideynlərə tanımaq, səmərəli işbirliyini təmin etmək, valideynlərin bu fəaliyyətlərə qoşulmasını və valideynlər tərəfindən məktəbdəki psixoloji xidmətə dəstəyi təmin etmək üçün kiçik qruplarla valideyn toplantıları təşkil etmək faydalıdır. Bu toplantılar sadəcə şagirdlərin müxtəlif fənlərdən aldıkları qiymətlərin valideynlərə bildirilməsi ilə bağlı olmamalıdır. Valideyn iclasları şagirdlərin davranış uğurları haqqında məlumatların verilməsi ilə yanaşı, xoşagəlməz vəziyyətlərin, şagirdin təlim və tərbiyəsindəki qüsurların aradan qaldırılması məqsədi ilə valideyn, müəllim və məktəb psixoloqlarının birgə müzakirələr aparacaqları bir tədbir olmalıdır. Məktəbdə həyata keçirilən psixoloji xidmət sahələrindən olan ailə ilə əməkdaşlıq fəaliyyətləri böyük önəm daşdığından bir sonrakı paragrafda (bax: 3.3. "Ailə və məktəb əməkdaşlığının psixoloji aspektləri") bu fəaliyyətlərin daha geniş təhlili verilmişdir.

Məktəb psixoloqu yaxın sosial mühit və ailə ilə münasibətləri uğurla təşkil etmək üçün aşağıdakı vəzifələrin öhdəsindən gəlməlidir:

- Digər məktəblərin psixoloqlarının həyata keçirdikləri psixoloji xidmət fəaliyyəti ilə bağlı məlumatlı olmaq və onlarla əməkdaşlıq etmək;

- Şagird və valideynləri psixoloji xidmət göstərən digər mütəxəssis, qurumlar haqqında məlumatlandırmaq, yeri gəldikdə onları psixoloji yardıma müraciət etməyə sövq etmək;
- Şagirdlərin gərəkli olduqda psixoloji xidmət göstərən digər qurumlara göndərilməsi işinin həyata keçirilməsi;
- Məktəblərdəki psixoloji xidmətlər, təhsil proqramı və uşaqların qabiliyyətləri, maraqları, uğurları, inkişaf xüsusiyyətləri, vəziyyətləri barədə valideynlərə məlumat verilməsi;
- Kütləvi informasiya vasitələrində məktəbdə həyata keçirilən psixoloji xidmətlərlə bağlı məlumatların verilməsi;
- Valideyn iclaslarında iştirak etmək.

Məktəbdəki psixoloji xidmət fəaliyyətlərini tanıtmada, valideynlər və yaxın sosial mühitdəki digər əlaqədar şəxslər, yaxud qurumlarla yaxın münasibətlər yaratmada məktəb müdirlərinin dəstəyi çox əhəmiyyətlidir. Məktəb direktorları sosial mühit və valideynlərlə qurulacaq münasibətlərdə aktiv rol oynaya bilərlər. Eyni zamanda, bu münasibətləri birbaşa yaradıb davam etdirə və bu işdə müəllimlərin də fəaliyyətini stimullaşdırırlar. Məktəbin psixoloji xidmət göstərən digər qurumların fəaliyyətlərini tanıması və bu qurumlarla yaxın münasibət quraraq işbirliyində olması çox əhəmiyyətlidir. Məktəb psixoloqlarının digər tədris müəssisələrindəki həmkarları ilə davamlı ünsiyyəti, bir-birlərinin uğurlarından faydalanmaları, eyni zamanda lazım olduqda problemlə situasiyaların həllində bir-birlərinə yardım etməsi, bir-birindən qabaqcıl təcrübəni öyrənmələri məktəblərdə psixoloji xidmət fəaliyyətinin səmərəli təşkilini təmin edir.

5. Həmyaşd uşaq qrupları ilə aparılan psixoloji xidmət fəaliyyətləri

Təhsil və peşəyönümü ilə bağlı aparılan praktik psixoloji fəaliyyətlər baxımından məsuliyyəti öz üzərinə götürmək, könüllü fəaliyyəti artırmaq, həmyaşd uşaqlar arasında birliyi dəstəkləmək və fəaliyyətin səmərəliliyini artırmaq məqsədi ilə həyata keçirilən tədbirlərdə şagirdlərin iştirakı təmin edilməlidir.

Həmyaşd uşaq qrupları ilə aparılan psixoloji xidmət fəaliyyətləri nəticəsində şagirdlər qarşılıqlı olaraq bir-birlərinə psixoloji təsir göstərir və bu onlarda bir çox keyfiyyətlərin formalaşmasına yardım edir. Bu fəaliyyətlər çərçivəsində praktik çalışmalara qoşulan uşaq, yeniyetmə və gənclərin səmərəli ünsiyyət bacarıqları formalaşdırılır, gücləndirilir. Təbii ki, əvvəlcədən onlara həyata keçirəcəkləri fəaliyyətlə bağlı məlumat verilir. Beləliklə, həmyaşdların davranış və ya təlimlə bağlı problemlərdə bir-birlərinə kömək etmələri, psixoloji təsir göstərmələri təmin edilir.

Şagirdlər aşağıdakı sahələrdə həmyaşıdlarından dəstək ala bilərlər:

- Təhsil məsələlərində (öyrənmə, dərsin planını tutma və s.);
- Məktəbə uyğunlaşma;
- Münaqişələri həlletmə;
- Yalnızlıq hissini aradan qaldırma və digər problemlə məsələlərdə.

3.3. Ailə və məktəb əməkdaşlığının psixoloji aspektləri

Ailə uşağa əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən, onun münasibət və dəyərlərinin, dünyaya baxışının, mənlilik anlayışının formalaşdığı əsas qurumdur. Məktəb isə insanın ailədən sonra geniş sosial mühitə ilk addımı atdığı, insanlarla yaşamağı, münasibət qurmağı öyrəndiyi, bilik və dəyərlərə yiyələndiyi bir sosial müəssisədir.

Uşağın təlim və tərbiyəsi işində uğur qazanmaq üçün isə hər şeydən əvvəl məktəb və ailənin birlik içində fəaliyyəti əsasdır. Bu birliyin təmin olunması nəticəsində şagirdlərin məktəbdə qazandıqları bilik və bacarıqları, dəyərləri ailə mühitində daha da stimullaşdırılır və gücləndirilir. Məktəb və ailə arasında uşağa verilən tələblərdə birlik təmin edilir. Valideynlər məktəbdəki təlim-tərbiyə prosesinə kömək edən aparıcı qüvvələrindən bir xüsusiyyəti daşıyırlar. Eyni zamanda məktəb-ailə işbirliyi nəticəsində müəllim və məktəb psixoloqu ailəni daha yaxından tanıma fürsəti əldə edir. Bu da öz növbəsində müəllim və məktəb psixoloquna şagirdi daha ətraflı tanıma imkanı yaradır ki, istər təlim, istərsə də məktəbdəki psixoloji xidmət fəaliyyətlərində bu çox önəmli cəhətdir. Beləliklə, müəllim və məktəb psixoloqu şagirdin davranışlarını daha doğru anlama və dəyərləndirmə imkanı əldə edir.

Mütəxəssislər valideynlərin psixoloji-pedaqoji bilik və bacarıqlarının formalaşdırılması üçün aşağıdakı cəhətlərə diqqət göstərmələrini vacib hesab edirlər:

1. Valideynlərə övladının tərbiyəsi və təhsili prosesində fəal iştirakı üçün motivasiya verilməli və onlara uşağın inkişafının dəstəklənməsi, stimullaşdırılmasının vacibliyi izah olunmalıdır;
2. Prosesə ailənin fəal və effektiv daxil olması təmin edilməlidir;
3. Valideynlərə konstruktiv dialoqun üsul və yolları öyrədilməlidir;
4. Ailənin psixoloji və pedaqoji dəstəyinə şərait yaradılmalıdır;
5. Ailənin müstəqil fəaliyyətinin stimullaşdırılması üçün şərait yaradılmalıdır;
6. Psixoloqun valideynlərlə birgə işi güvən üzərinə qurulmalıdır. Valideyn əmin olmalıdır ki, bəzi məlumatlar gizliliyini qoruyacaqdır.

Ailə ilə işbirliyində məktəb psixoloqunun həyata keçirdiyi fəaliyyətlər əsasən dörd istiqamətdə aparılır:

1. Psixodiyagnostik fəaliyyətlər.

Məktəb psixoloqu ailədaxili münasibətlərin (valideyn-övlad, övlad-övlad, valideyn-valideyn) xüsusiyyətlərini, ailədəki tərbiyə və inkişaf şəraitini, ailə tərbiyəsi tipinin müəyyənləşdirilməsi üçün psixodiyagnostik metodlardan da faydalanaraq mövcud vəziyyətlə bağlı ilkin dəqiq məlumat əldə edir. Bunun üçün məktəb psixoloqu testlərdən, anketlərdən yararlanı bilər. Psixodiyagnostika psixoloqdan həddən artıq diqqət tələb edən istiqamətdir. Lakin məktəb psixoloqları bir cəhəti hər zaman diqqət mərkəzində saxlamalıdırlar ki, psixodiyagnostik metodların tətbiqi ilə əldə edilən nəticələr sadəcə mövcud vəziyyətlə bağlı o anda alınan məlumatları əhatə edir. Məktəb psixoloqu psixodiyagnostik metodları tətbiq edərkən diqqətli olmalıdır. İstifadə edilən metod öyrəniləcək xüsusiyyət haqqında məlumat verməyə yararlı sayılmalıdır. Məsələn, məktəb psixoloqu bilməlidir ki, "Ailə rəsmi çek", cümlə tamamlama metodikaları ailədaxili münasibətlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün uşaqlar, Varqa-Stolin valideyn münasibətlərinin müəyyənləşdirilməsi anketi isə valideynlər üçün ən əsas metodikalarındır.

Sorğulardan istifadə zamanı sualların dəqiq və valideynlər tərəfindən anlaşıqlı olmasına diqqət edilməlidir. Müşahidə planı hazırlanmalı və hansı davranışları əhatə edəcəyi əvvəlcədən müəyyənləşdirilməlidir. Məktəb psixoloqu sadəcə bir-cə müşahidə ilə yekdil qərara gəlinə bilməyəcəyini bilməlidir. O, tam olaraq istifadə qaydası və dəyərləndirilməsini bilmədiyini metodlardan istifadə etməməlidir.

2. Psixoloji konsultasiya və maarifləndirmə fəaliyyətləri.

Ailə ilə həyata keçirilən psixoloji yardım fəaliyyətləri arasında psixoloji konsultasiyalar önəmli yer tutur. Ailə ilə aparılan konsultasiya işinin əsas məqsədi məktəb psixoloqunun şagirdin təlim və tərbiyəsi, gələcək həyatını planlaşdırması, sağlam psixoloji inkişafa, sosial münasibətlərə sahib olması üçün bu sahədə məsuliyyət daşıyan insanlarla işbirliyi həyata keçirmək və ailəyə qarşılaşdıqları çətinlikləri təhlil edib anlamaqda, bu problemləri həll etməkdə yardım etməkdir. Eyni zamanda məktəb psixoloqunun valideynlər üçün təşkil etdiyi konsultasiya xidmətləri birbaşa olaraq valideynlərin məktəblə əlaqələrinin güclənməsinə də səbəb olur. Təşkil edilən konsultasiya xidmətlərinin yardımı ilə valideynlər ailədə uşağa münasibətin xarakteri, bunun təsirləri, təhsilalanla olan ünsiyyət üsulları ilə bağlı məlumat əldə edirlər.

Ailə ilə aparılan psixoloji konsultasiyalarda daha çox söhbət metodundan istifadə edilir. Konsultasiyalarda həddən artıq rəsmi davranmaq olmaz. Psixoloji konsultasiya zamanı psixoloq səmimi mühit yaratmalıdır, valideyndə məktəb psixoloquna bir

inam və güvən meydana gəlməlidir. Konsultasiya zamanı məktəb psixoloqu öyüd və rən rolunda olmamalıdır. Məktəb psixoloqu valideynin psixoloji sahədə məlumatının azlığını nəzərə alaraq problemi onunla geniş şəkildə, əhatəli və anlaşılan bir dillə təhlil etməlidir. Psixoloji konsultasiyanın nəticələri mütləq analiz edilməlidir.

Ailə ilə aparılan psixoloji maarifləndirmə işinin əsas məqsədi valideynlər arasında psixoloji bilikləri yaymaqdır. Təbii ki, məktəb psixoloqunun valideynləri müxtəlif yaş dövrlərinin psixoloji xüsusiyyətləri, böhran dövrlərində ortaya çıxan davranış problemləri, uşaqla ünsiyyətin, ümumiyyətlə ailədaxili münasibətlərin psixoloji aspektləri, təlim və tərbiyə işinin psixoloji əsasları ilə bağlı maarifləndirmə fəaliyyətləri məktəbin valideynlərlə işbirliyinin səmərəsini artırır və onlar övladlarının sağlam psixososial xüsusiyyətlərə sahib insanlar kimi formalaşmasında birbaşa iştirak edirlər.

Valideynlərlə aparılan psixoloji maarifləndirmə fəaliyyətləri həm fərdi, həm də qrup formasında təşkil edilə bilər. Söhbətlər və sorğular fərdi maarifləndirmə işinə aiddir. Bu maarifləndirmə fəaliyyətlərini məktəb psixoloqu ailəyə gedərək və ya məktəbdə də həyata keçirə bilər. Sadəcə, məktəbdə təşkil edilən qrup maarifləndirmə işinə isə disputlar, treninqlər, seminarlar, mühazirələr və s. daxildir. Eyni zamanda, məktəb psixoloqu kütləvi informasiya vasitələrində müəyyən mövzularda maarifləndirici çıxışlar edərək də daha geniş arealda valideynlərin psixoloji maarifləndirilməsi fəaliyyətini həyata keçirə bilər.

3. Psixoprofilaktika fəaliyyətləri.

Psixoprofilaktik işin əsas məqsədi valideynlərdə pedaqoji və psixoloji biliklərə ehtiyacı təmin etmək və bu biliklərdən uşaqla münasibətdə istifadə bacarığını formalaşdırmaq, zehni inkişafı üçün ailədə şərait yaratmaq və mümkün pozuntuların vaxtında qarşısını almaqla şəxsiyyətin, intellektin formalaşmasına psixoloji yardım göstərməkdir.

Psixoprofilaktik iş zamanı psixoloq valideynlərə bir çox zərərli meyllər haqqında məlumat verməli, uşaqların şübhəli davranışlarına qarşı laqeyd qalmamalarının vacib olduğunu izah etməlidir. Ailə ilə aparılan psixoprofilaktik iş birbaşa olaraq ortaya çıxıb biləcək mənfi hallara qarşı valideynlərin məlumatlandırılması və önəyləyici tədbirlərin alınmasında onlara yardım etməkdir. Bu baxımdan, məktəb psixoloqu şagirdlərdə mənfi meyllərin (alkoqolizm, narkomaniya və s.) meydana gəlməsinə təsir edə bilən mənbələrin müəyyənləşdirilməsi işində valideynlərə dəstək olmalıdır və bu mənbələrin zərərsizləşdirilməsində gərəqli tədbirləri həyata keçirməlidir. Məktəb psixoloqu valideynləri bu mövzuda məlumatlandırmaq üçün kiçik broşurlar, bilgiləndirici materiallar hazırlamalı, ya da hazır materialları valideynlərə təqdim etməlidir.

Məktəb psixoloqu eyni zamanda bir ailəyə sahib olsa belə ata-ana qayğısını hiss etməyən uşaqları müəyyənləşdirməli və valideynlərlə lazımi psixoprofilaktik

iş aparmalıdır. Onlara valideyinin diqqət və qayğısından kənarda qalan uşaqlarda, xüsusən daha həssas bir dövrü yaşayan yeniyetmələrdə yarana bilən psixoloji problemlər haqqında məlumat verməli və onları istiqamətləndirməlidir.

Bir çox hallarda xüsusi qabiliyyət və istedadla sahib uşaqların ailənin diqqətindən kənarda qalması da təsadüf edilən durumdur. Bu zaman məktəb psixoloqu valideynlərin öz övladlarını tanımalarına, onu istedad və qabiliyyətinə görə istiqamətləndirmədə psixoloji yardım göstərməlidir.

Bütün bu qeyd edilənlərdən də göründüyü kimi, psixoprofilaktik işdə əsas obyektlər şagird olsa da bir çox hallarda bu fəaliyyətin sadəcə təhsilə istiqamətləndirilməsi istənilən nəticəni əldə etməyə imkan vermir. Bunun üçün də psixoprofilaktik işlər müəllim, xüsusən də valideynlərlə birgə aparılmalıdır və bu fəaliyyətlərin uğurlu təşkili məktəb psixoloqunun bilik bacarıq və peşəkarlığından çox asılıdır.

4. Psixoloji korreksiya fəaliyyətləri.

Psixoloji korreksiya psixoloji yardım fəaliyyətlərinin ən çətin və mürəkkəb istiqamətidir. Çünki artıq məktəb psixoloqu var olan hər hansı bir psixoloji problemin aradan qaldırılması üçün gərəkli korreksiya proqramı hazırlayıb həyata keçirməlidir. Psixoloji korreksiya tələb edən problemlərin böyük bir hissəsi heç şübhəsiz ki, ailədən qaynaqlanır. Bu səbəbdən də ailədəki neqativ psixosozial iqlim, mənfi münasibət şagirdlərdə bir çox psixoloji problemlərin yaranmasının təməlini qoyur. Psixoloji korreksiya işində valideynlərin də prosesə cəlb edilməsi vacibdir. Əks təqdirdə psixoloji yardım fəaliyyəti birtərəfli olacaqdır. Ailədəki münasibətlər sistemindəki qüsurların aradan qaldırılmasında mütəxəssis müdaxiləsi mütləqdir. Lakin burada valideynlərin də könüllü olması əsasdır. Məktəb psixoloqu problemi bir mütəxəssis kimi təhlil edir, səbəblərini araşdırır və həlli yollarını valideynlərə izah edir. Təbii ki, bəzən valideynlər bu çətin və səbr tələb edən korreksiya fəaliyyətlərində dözümsüzlük nümayiş etdirirlər. Məktəb psixoloqu çalışmalıdır ki, ilk başda valideynlər problemin həllində istekli olsunlar və məsələnin ciddiliyini, həll edilməzsə daha mürəkkəb problemlərə səbəb olacağını şüurlu şəkildə dərk etsinlər. Sözsüz ki, bu işdə məktəb psixoloqu onlara yardım etməlidir.

Psixoloji korreksiya fəaliyyətlərində problemin xarakterinə uyğun olaraq bir çox metoddan istifadə edilə bilər:

Empatik dinləmə metodu, ünsiyyətin aydınlaşdırılması metodu, psixodrama, qrup valideyin korreksiyası, valideyin seminarları, valideynlərin övladları ilə birgə məşğələsi kimi metodlardan psixoloji korreksiya fəaliyyətlərində faydalanmaq mümkündür.

Valideynlərin məktəb psixoloqu tərəfindən aparılan psixokorreksiya işlərində aktiv iştirakı çox vacibdir. Çünki psixokorreksiya işi şagirdə edilən təsirlərdə bir-

lik tələb edir. Bu yeniyetməlik yaş dövründə daha da aktual məsələyə çevrilir. Çünki bu dövrdə yeniyetmənin davranış və münasibətlərində hər hansı bir problem yaranarsa və bu aradan qaldırılmazsa, sonradan həmin yeniyetmənin xarakterində bir çox neqativ xüsusiyyətlərin meydana gəlməsinə gətirib çıxarar. Bu da öz növbəsində psixogen pozulmalara (nevrozlar, psixozlar, affektiv reaksiyalar, patoloji davranış pozulmaları kimi çox ciddi problemlərə) səbəb ola bilər.

Əgər ailə üzvləri arasında heç bir emosional münasibət artıq yoxdursa, uşaq ailəsi tərəfindən emosional baxımdan tamamilə rədd edilmişdirsə, eyni zamanda valideynlərdən hər hansı birində və ya hər ikisində psixo-sosial pozulma halı varsa, o zaman psixokorreksiya fəaliyyətləri uğurla nəticələnməyə bilər.

Psixoloq ailə ilə aşağıdakı mövzularda psixokorreksiya işi apara bilər:

1. Uşağın müəyyən edilmiş psixo-sosial inkişaf problemini valideynlə müzakirə və təhlil edilməsi;
2. Valideynlərin iştirakı ilə psixoloji yardım işinin istiqamətlərinin və həyata keçirilməsi imkanlarının müzakirəsi;
3. Valideynlərin psixoloji biliklərinin artırılması və hər hansı bir konkret problemlə bağlı məlumatlandırılması üçün fərdi psixoloji konsultasiya və maarifləndirmə işlərinin həyata keçirilməsi;
4. Ailədə tərbiyə işinin həyata keçirilməsinə mane olan amillərin müəyyən edilməsi və onların korreksiyasının mümkün istiqamətlərinin valideynlə müzakirəsi;

5. Ailədə valideyn və uşaq tərəfindən yerinə yetirilən bir sıra psixokorreksiya tapşırıqlarının həyata keçirilməsinin vaxtı, səviyyəsi və korreksiya prosesində bir-biriləri arasında qarşılıqlı münasibətin müzakirəsi;
6. Psixokorreksiyanın nəticələrinin müzakirəsi: valideynlərin emosional vəziyyətinin dinamikası, uşağın və digər ailə üzvlərinin korreksiya olunmuş funksiyalarının formalaşma səviyyəsi, korreksiya proqramının həyata keçirilməsində çətinliklərin və onların aradan qaldırılması yollarının müzakirəsi.

Ailə ilə həyata keçirilən psixoloji xidmət fəaliyyətlərinin qrup formalarına konsultasiya və maarifləndirmə məqsədi ilə məktəbdə təşkil edilən seminarları, psixoloji təlimləri, valideyn toplantılarını, treninqləri və s. misal göstərə bilərik.

Ailə ilə ev şəraitində görüş, ailənin məktəbdə psixoloji xidmətlər haqqında məlumatlandırılması ilə yanaşı ailə ilə məktəb arasında sıx işbirliyi və əməkdaşlığın meydana gəlməsində önəmli rol oynayır.

Ailə ilə görüşün əsas məqsədi, təhsilənlərin ailə mühiti ilə bağlı müəyyən məlumatları toplamaq, nəticədə onu daha yaxşı öyrənərək şagirdin özünü tanımasına və qarşıya çıxan problemləri uğurla həll etməsində köməklik göstərməkdir.

Bu zaman məktəb psixoloqlarının diqqət etməsi gərəkən bəzi cəhətlər vardır:

1. Məktəb rəhbərləri şagirdlərə psixoloji yardım fəaliyyətində ailə ilə görüşün önəmini lazımi səviyyədə başa düşməli, bu məqsədlə də məktəb psixoloqları üçün gərəkli şəraiti yaratmalı və köməklik göstərməlidirlər. Eyni zamanda, məktəb rəhbərləri valideyn yığıncaqlarında ailələrin bu görüşlərə qarşı istəkliliyi üçün lazımi məlumatları verməli və bütün bu görüşlərin onların övladlarının bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına yardım məqsədilə birgə fəaliyyət üçün önəmli olduğu vurğulamalıdır;
2. Ailəyə getmədən əvvəl məktəb psixoloqu mütləq bir plan tərtib etməlidir. Ailə ilə öncədən əlaqə saxlanılmalı və görüş üçün zaman müəyyənləşdirilməlidir. Ailə ilə görüşlə bağlı məktəbliyə də xəbər verilməlidir;
3. Ailə ilə görüş zamanı hansı mövzuda valideynlərlə söhbət aparılacağı, şagird haqqında hansı məlumatların toplanacağı müəyyənləşdirilməlidir. Bu məlumatları səmərəli yolla, obyektiv şəkildə toplamaq üçün lazım gəldikdə anketlərdən, testlərdən və s. vasitələrdən istifadə etmək faydalıdır;
4. Hər bir görüşün sonunda toplanan məlumatlar mütləq qeydə alınmalıdır. Bəzi məlumatlar görüş vaxtı, ailədə də qeydə alın bilər. Bəzi məlumatların isə görüş vaxtı qeydə alınması düzgün olmaz. Şübhəsiz ki, hansı məlumatların görüş zamanı, hansıların isə ailə ilə görüşdən sonra yazılmasının gərəkli olduğunu məktəb psixoloqu özü müəyyənləşdirməli və burada ümumi etik prinsiplərə əsaslanmalıdır;

5. Ailə ilə görüşə getmədən əvvəl ailə və şagird haqqında lazımi məlumat toplanılmalıdır;
6. Ailə ilə görüş zamanı şagirdin də bu görüşə hazır olması lazımdır. Bu, qarşılıqlı söhbət və ünsiyyəti daha da asanlaşdırar;
7. Görüş zamanı ailə və şagird qəti olaraq hər hansı bir mövzuda tənqid edilməməlidir. Şagird haqqında daha çox müsbət fikirlərə yer verilməlidir. Xüsusilə şagirdi digər uşaqlarla müqayisə edəcək ifadə və kəlmələrdən uzaq olmaq lazımdır. Eyni zamanda ailə ilə görüş zamanı məktəb və digər müəllimlərin tənqid edilməsinə də fürsət yaradılmamalı, buna imkan verilməməlidir;
8. Ailə ilə görüş müəyyən planlaşdırılma əsasında aparılsa da, çox formal və rəsmi şəkildə həyata keçirilməməlidir. Həyəcana və tələsikliyə yol verilməməlidir. Xüsusilə də görüşün başlarında və sonunda qarşılıqlı etik davranış normalarına, hörmət və nəzakət qaydalarına əməl edilməlidir;
9. Bu görüşlər zamanı toplanan məlumatlar məktəbdə mövcud sənədlərdə qeyd edilməli və lazım gəldiyində istifadə olunmalıdır;

3.4. Şagirdlərin peşəseçiminə psixoloji rəhbərlik və tövsiyələr

Hazırda dünyada psixologiya akademik elm olduğu qədər, praktik elm kimi də öz effektini göstərir. Təbii ki, elm o zaman sözün həqiqi mənasında elm olur ki, onun praktik imkanlarından gərəkli şəkildə yararlanılsın. Elə bu səbəbdən də qeyd edə bilərik ki, bu gün məktəblərdə psixoloji biliklərdən praktik olaraq lazımi səviyyədə istifadə vacibdir.

Məktəb psixoloqlarının gənclərin psixoloji baxımdan sağlam, gələcəyini planlaşdırmağı bacaran, istedad və qabiliyyətinə yaxından bələd olan, bir sözlə, özünü yaxşı tanıyan insanlar kimi formalaşdırılmasında üzərlərinə böyük vəzifə düşür.

Məktəb psixoloqlarının şagirdlərə gələcək həyatlarını müəyyənləşdirmələrində önəmli və məsuliyyətli mərhələlərdən biri olan peşəseçimi prosesində yardım etmələri və istiqamət vermələri çox gərəklidir. Bu işin uğuru həm də, gənc nəslin sahib olduqları peşələrdə toplumun tələbatına uyğun olaraq daim özlərini inkişaf etdirərək cəmiyyətə faydalı insanlar kimi formalaşdırılmasıdır. Təbii ki, bu işdə məktəb psixoloqları sadəcə məktəblilərlə deyil, onların ailələri ilə də lazımi işlər aparmalıdır. Çünki ailə gənclərin peşəseçiminə böyük təsir göstərən önəmli bir mühitdir.

"Peşəseçiminə psixoloji rəhbərlik" anlayışından ilk dəfə 1909-cu ildə Amerika psixoloqu Frank Parsons istifadə etmişdir. O, peşəseçiminə psixoloji rəhbərlik anlayışına gənclərə hər hansı bir peşə seçiminə hazırlanmaqda, peşə sahib olmaq

yollarını axtarmaqda, peşə seçməkdə, faydalı, uğurlu bir mütəxəssis olmaqda yardım xidmətləri" olaraq tərif vermişdir.

Q.L.Holland peşəseçimi ilə bağlı irəli sürdüyü ideyanı insanların xarakter xüsusiyyətlərinə və sosial uyğunlaşma səviyyələrinə əsasən izah edir. O, **realist, intellektual, sosial, əənəvi, təşəbbüskar və artist tip olmaqla** 6 xarakter tipini qeyd edir. Bu görüşə görə, peşəseçimində uyğun peşənin seçilməsi üçün gəncin hansı xarakter tipinə aid olduğunu bilməsi və o xarakter tipinə uyğun peşə sahələrini özü üçün müəyyənləşdirməsi önəmlidir.

Q.L.Hollanda görə, 6 xarakter xüsusiyyət və bunlara uyğun peşələr aşağıdakılardır:

1. Realist tip.

Hər zaman reallığı görməyə meyilli insandır. Daha çox əzələ və fiziki gücünə bağlı fəaliyyətlərə yönəlir. Güclü və qüvvətlidir. Açıq havada olan işlərə daha çox meyl edir. Sərt, aqressiv, kobud, nitq qabiliyyəti olmayan, məntiqi düşüncədən qa-

çan insanlardır. Düşünməkdən daha çox praktik işlərə yönəlirlər. Sürücü, əkinçi, mühəndis və s.

2. İntellektual tip.

Ziyalı insanlardır. Bu insanlar praktik işlərdən daha çox məntiqli düşünməyə meyl edirlər. Realist tip kimi söhbəti sevən insanlar deyillər. Nitq qabiliyyətlərindən lazımı səviyyədə istifadə etmirlər. İnsanlarla ünsiyyət qurmaqdan qaçırlar. Nə idarə etmək, nə də idarə olunmaqdan xoşları gəlmir. Nəzakətli, radikal, orijinal insanlardır. Alimlər, tədqiqatçılar, filosoflar və s.

3. Sosial tip.

İlk iki tipdən bu tipi ayıran əsas xüsusiyyət nitq qabiliyyətlərindən məharətlə istifadə etmələri və insanlarla aktiv ünsiyyət qurmağa meyilli olmalarıdır. Pedaqoji və tibb sahəsində çalışan insanlarda olması vacib olan xüsusiyyətlərə sahib insanlardır. Əsas xarakter xüsusiyyətləri sosial, davamlı müsbət emosional hala sahib, macərapərəst, liderlik xüsusiyyəti yüksək, praktik düşüncəyə meyilli, məsuliyyətli olmalarıdır. Müəllimlər, psixoloqlar, həkimlər və s.

4. Ənənəvi tip.

Adət-ənənələrə həddindən çox bağlıdırlar. Əmr almaq, əmr verməkdən narahat olmazlar. Güclü bir özünüidarə xüsusiyyətləri vardır. Gücə və sosial mövqeyə çox bağlıdırlar. Rəsmi, bəzən əyləncəyə meyilli, praktik düşüncəyə sahib insanlardır. Hərbçilər, bank işçiləri, dövlət qulluqçuları və s.

5. Təşəbbüskar tip.

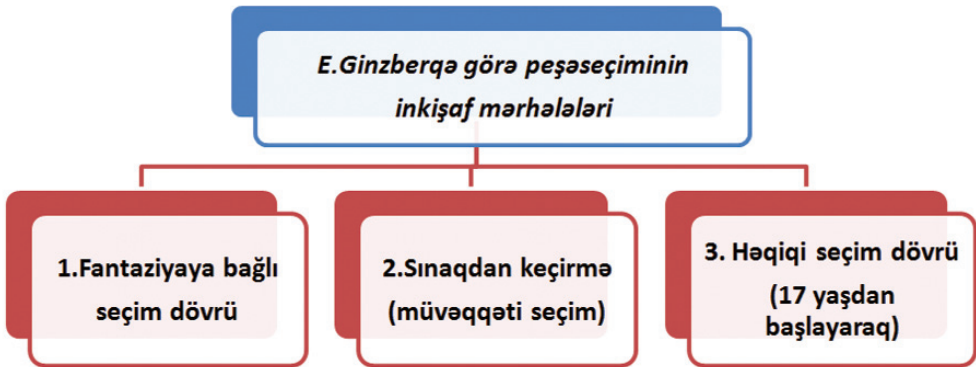
Tələp gücünə sahib, nitq qabiliyyətləri və özlərini ifadə etmək qabiliyyəti ən yüksək səviyyədə olan tipdir. Sosial tip başqaları üçün, bu tip isə özü üçün çalışır. Sosial, macərapərəst, müstəqil, aktiv, aqressiv, praktik düşüncələri üstün olan tiplərdir. Ticarət işçiləri, siyasətçilər, menecerlər və s.

6. Artist tip.

Bu insanlar ətraflarındakı insanlardan yararlanaraq özlərini dolaylı yollarla ifadə edirlər. Ənənəvi tipin tam olaraq əksidir. Qayda-qanunları heç sevmirlər. Özlərinə tam olaraq nəzarət edə bilmirlər. Uşaq xasiyyətli, müstəqillikləri yüksək səviyyədə olan tiplərdir. Yazıçı, rəssam, aktyor, musiqiçi, memar və s.

1951-ci ildə Amerika psixoloqu Eli Ginzberq peşəseçimi məsələsinə bir inkişaf prosesi olaraq diqqət yetirmiş və bu prosesi mərhələlər şəklində araşdırmışlar.

Peşəseçiminə qərarvermə dövrü üç mərhələdə araşdırılmışdır:

Sxem 4. E.Ginzberqə görə peşəseçiminin inkişaf mərhələləri

1. Fantaziya dövrü (5-11 yaş arası).

Uşaqlar kiçik yaşlarından evdə ailə üzvlərinin və çevrədəki insanların fəaliyyətlərini müşahidə edir, bu fəaliyyətləri oyunlaşdıraraq təqlidinə çalışırlar. Bu, uşaqların müxtəlif peşə təqlidlərini həyata keçirdiyi dövrüdür. Bu dövrdə uşaqlar onlara daha çox emosional təsir göstərən peşələrlə bağlı fantaziyalara yönəliirlər. Bəzən həkim, müəllim, polis, futbolçu, bəzən sürücü, təyyarəçi olmaq arzusu baş qaldırır. Lakin bu arzuların ömrü çox qısa olur və tez-tez dəyişir.

2. Müvəqqəti seçim dövrü (11-17 yaş arası).

Yeniyetməlik yaş dövründə məktəblilər gələcək həyatları üçün bir peşə, sənət sahibi olmağın zəruriliyi haqqında daha ciddi düşünürlər. Lakin bu dövrün özünəməxsus psixoloji xüsusiyyətləri ilə bağlı olaraq yeniyetmələrin bu mövzudakı fikirlərində romantiklik özünü göstərir. Tarix səhnəsində, idmanda, bədii ədəbiyyatda və kinoda pərəstiş etdiyi qəhrəmanların, yaxın ətrafında ideal seçdiyi insanların peşələrinə istiqamətlənirlər. Daha çox hərəkət tələb edən, prestijli, toplumda diqqət çəkən peşələr onları özünə cəlb edir. Bu yaş dövründəki peşə maraqları daha şüurludur və keçici xarakter daşıyır. Yeniyetmələrdəki peşə maraqları dəyişmələrə açıqdır.

3. Həqiqi seçim dövrü (17 yaş və yuxarı yaşlar).

Bu dövrdə gənclər reallığı görə və dərk edə bilirlər. Gənclər bəzi peşələri daha ciddi olaraq düşünməyə, bu peşələr qarşısında özlərini sınaqdan keçirməyə və dəyərləndirməyə başlayırlar, peşəseçmi məsələsi ilə daha ciddi və şüurlu şəkildə maraqlanırlar. Öz istedad və qabiliyyətlərini, peşənin tələblərini müəyyənləşdirməyə, bu iki xüsusiyyət arasında tarazlıq tapmağa çalışırlar. Gəncin peşə maraqları bəzi peşələrin üzərində daha da mərkəzləşir. Bir və ya bir neçə peşə üzərində mərkəzləşmiş olan bu peşə maraqları daha da davamlı və qalıcıdır. Bu dövrün sonunda gənc artıq özünə uyğun bildiyi bir peşəni seç-

məyə qərar verib özünü həmin peşəyə hazırlamaq ehtiyacı hiss edərək bir sıra fəaliyyətlərə yönəlir.

Son zamanlarda dünya təhsilində Amerikan psixoloqu Hovard Qardnerin 1983-cü ildə ortaya qoyduğu Çoxşaxəli intellekt nəzəriyyəsi geniş şəkildə tətbiq edilir. Hovard Qardner ortaya qoyduğu nəzəriyyəsi ilə insan beyninin 8 intellektual sahəyə sahib olduğunu İQ və ya digər zehni potensialı ölçmək üçün istifadə edilən testlərin bu işdə bir o qədər də səmərəli metod sayılmadığı fikrini irəli sürmüşdür.

H.Qardnerə görə, 8 intellekt sahəsi və bunlara uyğun peşələr aşağıdakılardır:

Sxem 5. H.Qardnerin səkkiz intellekt sahəsi modeli.

1. Sözlü (verbal) intellekt:

Nitq qabiliyyəti tələb edən sahələrdə uğur qazanan insanlarda bu zəka tipi mövcuddur. Dildən çox yaxşı istifadə edən, dilin qayda-qanunlarını bilən, tətbiq edən, yeni dillər öyrənməyə meyl edən insandır. Bu insanlar yazı yazmaq sahəsində çox yaradıcıdırlar. Mütaliəni sevirlər. Bu intellektin üstün olduğu insanların seçdikləri peşələr: yazıçılıq, siyasət, ədəbiyyat və s.

2. Riyazi-məntiqi intellekt:

Bu insanlar məntiqi düşünmə gücünə sahibdirlər. Riyaziyyat ilə bağlı bir çox sahələrdə uğur qazanan, hadisə və problemlərin fərqli yönlerini təhlil edə bilən insanlarda mövcuddur. Parça-bütün və səbəb-nəticə əlaqələri qurmaq mövzusun-

da daha çox uğur qazanırlar. Problem həlletmə sahəsində olduqca bacarıqlı və qabiliyyətliyədirlər. Bu zəkanın üstün olduğu insanların seçdikləri peşələr: riyaziyyatçı, mühəndis, statistik, kompüter mühəndisi və s.

3. Görmə intellekti:

Müşahidə qabiliyyətləri həddən artıq güclüdür. Ümumiyyətlə, görmə zəkası öyrənmənin keyfiyyətini artırır. Gördükləri sxem, rəsm və s-nin ayrıntılarına, kiçik detallarına diqqət edirlər. Peşə seçimində uğur qazana biləcəkləri peşələr: rəssamlıq, memarlıq, aktyorluq və s.

4. Musiqili-ritmik intellekt:

Musiqi ilə bağlı hər şeyə qarşı həssasdırlar. Eşitdikləri musiqidəki melodiyları, ritmləri çox sürətli bir şəkildə qavrayırlar. Bir musiqi çalınarkən o musiqidə istifadə edilən musiqi alətlərini çox asanlıqla ayırd edə bilirlər. Bu zəkanın yüksək səviyyədə olduğu insanların seçdikləri peşələr: müğənnilik, bəstəkarlıq, musiqi müəllimliliyi və s.

5. Fiziki-kinestetik intellekt:

İdman ilə məşğul olan insanlarda bu zəka növü üstündür. Fiziki gücə həddən artıq önəm verirlər. Əsas peşə seçimləri: rəqqaslıq, idman, yarış hakimliyi və s.

6. Daxili intellekt:

Bu intellekt insanın özü ilə bağlı hər şeyi bilməsi öz daxili potensialını, imkanlarını dərk etməsi deməkdir. Daxili intellekti yüksək olan insanlar qabiliyyətləri, maraqları, öz daxili potensialı ilə bağlı dərin məlumata sahib olan insanlardır. Əsas seçdikləri peşələr: iş adamları, liderlər və s.

7. Sosial intellekt:

İnsanlararası ünsiyyətlərdə uğur qazanan şəxslərdir. İnsanların xüsusiyyətlərini asanlıqla qavrayır və ünsiyyət məsələlərinə önəm verirlər. Empatiya hissi qüvvətli olan insanlarda mövcuddur. Belə insanlar əsasən bu peşələri seçirlər: psixoloq, insanlararası ünsiyyətlə bağlı mütəxəssis və s.

8. Naturalist intellekt:

Təbiətlə bağlı olan məsələlərə maraq hiss edən insanlarda mövcuddur. Heyvanları, bitkiləri, təbii hadisələri araşdırır və onların yaranma səbəblərini təhlil etməyə cəhd edirlər. Seçdikləri əsas peşələr: baytarlıq, aqronomluq, zooloq, bioloq və s.

Peşəseçimi gənc nəslin gələcək həyatlarını qurmalarına, onların uğurlu fəaliyyət və inkişafına, özünüdərk və özünütəsdiqlərinə təsir edən önəmli mərhələ-

lərdən biridir. Bu səbəbdən, gənclərin peşəseçimi problemləri ilə bağlı məsələlərə yardım baxımından məktəbdə həyata keçirilən psixoloji xidmət fəaliyyətləri önəmli yer tutur. Hətta bu gün dünyada seçim siyahısındakı peşələrin sayı 50.000-ə çatdığına görə məktəblərdə peşəseçiminə psixoloji rəhbərlik xidmətlərinin önəmi daha da artmışdır.

Bir peşə sahibi olmaq sadəcə insanların gələcək həyatlarını maddi baxımdan təmin etmək üçün deyil, həm də cəmiyyətdə qəbul edilmək istəyi, özünüdəyər ehtiyacı, digər insanlarla ünsiyyət qurub, topluma faydalı olmaq arzusundan irəli gəlir.

Peşəmiz bizə mövcudluğumuzun mənasını anlamaqda kömək edir. İnsan sahib olduğu qabiliyyət və istedadlardan yararlanaraq mənəvi, psixoloji rahatlıq əldə edir, sosial mühitdə özünü təsdiqləyir. Beləliklə, özünüdəyər və hörməti formalaşır. Bundan başqa cəmiyyət içində hər hansı bir sahədə xidmət göstərmək, faydalı insan olmaq yolu ilə də sosial qəbul və dəyər qazanır. Əmək fəaliyyəti zamanı biz digər insanlarla ünsiyyətdə olur, müəyyən rol və vəzifələrlə sosial məniyyətimizi qazanırıq. Deməli, hər hansı bir əmək fəaliyyətinin təməlinə insanın həm də psixososial ehtiyaclarının təmin edilməsi dayanır.

Peşəseçiminə psixoloji rəhbərlik, məktəblilərin müxtəlif peşələri tanımaları, öz istedad və qabiliyyətinə uyğun olan peşələri seçmələri, peşələrə hazırlanmaları, seçdikləri peşələrdə irəliləmələri məqsədilə onlara göstərilən psixoloji köməkdir.

Peşəseçiminə psixoloji rəhbərlik bu məqsədlə həyata keçirilən fərdi və ya qrupla psixoloji konsultasiya və maarifləndirmə xidmətləridir.

Pedaqoji prosesdə peşəseçiminə psixoloji rəhbərlik xidmətləri üç mərhələdə həyata keçirilir:

- Şagirdləri tanıma;
- Peşələrin araşdırılması;
- Məktəblilərin fərdi xüsusiyyətləri ilə peşələrin tələb etdiyi xüsusiyyətlər arasında bağlılıq qurmaq.

1. Peşəseçiminə psixoloji rəhbərlikdə şagirdləri tanıma.

Ümumiyyətlə, şagirdləri tanıma fəaliyyətlərinin əsas məqsədi, onların özlərini hərtərəfli tanımalarına yardım etməkdir. Özünü hərtərəfli tanıyan bir insan hansı sahədə daha faydalı olacağını müəyyənləşdirə bilir və gələcək fəaliyyəti ilə bağlı doğru qərar verir.

Peşəseçiminə psixoloji rəhbərlik məqsədi ilə şagirdlərin fərdi xüsusiyyət və keyfiyyətlərinin müxtəlif yönərdən araşdırılmasının vacib olduğuna hər zaman diqqət edilməlidir. Sadəcə, bir və ya bir neçə fərdi xüsusiyyət əsas götürülərək gənclərin peşələrə istiqamətləndirilmələri doğru deyil. Məsələn, sadəcə, təlim uğuru, qabiliyyət və maraqları göz önündə tutularaq müəyyən peşəyə istiqamətləndirilən gənclər

rin gələcək ixtisaslarında uğur qazanmaları, özlərini məmnun hiss etmələri və özlərini təsdiq etmələri gözlənilməməlidir. Çünki gəncin peşəseçiminə təsir göstərən müxtəlif amillərin olduğu nəzərə alınarsa, peşəyə yönəlmədə bu amillərdən nə qədər çoxuna diqqət edilərsə, nəticə də bir o qədər uğurlu və yerində olar.

Gəncin peşəseçiminə təsir göstərən amillər arasında zehni qabiliyyətlər, xüsusi istedad və bacarıqlar, onun sahib olduğu müxtəlif xarakter xüsusiyyətlər və mənlilik şüuru, maraqları, təlim uğuru, cinsiyyəti, mühit amilləri, xüsusilə ailənin sosial-iqtisadi səviyyəsi, valideynlərin peşəsi, ailə ənənələri və peşəyə hazırlıq səviyyəsi önəmli amillər olaraq göstərilir.

Peşəseçiminə təsir göstərən amillər 6 qrupda toplanmışdır:

- 1. Bioloji amillər:** İnsanın fiziki xüsusiyyətləri: sağlamlığı, cinsiyyəti, bədən quruluşu, görmə və eşitmə səviyyəsi və s.
- 2. Sosial-psixoloji amillər:** Ailədaxili münasibətləri, bağlı olduğu dost qrupunun tələbləri və gəncə psixoloji təsiri, ailənin sosial səviyyəsi, yaxın ünsiyyətin qurulduğu digər insanlar.
- 3. Fərdi psixoloji amillər:** Gəncin ehtiyacları, emosiya və hissləri, xarakter xüsusiyyətləri, dəyərləri, maraq, istedad və qabiliyyətləri, temperamenti və s.
- 4. İqtisadi amillər:** Ailənin iqtisadi səviyyəsi, mühitin ya da ölkənin ümumi iqtisadi vəziyyəti, yaşadığı ölkədə texnologiyanın inkişafı, bunların cəmiyyətin insangücü ehtiyacına təsirləri.
- 5. Siyasi amillər:** Mövcud siyasi quruluşlarda peşəyə yiyələnmə vəziyyəti, iştapma vəziyyəti, müxtəlif təhsil, ixtisasartırma və təkmilləşmə təhsili fərsətləri və s.
- 6. Şansla bağlı amillər:** Təbii fəlakətlər, peşələrə və iş yerlərinə təsir göstərən gözlənilməyən hadisələr, daxili və xarici müharibələr və s.

Məktəb psixoloqu hər bir şagird üçün uzun müddətli müşahidə və araşdırmalara dayanan bir sistemə sahib olmalıdır. Çünki bəzən yuxarı siniflərdə şagirdlərin bəzilərində gizli olan qabiliyyət və istedadlar özünü büruzə verir. Bunun üçün xüsusən də səkkiz və doqquzuncu siniflərdə şagirdlər haqqında toplanılan məlumatlar nə qədər əhatəli olarsa, yeniyetmə və gənclərin peşələrə istiqamətləndirilməsi də bir o qədər səmərəli olar.

Bu işdə əsasən aşağıdakı məlumatların toplanması vacibdir:

I. Şagirdin qabiliyyət, istedad və təlim uğurunun vəziyyəti

- Şagirdlərin təlim uğuru, müxtəlif illərdə şagirdlərin keçirilən dərslərdən aldığı qiymət ortalamaları;

- Axıncı dəfə şagirdin istiqamətləndirildiyi fəaliyyətlər və yaxud bir il əvvəl şagirdin təlim uğurunun yekun qiymətləri;
- Humanitar, dəqiq və təbiət elmlərindən şagirdin aldığı qiymətlərin ortalaması;
- Ümumiyyətlə, mənimsəmə səviyyəsinin yüksək və aşağı olduğu dərslər;
- Şagirdin sinifdəqalma halının olub-olmaması;
- Şagird haqqında bioqrafik məlumatlar, əmək və peşə təcrübəsi;
- Məktəbdə psixoloq tərəfindən tətbiq edilən ümumi qabiliyyət və istedadın müəyyənləşdirilməsinə xidmət edən müvəffəqiyyət, xüsusi qabiliyyət və kreativ testlərinin nəticələri;
- Şagirdin iştirak etdiyi sınaq imtahanlarının nəticələri;
- Şagirdə dərs deyən müəllimlərin və sinif rəhbərinin şagirdin yönəldilə biləcəyi peşə istiqaməti haqqında düşüncələri;
- Məktəbdə fəaliyyət göstərən uşaq və gənclər birliyinin sədrinin şagird haqqında düşüncələri.

II. Şagirdin fərdi xüsusiyyətləri.

Şagirdin ümumi sağlamlığı, fiziki güc və qüvvə səviyyəsi, fiziki görünüşü və bədən quruluşu, fiziki qüsurlarının olub-olmaması, dəyərləri, hissi və emosional xüsusiyyətləri, onu fəaliyyətə istiqamətləndirən əsas motivləri, sosial fəaliyyətləri, gələcəklə bağlı düşüncələri və planları.

III. Şagirdin əsas maraq və meyllərinin xüsusiyyətləri.

- Şagirdin asudə vaxtlarda iştirak etdiyi fəaliyyətlər.
- Şagirdin maraq dairəsini öyrənmək üçün tətbiq edilən testlərin nəticələri.
- Müəllimlərin, sinif rəhbərinin şagirdin maraq və meylləri haqqında fikirləri.
- Ailənin şagirdin maraqlandığı fəaliyyətlər haqqında düşüncələri.

IV. Şagirdin istəyinə bağlı olaraq fəaliyyət proqramının xüsusiyyətləri.

- Şagirdin dərsdənkənar könüllü iştirak edəcəyi məşğələ və tədbirlər.
- Şagirdin gələcəklə bağlı arzuları, planları və onu seçmə sövq edən motivləri.

V. Ailənin yanaşması.

- Şagirdlə bağlı alınan qərarlarda ailənin düşüncələri, arzu və istəkləri.
- Mütəxəssislərin uşaqlar haqqında ailəyə verdikləri istiqamətləndirmə və tövsiyələrə valideynlərin verdiyi reaksiya.

Şagirdlə bağlı əldə edilən nəticələr mövcud şərtlər də nəzərə alınaraq, valideynlərin, müəllimlərin, sinif rəhbərinin şagirdlə bağlı fikirləri ümumiləşdirilə-

rək şagird üçün uyğun peşələr müəyyənləşdirilməli, bu seçimlər ona təqdim edilməli və təhsilalan seçim etməlidir.

İnsan hər hansı bir fəaliyyət sahəsi üçün uyğun qabiliyyətlərə yiyələnməkdə gərəkli olan təbii imkanlarla doğulur. Bu təbii imkanlar mühitində onları işləməsi ilə qabiliyyətlərə çevrilir. Əgər mühit bu imkanları üzə çıxarıb gərəkli şəkildə işləməzsə, onda həmin imkanlar bir çox halda qabiliyyətə çevrilməz sadəcə "ölü imkanlar" olaraq qalar. Ümumiyyətlə, qabiliyyətlər anadangəlmə xüsusiyyətlərə sosial təsirlər nəticəsində qazanılan bilik, bacarıq və vərdişlərin də qoşulması ilə insanın psixi xassəsini təşkil edir. Bunun üçün də qabiliyyətləri şagirdlərin təlim uğuru ilə qarışdırmaq olmaz. Belə ki, təlim uğuru bizə bəzi hallarda qabiliyyətlər haqqında məlumat verə bilər, lakin onunla eynilik təşkil etməz.

Şagirdlərin sahibləndikləri qabiliyyətlər haqqında məlumatlı olmaları gələcəkdə hansı peşələrə yönəlmələrinə qərar verməkdə onlara yardım edə bilər. Məsələn, riyazi qabiliyyəti olmayan bir şagirdin mühəndislik sahəsində uğur qazanması çox çətindir və hətta mümkün deyildir. Müasir dövrümüzdə yeniyetmə və gəncləri bir peşəyə və ya təhsilin yuxarı pillələrinə hazırlayan mütəxəssislər onların ümumi və xüsusi qabiliyyətlərini araşdırıb təhlil etmək üçün fəaliyyətlər həyata keçirməlidirlər. Məsələn, universitet təhsili üçün tələbənin cisimlər, hadisələr və anlayışlar arasındakı əlaqə və asılılığı görə bilmə, məntiqi düşünmə və mühakimə qabiliyyətlərindən meydana gələn və "akademik qabiliyyət" adlandırılan ümumi bir gücü olmalıdır. Özlərinin zəif və güclü cəhətlərini bilərək və özü haqqında bu məlumatlardan yola çıxaraq yeniyetmə və gənclər gələcək seçimlərini daha real olaraq edə bilərlər.

Lakin bir cəhətə də diqqət etmək lazımdır ki, sadəcə qabiliyyətləri bilmək peşəyə istiqamətlənməkdə yetərli deyildir. Digər bir önəmli cəhət maraqların bilin-

məsidir. İnsan sahib olduğu peşəyə qarşı maraq hiss etdikdə həmin peşə sahəsində yüksək uğur qazanır. Əksinə, peşəsinə qarşı maraq olmadıqda həmin işlər cansıxıcı olur, insanın diqqətini cəlb etmir, onda xüsusi narahatlıq hissi yaradır və insan özünü yetərsiz hiss edir. Bütün bunlar da insanın özünüqiymətləndirməsinə mənfi təsir göstərir.

Maraq yeniyetmə və gənclərdə gələcəkdə sahib olmağı düşündükləri peşəyə daha artıq və gərgin diqqət yetirmələrini təmin edir. Elə bunun nəticəsində də sahib olacağı peşə ilə bağlı gərəqli məlumatlar əldə etməyə xüsusi səy göstərir, peşə üçün lazım olan biliklərə, bacarıq və vərdislərə yiyələnməyə can atır. Amma burada əsas olan yeniyetmə və gənclərin qabiliyyəti ilə maraqların üst-üstə düşmələrini anlamalarına yardım etməkdən ibarətdir ki, bunun üçün də məktəbdə lazımi səviyyədə psixoloji konsultasiya və maarifləndirmə işləri aparılmalıdır.

Yeniyetmə və gəncləri peşəseçiminə istiqamətləndirmədə psixodiagnostik metodlardan: testlərdən, sorğu və anketlərdən, eləcə də avtobioqrafik metoddan, müşahidə metodundan və s. istifadə etmək lazımdır. Bu məlumatlar məktəb psixoloqu tərəfindən yeniyetmə və gənclərin psixoloji qovluqlarında yerləşdirilir. Məktəbdə bu məlumatlar psixoloqun kompüterində, eyni zamanda CD-yə yazılaraq da şagirdin psixoloji qovluğunda saxlanıla bilər.

2. Peşəseçiminə psixoloji rəhbərlikdə peşələrin araşdırılması.

Peşəseçiminə psixoloji rəhbərlik xidmətlərinin ikinci mərhələsi peşələrin araşdırılması və məlumat əldə edilməsi mərhələsidir. Sayının çox olması səbə-

bindən peşələrin araşdırılmasında bir çox çətinliklər ortaya çıxır. Hər psixoloq bir peşə araşdırma planı hazırlaya bilər. Peşə araşdırma planı hazırlamağa yardım etmək məqsədilə A.Humpherys və həmkarlarının apardıqları elmi tədqiqatlardan faydalanaraq peşələrin araşdırılmasında cavablandırılması vacib olan sualları aşağıdakı kimi sıralaya bilərik:

- Peşənin əsasını meydana gətirən işin xüsusiyyətləri nələrdir? (peşənin yerinə yetirilməsi ilə bağlı əsas fəaliyyətlər, məsuliyyətlər, səlahiyyət və vəzifələr).
- Peşə hansı qabiliyyətləri tələb edir? (peşə üçün gərəkli olan ümumi və xüsusi qabiliyyətlər).
- Peşə üçün lazım olan təhsil səviyyəsinin xüsusiyyətləri nələrdir? (təhsilin müddəti, təhsil haqqı, xüsusi hazırlığın lazım olub olmaması).
- Peşəyə başlamaq üçün lazım olan şərtlər nələrdir? (işə girişin imtahanla olub-olmaması, imtahanın necə və kimlər tərəfindən götürüləcəyi, sənəd qəbulunun necə aparılacağı və s.)
- Peşəyə giriş üçün müəyyən bir məhdudiyyət varmı? (milliyyət, din, dil, irq kimi məhdudiyyətlər, fiziki xüsusiyyətlər baxımından məhdudiyyətlər və s.)
- Çalışma şərtləri nələrdir? (günlük çalışma saatları, mövsümlərə görə işin ağırlaşması, iş riskləri və onları aşma ilə bağlı imkanın olub-olmaması və s.)
- Seçilən peşədə kadr ehtiyacı və kadr yerləşdirmə istiqaməti nədir? (peşənin önəmi, bu önəmin artıb artmayacağı, cəmiyyətin bu peşəyə olan ehtiyacı və lazım olan insan gücü və s.)
- Seçilən peşənin gəliri necədir? (maaşı, sığortası və pensiya imkanları nələrdir, peşədə yüksəlmə, əlaqəsi olan digər iş və peşələrə keçmə imkanları varmı?)
- Seçilən peşə ömür boyu davam etmə xüsusiyyətinə sahibdirmi? (peşənin gənc üçün davamlı bir iş xüsusiyyətinə sahib olub-olmaması)

Məktəb psixoloqu bu suallar vasitəsilə əvvəl seçməyi düşündüyü hər hansı bir peşə haqqında məlumatı olmayan məktəblilərin peşələri yetərli səviyyədə tanıması, münasib olan və olmayan xüsusiyyətləri üzərində düşünməsini təmin edir. Ancaq burada önəmli cəhət yeniyetmə və gənclərə gərəkli olan bu məlumatların haradan toplanılmasıdır.

Bunun üçün aşağıdakı mənbələrə müraciət etmək mümkündür:

1. Peşələr haqqında məlumatların yer aldığı kataloq, kitab, jurnal, broşür və s.;
2. İstehsalat sahələri və müəssisələrə ziyarətlər, müşahidələr, təhlillər;
3. Peşə sahibləri ilə görüşlər;

4. İmkan varsa, qısamüddətli əmək fəaliyyəti (yarımgünlük və ya həftə sonunda uyğun iş yerində çalışmaq);
5. Şagirdlərin könüllü olaraq məktəb psixoloqunun və ya sinif rəhbərinin də göstərişi ilə "peşələri araşdırma qrupları" meydana gətirib tədqiqat aparmaq;
6. Peşəseçimi ilə bağlı seminarlar və s;

Bu yollar məktəbin, mühitin imkanlarına, şagirdlərin ehtiyac və istəklərinə uyğun olaraq müəyyənləşdirilə bilər.

Şagirdlərə peşələr haqqında məlumat verilməsində əsas məqsəd bunlardır:

1. Şagirdlərə maraqlandığı və seçməyi düşündüyü peşənin ona məlum olmayan xüsusiyyətləri haqqında bilgi vermək;
2. Şagirdlərə yanlış və ya az məlumatlı olduqları peşələri tanıtmək və bu sahədə biliyini genişləndirib daha çoxşaxəli imkanlar yaradaraq uyğun seçimini təmin etmək.
3. Cəmiyyət üçün faydalı olan, yeniyetmə və gənclərin özlərini təsdiq etmələrinə imkan verən peşənin seçilməsinin faydaları haqqında məlumatlandırmaq;

3. Məktəblilərin fərdi xüsusiyyətləri ilə peşələrin tələb etdiyi xüsusiyyətlər arasında bağlılıq.

Bu mərhələ məktəblilərin fərdi xüsusiyyətləri ilə peşələrin tələb etdiyi keyfiyyətlər arasında bir bağlılıq quraraq gəncə uyğun olanı ortaya çıxarmaq, konkret bir seçimetmə və qərarvermə prosesidir. Peşəseçiminə psixoloji rəhbərlik məqsədilə də olsa, seçimetmə və qərarvermə işində hüquq və məsuliyyətin yeniyetmə, yaxud, gəncə verilməsinin vacibliyi hər zaman diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Yəni, gərəкли məlumatlar yeniyetmə-gənclərə çatdırılmaqla yanaşı, son qərarı onların özlərinin vermələrinə şərait yaratmaq çox önəmli məsələdir.

İnsanın davamlı formalaşan, inkişaf edən və müəyyən bir ölçüdə dəyişən fərdi psixoloji xüsusiyyətləri, digər tərəfdən isə tez-tez dəyişən və yeni keyfiyyətlər qazanan peşələrin xüsusiyyətləri arasında əlaqə və bağlılıq qurmaq çətin prosesdir. Peşəseçimi məqsədilə həyata keçirilən psixoloji xidmət fəaliyyətlərinin hər bir yeniyetmə və gənc üçün açıq və davamlı olması lazımdır.

Aparılan araşdırmalar yeniyetmə və gənclərin ölkədə daha çox tələb olunan, ehtiyacın hiss edildiyi peşələr mövzusunda yetərli səviyyədə bilik və məlumata sahib olmadığını göstərir. Bu baxımdan da peşəseçiminə qərarvermə mərhələsin-

də olan yeniyetmə və gənclərə istər valideynlər, istər pedaqoqlar, istərsə də psixoloqlar gərəkli yardımını göstərməli, onlara ölkənin ehtiyaclarını da nəzərə almağı məsləhət görməli, bu mövzuda məlumatlandırmalıdırlar.

Məktəbdə həyata keçirilən peşəseçiminə psixoloji rəhbərlik fəaliyyətləri mütləq olaraq məktəb rəhbərliyi tərəfindən nəzarətdə saxlanılmalı, həyata keçirilən işlər dəyərləndirilməlidir.

Şagirdlərin peşələrə istiqamətləndirilməsində aşağıdakı prinsiplərə əməl edilməlidir:

● **Məsuliyyətlik prinsipi.** İstiqamətləndirmə məcbureddici deyil, qarşı tərəfi bu işə həvəsləndirərək həyata keçirilməli, yeniyetmə və gənclərin verəcəyi qərarın reallığa uyğun olması təmin edilməlidir. Lakin hansı ixtisas və peşəni seçəcəyinə şagirdlərin özlərinin qərar vermələrinə, məsuliyyəti dərk edərək öz üzərlərinə götürmələrinə şərait yaradılmalıdır.

● **Davamlılıq prinsipi.** Şagirdlərin peşələrə istiqamətləndirilmələri sadəcə, yuxarı siniflərdə həyata keçirilən bir fəaliyyət olmamalıdır. Bu işlər aşağı siniflərdən başlanılmalıdır. Məktəb psixoloqu tərəfindən ibtidai sinif şagirdləri haqqında bir sıra metodlarla əldə edilmiş məlumatlar davamlı təhlil edilməli, şagirdlərdə peşə marağının inkişaf mərhələləri öyrənilməli, bilik, bacarıq, vərdiş, qabiliyyət və istedadlarının müəyyən zaman çərçivəsində vəziyyəti müəyyənləşdirilməlidir.

● **Bərabərlik prinsipi.** Peşələrə istiqamətləndirmə fəaliyyətləri zamanı bunlardan bütün məktəb şagirdlərinin faydalanmalarına şərait və imkan yaradılmalıdır. Məktəb psixoloqu məktəbdəki hər bir şagirdi bu fəaliyyətlərdə maraq və həvəslə iştiraka yönləndirməlidir. Hər bir şagird peşələrə istiqamətləndirmə fəaliyyətlərindən kənarda qalmamalıdır.

● **Bütünlük prinsipi.** Peşələrə istiqamətləndirmə işi təhsilin müəyyən pilləsində pedaqoji prosesdən ayrılan yeniyetmə və gənclər üçün də açıq olmalıdır. Ümumiyyətlə, mütəxəssislər müəyyən səbəblərdən təhsildən ayrı qalmış yeniyetmə və gəncləri də onların bilik, bacarıq, qabiliyyət və istedadları doğrultusunda istiqamətləndirməlidirlər.

Yeniyetmə və gənclərin peşəseçimində ata-anaların təsiri və rolu baxımından valideynlər 4 qrupa bölünür:

- **Birinci qrup**dakı valideynlər gənclərin peşəseçiminə məsuliyyətlə yanaşırlar. Bu cür valideynlər övladlarına gərəkli peşə məsləhəti verməklə yanaşı, onların maraq, meyl və istəklərini nəzərə alır, uşaqların təlim fəaliyyətləri ilə maraqlanır, gələcəkdə övladlarının daha uyğun peşəyə yiyələnməsinə yardımçı olurlar.
- **İkinci qrupa** daxil olan valideynlər gənclərin peşəseçimində özlərinin fikrini əsas götürürlər. Övladların peşəseçimində son söz, son qərar valideynlərinədir. Onlar gənclərin maraq və qabiliyyətlərini nəzərə almır, düşüncələrini öyrənmir və bu işdə əsasən ən prestijli, cəmiyyət içində daha çox maddi baxımdan nüfuzlu peşələrə üstünlük verirlər.
- **Üçüncü qrupa** daxil olan valideynlər övladlarının peşəseçimini gənclərin öz ixtiyarına buraxırlar. Demək olar ki, bütün məsuliyyət yeniyetmə və gənclərin üzərinə qoyulur. Belə valideynlər övladlarının marağını düşünür, ancaq onların qabiliyyətlərini, bacarıqlarını nəzərə almırlar və bu istiqamətdə yeniyetmələrə (gənclərə) gərəkli məsləhəti vermirlər.

- **Dördüncü qrupa** daxil olan valideynlər övladlarının gələcəkdə hansı peşəni seçmələrinə heç bir diqqət yetirmir, onları bu məsələdə yalnız buraxırlar. Peşəseçimi məsələsi baxımından övladlarının fikirlərini belə öyrənməyə səy göstərmirlər. Hər cür seçimi gənclərin ixtiyarına verir və bu haqda onlarla söhbətə belə lüzum görmürlər.

Məktəb psixoloqları valideynlərlə davamlı olaraq əlaqə saxlamalı, övladlarının peşəseçimi məsələsinin sosial baxımdan mahiyyətini dərinlən dərk etmələrini təmin etməli, övladları ilə peşəyönümü işi apararkən onların maraqları ilə yanaşı, qabiliyyətlərini və cəmiyyətin peşə ehtiyacını da nəzərə almalarının gərəkli olduğunu diqqətə çatdırmalıdırlar. Lakin burada bir cəhəti də yaddan çıxarmaq olmaz ki, bəzən uşaqların maraq, meyl və arzularına da həddən artıq önəm vermək gələcəkdə bir sıra mənfi hallarla qarşılaşmağa səbəb olur. Elə bu sahədə məktəb psixoloqları valideynlərə lazımi köməklik göstərməli, onlara hər hansı bir peşənin xüsusiyyətlərini, cəmiyyətimizdəki yerini və işçidən tələb etdiyi psixofizioloji xüsusiyyətləri hər zaman göz önündə tutmaq haqqında gərəkli məlumatlar verməli, onları bu sahədə məlumatlandırmalıdırlar. Məktəb psixoloqu tərəfindən şagirdlərin peşə maraqlarının müəyyənləşdirilməsi və ailə ilə paylaşılması çox gərəkli dir. Təbiidir ki, bu sahədə yetərli səviyyədə bilik sahibi olmayan valideynlərlə söhbət aparmaq, onları övladlarının peşəseçimində lazımi mövqe tutmalarını və gənclərə yardım etmələrini təmin etmək çox vacibdir.

Cəmiyyət üçün faydalı və yararlı, özünə güvənən, öyrənməkdən və yaratmaqdan zövq alan insanlar yetişdirmək hər bir ailənin uşaq tərbiyəsindəki əsas məqsədlərindən biridir. Valideynlərlə qurulan səmərəli ünsiyyət məktəb psixoloqunun peşəseçiminə dair fəaliyyətinin uğurlu olmasını təmin edən amillərdən biridir.

Davamlı olaraq məktəbdə gənclərin peşəseçimi məsələsi baxımından valideynlərə övladlarının inkişaf səviyyələri, bilik, bacarıq, istedad və qabiliyyətləri haqqında məlumat vermək, lazım gəldikdə onlardan gərəkli bilgi toplamaq çox vacibdir. Bu fəaliyyətlər müxtəlif psixoloji rəhbərlik metodlarından, vasitə və priyomlarından faydalanaraq həyata keçirilməlidir. Valideyn iclaslarından, məktəbdə keçirilən "açıq qapı" günlərindən və s. kimi tədbirlərin imkan və fürsətlərindən faydalanmaq çox səmərəli olar. Psixoloq özü bu mövzu ilə bağlı psixoloji konsultasiya və maarifləndirmə tədbirləri təşkil etməlidir.

Lazım gəldikdə məktəb psixoloqları daha çox valideynə xitab etmək məqsədilə kütləvi informasiya vasitələrində davamlı olaraq çıxışlar etməli, peşəseçimi ilə bağlı məlumatları onlara çatdırmalıdırlar.

Gənclərin peşəseçiminə kömək məqsədilə valideynlər və ictimaiyyətlə əlaqədə məktəb müdürünün yardımı və dəstəyi çox önəmlidir. O, birbaşa olaraq məktəbdə bir çox fəaliyyətlərin olduğu kimi peşəseçimi fəaliyyətlərinin də həyata keçirilməsinə nəzarət və rəhbərlik edir. Bu baxımdan da məktəb müdirlərinin gənclərin peşəseçiminə xüsusi diqqət və məsuliyyətlə yanaşması çox önəmlidir.

*Məktəb psixoloqu tərəfindən
şagirdlərin peşə maraqlarının
müəyyənləşdirilməsi və ailə ilə
paylaşılması çox gərəkliyə. Təbiidir
ki, bu sahədə yetərli səviyyədə bilik
sahibi olmayan valideynlərlə söhbət
aparmaq, onları övladlarının
peşəseçimində lazımi mövqe
tutmalarını və gənclərə yardım
etmələrini təmin etmək
çox vacibdir.*

Məktəb psixoloqlarının gəncləri hər hansı bir peşəyə istiqamətləndirməsində onların temperament tiplərini nəzərə alınmasının da önəmi böyükdür.

Şagirdlərin temperament tiplərinin xüsusiyyətləri və onlara uyğun peşələri əsasən belə təhlil edə bilərik:

Xolerik tip

Bu tipə sahib olan yeniyetmə və gənclər həddən artıq həvəsləşsə və coşğun olurlar. Onlarda öz maraqlarını həyata keçirməyə yüksək cəhd, inadkarlıq, dözümlülük olur. Başladıqları işi axıra qədər yerinə yetirməyə meyllidirlər. Bu tipə sahib yeniyetmə və gənclər ən çətin, daha çox enerji tələb edən işləri öhdələrinə götürməyə meyl edir və bu işləri yerinə yetirməkdə iddialı olurlar. İstənilən problemlə üzləşdikdə özlərini itirmir, asanlıqla vəziyyətdən çıxış yolu tapırlar. Xoleriklər saatlarla bir iş üzərində çalışa bilirlər və yorğunluqlarını üzərlərindən daha tez atırlar. Monoton həyat onlar üçün deyil. Uzun müddət eyni məsələ üzərində çalışmaq sevmirlər. Bunun üçün də bu temperament tipinə sahib olan yeniyetmə və gənclər yeni məsələlər üzərində çalışmaq, yeni layihələr hazırlamaq, yeni problemlərin həllinə istiqamətlənmək kimi keyfiyyətlər tələb edən peşələrdə daha çox uğur qazanırlar. Bu, onların əsas həyat tərzidir. Onlar daima yeni ideyaların irəli sürülməsində təşəbbüskarlıq göstərilir. Bu tipə sahib olan bir çox insanlar adətən yeni biznes layihələri ilə uğur qazanan, yaradıcı, təşəbbüskar insanlardır.

Xolerik tipə sahib olan yeniyetmə və gənclər üçün ən uyğun peşələr əsasən bunlardır: televiziya müxbiri (bu peşə sahibləri hər gün yeni bir mövzu ilə bağlı araşdırma apararaq məlumat toplayırlar), rejissor, aktyor, pilot, cərrah, inşaatçı, aşbaz, müstəntiq, sahibkar, satış meneceri, layihə rəhbəri və s.

Fleqmatiklər

Sakit təbiətli, həddindən artıq soyuqqanlıdırlar. Uğursuzluğa məruz qaldıqda buna önəm vermirlər. Bir işə çox ləng başlayırlar, lakin işi axıra qədər yerinə yetirirlər. Onlar yardımsevərdirlər və hər hansı bir situasiyaya başqalarının gözü ilə baxmağı, təhlil etməyi bacarırlar. Buna görə də onlar yaxşı diplomat ola bilərlər. Vərdiş və adətlərini olduqca ləng dəyişə bilirlər. Fleqmatiklər olduqca işgüzar olurlar, dözümlü və özlərini ələ ala biləndirlər. Yeni insanlara çətin alışır, çox çətinliklə söhbətə qoşulurlar. Həddən artıq təmkinlidirlər. Onları həyəcanlandırmaq, hirsəndirmək asan deyil. Bu xüsusiyyətlərindən dolayı fleqmatiklər stresli və həyəcanlı iş şəraitini xoşlamırlar. Onlar üçün səbr və əzmkarlıq tələb edən peşələr daha çox uyğundur. Fleqmatiklər təşəbbüskar tip deyildirlər. Bunun üçün də onlar rəhbər vəzifələrdə bir o qədər də uğur qazana bilmirlər. Onlar üçün analitik təfəkkür fəaliyyəti tələb edən peşələr daha

uyğundur. İqtisadiyyat, maliyyə və elmi-tədqiqat sahələrində çalışmaq onlar üçün daha əlverişlidir. Belə yeniyetmə və gənclər mühasibatlıq, ədəbi mətnlərin redaktəsi, diplomatiya, kənd təsərrüfatı işləri ilə bağlı peşələrdə uğur qazana bilirlər.

Sanqviniklər

Canlı reaksiyaya sahibdirlər. Onlar yüksək fəallığa malik olduqlarına görə çox işgüzar olur, yeni işə dərhal girişir, həmişə birinci olmağa çalışırlar. Sanqviniklər üçün qayda-qanuna əməl etmək önəmlidir. Sürətli hərəkətə, düşüncəyə, nitqə sahibdirlər. Hissləri asanlıqla bir-birini əvəz edə bilir. İnsanlarla asanlıqla ünsiyyətə girir, bir işdən digərinə asanlıqla keçə bilirlər. İstənilən şəraitə tez uyğunlaşırlar. Oturaq və monoton iş onlarlıq deyil. Ətrafda olan heç nə onların diqqətindən kənarda qalmır. Hər şeyə maraq göstərsələr də, maraq obyektləri tez-tez dəyişir, davamsız olur. Buna görə də həvəslə başladıkları işdən tez əl çəkirlər.

Onların yaxşı təşkilatçılıq bacarığı var və rəhbərlik işlərində uğur qazanmaq imkanları böyükdür. Sanqviniklər anadangəlmə liderlik xüsusiyyətinə sahibdirlər. Onlar daha çox insanlarla daim əlaqədə olmağa can atırlar. Oturaq peşələr onlar üçün uyğun deyil. Sanqviniklər yaxşı pedaqoq, menecer, administrator, jurnalist, hüquqşünas, mühəndis və psixoloq ola bilirlər.

Melanxoliklərdə

Həssaslıq həddindən artıq yüksək olur. Kiçik bir hərəkətdən dərindən təsirlənirlər və uzun müddət unutmurlar. Özlərinə inam həddən artıq aşağıdır. Tez ruhdan düşürlər. Çox vaxt gücləri çatan işi belə axıra qədər yerinə yetirmirlər. Stresli vəziyyətlər və ya tənqid onların öz qüvvələrinə inamını tamamilə azaldar və hətta onlarda depressiyaya səbəb ola bilər. Onların ən güclü xüsusiyyətləri çalışqanlıq, qüvvətli müşahidə və detallara diqqət yetirmək qabiliyyətinə sahib olmaqdır. Belə insanlar üçün uyğun peşələr təkbəşinə və ya bir kompüter ilə işləməkdir. Melanxoliklər daha çox ünsiyyət tələb edən peşələri seçməkdən uzaq olmalıdırlar. Onlar yaxşı rəssam və ya dizayner, yazıçı, bəstəkar, programçı, memar, baytar, alim və s. kimi peşələrdə daha çox uğur qazanarlar.

4

fəsil

MƏKTƏB

PSIXOLOQUNUN

PEŞƏ ETİKASI

VƏ ETİK

ÖHDƏLİKLƏR

*Müxtəlif peşə
sahəsində çalışan
insanların fəaliyyətini
peşə prinsipləri və
kodeksi ilə yanaşı bir
sıra psixoloji
mexanizmlər də
tənzimləyir.
Çünki insan amilinin
mövcud olduğu bütün
sahələrdə onun
fəaliyyət və davranışı
konkret psixoloji
qanunauyğunluqlara
təbə olur.*

4.1. Məktəb psixoloqunun peşə etikas

Müasir cəmiyyətin həyatında baş verən siyasi, sosial-iqtisadi və mənəvi proseslər bilavasitə insan amili, onun mənəvi inkişaf, əxlaqi şüur səviyyəsi ilə bağlıdır. Bu gün təhsil sistemində aparılan yeni islahatlar, o cümlədən təhsilin inkişafı haqqında dövlət strategiyasının qəbulu, peşə hazırlığı sahəsində müasir dövrün tələblərinə uyğun işlərin həyata keçirilməsi bu sahənin praktik və nəzəri birliklərlə təmin edilməsini bir zərurət kimi qarşıya qoyur.

Qlobal proseslərin sürətlə genişləndiyi zamanəmizdə mənəvi dəyərlər və davranışlara şəxsiyyətin kamilliyinin göstəricisi kimi nəzərdən keçirildiyindən onların seçimində mənəvi məsuliyyət məsələsi aktuallaşmışdır.

Hər kəsə bəllidir ki, "xeyrxahlıq", "ədalət", "xoşbəxtlik", "vicdan", "şərəf", "ləyaqət", "qürur" və s. kimi etik anlayışların meydana gəlməsi və cəmiyyətin mənəvi dəyərlərinin tərkib hissəsi kimi aksioloji elementlərə çevrilməsi bəşər cəmiyyətinin çoxəsrlik sosial tərəqqisi sayəsində baş vermişdir.

İnsanın mənəvi siması, onun əxlaqi keyfiyyətləri ictimai və sosial həyatın gedişində, hər şeydən əvvəl sosial amillərin təsiri altında təlim, əmək və ictimai fəaliyyət praktikasında təşəkkül tapır və formalaşır. Bütün bu məsələlər insan cəmiyyətinin ilk dövrlərindən filosofları, mütəfəkkirləri və əxlaq nəzəriyyəçilərini düşündürən problemlərdən biri olmuşdur. Dünya etik fikrinin tarixinə nəzər saldıqda, antik filosofların etika haqqında təlimlərində etika (yunanca "ethos" - birgəyaşayış) adət, ənənə, temperament, xarakter, fikir obrazı, əxlaq və s. mənalarında işlədilməyə başlamışdır.

Müxtəlif peşə sahəsində çalışan insanların fəaliyyətini peşə prinsipləri və kodeksi ilə yanaşı, bir sıra psixoloji mexanizmlər də tənzimləyir. Çünki insan amilinin mövcud olduğu bütün sahələrdə onun fəaliyyət və davranışı konkret psixoloji qanunauyğunluqlara tabe olur.

Peşə etikasının bir elm kimi formalaşmasının kökləri qədimdir. Bu ilkin əmək bölgüsündən başlayaraq yeni peşələrin ortaya çıxmasına qədər uzun bir yol keçmişdir. Bu yolun çətinliyi yaranan yeni peşələrə verilən tələblərin işlənilib hazırlanmasında və onun konkret perspektivlərinin istiqamətlərinin aydınlaşdırılmasında özünü göstərir. Bu gün hər bir peşənin peşə etikas və psixologiyası vardır.

Peşə etikas

"Etika" termini qədim yunan sözü olan "ethos" - sözündən yaranmışdır. Bu söz əvvəlcə ümumi yaşayış yeri, ev, heyvan yuvası və s. bildirmişdir. Sonradan adət, ənənə, qayda, xarakter anlaylarını bildirməyə başladı. Antik filosoflar Empedokl (təq. e.ə. 490-430-cu illər) və Demokrit (təq. e.ə. 460-370-ci illər) bu termini konkret hadisələrin möhkəm, sakit təbiətini ifadə edən, obyektiv dünyanın, insanın ilk elementlərinin mahiyyəti kimi səciyyələndirirdilər.

"Etika" sözünü elmi dövriyyəyə anlayış kimi ilk dəfə Aristotel gətirmişdir. Qədim yunan filosofu Aristotel (e.ə.384-322-ci illər) əsas kimi xarakter mənasında "ethos" sözünü götürərək insan xarakterinin məziyyətlərini, daxili keyfiyyətlərini qeyd etmək üçün "ethikos" ("etik") sifətini yaratdı. O, bu keyfiyyətləri dia-noetik (intellektual) keyfiyyətlərdən, həmçinin affektlərdən (hisslərdən) və fitri qabiliyyətlərdən fərqləndirirdi.

Etika nəzəri bilikdirsə, o zaman mənəviyyat və əxlaq ictimai şüurun formaları, ictimai münasibətlərin tənzimləyiciləri kimi çıxış edir. Əxlaq etikanın öyrəndiyi, onun təsvir etdiyi və göstəriş verdiyi insanların şüur formalıdır.

Etika əxlaq haqqında, sosial gerçəkliyin mənəvi əsası haqqında təlimdir. Məhz buna görə Aristotel iddia edirdi ki, etikanın predmeti biliklər deyil, insanların hərəkətləridir. Etika həyatda hər bir insan qarşısında yaranan mənəvi problemləri həll etməyə xidmət edir.

Etikanın predmetinin əsasını etik kateqoriyalarda ifadə edilən mənəvi fəaliyyətin, əxlaqi münasibətlərin və əxlaqi şüurun sosial təbiəti haqqında təlim təşkil edir. Peşə etikasını hər bir mütəxəssis hazırlığının ayrılmaz hissəsidir. Onun məzmununda ümumi və xüsusi prinsiplər əsas yer tutur. Peşə etikasının ümumi prinsipləri ümuminsani dəyərlərə və əxlaqa əsaslanaraq özündə aşağıdakıları inikas etdirir:

- Peşəkar həmrəylik;
- Borc və vicdan hissəsinə xüsusi diqqət;
- Fəaliyyətin növü və predmeti ilə şərtlənmiş xüsusi məsuliyyət forması.

Bununla yanaşı, peşə etikasında xüsusi prinsiplər də var. Xüsusi prinsiplər isə konkret şəraitdən, bu və ya digər peşənin xüsusiyyətlərindən, məzmunundan qaynaqlanır və mütəxəssisə münasibətdə xüsusi tələblərdə - əxlaq kodeksində ifadə olunur. Bütün bunlardan belə qənaətə gələ bilərik ki, peşə etikasını özündə, mütəxəssisin peşə fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, onun konkret situasiyada əxlaqi prinsiplər sistemini, davranış qaydalarını və normalarını öyrənir.

Peşə etikasının normativ - praktik istiqamətə malik olan əxlaq nəzəriyyəsi kimi xarakteristikasından iki ən vacib funksiya diqqət mərkəzinə gəlir: idraki (qne-seoloji) və normativ.

Peşə etikasının idrak funksiyası ondan ibarətdir ki, o insanın dəyər istiqamətlərinə dair davranışını öyrənir, yaxşılıq və pislilik, ədalət və ədalətsizlik kateqoriyalarında onun normativlərini qiymətləndirir. Bu nöqteyi-nəzərdən peşə etikası müəyyən fəaliyyət növündə insanın mənəvi həyatını onun əxlaqi normalara uyğunluğu planında araşdırır.

Peşə etikasının normativ funksiyası əxlaqi situasiyaların həllində təzahür edir. Peşə etikasının vəzifəsi hər bir konkret tarixi dövrdə insana həqiqi rifahın nə olduğunu başa düşməyə və ona nail olmaq üçün öz yolunu tapmağa kömək etməkdən ibarətdir.

Peşə etikasının quruluşu

Sxem 6. Peşə etikasının quruluşu.

"**Etika**" bir elm kimi b.e.ə. IV əsrdə meydana gəlmiş sonralar latınca "moralitas" sözü ilə sinonim mənalarında işlənilmiş, etika - "əxlaq haqqında təlim", "əxlaq nəzəriyyəsi" kimi elmi dövriyyəyə daxil olmuşdur. Antik dövrdən başlayaraq etika elmi çox böyük təkamül yolu keçmiş, çoxsaylı etik nəzəriyyə və konsepsiyalarla zənginləşmiş, onun özünəməxsus anlayışları və kateqoriyalar aparıcı funksiyaları formalaşmışdır.

Əxlaq və ya mənaəviyyat (latınca "moralis-mənəvi, əxlaqi) ictimai şüurun xüsusi formalarından biridir. O ictimai və şəxsi həyatda, cəmiyyətdə, bu və ya digər sosial qrupda insanın sosial vəzifələrini yerinə yetirməsi ilə bağlı tənzimləyici norma və prinsiplərin məcmusudur. Əxlaq öz tərkibində tarixən əxlaqi ideyalar formasında birləşmiş baxışları və təsəvvürü əks etdirir. Onun tərkibinə həmçinin tarixi inkişaf mərhələsində insanların davranış normaları, müvafiq dövr üçün səciyyəvi olan əxlaqi qiymətləndirmə sistemi daxildir. İnsanların sosial davranışı tarixən əxlaqda xeyir və şər, ədalət və ədalətsizlik və s. kimi başlıca kateqoriyalarla müəyyən edilmişdir.

İnsanların instinktiv davranış formalarından şüurlu, məqsədyönlü və kollektiv davranış tərzinə keçidləri tarixi inkişaf prosesində meydana gəlmişdir. Beləliklə, kollektiv əmək və mövcudluq, yaşamaq uğrunda mübarizə təqədim dövrdən başlayaraq həmrəylik, birgə fəaliyyət kimi əxlaqın ilkin prinsiplərini meydana gətirmiş və möhkəmləndirmişdir. Qəbilənin əxlaq normalarını pozan hər bir şəxs ciddi şəkildə cəzalandırılırdı: öz qəbilə üzvünü öldürən, öz qəbiləsinin sirrini satan qəbilə üzvünü sərt ölüm cəzası gözləyirdi. Sonuncu halda onun dilini kəsərdilər.

Göründüyü kimi, alicənab əxlaqi hisslər və normaların yaranması yolunda çoxlu qanlar tökülmüş, göz yaşları axıdılmışdır. Sonralar əxlaq normaları və tələblər qəbilə ənənələri, qəbilə ağsaqqallarının rəhbərliyi ilə qorunub saxlanılmış və möhkəmlənmişdir. Beləliklə, əxlaq tələblər sistemi kimi fərdin iradəsinin şüurlu surətdə kollektivin maraqlarına təbə edilməsi baxımından insanların xalis praktik münasibətləri zəminində meydana gəlmişdir.

Əxlaq normaları cəmiyyət həyatındakı ictimai münasibətlərin, daha dəqiq desək, iqtisadi münasibətlərin inikasıdır. Əxlaq yalnız iqtisadi münasibətləri əks etdirmir, həm də onların təkmilləşməsinə fəal surətdə təsir göstərir. Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, bəşər cəmiyyətinin bütün inkişaf mərhələlərində insanların birgəyaşayışını, gündəlik qarşılıqlı münasibətlərini əks etdirən ümuminsani norma və qaydalar qorunub saxlanılmış və əxlaqın elementlərini yaratmışdır. Bütün tarixi dövrlərdə qatillik, oğurluq, amansızlıq və zalımlıq, qorxaqlıq, yalançılıq, xəyanət və s. kimi mənfi əxlaqi xüsusiyyətlər məhkum edilmişlər. Doğruculuq, mərdlik, ciddilik, düz danışmaq və s. kimi keyfiyyətlər isə təqdir edilərək, bəşəri əxlaqın əsaslarını yaratmışdır.

Etika əxlaqın yaranması, inkişafı, qanunauyğunluqlarını, onun cəmiyyətə mənaəvi dəyərlər və ənənələr sistemində rolunu və spesifik xüsusiyyətlərini öyrə-

nən elmdir. O, şəxsiyyətin mənəvi azadlıqlarını, məsuliyyətlərini, mənəvi dəyərlərini və davranışı kimi əsas kateqoriyaları əks etdirir.

Ayrı-ayrı peşə fəaliyyəti sahələri insanların fəaliyyəti ilə bağlı olduğu kimi, pedaqoji fəaliyyət sahəsi də birbaşa olaraq gənc nəslin təlim və tərbiyəsi ilə bağlıdır. Pedaqoji peşənin öz spesifik peşə əxlaqı mövcuddur. Müəllim peşəsi ən qədim və sərfəli bir peşədir. Onun başqalarına nümunə, nümunə olan xüsusiyyətləri, pedaqoji münasibətlər ümumi əxlaq sistemində öncül yer tutur. Pedaqoji əxlaqda müəllimin əxlaqi siması, davranışı, şagirdlər və valideynlərlə, ictimaiyyətlə, real kollektivin hər bir üzvü və məktəb rəhbərləri ilə qarşılıqlı münasibətləri əks olunur.

Peşə etikas geniş və əhatəli anlayışdır. Buraya pedaqoji etika (müəllim etikas), tibbi etika (həkim etikas), məhkəmə etikas, alim etikas, mühəndis etikas, polis etikas, aktyor etikas və s. daxildir. Bu anlayış əxlaqın prinsip və normalarının müxtəlif peşə sahələrinin xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq düzgün, konkret tətbiqini nəzərdə tutur.

İnsanların hər bir konkret fəaliyyət sahəsi bilavasitə əməklə, hər hansı konkret məqsəd, vəzifə və funksional öhdəliklərin yerinə yetirilməsi vasitəsilə reallaşır. Hazırda dünyada 50 mindən çox peşə növünün olması və bunların əksəriyyəti ilə bağlı peşə etikasının mövcudluğu müxtəlif peşə sahiblərinə verilən tələblərə, prinsiplərə, konkret fəaliyyət sahəsində çalışan mütəxəssislərin peşə fəaliyyətini tənzimləyən normalara, etiketlərə riayət olunmasını tələb edir.

Peşə etikas hazırda etika elminin tərkibindən ayrılaraq müstəqil inkişaf edən yeni bilik sahəsinə çevrilmişdir. Onun təkamülü ilkin ictimai əmək bölgüsündən başlamış və müasir dövrdə yeni peşələrin yaranması ilə paralel inkişaf etməkdədir.

Müasir dövrdə psixoloji biliklərin tətbiqi sahələrinin, o cümlədən təhsil sistemində sosial-psixoloji xidmətin həyata keçirilməsi təhsilalanların və təhsilverənlərin psixoloji sağlamlığının qorunması naminə psixoloq vəzifəsində çalışan mütəxəssislərin peşə etikasına ciddi əməl etməsini, başlıca olaraq "ziyan vurma, sirri yama, təzyiq göstərmə" etiketinə əsaslanan prinsiplərə ciddi əməl edilməsi tələbini qarşıya qoyur.

Hazırda etika elminin sürətlə inkişaf etməkdə olan "deontologiya" və ya "deontoloji etika", (yunanca - vacib) peşə əxlaqı və mənəviyyatı haqqında təlim kimi xarakterizə olunan peşə etikas yeni inkişaf mərhələsinə daxil olmuşdur.

Deontologiyayı bəzən peşə, vəzifə etikas və ya vəzifə və ya peşə fəaliyyətində davranış qaydaları da adlandırırlar. O, daha çox konkret olaraq, tibb sahəsində özünü göstərərək, Hippokrat tərəfindən formulə edilmiş "Həkim andı"nda öz əksini tapmışdır. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, "Hippokrat andı" psixoloji yardımda da etik deontoloji rəqlamentləşmənin tarixi əsasını təşkil edir.

Praktik psixoloqun Andı

**Mən - bu gün peşə yolu seçdiyim praktik psixologiya sahəsində
ilk dəfə fəaliyyətə başlayır və**

AND İÇİRƏM:

**And içirəm ki, Azərbaycan psixoloqunun adını və şərəfini daim
uca tutacaq, bu ada xələl gətirəcək heç bir səhvə yol verməyəcə-
yəm!**

**Davranış və fəaliyyətimi, bilik və bacarığımı, eləcə də ümidləri-
ni mənə etibar etmiş insanlar qarşısında məsuliyyətimi unutmaya-
cağam!**

**Təbiətin və insanların mənə bəxş etdiyi şəxsi qabiliyyətlərimi, el-
mi və praktik potensialımı məndən kömək gözləyənlərin psixoloji
sağlamlığının bərpasına və qorunmasına sərf edəcəyəm!**

**İnsanlara fəaliyyətinin sirlərinə bələd olmaqda, istedad və qabi-
liyyətlərini inkişaf etdirməkdə, şəxsiyyətinin bütövlüyünü qoruyub
saxlamaqda, psixoloji müdafiəsini təmin etməkdə etibarlı dost və
yardımcı olacağam!**

**Mənə müraciət edənlər haqqında bildiklərimi peşə sirri kimi qo-
ruyacağam!**

**İnsanlara gərəkli olduğumu dərk edərək daim ixtisasımı, prak-
tik hazırlığımı artıracaq, peşə fəaliyyətimi genişləndirəcək, şərəfli
və məsuliyyətli psixoloq adına xələl gətirəcək heç bir hərəkətə yol
verməyəcəyəm!**

**Andıma daim sadıq qalacağıma, heç vaxt, heç bir şəraitdə onu
pozmayacağıma söz verirəm!**

Praktik psixoloqun əxlaq kodeksi bir sıra mənbələr əsasında işlənib hazırlanmışdır. Bu mənbələr sırasına fəlsəfə, din, mədəniyyət, adət-ənənlər, ideologiya və siyasət kimi insan fəaliyyəti sahəsinə daxil olan atributlar, ictimai şüur formaları daxildir. Əxlaqın bu sahələri bu və ya digər peşə kodeksinin yaranması və mövcudluğunun baza prinsiplərini müəyyənləşdirir. Məsələn, fəlsəfənin çox qə-

dim sahələrindən biri "etika" adlanır. Bu bilik sahəsi əxlaqın elmi cəhətdən əsaslandırılmış təhlilini verir, bəşər mədəniyyəti və sivilizasiyanın inkişafı gedişində ictimai şüurun bu formasının meydana gəlməsi prosesini işıqlandırır. Qədim əsrlərdən bəri dini görüşlər özündə müəyyən mənəvi prinsipləri əks etdirməklə, dindarlar üçün əxlaq qanunu qüvvəsində olmuşdur. Mədəniyyət özündə cəmiyyətdə, ölkədə, təhsil sistemində, insanların şəxsi və işgüzar əlaqələrində ifadə olunan insan münasibətləri normalarını birləşdirir. Hər bir xalqın əxlaq normalarında bəşəri dəyərlərlə yanaşı, spesifik milli kalorit də mövcuddur. Bu, hər bir xalqın tarixi keçmişi, qan yaddaşı, milli adət və ənənələri əsasında yaranır. Milli ideologiya və siyasət də öz növbəsində xalqın bütövlüyünü, vahidliyini təmin edilməsinə xidmət etməklə birgə, həm də əxlaqi təsəvvür və normaların əsas mənbələrindən biridir. Onların təsiri altında xalqın milli mentaliteti, əxlaqi, milli və milli mənlilik şüuru formalaşır. İdeologiya və siyasət eyni zamanda dövlətin, xalqın, millətin, sosial zümrələrin, siyasi partiyaların və əhalinin digər sosial qruplarının əxlaqi şüurunun təşəkkülündə əsas baza və mənbə funksiyasını yerinə yetirir. Ayrı-ayrı peşə adamlarının peşə əxlaqının əsasını təşkil edən əxlaq kodeksinin konkret məzmunu həm qeyd olunan amillərlə, həm də haqqında söhbət gedən peşənin spesifik xüsusiyyətlərindən asılıdır. Müasir dövrdə təhsil sistemində psixoloji xidmətin artıq çoxdan fəaliyyət göstərdiyi ABŞ, Almaniya, İspaniya, Kanada, Yaponiya və s. kimi inkişaf etmiş ölkələrdə praktik psixoloqların spesifik əxlaq kodeksləri mövcuddur.

Peşəkar praktik psixoloqun əxlaq kodeksinə daxil olan əxlaq normalarını onun fəaliyyət sahələrinə görə bir neçə qrupa ayırmaq olar. Bu mövqelər uşaqların maraqları ilə bağlı məsələlərin müzakirəsi, onların maraq və mənafeələrinin pozulması, müəyyən metodikalar əsasında uşaqlarla diaqnostik, psixoprofilaktik, inkişafetdirici və korreksiya işlərinin təşkili və keçirilməsində, valideynlərlə, müəllimlərlə iş və s. kimi sahələrində konkret olaraq özünü göstərir.

Təhsildə psixoloqun funksiyası təhsilin özünün və onun bütün subyektlərinin funksiyasıdır. Bu subyektlər sırasına uşaqlar və uşaq kollektivləri, pedaqoq və tərbiyəçilər, valideynlər, təhsil müəssisəsinin rəhbərləri daxildir.

Təhsil sistemində fəaliyyət göstərən praktik psixoloq pedaqoji kollektivin üzvü olmaqla yanaşı, uşaqların təlim-tərbiyəsində mərkəzi simalardan biridir. O, xoşməramlı missiyanı yerinə yetirir, uşaq, yeniyetmə və gənclərin şəxsiyyət kimi inkişafı və formalaşması vəzifələrinin yerinə yetirilməsində peşəkar xidmət göstərir. Artıq psixoloqluq bir peşə fəaliyyəti sahəsinə çevrilmişdir. Məktəb və digər təlim-tərbiyə müəssisələrində müəllim-tərbiyəçilərlə çiyin-çiyinə çalışan psixoloq öz peşə borcunu, qanunla müəyyən edilmiş tələblər çərçivəsində peşəkar fəaliyyətində yerinə yetirir. Onun fəaliyyəti hüquqi-normativ əsaslarla rəqləmləndirilmiş məzmun daşıyır. Bir çox peşələrdə olduğu kimi, praktik psixoloqun da artıq spesifik peşə etikası və buna əsaslanan əxlaqi prinsiplər məcmusu -

əxlaq kodeksi yaranmışdır. Psixoloq peşəsində çalışan mütəxəssisin özünəməxsus etikası, müəyyən əxlaqi-etik tələblər sistemi və xüsusiyyətləri vardır. Bunların sırasında peşə borcuna sədaqət, peşə sirrini qorumaq, sirri yaymamaq, ziyan vurmamaq, təzyiq etməmək uşaqların mənafeyini qorumaq, ədalət və qərəzsizlik, vicdan və səmimiyyət, yüksək humanizm və s. adlarını qeyd etmək olar.

Psixoloji xidmət işində və onun strukturuna daxil olan praktik psixoloqun

fəaliyyətinin idarə olunmasında əxlaq kodeksinin tənzimləyici rolu çox mühümdür. Bu və ya digər sosial situasiyalarla qarşılaşarkən, praktik psixoloq hüquq normalar təsəvvürü yaradan tənzimləyici qaydalara əməl etməlidir. Bəzən praktik psixoloqlar tez-tez qarşılaşdığı vəziyyətlərdə öz şəxsi hissləri və intuisiyanı əsasında qərar qəbul edirlər. Belə hallar isə hüquq təcrübəsində yolverilməzdir. Müsbət mənada isə hisslər və şəxsi intuisiya praktik psixoloqa vaxtında və dəqiq qərarlar qəbul etməkdə və ya potensial olaraq yanlış qərarın kor-koranə qəbul edilməsini ləngitməkdə, onu təxirə salmaqda kömək edir.

Təhsil sistemində psixoloqun peşə fəaliyyəti uşaqlar qarşısında xüsusi məsuliyyətlə səciyyələnir. Uşağın şəxsi maraqları təlim-tərbiyə müəssisəsinin, başqa adamların, yaşlıların və başqa uşaqların maraqları ilə ziddiyyət təşkil etdikdə, psixoloq öz vəzifəsini maksimum ədalətlə və qərəsiz yerinə yetirməlidir. Psixoloqun işi peşə sərbəstliyi və muxtariyyət prinsipi əsasında qurulur. Onun peşəkar psixoloji xarakterli qərarları qətidir və təlim-tərbiyə müəssisəsinin, yuxarı idarəetmə orqanlarının rəhbərləri tərəfindən dəyişdirilə bilməz. Psixoloqun qərarlarını yalnız yüksək ixtisaslı psixoloqlardan və səlahiyyətli hakimiyyət nümayəndələrindən təşkil olunmuş xüsusi komissiya dəyişdirmək hüququna malikdir. Uşaqlarla iş zamanı psixoloq vicdan və səmimiyyət prinsipini rəhbər tutur. Uşaqlara kömək etmək üçün psixoloq öz hüquqları daxilində səlahiyyətlərə malik olmalıdır və öz növbəsində psixoloq kimi ona verilmiş hüquqlardan düzgün istifadə etməkdə şəxsi məsuliyyət daşıyır. Təhsil sistemində psixoloqun işi hər bir uşağın azad, şəxsi və intellektual inkişafı kimi müstəsna əhəmiyyətli humanist məqsədlərə xidmət edir. Psixoloq öz işini uşağın ləyaqətinə hörmət və toxunulmazlıq əsasında qurur, onun "Beynəlxalq İnsan Hüquqları haqqında" Bəyənnamə, "Uşaq hüquqları haqqında" Konvensiya ilə müəyyən edilmiş əsas insan hüquqlarına hörmət edir və onları fəal şəkildə müdafiə edir. Psixoloq cəmiyyət, bütün adamlar qarşısında uşağın mənafeyinin əsas müdafiəçilərindən biri kimi çıxış edir. Psixoloq psixodiagnostics və psixokorreksiya metodlarının seçilməsində, həmçinin öz rəy və tövsiyələrində diqqətli, ehtiyatlı olmalıdır. Psixoloq uşağın inkişafını, onun azadlığını fiziki və psixoloji toxunulmazlığını hər hansı formada məhdudlaşdıran tədbirlərdə iştirak etməməlidir. Uşağa birbaşa və ya dolayı zərər yetirən hər hansı işlərdə iştirak etmək praktik psixoloq tərəfindən peşə etikasının daha kobud şəkildə pozulması hesab edilir. Bu cür pozuntuya yol verdiyinə görə xəbərdarlıq alan şəxslər birdəfəlik olaraq uşaqlarla işləmək hüququnu itirir.

miş hesab edilir. Ağırlaşdırıcı hallarda onun peşə-ixtisas təhsilinə aid sənədi məhkəmənin qərarı ilə ləğv edilir. Psixoloq tabe olduğu rəhbərliyə və özünün daxil olduğu peşə birliyinə uşaq hüquqlarının digər şəxslər tərəfindən pozulması və uşaqla qeyri-humanist rəftar halları haqqında məlumat verməyə borcludur. O, uşaqların hüquqlarının pozulmasına gətirib çıxaran istənilən siyasi, ideoloji, sosial, iqtisadi və s. kimi halların qarşısının alınmasına səy göstərməlidir. Psixoloq yalnız zəruri təhsil və peşə hazırlığının yüksəldilməsi ilə əlaqədar xidmət göstərə bilər.

Aprobasiyadan keçməmiş və ya tam şəkildə bütün elmi standartlara cavab verməyən psixodiagnostik və ya psixoterapevtik (korreksiyaedici) metodikaların məcburi tətbiqi zamanı psixoloq maraqlı şəxsləri xəbərdar etməli və öz rəy və tövsiyələrində xüsusilə ehtiyatlı olmalıdır.

Psixoloqun səriştəsi və səlahiyyəti olmayan şəxslərə istifadə üçün psixodiagnostik, psixoterapevtik və ya korreksiyaedici metodikaları vermək hüququ yoxdur. Psixoloq peşə hazırlığı olmayan şəxslər tərəfindən psixodiagnostika və psixoloji təsir metodlarının istifadə edilməsinin qarşısını almalı, bilmədən belə adamların xidmətindən istifadə edən şəxslərə xəbərdarlıq etməlidir. Yeniyetmə və böyük məktəbyaşlı uşaqlarla psixoloqun fərdi məsləhətləri müəllimlər, valideynlər və ya onları əvəz edən şəxslərin iştirakı ilə keçirilməlidir.

Psixoloq yeniyetmə və məktəbyaşlı uşaqların şəxsi istəyi və valideynlərin (qəyyumun) iştirakı ilə qanunla müəyyən edilmiş xüsusi hallar (tibbi-psixoloji və ya məhkəmə psixoloji ekspertizanın keçirilməsi) istisna olunmaqla, müayinə edilməsinə maneçilik törətməməlidir.

Yeniyetmə və gənclik yaşında olan uşaqların fərdi psixoloji müayinəsinin nəticələri haqqında məlumatı psixoloq yalnız uşağın özünün razılığı ilə 3-cü şəxsə verə bilər. Müəllimlərə, valideynlərə, onları əvəz edən şəxslərə təlim-tərbiyə müəssisəsinin rəhbərliyi psixoloji müayinənin nəticələri haqqında yalnız o halda məlumat verə bilər ki, onlardan uşaqların zərərinə istifadə olunmasın.

Kütləvi informasiya vasitələri müayinənin nəticələri haqqında məlumatları almaq və yaymaq üçün istifadə edərkən, psixoloqlar kütləvi informasiya vasitələrini onun mümkün mənfi nəticələri haqqında xəbərdar etməli, səlahiyyəti olmayan şəxslərdən psixoloji yardım almağın lazımsızlığını bildirməli və zəruri peşəkar psixoloji köməyi kimdən və haradan olmağın mümkünlüyü barədə məlumat verməlidir.

Psixoloq onun rolu və vəzifələrinə aid olmayan, uşaqlara zərər yetirə biləcək fəaliyyət və işlərdən uzaq olmalı, bunlardan özünəcəlbətmə vasitəsi kimi istifadə etməməlidir. Psixoloq müştərilərə yerinə yetirə bilməyəcəyi işlər barədə vədlər verməməlidir. Əgər uşağın müayinəsi və ya psixoloji müdaxilə başqa adamın, təhsil orqanının nümayəndəsi, həkim, hakim və s. tələbi ilə aparılırsa, psixoloq uşağın valideynlərinə və ya onları əvəz edən şəxslərə bu barədə xəbər ver-

məyə borcludur. Psixoloq müayinə etdiyi uşaqlar haqqında məlumatların gizli saxlanması üçün şəxsi məsuliyyət daşıyır.

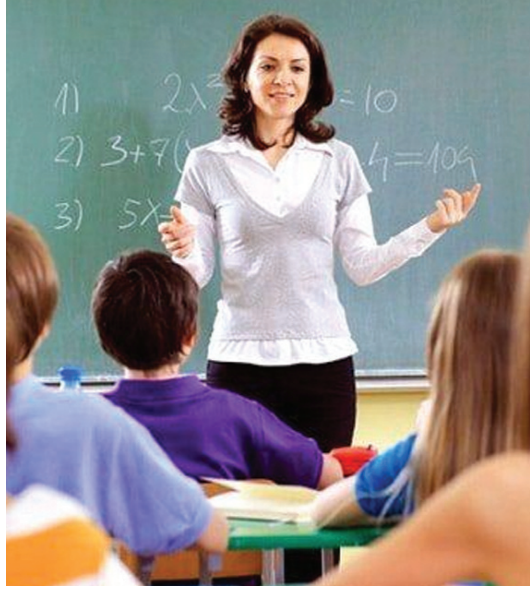
Təlim-tərbiyə müəssisəsinə işə qəbul olunan psixoloq öz peşə səlahiyyətləri çərçivəsində iş aparacağını, sərbəst fəaliyyət göstərəcəyini vəd etməli, müəssisənin müdiriyyətini və maraqlanan digər şəxsləri peşə əxlaqı kodeksi ilə tanış etməlidir. Psixoloq peşəkar fəaliyyətdə onunla əlaqədar olan şəxslərə diqqətlə yanaşmalı, peşə etikasını gözləməyin, sirri saxlamağın zəruriliyini əsaslandırmalıdır. Bunun üçün psixoloq xəbərdarlıq etməlidir ki, onun işinə peşəkar müdaxilə müvafiq səlahiyyətlərə malik yuxarı psixoloji xidmət orqanı tərəfindən edilə bilər. Psixoloq kənar şəxslərin qeyri-etik tələblərinin mümkünsüzlüyünü onlara bildirməlidir.

Praktik psixoloqun imici və işgüzar nüfuzu onun şəxsi keyfiyyətlərindən, peşəkarlıq səviyyəsindən, prinsipial mövqeyindən asılıdır. Psixoloq yüksək intizamı, ədalətli və obyektiv mövqeyi ilə fərqlənməli, qərəzçilik və saxtakarlıqdan uzaq olmalı, peşə borcuna, psixoloq andına sədaqəti, peşə əxlaqı prinsiplərinə hörmətlə yanaşması ilə hamının rəğbətini qazanmağı bacarmalıdır.

Müştərinin psixoloqa olan inam və etibarının əsası ondan ibarətdir ki, psixoloqun pasiyent haqqında bildikləri hər şeydən əvvəl müştəriyə ziyan vurmaq yox,

yardım göstərmək üçün istifadə olunacaq. Bu etibarın və inamın təminatı isə peşəkar psixoloqun davranış qaydalarını və prinsiplərini müəyyən edən etik kodeksdir. Etik kodeks həm də psixoloji biliklərdən nəzarətsiz və qeyri-peşəkar səviyyədə istifadə nəticəsində arzuolunmaz halların baş verməməsinə zəmanət yaradır. Etik kodeks bu mənada psixoloqları və psixoloji bilikləri diskreditasiyadan qoruyur. Psixoloqun peşə fəaliyyətinin etik kodeksinin əsasını psixoloqun fəaliyyətinin etik prinsipləri, prioritet dəyərlər təşkil edir.

4.1.1. Məktəb psixoloqunun etik öhdəlikləri və prinsipləri

"Psixoloji yardım haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda psixoloqun vəzifələri və etik öhdəlikləri aşağıdakı kimi təsbit olunmuşdur:

- psixoloji yardım alan təhsilalanların hüquqlarına, şərəf və ləyaqətinə hörmətlə yanaşmaq;
- bütün mübahisəli və münaqişəli hallarda təhsilalanın mənafeyindən çıxış etmək;
- psixoloqun peşə etikasına riayət etmək;
- psixoloji yardım alan təhsilalan haqqında məlumatın qanunla müəyyən edilmiş konfidensiallığını təmin etmək;
- psixoloji müayinənin nəticələrinə uyğun olaraq, sosial xidmət və tibb müəssisələri, o cümlədən ixtisaslaşmış psixiatriya müəssisələri ilə əməkdaşlıq etmək;
- psixoloji yardım alan şəxsə onun hüquqları, vəzifələri, göstərilən yardımın növləri, formaları, şərtləri, qaydaları və ehtimal edilən nəticələri haqqında məlumat vermək;
- psixoloji yardım göstərməkdən imtina etdikdə, bunun səbəbləri barədə psixoloji yardım alan şəxsə və ya onun qanuni nümayəndəsinə məlumat vermək;
- yardım göstərilən şəxslərin hüquqlarına, şərəf və ləyaqətinə hörmətlə yanaşmaq;

- psixoloji yardım standartlarına və qaydalarına, psixoloqun peşə etikasına riayət etmək, məsuliyyətli və dürüst olmaq;
- psixoloji müayinənin nəticələrinə uyğun olaraq, digər yüksək ixtisaslı mü-təxəssislərlə psixoloji konsilium təşkil etmək.

Psixoloqun etik kodeksinin məzmununa əsas etik dəyərlərin, prinsip və qaydaların əsas xarakteristikaları daxildir. Psixoloqlar praktik fəaliyyətlərində və təhsildə psixoloji xidmətə rəhbərlik işində, təhsil sisteminin bütün subyektləri - təhsilənlərlə, pedaqoqlarla, valideynlərlə, təhsil müəssisəsinin inzibati heyəti və yaxın mütəxəssislərlə qarşılıqlı münasibətlərində öz peşə öhdəlikləri çərçivəsində peşə kodeksi əsasında fəaliyyət göstərirlər. Qeyd olunan etik normalar təhsil sisteminə çalışan psixoloqların başlıca hüquq və vəzifələrinin normativ bazasını təşkil edir. Bu normalar konkret subyektlə psixoloji xidmət işinin planlaşdırılması və qurulmasında, habelə psixoloqun peşəkar fəaliyyəti zamanı meydana çıxan konfliktli və problemli situasiyalarda davranış modelinin müəyyənəşdirilməsində bələdçi rolunu oynayır.

Psixoloji xidmət və digər fəaliyyət sahələrinə aid edilən belə kodekslər beynəlxalq aləmdə peşəkar mütəxəssislər tərəfindən mütəxəssislərin peşə yararlığı və identikliyinə vacib elementi kimi dəyərləndirilir və yalnız müvafiq beynəlxalq peşə assosiasiyaları tərəfindən məqbul qiymətləndirildikdə, istifadə üçün hüquqi status qazanır.

Təhsil sisteminə psixoloqun fəaliyyətini normaya salan etik kodeks bir sıra sənədlərə istinad edir. Beynəlxalq səviyyədə bu, uşaq hüquqlarının təminatını reqlamentləşdirən BMT-nin "Uşaq Hüquqları haqqında" Konvensiyasıdır (1989).

Həmin Konvensiyada təsbit edilmiş uşaqların şəxsiyyət kimi qəbul edilməsi kimi anlayış və müddəalar, onların hüquqlarına hörmət, onların dəstəklənməsi və müdafiəsinin təmin edilməsi, psixi sağlamlığının qorunması və s. kimi öhdəliklər xüsusilə vacib əhəmiyyət kəsb edir.

Respublikamızda Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, "Təhsil haqqında" (2009) "Ümumtəhsil haqqında (2020) Azərbaycan Respublikasının qanunları ölkə səviyyəsində uşaqların hüquqlarının qorunmasına təminat verir.

Praktik psixoloqun etik kodeksinin təhlili onun başlıca müddəə və prinsiplərinin psixoloq peşəsinin spesifik xüsusiyyətlərinə tam uyğun olduğunu deməyə əsas verir. Burada insana münasibətdə tarixən formalaşmış, ayrı-ayrı fərdlərin, bütövlükdə cəmiyyətin rifahına yönəlmiş bəşəri terminal dəyərlər - insan ləyaqətinə hörmət, humanizm, doğruluq və ədalətlik, insan hüquqlarına hörmət və s. əsas yer tutur.

Praktik psixoloqun etik kodeksi ümuminsani və bəşəri baza dəyərləri əsasında qurulmaqla, onun fəaliyyəti üçün zəruri olan prinsip və qaydaları reqlamentləşdirir, təhsildə psixoloji xidmət işinin spesifik xüsusiyyətlərini əks etdirir.

Psixoloqun etik kodeksində xüsusilə əhəmiyyət kəsb edən prinsiplər sırasında:

- mütəxəssis-psixoloqun təhsilləndirici prosesdə təhsilalanlarla və digər subyektlərdə iş prosesində fəaliyyətin nəticələrinə görə məsuliyyət;
- tərəfdaşlarla qarşılıqlı təsir və münasibətlərin qurulmasında qərəzsizlik;
- iş prosesində hər bir partnyorla münasibətdə konfidensiallıq, onların avtonomluğuna yönəlişlik, özünütəyinatmə və s. kimi sərhədlərin gözlənilməsi xüsusi mahiyyət və əhəmiyyət kəsb edir.

Psixoloq peşəsi üçün ən vacib peşəkar xüsusiyyətlərdən biri də səriştəlilikdir. Bu xüsusiyyət mütəxəssislərin real imkanlarını əks etdirməklə, pasientə münasibətdə adekvat psixoloji müayinə vasitələri və metodlarının düzgün seçilməsini, nəticələrin obyektiv təhlilini, digər mütəxəssislərlə komanda şəklində işləmək qabiliyyətini və nəhayət, peşəkar özünütəkmilləşdirməyə tələbat və hazırlığı nəzərdə tutur. Etik prinsiplər və onlardan irəli gələn normalar təhsil sistemində işləyən psixoloqun şəxsiyyət xarakteristikasında dialoqa hazırlıq və çeviklik, birbaşa və açıq olma, maraq naminə konfliktlərdən qaçma və s. kimi vacib keyfiyyətlərin olmasını tələb edir.

Praktik psixoloq qəti olaraq nəzərə almalıdır ki, heç də bütün peşəkar situasiyalar formal xarakterli deyil, odur ki, qeyri-tipik situasiyalarda peşəkar və səriştəli psixoloq rəşional çıxış yolu tapmağı bacarmalıdır.

Praktik iş zamanı psixoloqun diqqəti qarşılıqlı təsirin aşağıdakı şəxsi xüsusiyyətlərinə və peşə vəzifələrinə yönəldilməlidir:

D İ Q Q Ə T !

- müştəri üzərində üstünlükdən imtinaya, (xüsusilə onun mənəvi-şəxsi səviyyəsi psixoloqdan yüksək olduğu hallarda);
- mənəvi və psixi simanın balanslaşdırılmasının prioriteti (psixoloji tarazlıq);
- diletantlığa və profanasıyaya (yolverilməzlik);
- aparıcı rolun insan təbiətinə verilməsi və ona əməl edilməsinə;
- praktik iş prosesində şəxsi fərdilikdən və şəxsi əqidələrdən imtinaya;
- təcrübənin və praktikanın üstünlüyünə;
- yüksək fəlsəfi-dialektik səviyyəyə.

Psixoloqun fəaliyyətinin etik prinsipləri

- Sosial məsuliyyət prinsipi;
- Kompetentlik (səriştəlilik) prinsipi;
- Konfidensiallıq (məxfilik) prinsipi;
- Etik və hüquqi səlahiyyət prinsipi;

- Psixoloji biliklərin ixtisaslı təbliği prinsipi;
- Müştərinin rifahı prinsipi;
- Peşə kooperasiyası prinsipi;
- Müayinənin məqsədi və nəticələri barədə müştərini məlumatlandırma prinsipi;
- Psixoloqun peşəkar fəaliyyətinin pozitiv-əxlaqi səmərəliliyi prinsipi;

İndi isə adları qeyd olunan etik prinsiplərin hər birinin mahiyyətinə aydınlıq gətirək:

1. **Sosial məsuliyyət prinsipinin** mahiyyəti ondan ibarətdir ki, psixoloq peşəkar fəaliyyətində cəmiyyətin rifahı və insanların sarsıntılarını azaltmaq naminə çalışmalı, onun peşəkar fəaliyyətinin nəticələrindən insanlara və insan qruplarına ziyan dəyməməlidir.
2. **Səriştəlilik prinsipi** tələb edir ki, psixoloq yalnız diaqnostik və ya inkişafetdirici korreksiya metodlarından özünün səriştəlilik səviyyəsinə uyğun olanlarını seçməlidir. Bunun üçün o, daim öz səriştəlilik sərhədlərini genişləndirməli, yeni metod və metodikaları öyrənməli, psixologiyanın son nailiyyətləri əsasında ixtisas səviyyəsini yüksəltməlidir.

3. **Konfidensiallıq (məxfilik) prinsipi** onu nəzərdə tutur ki, psixoloqun müştəridən əldə etdiyi informasiya yayılmamalıdır.

Zəruri hallarda bu məlumatlar müştərinin əleyhinə istifadə olunmamaq şərti ilə təqdim edilə bilər. Bəzi hallarda (psixoloqun peşəkarlığının attestasiyası zamanı) məsələn, məlumat mütəxəssislər tərəfindən soruşularsa, həmin məlumat müştərinin şəxsiyyəti gizli saxlanılmaqla şərti adlarla təqdim edilə bilər.

Elmi nəşrlərdə və məruzələrdə müştəriyə aid psixoloji informasiyalar ümumiləşmiş və ya kodlaşmış halda təqdim edilə bilər.

4. **Etik və hüquqi səlahiyyət prinsipinə** görə, psixoloqun peşəkar fəaliyyəti və davranışı qanunvericiliyə və psixoloqun etik kodeksinə uyğun olmalıdır. Həmin kodeksin normaları psixoloqları müştərilərlə, pedaqoqlarla, ictimaiyyətlə peşəkar münasibətindən asılı olaraq yayıla bilər, lakin bu halda psixoloqun şəxsi həyatına müdaxilə edilə bilməz.
5. **Psixoloji biliklərin ixtisaslı təbliği prinsipinin** mahiyyəti ondan ibarətdir ki, psixoloqlar nəticələri ilkin tanışlıq zamanı təhrif edilmiş kimi görünən diaqnostik metodikalar haqqında informasiyalardan uzaq olmalıdırlar. Psixoloq mühazirə və söhbətlərində öz imkanlarını obyektiv qiymətləndirməli, psixoloqlardan və psixologiyadan sübuta yetirilməmiş mülahizələr söyləməməlidir.
6. **Müştərinin rifahı prinsipi** psixoloqun etik kodeksinin əsas prinsipidir. O, müştərilərin hüquqlarına və "Ziyan vurma!" prinsipinə istinad edir. Özünün

fiziki və emosional vəziyyətindən asılı olmayaraq, psixoloq müştəriyə qarşı xeyirxah, taktiki, diqqətli və nəzakətli olmalıdır.

- 7. Peşə kooperasiyası prinsipi** tələb edir ki, psixoloq öz həmkarlarına, digər mütəxəssislərə, özünün nəzəri və metodik hazırlıq səviyyəsinin üstün olmasından asılı olmayaraq, hörmətlə yanaşmalıdır, onların iş metodlarına və üslubuna qarşı tənqid və etirazlar yalnız mütəxəssis psixoloq qrupunda ifadə edilə bilər.

- 8. Müştərinin müayinənin məqsədi və nəticələri haqqında məlumatlandırılması prinsipi** onu nəzərdə tutur ki, psixoloq irəlicədən müştərini növbəti psixoloji müayinənin məqsədi haqqında məlumatlandırmalıdır.

Psixoloji iş 16 yaşdan aşağı uşaqlarla aparıldığı hallarda, psixoloq onların valideynlərindən və ya onları əvəz edən şəxslərdən razılıq almalıdır. Müştərinin istənilən anda, istənilən mərhələdə psixoloji işdən imtina etmək hüququ olduğu haqqında məlumatı olmalıdır. Beləliklə, qeyd edə bilərik ki, psixoloji yardım yalnız müştərinin könüllü razılığı əsasında göstərilə bilər. Psixoloji işin nəticələri haqqında protokol tərtib edərkən psixoloq müştərinin qüsurlarına deyil, qabiliyyət və imkanlarına istinad etməlidir.

- 9. Psixoloqun peşəkar fəaliyyətinin pozitiv əxlaqi səmərəliliyi prinsipinə** görə, psixoloq özünün mətbuat və kütləvi informasiya vasitələrində, sosial mediada çıxışının doğura biləcəyi nəticələri irəlicədən görməyi bacarmalıdır. O, öz peşəkar fəaliyyətində arzuolunmaz nəticələri azaltmağa çalışmalı, qeyri-peşəkarlar tərəfindən psixoloji biliklərdən və metodikalardan qeyri-adekvat istifadənin qarşısının alınmasına səy göstərməlidir.

Peşəkarlığın etik kodeksi peşəkar birlik üzvlərinin davranışını tənzimləyən və idarə edən, onları möhkəmləndirən qayda və prinsiplərin məcmusunu əks etdirən sənəddir. Peşəkar etika-etika elminin bölməsi olub, predmeti ictimai şüur və ümum-

bəşəri fenomen kimi əxlaqın, ona daxil olan tələb, davranış qaydaları və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin tənzimlənməsi normalarından ibarətdir. Psixoloji praktika mütəxəssis tərəfindən peşə əxlaqı, məənəviyyat, onların mahiyyəti və humanist xarakteri, formalaşması və dəstəklənməsinə aid xüsusi etik biliklər tələb edir.

Müasir pedaqoji psixologiya və psixoloji praktika özünün yeni inkişaf mərhələsinə daxil olmuşdur. Təhsil sistemində genişlənən və dərinləşən islahatlar, sosial-mədəni fenomen kimi, təhsilin məzmununa, yeni təhsil konsepsiyasına keçid və onun reallaşdırılması yeni paradigmlar, standartlar və oriyentirlər üzərində qurulmaqda və reallaşmaqdadır.

Təhsil sistemində çalışan psixoloq üçün etik normaların əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar həm də ali məktəbdə psixoloji xidmət ixtisası üzrə mütəxəssis kimi hazırlanan şəxslərin seçilməsinə və hazırlanmasına verilən tələblərlə səsleşir.

4.2. Məlumatlı razılıq əsasında təhsilalanlarla psixoloji xidmət işinin təşkili

Müasir dövrdə praktik psixoloji istiqamət təhsildə psixoloji xidmətin tətbiqi sahəsi və onun ayrılmaz komponentidir.

Təhsildə bu xidmət sahəsi öz qarşısına təhsilləndirici prosesin bütün iştirakçıları və subyektləri (şagirdlər, müəllimlər, uşaqlar və tərbiyəçilər, təhsil müəssisəsinin inzibati heyəti, valideynlər və s.) üçün əlverişli mühitin yaradılması məqsədini qoyur. Həmin məqsədlər isə ilk növbədə məktəb psixoloqlarının iş yeri olan təhsil müəssisələrində reallaşdırılır.

"Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda (2009), "Psixoloji yardım haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda (2018), "Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi"ndə (2006), "Uşaq hüquqları haqqında" Beynəlxalq Konvensiyada (1989) və s. beynəlxalq və milli qanunvericilik sənədlərində uşaqlıq yaş dövrü, onun sərhədləri müəyyənləşdirilmişdir.

"Uşaq hüquqları haqqında" Beynəlxalq Konvensiyada 18 yaşı tamam olmamış şəxsin uşaq hesab edildiyi (maddə 1.) konkret şəkildə qeyd olunmuş, digər hüquqi-normativ sənədlərdə isə 18 yaşı tamam olmamış şəxslərin müstəqil fəaliyyət subyekti olmadığı, yaşla bağlı onlara müəyyən məhdudiyyətlərin qoyulduğu təsbit edilmişdir. (məsələn, siyasi hüquqlar, hərbi xidmətə cəlb edilmə, ailə qurmaq, ölkə sərhədlərini tərk etmək, sürücülük vəsiqəsi almaq və s.).

"Təhsil müəssisələrində psixoloji xidmətin təşkili Qaydaları"na əsasən, təhsil sistemində psixoloji xidmətin yuxarıda qeyd olunan məqsədlərindən irəli gələn konkret vəzifələr aşağıdakılardır:

- təhsilalanların akademik nailiyyətlərinin artırılması;
- təhsilalanların müsbət davranış modelinin formalaşdırılması;

- təhsil müəssisələrində təhlükəsiz və sağlam mühitin yaradılması;
- təhsilalanların mənəvi-psixoloji sağlamlığının dəstəklənməsi;
- ailə-təhsil müəssisəsi münasibətlərinin tənzimlənməsi.

"Təhsil müəssisələrində psixoloji xidmətin təşkili" Qaydalarında (2020) psixoloji yardım alan təhsilalanların hüquq və vəzifələri (maddə 7.) aydın və yığcam şəkildə öz əksini tapmışdır.

Burada təhsilalanların hüquqları aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

- peşəkar və ixtisaslı psixoloji yardım almaq;
- hüquqları, psixoloji problemin xarakteri, tətbiq edilən psixoloji yardım metodları haqqında məlumat almaq;
- öz hüquqlarının və qanuni maraqlarının qorunmasını tələb etmək;
- təhsil qanunvericiliyində və "Psixoloji yardım haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş digər hüquqlardan istifadə etmək.

"Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda, habelə, "Ümum-təhsil haqqında" qanunda da təhsilalanların, təhsilverənlərin, valideyn və digər qanuni nümayəndələrin hüquq və vəzifələri qeyd olunmuşdur. ("Təhsil haqqında" Qanun, maddə 32,33,34).

Fikrimizcə, öz humanist xarakterinə və daşdığı missiyaya görə, psixoloji yardım və xidmət fəaliyyəti də gələcəkdə təcili və təxirəsalınmaz tibbi xidmət, fəvqəladə və ekstremal vəziyyətlərdə xilasetmə və s. kimi xidmət sahələri kimi təcili və təxirəsalınmaz xidmət sahələrinə aid edilə bilər. Çünki, cəmiyyətin bir çox sosial həyat sahələrində olduğu kimi, təhsil müəssisələrində də uşaq, yeni-yetmə və gənclərə qarşı az da olsa, zorakılıqla müşahidə edilən davranışlara (aqrressiya, oğurluq və qarət, bullinq, psixi travmalar, qısnama, evdən qaçma, insan alverinin qurbanı və s.) təsadüf olunur və belə hallar bir çox hallarda auto-aqrressiyaya, depressiyaya, intihar hallarına gətirib çıxarır.

Ailədə və məktəbdə uşaqların həyatı vacib ehtiyaclarının yetərincə qarşılanmaması, mənəvi qəddarlıq, laqeydlilik və ya müxtəlif formalarda ləyaqətsiz və zorakı davranışlar son nəticədə müxtəlif nevroitik pozulmalara da gətirib çıxarır.

Görkəmli Ukrayna pedaqoqu V.A.Suxomlinski 1970-ci illərdə "Ürəyimi uşaqlara verirəm" adlı kitabında yazırdı: "Öz şəxsi təcrübəmə əsasən sizə deyə bilərəm ki, məktəb təlimində geridəqalan şagirdlərin 85 faizində əsas səbəb çox vaxt hiss olunmayan sağlamlıq vəziyyətinin pis olması, hər hansı halsızlıq və ya xəstəliklə bağlıdır ki, bunların da müalicəsi yalnız müəllimin, ata-ananın və həkimin birgə səyləri ilə aradan qaldırıla bilər".

Kitabın "Məktəb psixoloquna verilən tələblər" adlanan 1.2.-ci fəslində qeyd olunduğu kimi, praktik psixoloqun peşə fəaliyyətinin prinsiplərindən biri "Təhsilləndirici proses subyektlərinin psixoloji xidmətin müxtəlif sahələri üzrə iştirakı zamanı könüllülüyn təmin edilməsidir."

Məktəb psixoloqu xidmətin ayrı-ayrı sahələri üzrə iş apararkən həm təhsilənlərin, həm müəllimlərin, həm də valideynlər və ya onları əvəz edən şəxslərin bu və ya digər prosedura əsaslanan xidmət üzrə (maarifləndirmə, konsultasiya, profilaktika, diaqnostika, korreksiya və s.) iştirakçılığına razılıq almalı, bu məqsədlə qeyd olunan hər hansı xidmət üzrə onların cəlb edilməsinin vacibliyini əsaslandırılmalı və onları inandırmağa nail olmalıdır. Məktəb psixoloqu təhsilləndirici prosesin adları qeyd olunan iştirakçılara qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydalar çərçivəsində problemin həllinə yönəldilmiş ixtisaslı müdaxilə və ya yardımın xarakteri, əhəmiyyəti və əgər həmin problem həll edilməzsə, doğura biləcəyi nəticələr haqqında məlumatlandırılmalıdır.

Məktəb mühiti şagirdlərdə həyatın geniş perspektivləri haqqında təsəvvürlər formalaşdırmaqla yanaşı, həm də onların təlimdə və digər fəaliyyət sahələrində irəliləyiş və davranışını istiqamətləndirir. Məktəbyaşlı uşaqların fərdi həyat yo-

lunu seçməində valideynlərlə yanaşı, məktəb rəhbərləri, müəllimlər, sinif rəhbərləri və məktəb psixoloqu əsas subyekt rolunda çıxış edir, onun kognitiv, emosional-iradi və şəxsiyyət keyfiyyətlərinin formalaşdırılmasını müşayət edir, zəruri dəstək göstərirlər.

Məktəb psixoloqunun təhsilənlərin inkişafını izləməsi və zəruri dəstəyi göstərməsi onun peşəkar əmək funksiyasının əsas istiqamətlərindən və fəaliyyət texnologiyalarından biridir.

Müşayiət-psixoloqun məktəbdə qarşılıqlı təsir şəraitində uşaqların uğurlu təlimi və psixi inkişafı üçün sosial-psixoloji şəraitin yaradılmasına yönəlmiş peşəkar fəaliyyət sistemidir. Uşağın psixoloji baxımdan müşayət edilməsi və dəstəklənməsi onda real şəkildə mövcud olan şəxsi nailiyyətlərə əsaslanmalıdır.

Müşayiətçi (dəstəkləyici) rolunda çıxış edən yaşlı seçim (intellektual, etik və estetik) situasiyaları yaradaraq, onu müstəqil seçim imkanlarını aktuallaşdırmağa, həkk yolu tapmağa, şəxsi həyatı üçün məsuliyyəti öz üzərinə götürmək mövqeyi formalaşdırmağa təhrik etməlidir.

Müşayiət təhsilləndirici prosesin bütün subyektlərinin məktəb təhsili illərində hər bir uşağın inkişafına yönəlmiş, üç əsas qarşılıqlı əlaqədə olan komponentlə şərtlənən bütöv bir fəaliyyət sistemidir. Buraya:

- sistematik olaraq uşağın pedaqoji-psixoloji statusunun, təlim prosesində onun psixi inkişafının dinamikasının izlənməsi;
- hər bir uşağın təlimdə müvəffəqiyyətinin, şəxsi inkişafının təmin edilməsi üçün əlverişli sosial-psixoloji şəraitin yaradılması;
- uşaqların təlimdə və inkişafda xüsusi təhsil ehtiyaclarının təmin edilməsi üçün xüsusi sosial-psixoloji dəstəyin və yardımın təşkili daxildir.

Təhsil mühitində uşaqların müşayət edilməsi (dəstəklənməsi) çərçivəsində psixoloqun fəaliyyətinə aşağıdakılar daxildir:

- məktəblilərin təlimi və inkişafının səmərəli meyarlarının müəyyənləşdirilməsi;
- müəllimlərlə birlikdə məktəb mühitinin təhlili əsasında uşaqların psixoloji imkanlarına və inkişaf səviyyələrinə uyğun təlim və inkişaf mühitinin yaradılması;
- şagirdlərin səmərəli təlimi və inkişafını şərtləndirən psixoloji meyarların müəyyənləşdirilməsi;
- ardıcıl həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlərin səmərəlilik göstəricilərinin və nəticələrinin təhlili.

Təhsilləndirici prosesdə psixoloji müşayiətin (dəstəyin) qarşısında aşağıdakı konkret vəzifələr durur:

- ümumtəhsil müəssisələrində uşaqların sosial inkişaf şəraitinin təhlili, əsaslı problemlərin və onların səbəblərinin aşkara çıxarılması, həlli yollarının və vasitələrinin müəyyənəşdirilməsi, pedaqoji kollektivdə sosial-psixoloji iqlimin sağlamlaşdırılması üçün tövsiyələrin hazırlanması;
- məktəb təlimi şəraitində uşaqların pedaqoji-psixoloji statusunun, psixi inkişaf dinamikasının monitorinqinin keçirilməsi;
- dövlət təhsil proqramları standartlarının fənlər üzrə uşaqların şəxsi, təlim və inkişaf məqsədlərinə uyğunluğunun təhlilinin aparılması;
- sosial və psixoloji sağlamlıqda kənaraçıxma hallarının, asosial hadisələrin (bullinq, narkomaniya, sosial yetimlik, ailədə zorakılıq və s.) adaptasiyada, təlim və tərbiyədə çətinliklərin, davranış pozuntularının, inkişafda ləngimə və geridəqalma hallarının və s. aradan qaldırılması üçün tövsiyə, proqram və layihələrin hazırlanması;
- yeni sosial təcrübənin şüurlu və fəal şəkildə mənimsənilməsi üçün zəruri olan universal təlim əməliyyatlarının, özünüinkişaf, özünütərbiyə və özünütəkmilləşdirmə tələbatlarının formalaşdırılmasını təmin edən mədəni identiklik, sosial səriştəlilik, tolerantlıq, yeni bilik və bacarıqları müstəqil mənimsəmə bacarıqlarının formalaşması üçün psixoloji dəstəyin göstərilməsi;
- pedaqoji işçilər, valideynlərlə (qanuni nümayəndələrlə) uşaqların tərbiyəsi işində əlaqələndiricilik funksiyasının yerinə yetirilməsi, onlar arasında tolerantlıq, əməkdaşlıq, sosial məsuliyyət kimi əxlaqi keyfiyyətlərin formalaşmasında vasitəçilik funksiyasının yerinə yetirilməsi;
- psixologiya elminin nailiyyətlərinin təbliği və təhsil praktikasına tətbiqi;
- təhsil müəssisəsi ilə digər qurum və təşkilatlar (səhiyyə, hüquq sistemi sosial müdafiə və s.) arasında koordinasiyanın yaradılması və zəruri hallarda mütəxəssis kimi tədris ocağını təmsil etmək.

Ümumtəhsil məktəblərində təhsil alan 6-17 yaşlı uşaq, yeniyetmə və gənclər yetkinlik (həddi-buluq) yaşına çatmadıqlarına görə, onlarla aparılacaq konsultativ, psixoprofilaktik, diaqnostik və inkişafetdirici-korreksiya üzrə fəaliyyətlər və onların reallaşdırılması müddəti, vaxtı, istifadə ediləcək metodikalar və prosedurlar məktəb rəhbərləri, müəllimlər, sinif rəhbəri, valideynlər və ya onları əvəz edən şəxslərlə razılaşdırılmalıdır.

Konsultativ və psixoprofilaktik tədbirlər əsasən söhbət, disput, müzakirə şəklində sözə əsaslanan metodlar vasitəsilə həyata keçirildiyindən və maarifləndirici xarakter daşıdığından, burada hər hansı problemin və ya narazılığın

yanarması riski olduqca azdır. Lakin diaqnostik və inkişafetdirici-korreksiya işləri həm mürəkkəb, həm də nisbətən uzunmüddətli olduğuna, əldə edilmiş nəticələrin təhsilalanın şəxsiyyət sferasına təsiri baxımından risk yaratdığına görə, həmin istiqamət üzrə fəaliyyətin təşkilinin adları qeyd olunan təhsilləndirici proses subyektləri ilə razılaşdırılması zəruridir. Məsələn, intellekt və ya müvəffəqiyyət testləri vasitəsilə əldə edilmiş nəticələrin konfidensiallığı (məxfiliyi) gözlənilməzsə, aşağı nəticələr şagirdin sinif kollektivində və ya məktəbdə şəxsi nüfuzuna, imicinə ziyan vura bilər. Belə olduqda məktəbdə "pis" nəticə göstərmiş uşağa qarşı münasibətin dəyişməsi ailədə valideynlərin narahatlığı və narazılığı ilə qarşılaşmasına, uşağın isə məktəbdən uzaqlaşmasına gətirib çıxara bilər.

Psixoloji xidmət və ya yardım üçün məlumatlı razılığın alınması üçün psixoloq məktəblinin sərbəst seçim edə biləcəyinə əmin olmaq üçün aşağıdakı məsələləri aydınlaşdırmalıdır:

- təklif olunan psixoloji xidmətin xarakteri (profilaktik, diaqnostik, konsultativ və ya inkişafetdirici-korreksiya işləri);
- təklif olunan psixoloji xidmətin faydaları və riskləri haqqında məlumatlandırma;
- təklif olunan psixoloji xidmətin sonunda əldə edilmiş nəticələrin səmərəlilik göstəriciləri.

Fövqəladə və ya ekstremal şəraitlərdə təcili və təxirəsalınmaz psixoloji yardım zərurəti yarandıqda, uşaqlardan və onların valideynlərindən razılıq almaq tələb olunmur. Lakin təhsil müəssisəsinin rəhbərliyi və ya psixoloqu bu barədə uşağın ailəsinə məlumat verməlidir.

Məktəb psixoloqu şagirdlərlə psixoloji xidmət işini həyata keçirərkən, həm də bu xidmətin onların gələcək həyatda qarşılaşa biləcəkləri problemlərin həllində, müstəqil həyata qədəm qoyduqdan sonra öz problemlərinin həllində psixoloq-mütəxəssislərdən dəstək və yardım ala biləcəklərinin mümkünlüyünə və onun faydalarına inandırmaqdan ibarətdir.

Məlumatlı razılıq dedikdə, praktik psixoloqun məktəb mühitində təhsilənlər, valideynlər və ya onları əvəz edən şəxslərlə uşağın emosional rifahı, uğurlu təlimi, tərbiyəsi və inkişafı məqsədilə apardığı fəaliyyətlər kompleksi nəzərdə tutulur. Psixoloq uşaqla fəal qarşılıqlı təsir prosesində onun produktiv inkişafı üçün müşayətçi-bələdçi rolunda çıxış edərək, məktəb mühitində uğurlu təlim, tərbiyə və psixi inkişaf şəraitini təmin etməlidir.

Məktəbdə psixoloji praktikanın obyektini məktəb subyektlərinin qarşılıqlı təsiri şəraitində təlim və psixi inkişaf, predmetini isə uğurlu təlim və inkişaf üçün sosial-psixoloji şərtlər təşkil edir.

Məktəb psixoloqunun iş metodu və ideologiyasının əsasını müşayiət və bələdçilik təşkil edir. Başqa sözlə, uşağın müşayiət edilməsi məlumatlı razılığa əsaslanmaqla, onun real şəxsi potensialına istinad etməlidir.

Müşayiət prosesində yaşlı adekvat intellektual, etik və estetik situasiya seçimi əsasında uşağı qarşılaşdığı problemin həllinə təhrik edir, onun şəxsi həyatı və gələcəyi üçün öz üzərinə məsuliyyət öhdəliyi götürməyə yönəldir. Psixoloji müşayiətin məqsədi konkret olaraq, hər bir təhsilənlərin təlimdə maksimum uğurlu nəticələr əldə etmək üçün şəraitin yaradılmasıdır.

Məlumatlı razılıq uşağın inkişafı üçün bələdçiliyə xidmət edir və onun məzmunca üç əsas komponenti vardır:

- təlim prosesində uşağın psixi inkişaf dinamikasını və onun statusunu sisteməlik müşayiət etmək;
- hər bir uşağın şəxsi inkişafı, təlimdə uğurları üçün sosial-psixoloji şərait yaratmaq;
- təlim və inkişafda uşağın xüsusi ehtiyac və tələbatlarına uyğun sosial-psixoloji şəraitin yaradılmasını müşayiət etmək və onu dəstəkləmək;

Məlumatlı razılığa xidmət edən müşayətedici texnologiya psixoloqu uşağın ən yaxın əhatəsini təhlil etməyə, psixi inkişaf səviyyəsini diaqnostik metodlarla aşkara çıxarmağa, uşaqlarla, onların valideynləri və pedaqoqların aktiv qrup metodlarından istifadəyə istiqamətlənir.

Məktəb psixoloqu uşağın mənafeyi naminə məlumatlı razılıq şəraitində uşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

- təhsilləndirici prosesin psixoloji aspektdən müşayiət edilməsi;
- ümumtəhil məktəblərində uşağın sosial inkişaf situasiyasının psixoloji təhlili, əsas problemlərin və onları doğuran səbəblərin aşkar edilməsi, aradan qaldırılması üçün vasitə və yolların müəyyənləşdirilməsi;
- məktəb təlimi şəraitində uşağın pedaqoji-psixoloji statusunun monitorinqinin keçirilməsi;
- dövlət təhsil standartlarının tələbləri nəzərə alınmaqla, təhsilalanların əsas təhsilləndirici proqramlar üzrə mənimsəmə keyfiyyəti səviyyəsinin araşdırılması;
- uşaqların sosial və psixi sağlamlığının qorunmasına, asosial halların (narkomaniya, sosial yetimlik, bullinq, ailədə zorakılıq, suicidal cəhdlər və s.) profilaktikasına yönəlmiş psixoloji proqram, tövsiyə və layihələrin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- şagirdlərin təlim və tərbiyəsində meydana çıxan adaptasiya çətinliklərinin, davranış qüsurlarının, inkişafda ləngimə və kənaraçıxma hallarının korreksiyaedici proqramlar vasitəsilə aradan qaldırılması;
- şagirdlərdə universal təlim və xüsusi yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına yönəlmiş proqramların işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- özünüinkişaf, özünüaktuallaşdırma, yeni pozitiv sosial təcrübəni fəallıqla mənimsəmə, peşə seçimi ilə bağlı maarifləndirmə işlərinin təşkili və həyata keçirilməsi;
- təhsilalanların gələcək müstəqil həyatı üçün zəruri olan mədəni identiklik, sosial səriştəlilik, tolerantlıq, yeni bilik və bacarıqları müstəqil mənimsəmək qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi üçün layihə və proqramların işlənib hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- pedaqoji kollektiv və valideynlərlə (qanuni nümayəndələrlə) fəal əməkdaşlıq şəraitində təhsilalanları tərbiyəsi, həmçinin onlarda qarşılıqlı kömək, tolerantlıq, rəhmədillilik, məsuliyyətlik, özünəinam, başqa adamların hüquqlarına hörmət və s. kimi yaşam prinsipləri ilə yaşamağa alışdırmaq;
- təhsili idarəetmə orqanlarının təşəbbüsü ilə təhsil müəssisəsi mütəxəssislərini məktəbin təhsil proqram və layihələrinin, tədris -metodik vəsaitlərin kompleks pedaqoji-psixoloji ekspertizasının keçirilməsində iştirakını təmin etmək;
- ölkənin və xarici ölkələrin psixologiya sahəsində əldə edilmiş nailiyyətlərinin təhsil praktikasına tətbiqi və təbliği sahəsində iş aparmaq;
- səhiyyə, hüquq, mühafizə, ədliyyə və əhəlinin sosial müdafiəsi üzrə dövlət orqanlarının rəsmi dəvəti ilə tibbi-psixoloji və pedaqoji konsiliumlarda həddi-buluğa çatmamışların işləri üzrə komissiyaların işində iştirak etmək.

Təhsildə psixoloji xidmətin səmərəliliyi birbaşa olaraq, insan münasibətlərinin əsasını təşkil edən mənəvi və etik normaların baza prinsipləri ilə şərtlənir. Burada psixoloqun peşəkar fəaliyyətində mənəvi obyektlərin aşkar edilməsi vacib məsələlərdən biridir. Praktiki psixoloqun peşə fəaliyyətinin mənəvi oriyentirləri (bələdçiləri) dedikdə, ilk növbədə "təhsil müəssisələrində psixoloji xidmətin həyata keçirilməsi prosesində psixoloqun fəaliyyətini tənzimləyən qaydalar və psixoloqun peşə fəaliyyətinin etik normaları nəzərdə tutulur.

Təhsildə psixoloji xidmət mütəxəssisi kimi məktəb psixoloqunun fəaliyyətini müəyyənləşdirən, özündə mənəvi kriteriyaların (dəyərlərin) özünəməxsus etik normaların məcmusu kimi etik kodeks ən mühüm sənədlərdən biridir. Etik kodeks özündə şəxsi və peşəkar keyfiyyətləri ehtiva edən, praktiki psixoloji xidmətlə məşğul olan mütəxəssis-psixoloqun fəaliyyətini tənzimləyən yazılı prinsip və qaydaları əks etdirir.

Təhsil müəssisələrində psixoloji xidmət işinin əsas istiqamətləri yuxarıda adları qeyd olunan hüquqi-normativ sənədlərə müvafiq olaraq, aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

1. Psixoloji maarifləndirmə:

Bu fəaliyyət istiqaməti təhsil müəssisəsi rəhbərləri, pedaqoji işçilər, valideynlər və ya digər qanuni nümayəndələr arasında psixoloji biliklərin təbliğini, onların bu sahədə biliklərə ehtiyaclarının ödənilməsinə yönəldilmiş kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

2. Psixoloji diaqnostika (müayinə)

Bu fəaliyyət istiqaməti təhsilalanların təlim maraqlarının, öyrənmə və fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərinin, təlim-tərbiyə prosesi üçün zəruri olan potensial imkanlarının, təhsil və cəmiyyətdə baş verən hadisələrə münasibətlərinin, meyl və maraqlarının aşkara çıxarılması, onların təlim-tərbiyəsində və sosiallaşmasında yaranan çətinliklərin səbəblərinin müəyyənləşdirilməsi üzrə sistemli diaqnostik prosedurların və tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

3. Psixoloji profilaktika

Bu fəaliyyət istiqaməti təhsilalanların psix-emosional vəziyyətində, əqli inkişafında, təhsil mühitinə və kollektivə uyğunlaşmasında, əhatə olunduğu insanlarla münasibətlərində yaranan çətinliklərin aşkara çıxarılmasını, bu məqsədlə qabaqalayıcı tədbirlərin görülməsi və müvafiq tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasını əhatə edir.

4. Psixoloji konsultasiya (məsləhət)

Bu fəaliyyət istiqaməti təhsilalanların inkişafında, mənəvi tərbiyəsində psixoloji xidmətin rolu və əhəmiyyəti, onların şəxsiyyətinin formalaşdırılması, hissi-emosional tərbiyəsi, habelə uşaq psixologiyasının özünəməxsus xüsusiyyətləri barədə təhsilverənlərə təhsil müəssisəsinin rəhbərliyinə, digər pedaqoji işçilərə, həmçinin valideynlərə və ya qanuni nümayəndələrə zəruri məsləhətlərin verilməsini, qrup və fərdi qaydada konsultasiyalar vasitəsilə özünüdərk etmə, adekvat qiymətləndirmə, sosial adaptasiya, habelə böhranlı və münaqişəli vəziyyətlərdən çıxmağa kömək məqsədilə məsləhətvermə xidmətinin təşkilini nəzərdə tutur.

5. İnkişafetdirici-korreksiya işi

Bu fəaliyyət istiqaməti təhsilalanlara qarşılaşdıqları təlim və davranış çətinliklərinin, inkişaf qüsurlarının, idrak proseslərinin formalaşmasındakı ləngimələrin aradan qaldırılmasını, sosial bacarıqların aşılması, məntiqi və yaradıcı təfəkkürün inkişafı, risk qrupuna aid edilən və zərərli davranış hallarının aradan qaldırılması və s. məqsədilə həyata keçiriləcək inkişafetdirici -korreksiya işlərinin təşkili və həyata keçirilməsi ilə bağlı fəaliyyətləri əhatə edir.

Təhsil müəssisəsində fəaliyyət qabiliyyəti məhdud olan (inklüziv), sosial dezadaptasiyaya məruz qalan uşaqlara qarşı münasibətdə bütün şagird kollektivinin fəal ünsiyyət mühiti şəraitində, humanist prinsiplər əsasında dəstəkləyici yardım xidmətinin təşkili, onların sosial affilyasiya və empatiya tələbatlarının təmin etmək, özgüvənlik hissləri aşılamaq məqsədi daşıyır.

6. Yardımçı işlər

- Dəvətlə azyaşlılarla bağlı istintaq işlərində mütəxəssis kimi iştirak etmək;
- Mətbuatda və sosial mediada çıxışlar;
- İş otağının tərtibatı;
- Sənədlərin və hesabatların hazırlanması;
- Pedaqoji Şura iclaslarında, kurs və seminarlarda iştirak.

Məktəb psixoloqunun fəaliyyətinin səmərəliliyi və mütəxəssis kimi peşəkarlığı onun sənədlərlə işləmək qabiliyyəti ilə də şərtlənir.

Psixoloqun ayrı-ayrı sahələr üzrə fəaliyyətinin məzmunu öz əksini aşağıdakı sənədlərdə tapır:

Hüquqi-normativ sənədlər. Bu sənədlər praktik psixoloqun təhsil müəssisəsində peşə fəaliyyətinin normativlərini və standartlarını əks etdirir.

Xüsusi sənədlər - dedikdə, psixoloqun fəaliyyətinin zəruri tərkib hissəsi olan, onun işinin keyfiyyətini məzmun və prosedur baxımdan dəyərləndirməyə imkan verən sənədlər nəzərdə tutulur. Buraya:

- diaqnostik müayinə protokolları;
- psixoloji diaqnostikaya (müayinəyə) aid rəylər;
- fərdi-psixoloji xəritələr; korreksiyaedici-inkişafetdirici proqramlar;
- korreksiyaedici proqramlara aid mətnlər, çalışmalar və təmrinlər dəsti;
- psixoloji xasiyyətnamələr (tələb olunduqda hazırlanır);
- psixoloji rəylərin çıxarış (yekun rəylər); konsultativ tövsiyələr daxildir.

Nümunə

Diaqnostik-psixoloji müayinə haqqında rəydən

ÇIXARIŞ

_____ 2022-ci il

Uşağın soyadı, adı və atasının adı _____

Tarix _____

**Təhsil müəssisəsinin
psixoloqunun möhürü:**

**Müayinəni keçirənin
imzası:**

**Müəssisə rəhbərinin
imzası:**

Təşkilati-metodik sənədlər:

Bu qrupa aid edilən sənədlər psixoloqun təhsil müəssisəsində əmək funksiyasından irəli gələn peşə öhdəliklərini: fəaliyyətin təşkili, planlaşdırılması və metodiki təminatını əks etdirir. Təhsil müəssisələrində psixoloqun fəaliyyətinin təhsilalanların təlim, tərbiyə və inkişaf prosesləri ilə inteqrasiyası mütəxəssis psixoloq qarşısında təşkilati metodik sənədlər portfoliosu yaratmaq tələbi qoyur.

Təşkilati-metodik sənədlər blokuna aşağıdakılar daxildir:

- praktik psixoloqun təhsil müəssisəsində iş vaxtının qrafiki;
- illik iş planı (peşə fəaliyyətinin illik strategiyası);
- differensial aylıq iş planı (peşə fəaliyyəti üzrə aylıq proqram);
- psixoloji sorğu vərəqələri və qeydiyyat jurnalları; praktik psixoloqun illik yekun hesabatı.

4.2.1. Məlumatlı razılıq əsasında psixoloji maarifləndirmə işi və onun məzmunu

Müasir dövrdə cəmiyyət həyatının və ictimai praktikanın bir çox sahələrində insanların psixoloji savadlılığının artırılması və psixoloji mədəniyyətinin yüksəldilməsi tələbatı xeyli aktuallaşmışdır. Bu, böyüməkdə olan gənc nəslin sosiallaşmasının elmi əsaslar üzərində qurulmasının vacibliyi ilə şərtlənir. İlk sosiallaşma institutu olan ailədə, habelə ailədənkenar müəssisə və təşkilatlarda təlim-tərbiyə proseslərini həyata keçirən subyektlər (müəllim və tərbiyəçilər, təhsil müəssisəsi rəhbərləri, pedaqoji işçilər və s.) arasında uşaq, yeniyetmə və gənclərin fiziki, psixi, əqli, iradi-emosional və mənəvi inkişafının təşkili, bu məqsədlə pozitiv təsir metodlarından istifadə etməklə inkişafın idarə edilməsi ciddi problem olaraq gündəmə gəlmişdir.

Məktəb psixoloqu əmək funksiyasına uyğun olaraq, mütəxəssis kimi öz fəaliyyətini psixoloji maarifləndirmədən başlamalıdır. Onun özünəinam əsasında həyata keçirdiyi psixoloji maarifləndirmə istiqamətində fəaliyyəti problemlərin həllini asanlaşdırmağa yönəlməlidir.

Psixoloji maarifləndirmə çərçivəsində psixoloji xidmət təhsil müəssisəsi rəhbərlərinin, pedaqoji işçilərin, valideynlərin və digər qanuni nümayəndələrin məlumatlandırılmasını, psixoloji biliklərə ehtiyaclarının ödənilməsinin təmin edilməsinə yönəlmiş kompleks tədbirləri əhatə edir.

- Uşaqların psixososial inkişaf, adaptasiya, təlim çətinlikləri, psixoseksual inkişaf problemləri, keçid yaş dövrünün böhranlarının yaratdığı simptomların

aradan qaldırılması, ailədə uşaqlarla münasibətlərdə və ünsiyyətdə qeyri-zorakı təsir vasitələrindən istifadə, yeniyetmə yaş dövründə meydana gələn konfliktlərin rəşional həll yollarından istifadə, erkən gənclik yaşı dövründə peşəseçmə, uşaqları psixi travmadan qorumaq və s. ilə bağılı valideynlər arasında maarifləndirici mövzularda söhbətlərin, açıq müzakirələrin təşkili.

- Dövrü mətbuatda, sosial mediada müxtəlif aktual mövzularda maarifləndirici xarakterli məqalələrdə çıxış etmək.

Məktəb psixoloqu valideynlər və ya onları əvəz etmiş şəxslərlə maarifləndirmə işini aşağıdakı təşkilati formalarda həyata keçirilə bilər:

- fərdi maarifləndirmə;
- qruplar və yarımqruplarla psixoterapevtik söhbətlərin keçirilməsi (ailə mikroqrupları);
- ictimai maarifləndirmə (dövrü mətbuat, sosial media və televiziyalarda çıxışlar, ictimai tədbirlər və s.)

4.2.2. Təhsil müəssisəsinin rəhbərləri, müəllimlər və digər pədaqoji işçilərlə maarifləndirmə işləri

Məktəb rəhbərlərinin, müəllimlərin və digər pədaqoji işçilərin peşəkar əmək fəaliyyətinin səmərəliliyi onların peşə mühiti, çalışdıqları pədaqoji kollektivdəki mənəvi-psixoloji iqlim, rəhbərlik üslubu ilə yanaşı, ünsiyyət bacarıqlarından, təhsiləlanların yaş və psixoloji xüsusiyyətləri haqqında biliklərinin səviyyəsinə, başqa sözlə desək, peşə yararlılığından, şəxsi keyfiyyətlərindən də əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Təhsil müəssisələrində çalışan psixoloqlar məktəb rəhbərləri, müəllimlər, tərbiyəçilər və digər pədaqoji işçilərlə maarifləndirmə istiqamətində işləri həyata keçirərkən aşağıdakı məsələləri diqqət mərkəzində saxlamalıdırlar:

- pədaqoji kollektivə rəhbərlik üslubları;
- idarəetmənin rasionallaşdırılması və optimallaşdırılması;
- kollektivin birliyində sosial-psixoloji inteqrasiya və əmək koperasiyasının rolu;
- kollektivdə əmək və icra intizamı yaradıcı fəallığın əsası kimi;
- müəllimlərin və digər pədaqoji işçilərin ümumi psixoloji savadlılığının artırılması yolları;
- uşaqlara psixoloji təsir metodları ilə yanaşma texnologiyaları;
- şəxsiyyətin inkişafı prosesini öyrənmək üçün onları diaqnostik metodikalarla tanış etmək;

- şagirdlərin və şagird kollektivinin psixi inkişafı ilə bağlı problemlərin təhlili;
- məktəb kollektivlərinin idarə edilməsində situasiyanın rasionallaşdırılması yolları;
- şagirdlərin təlim çətinliklərinin səbəblərinin təhlili və onların aradan qaldırılması yolları;
- uşaqlarda təlim motivasiyasının, məsuliyyət hissinin və özünəinamın formalaşdırılmasının pedaqoji- psixoloji imkanları.

Məktəb rəhbərləri, müəllimlər və digər pedaqoji işçilərlə aparılan psixoloji maarifləndirmə zamanı:

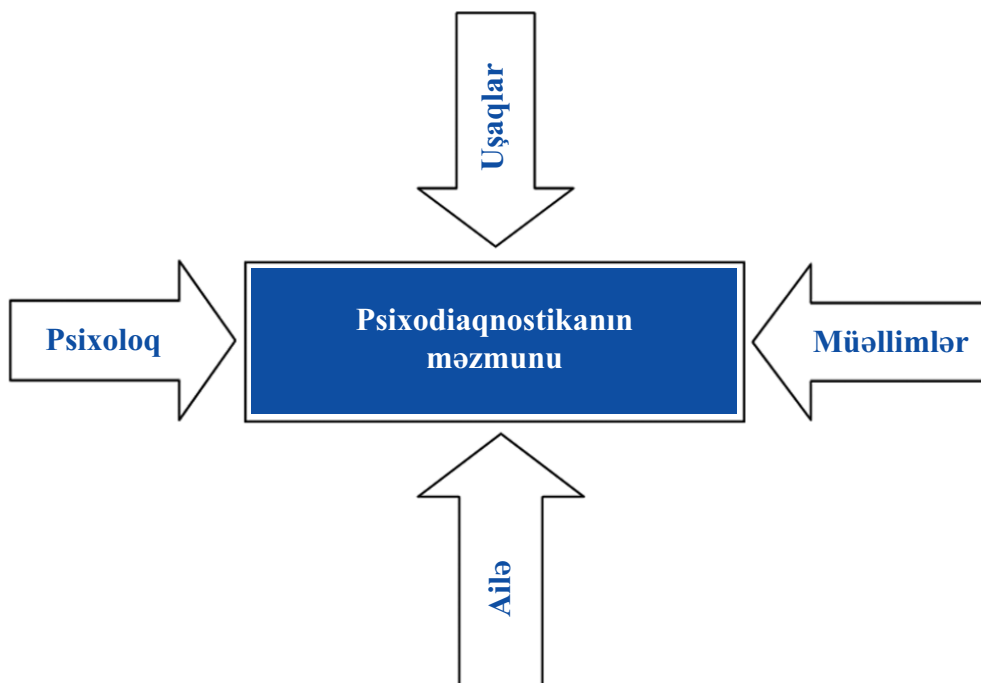
- seminar
- konsillium
- işgüzar fikir mübadiləsi
- disput
- diskussiya
- kamera görüntülərinin təhlili və s. kimi təşkilati iş formalarından istifadə edilə bilər.

Təhsil müəssisələrinin idarəetmə strukturlarının işçiləri (məktəb rəhbərləri) kollektivin idarə edilməsi ilə bağlı idarəetmə psixologiyası, rəhbərlik və liderlik üsulları, qarşılıqlı münasibətlər və ünsiyyət psixologiyası, habelə qrup fəaliyyətinin səmərəliliyini şərtləndirən amillər barədə zəruri bilik və bacarıqlara malik olmalıdırlar. Təlim və tərbiyə prosesinin subyektivi olan müəllimlərin də uşaqların inkişafı prosesinin idarə edilməsi barədə biliklərə və praktik bacarıqlara yiyələnmələri fəaliyyətin səmərəliliyinin vacib şərtidir.

4.2.3. Məlumatlı razılıq əsasında psixoloji diaqnostika (müayinə) işi və onun məzmunu

Təhsil müəssisələrində çalışan praktik psixoloqların mütəxəssis kimi peşə fəaliyyətinin mühüm istiqamətlərindən biri psixoloji diaqnostikadır.

Psixoloji diaqnoz - şəxsiyyətin ayrı-ayrı psixoloji xüsusiyyətlərinin müxtəlif adekvat metodikalar əsasında ölçülməsi və qiymətləndirilməsidir. Onun nəticələri əsasında qoyulmuş psixoloji diaqnoz nəticə olaraq, öyrənilən keyfiyyət və ya xüsusiyyətin inkişaf etdirilməsi və ya korreksiyası haqqında konkret tövsiyələrin hazırlanması məqsədi daşıyır.

Sxem 7. Psixodiagnostikanın məzmunu və iştirakçıları.

Psixoloji diaqnostikanın başlıca vəzifəsi məktəbyaşlı uşaqların psixoloji və davranış xüsusiyyətlərini etibarlı psixoloji müayinə metodları vasitəsi ilə ölçüb qiymətləndirməkdən və nəticələrə əsaslanan psixoloji xarakteristikalar (xəritələr) və əməli tövsiyələr hazırlamaqdan ibarətdir. Məktəb psixoloqu çətin prosedurlu diaqnostik işləri apararkən bu və ya digər konkret diaqnostik metodikaların tətbiqi texnikalarını bilməklə kifayətlənməməli, psixodiagnostika, o cümlədən testologiya nəzəriyyəsinə dərinlən bələd olmalı, məqsəddən asılı olaraq adekvat və etibarlı metod və metodikaları seçməyi, əldə edilmiş nəticələri elmi meyarlar əsasında standart normalarla müqayisə və təhlil etməyi, müəyyən edilmiş qüsurların korreksiya imkanlarını müəyyənləşdirməyi bacarmalıdır.

4.2.4. Məktəbyaşlı təhsilalanlarla psixoloji diaqnostika işlərinin məzmunu

Məktəbyaşlı təhsilalanlarla psixoloji diaqnostika işlərinin məzmunu aşağıdakıları əhatə edir:

- zəruri hallarda uşaqların psixi inkişafının gedişini, inkişafın yaş normativlərinə adekvatlığını müəyyənləşdirmək;
- uşaqların məktəb təliminə psixoloji hazırlığının diaqnostikasını keçirmək;

- müəyyən yaş dövründə yeni psixi xassə və keyfiyyətlərin yaranması, onun inkişaf dinamikasını müəyyənləşdirmək;
- fərdin və ya müəyyən qrupun davranışında təzahür edən dəyişikliklərin (o cümlədən deviant davranış hallarının) öyrənilməsi;
- uşaqların əvvəlki dövrlərlə müqayisədə hazırda psixi inkişaf səviyyəsinin müqayisəli təhlili əsasında inkişaf dinamikasının izlənilməsi;
- müəyyən qrupa aid edilən (o cümlədən "risk qrupu"na) uşaq, yeniyetmə və gənclərin diaqnostik nəticələri əsasında gələcəkdə diferensiallaşmış iş aparmaq məqsədilə onların kateqoriyalara bölünməsi;
- təhsilənlərin idrak maraqlarının, istedad və qabiliyyətlərinin, temperament tipi və xarakter əlamətlərinin, peşə maraqlarının öyrənilməsi;
- təlimdə və psixi inkişafda geridəqalmanın, koqnitiv proseslərin, intellektin və əqli qabiliyyətlərin inkişaf səviyyəsinin diaqnostikası;
- affektiv-iradi vəziyyətlərin diaqnostikası;
- uşaq, yeniyetmə və gənclərin həyat ideallarının, sərvət meylinin və dəyərlər oriyentasiyasının aşkara çıxarılması;
- ailəyə, həmyaşıdlar qrupuna və kollektivə münasibətin diaqnostikası;
- iddia səviyyəsi və özünüqiymətləndirmənin müəyyənləşdirilməsi;
- emosionallıq və aqressivliyin diaqnostikası;
- "risk qrupu"na aid edilən xüsusiyyətlərin (hiperaktivlik, utancaqlıq, qorxaqlıq və s.) diaqnostikası.
- psixi inkişafın müxtəlif mərhələlərində sensomotorikanın, psixi inkişaf tempinin öyrənilməsi;
- hüquq-mühafizə (polis, ədliyyə) orqanlarından daxil olmuş rəsmi müraciət əsasında hər hansı şagird haqqında psixoloji xarakteristika və rəyin hazırlanması məqsədilə diaqnostik işin aparılması.

Məktəbin təhsilləndirici funksiyasının həyata keçirənlərindən biri də psixologdur. O, təhsilləndirici, tərbiyədəici və inkişafetdirici vəzifələrin həyata keçirilməsində psixodiaqnostik metod və metodikalardan aşağıdakı hallarda istifadə edir:

- ümumtəhsil məktəbinin təhsilləndirici funksiyasının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar idrak sferasının diaqnostikası məqsədilə intellekt, xüsusi qabiliyyət, müvəffəqiyyət, kriteriyalara əsaslanan testlər;
- ümumtəhsil məktəbinin tərbiyədəici funksiyasının həyata keçirilməsi ilə bağlı şəxsiyyətin psixodiaqnostikasına aid müxtəlif şəxsiyyət sorğuları və proyektiv metodikalar.

Lakin bu bölgü şərtidir. Çünki həm koqnitiv (idraki) proseslərin, həm də şəxsiyyət keyfiyyətlərinin inkişaf səviyyəsinin aşkar edilməsi zərurəti yarandıqda, (məsələn, uşaqların məktəb yetkinliyi səviyyəsinin qiymətləndirilməsi, təlim

uğursuzluğunun, ləngimələrin səbəblərinin müəyyənləşdirilməsi və s.) həm şəxsiyyət, həm də koqnitiv metodikalardan birlikdə istifadə olunmalıdır.

Məktəb psixoloqu psixodiagnostika istiqamətində praktik əhəmiyyətli vəzifələri yerinə yetirərkən aşağıdakı metodikalardan istifadə etməlidir:

- məktəbə hazırlığın psixoloji diaqnostikasına aid metodikalar;
- şagirdlərin şəxsi və intellektual inkişafına aid metodikalar;
- təlim fəaliyyətində uğursuzluğun və çətinliklərin səbəblərinin öyrənilməsi metodikaları;
- əqli inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsinə zərurət yaranan şagirdlərlə korreksiya işini həyata keçirilməsi üçün metodikalar;
- xüsusi siniflərə və məktəblərə şagirdlərin seçilməsi üçün (təmayül məktəblər, gimnaziyalar, liseylər və s.) tətbiq olunan metodikalar;
- təlim proqramları və metodikalarının adekvatlığını, onların şagirdlərin əqli inkişafına təsirini öyrənməyə aid metodikalar;
- məktəbin və müəllimlərin işinin səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsinə aid metodikalar;
- "çətin" uşaqlar adlanan (konfliktli, aqressiv, impulsiv, davranış qüsurlu və s.) uşaqlarla bağlı inkişafetdirici-korreksiya işinin təşkilini həyata keçirmək üçün əsaslar yaradan metodikalar;
- peşə oriyentasiyası ilə bağlı metodikalar;
- şəxsiyyətlərarası müxtəlif problemlərlə bağlı (pedaqoji kollektivdə sosial-psixoloji iqlimin pozulması, müəllimlər, müəllimlərlə şagirdlər arasında konfliktli münasibətlər, şagirdlər arasında münasibətlərdəki problemlər və s.) metodikalar.

Məktəb psixoloqunun uşaqlarla diaqnostik istiqamət üzrə fəaliyyəti aşağıdakı hallarda zərurətə çevrilir:

- Kütləvi diaqnostikanın gedişində problem aşkar edildikdə (uşaq "risk qrupu"na aid edilməsi ehtimalı yarandıqda);
- Valideynlər məsləhət üçün müraciət etdikdə;
- Məktəb rəhbərləri və müəllimlərin sorğuları olduqda;
- Problemlə əlaqədar uşağın özünə müraciət etdikdə;
- Digər müəssisə və təşkilatlardan uşaq haqqında psixoloji rəy tələb olunduqda.

Məktəb psixoloqu məlumathlı razılıq əsasında şagirdlərlə diaqnostik iş prosesində aşağıdakı metod və metodikalardan istifadə edə bilər:

1. Uşaqların məktəb təliminə psixoloji hazırlığının diaqnostikası üzrə:

- "İbtidai məktəbə daxil olanların inkişaf səviyyəsinin diaqnostikası testi (H.Vittsilak)";

- "Kern-Yirosek" testi;
- "Nümunə və qayda" metodikası;
- "Qrafik imla" metodikası;
- "Seqen lövhələri" metodikası;
- "Süjetli şəkillər" metodikası;
- "Koos" metodikası;
- "Naxış" metodikası.

a) Kiçik məktəb yaşlı dövründə idrak proseslərinin diaqnostikası üzrə:

Diqqətin diaqnostikası:

- "Şulte cədvəlləri" testi (Diqqət);
- Həndəsi fiqurlar metodikası (Diqqət);
- "Qırmızı-qara cədvəllər" metodikası (Diqqət);
- "Diqqətin paylanması və keçirilməsi" testi (Diqqət);

Qavrayışın diaqnostikası:

- "Süjetli şəkillərin izahı" metodikası (Qavrayış);
- "Ədədlərin axtarışı" metodikası (Qavrayış);

Hafizənin diaqnostikası:

- "Ön sözün səsləndirilməsi" metodikası (Hafizə);
- "Hekayələrin canlandırılması" metodikası (Hafizə);
- "Vasitəli yaddasaxlama" metodikası (Hafizə);
- "İki söz sırasının yadda saxlanması" metodikası (Hafizə);
- "Obrazlı hafizə" testi (Hafizə);

Təfəkkür və intellektin diaqnostikası:

- "Piktoqram" metodikası (A.R.Liriya) (Təfəkkür);
- "Əlamətlərin uyğunlaşdırılması" metodikası (Təfəkkür);
- "Kənar əşyanın tapılması" metodikası (Təfəkkür);
- Anlayışları müqayisəsi" metodikası (Təfəkkür);
- "Artıq sözün kənarlaşdırılması" metodikası (Təfəkkür);
- "Kiçikyaşlı məktəblilərin əqli inkişaf testi" (İntellekt);
- "Təsnifat" (Təfəkkür);
- "Məntiqi mühakimə" testi (Təfəkkür);
- "Fikrin surəti" testi (Təfəkkür);
- "Mühüm əlamətlərə görə fərqləndirmə" (Təfəkkür);
- "Əqli inkişaf" testi (Təfəkkür);
- "Antonim sözlərin seçilməsi" metodikası (Təfəkkür);
- "Raven testi" (qısa variant.Təfəkkür);
- "Hadisələrin ardıcılığı" metodikası (Təfəkkür);

- "Analogiyaların qurulması" metodikası (Təfəkkür);
- "Qanunauyğunluğun müəyyən edilməsi" testi (Təfəkkür);

Şəxsiyyət keyfiyyətlərinin diaqnostikası:

- "Məktəb qorxusu" testi

b) Orta və böyük yaşlı məktəblilərlə psixodiaqnostika işi üzrə:

Diqqətin diaqnostikası:

- "Korrektura sınağı" metodikası (diqqət);
- "E.Torreks testləri" (kreativliyin ölçülməsi);

İntellektual inkişaf səviyyəsinin diaqnostikası:

- "C.Raven testi" (tam variant) (İntellekt);
- "R.Amthauer testi" (İntellekt);
- "Kettet testi" (İntellekt);
- "Ayzent testi" (İntellekt);
- "D.Veksler testi" (İntellekt);
- "İntellektual labillik testi" (İntellekti);
- "Meylin analitik intellekt testi" (İntellekt);
- "V.N.Buzinin qısa seçim testi" (İntellekt);
- "Ümumi qabiliyyətlərin təyini" testi (H.Ayzenk) (İntellekt);
- "Torransın kreativlik testi" (İntellekt);
- "Ümumi intellekt" testləri (Əqli inkişaf);

Hafizənin diaqnostikası:

- "Operativ hafizə testi" (Hafizə);
- "Uzunmüddətli hafizə testi" (Hafizə);
- "Qısamüddətli hafizənin həcmi" testi (Hafizə);

Təfəkkürün diaqnostikası:

- "Həndəsi fiqurlar üzərində məntiqi əməliyyatlar testi" (Təfəkkür);
- "Adam şəkli" metodikası (Proyektiv test);
- "Rəşaxın mürəkkəb ləkələri" testi (Proyektiv test);
- "Lippmanın məntiqi qanunauyğunluqları testi" (Təfəkkür);
- "Əqli nəticələrin məntiqiliyi testi" (Təfəkkür);
- Ümumiləşdirmə" (Təfəkkür);
- Rəssam-mütəfəkkir testi" (Təfəkkür);
- "Fərdi təfəkkür üslubi testi" (A.Alekseyeva, L.Qromova) (Təfəkkür);

Şəxsiyyət keyfiyyətlərinin diaqnostikası:

- "Bass-Darki" sorğusu (Şəxsiyyətin aqressivliyinin diaqnostikası);
- "Rozentsbeyqin frustrasiya testi";
- "Ev-Ağac-İnsan" testi (C.Buk). (Qrafik-proyektiv metodika);
- "Avtoportret" testi (R.Berne) (Qrafik-proyektiv metodika);
- "Ailə rəsmi" (V.Vulf) (Qrafik-proyektiv metodika);
- "Ağac testi" (K.Kox) (Qrafik-proyektiv metodika);
- "Uşaqlara valideyn münasibəti" sorğusu (A.Vcarqa, K.Stolina);
- "Ailə münasibətlərinin təhlili" sorğusu (E.Eydemiller);
- "PARİ metodikası" (E.Şefer, R.Bell) (ailə münasibətlərinin öyrənilməsi);
- "Ç.Oshud"un semantik differensial testi";
- "Q.Kellinin repertuar qəfəs texnikası";
- "Dembo-Rubinqşteyn metodikası əsasında özünüqiymətləndirmənin tədqiqi" metodikası;
- "Tematik Appersepsiya Testi (TAT);
- "Tamamlanmamış cümlələr" metodikası;
- V.M.Rusalovun "Temperament sorğusu";
- "Peşəseçimi motivləri" metodikası;
- "Patoxarakteroloji sorğu";
- "Şmişek testi" (uşaq variantı);
- Lyuşerin rənglər testi";
- "Spilbergerin özünüqiymətləndirmə şkalası";
- "A.Belovun "Temperament formulu" testi (Temperament);
- "Y.Strelyannun "Temperamentin öyrənilməsi" sorğusu" (Temperament);
- "Haymansın "Temperament və sosiotiplər" testi (Temperament);
- "Şmişekin "Xarakterin aksentuasiyası" sorğusu (Xarakter);
- Xarakterlərin uyğunluğu" testi (Xarakter);
- "Nevrozun ekspressiv diaqnostikası" metodikası (K.Xek və X.Xes) (Xarakter);
- "R.Kettelin "Şəxsiyyətin çoxfaktorlu tədqiqi" metodikası ((Şəxsiyyət testi);
- "İddia səviyyəsi" testi (Şəxsiyyət);
- "Psixohəndəsi tipologiya" testi (Şəxsiyyət);
- Yeniyetmələrin aqressivliyi üçün Freyburq anketi" (Emosional vəziyyət);
- "Depressiya şkalası" (Q.İ.Bulaşova) (Emosional vəziyyət);
- "Sosial frustrasiya səviyyəsi"nin diaqnostikası metodikası" (V.V.Boyko) (Emosional vəziyyət) ;
- "Şəxsiyyətin uğur motivasiyasının diaqnostikası" metodikası (T.Elers);
- "Şubertin riskə hazırlıq səviyyəsinin diaqnostikası" metodikası (İradə);
- "M.Rokiçin "Dəyər oriyentasiyası" metodikası (Şəxsiyyət);
- "Qeyri-ixtiyari rəsmətmə" testi (Emosional hallar);

- "Referentometriya" (Şəxsiyyətlərarası münasibətlər);
- "Kollektivdə psixoloji iqlimin öyrənilməsi metodikası" (Şəxsiyyətlərarası münasibətlər);
- "Rəhbərlik üslubu" testi (Şəxsiyyətlərarası münasibətlər);
- "T.Lirinin "Şəxsiyyətlərarası münasibətlərin diaqnostikası" metodikası

Yaradıcı qabiliyyətlərin və istedadın diaqnostikası:

- "Maraqlar xəritəsi" metodikası (xüsusi qabiliyyətlər);
- "Peşə hazırlığı sorğusu" (xüsusi qabiliyyətlər);
- "Yaradıcı potensial testi" (yaradıcı qabiliyyətlər);
- "Tolerantlıq testi" (İstedadlı uşaqlarla iş üzrə xüsusi diaqnostika);
- "Yaradıcı təfəkkürün diaqnostikası" (istedadlı uşaqlarla iş üzrə xüsusi diaqnostika);
- "İddia səviyyəsinin tədqiqi metodikası" (yaradıcı qabiliyyətlər);
- "Öz xarakterimizi çəkirik" testi. (yaradıcı qabiliyyətlər);
- "Yaradıcı təxəyyülün xüsusiyyətləri testi";

Diaqnostik sorğu nümunələri:

1. Tural -14 yaş, 8-ci sinif

Sıxılaraq, qısa və utancaqlılıqla danışır. Verilən suallardan yayınmağa çalışır. Nəhayət ki, dilə gəlib deyir: "Mənə hər şeyi sizə açıq danışmaq çətindir. Hər şeyi əhatəli şəkildə yazıb verə bilərəmmi?"

"Yaxşı olar. Ancaq ondan başla ki, nə üçün sənin bircə nəfər də olsun dostun yoxdur?" - deyə psixoloq soruşur.

Turalın yazdıqlarından :

"Açıq demək istəyirəm ki, sizinlə danışanda çox sıxılırdım, utanırdım. İndi isə heç kimdən utanmıram, hər şeyi açıq yazıram. Mən hiss edirəm ki, hamı kimi deyiləm. Çoxları məni başa düşmür, bundan inciyirəm və onlardan uzaqlaşırıram. Siz məndən soruşursuz ki, niyə dostların yoxdur? Bəli, mən təkam, anamı saymasaq, demək olar ki, təkam. Amma o, da bəzən məni başa düşmür. Mən kiminlə dostluq etmək istədimsə, onlar nə isə öz fikirləri üstündə inadkarlıq edirdi. Səbrsiz və dözümsüz idilər, elə bil hara isə tələsirdilər. Onlarla söhbət edəndə mənim başım ağrayırdı. Onlar həmişə özlərini öyürdülər. Gah deyirdilər ki, mən bacarmadım, gördüklərimi sanki onlar görmürdü, onların bacardığını mən bacarmırdım. Mən həmişə onlardan pis görünürdüm. Nə barədə isə danışmaq istəyəndə, sözüümü kəsir, axıradək danışmağa qoymurdular. Mənə onların xasiyyətlərinə uyğunlaşmaqdan başqa çarə qalmırdı. İndi onlar məni maraqlandırmır. Tək olmaq daha yaxşıdır. Mənim çoxlu fikirlərim var. Ancaq heç kimlə bölüşmürəm, sirr saxlayıram.

Bilirəm ki, onlarla bölüşsəm, məni ələ salıb güləcəklər. Mən belə hallarda çox kədərlənirəm, sarsılıram.

Siz deyirsiniz ki, adamın tənha olması yaxşı hal deyil. Mən bunu anlayıram. Mənim bir qızdan xoşum gəlir. Əlbəttə, o, bundan xəbərsizdir. Ona yaxınlaşıb xoşum gəldiyini deməyə utanıram. Qorxuram məni rədd edə. Mənə deyin, o qızla söhbətə nədən başlayım? Birdən o, məni bəyənmədi? Onda nə edəram? Onu da deyim, evdə də, məktəbdə də, küçədə də məni çox incidirlər. Heç kim mənə diqqət yetirmir.

Psixoloqun rəyi:

Tural tipik melanxolikdir. Bu temperament tipinə aid edilən uşaqlar adətən tənhalıqdan əziyyət çəkirlər, adi ünsiyyət qurmaq onlar üçün problemə çevrilir.

Müəllimlər üçün tövsiyə:

Belə uşaqlara kollektivdə sevdiyi fəaliyyət növündə müsbət qiymətləndirməsi üçün şərait yaratmaq lazımdır. Belə uşaqların adətən həmyaşıdlarının xəbərsiz olduğu dərin və davamlı maraqları olur. Müəllimlər belə uşaqları öz imkanlarını reallaşdırmaq üçün müsabiqə və yarışlara cəlb etməlidir.

2.Aqil -13 yaş, 7-ci sinif

İbtidai sinfin IV sinfində oxuyarkən Aqilin partada əyləşmədiyini görən müəllimin "Sən niyə heykəl kimi ayaq üstə durmusan?" - sözündən sonra o, partanın üstünə stul qoyub onun üstünə çıxmış, dərsin sonunadək müəllimin, direktor müavininin və direktorun iradlarına əhəmiyyət vermədən həmin vəziyyətdə dayanmışdır. V sinifdə oxuyarkən II mərtəbədəki ayaqyolunda su kranını qəsdən açıq qoymuşdu. Nəticədə, II mərtəbədən I mərtəbəyə çoxlu su axmış, binanın bir tərəfi islanmışdı. O, öz hərəkətlərinin məsuliyyətini dərk etmir, öz üzərində nəzarətə sahib deyil. Adətən, o, sakit və intizamlı şagird təsiri bağışlayır, lakin müəllimlər

qorxur ki, o, birdən "partlaya" bilər, odur ki, ehtiyatlı davranırlar. Sınıfdə həm-yaşadları ilə münasibətləri normaldır, lakin güclü oğlanlarla tez-tez dalaşır. Aqilin sınıfdə yeganə dostu Kamildir. Bəzi müəllimlərin dediyinə görə, Kamil əqli qabiliyyətlər baxımından zəif və pinti uşaqdır. Dərstdə Aqil Kamilə həmişə məsələ-misalların həllində kömək edir, dərs ləvazimatlarını evdə qoyduqda, ona yardım göstərir.

Aqil ətrafdakıların diqqət mərkəzində olmağı sevir, öz qabiliyyətləri haqqında yüksək fikirdədir. Lakin müəllimlər onun orta səviyyəli qabiliyyətə malik bir şagird olduğu qənaətinədəirlər.

Aqilin valideynləri boşanıblar, o, anası, nənəsi və bacısı ilə birlikdə yaşayır. Ana uşağın psixoloji müayinəyə cəlb edilməsinə qəti etiraz edir, müəllimlərin bu təklifini isə özü üçün təhqir kimi qiymətləndirir. İş o həddə çatır ki, artıq bir ildir ana məktəbə gəlmir, lakin ana oğlunun gündəliyindəki qeydləri daim izləyir.

Aqil fiziki baxımdan normal inkişaf etmişdir, mütənasib bədən quruluşuna malikdir. Səliqəli geyinir, böyükklərlə nəzakətlə davranır. Aqil hesab edir ki, daha yaxşı oxuya bilər, gələn il liseyə qəbul olunmaq istəyir. Hazırda qiymətləri "3" və "4"-dür. Tezliklə ciddi nəticələr əldə edəcəyi mümkünsüz görünür. Asudə vaxtlarında dostları ilə həyətdə gəzməyi, onlara qonaq gəlməyi, fantastik janrda kitablar oxumağı, kompüter oyunları oynamağı sevir. Deyir ki, sərbəst güləş məşqlərinə gedəcək.

Aqil özünün xoşagəlməz davranışlarını əsaslandırma bilmir, nə vaxt nə etdiyini xatırlamaqda çətinlik çəkir, deyir ki, dava etmək yaxşı deyil.

Sınıf rəhbərinin rəyi: Psixi xəstəliyin olması ehtimalı var.

Psixoloqun rəyi: Davranışda "qəribəliklər", mənfi emosiyaların qəfil, nəzərdən çıxan sıçrayışları.

4.2.5. Məlumatlı razılıq əsasında psixoloji profilaktika işi və onun məzmunu

Psixoloji profilaktika psixoloji xidmət sisteminin əsas istiqamətlərindən biri olur, ictimai həyatın və praktikanın psixoloji yardımın həyata keçirildiyi bir çox sahələrində insanların psixikasında, qarşılıqlı münasibətlərində müşahidə olunan kənarə çıxma hallarının genişlənməsi və dərinləşməsinin qarşısının alınması məqsədi ilə həyata keçirilən qabaqlayıcı psixoloji tədbirlər sistemidir.

Bu istiqamətin təhsil müəssisələrində tətbiqinin zəruriliyi müəllim, tərbiyəçi və məktəblilər arasında psixoloji biliklərə olan tələbatın get-gedə artması ilə bağlıdır.

Praktik psixoloq psixoprofilaktik işlər vasitəsilə müəllim və tərbiyəçilərdə, valideynlərdə və uşaqlarda ümumi psixoloji mədəniyyət formalaşdırır, uşaqlarla

iş zamanı psixoloji biliklərdən istifadənin zərurliyini, onların hərtərəfli inkişafı üçün təhsilləndirici, tərbiyəedici və inkişafetdirici mühitin yaradılmasının əhəmiyyətinə istinad edir. Psixoprofilaktik iş prosesində psixoloq sinif rəhbərləri və müəllimlərə ayrı-ayrı şagirdlərin və onların sosial qruplarının qarşılıqlı olaraq digərlərinə mənfi təsirini proqnozlaşdırmaq və xəbərdarlıq etməklə, davranışda və münasibətlərdə yarana biləcək pozulmaların vaxtında qarşısının alınması üçün profilaktik söhbətlər aparır, qabaqlayıcı digər tədbirləri həyata keçirir.

Məktəb psixoloqu təhsilalanlarla psixoprofilaktik işləri həyata keçirərkən uşaqların yaş qruplarını mütləq şəkildə nəzərə almalıdır. Məsələn, "keçid yaş dövrü" adlandırılan yeniyetməlik yaş dövrü (11-15 yaşlar) bioloji və psixoloji baxımdan tərbiyə işini çətinləşdirən spesifik xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur. Psixoloq nəzərə almalıdır ki, yeniyetmə artıq valideynlərin, müəllim və tərbiyəçilərin bütün tövsiyə və təlimatlarını intizamlı icraçı kimi qeyd-şərtsiz yerinə yetirən kiçikyaşlı məktəbli deyil. O, eyni zamanda yetkin şəxsiyyət də deyil. O, özünü təsdiqə can atır, yaşlıların tələblərinə müqavimət göstərir, kəskin duyğular axtarır, maksimalizmə meyl edir. Yeniyetmənin əhatəsində olduğu həyatın bütün sahələrinə aid öz baxışları, mühakimələri mövcuddur.

Yeniyetmələrdən fərqli olaraq, erkən gənclik yaş dövründə olan (15-18 yaşlar) böyük məktəbyaşlı təhsilalanlarda ictimai düşüncənin, sosial maraqların, özünüdərk etmənin inkişafında artıq bir çox müsbət meyllər formalaşmağa başlayır. Onlarda sərbəst və müstəqil həyata tələbat güclənir, hamilik hisslərindən uzaqlaşmaq, sərbəst seçim etmək meylləri artır.

Bununla belə, böyük məktəbyaşlı təhsilalanların bir çoxunda hələ də yeniyetmələr üçün səciyyəvi olan xüsusiyyətlərin müxtəlif təzahürləri özünü göstərir. Bir çox zərərli vərdişlərə aludəçilik, deviant davranışın bəzi asosial, addiktiv və antisosial təzahürləri, intihar və suicidal cəhdlər, habelə "gənclik subkulturasi" adlandırılan davranış üslubları bəzi gənclərin sosiallaşmasına əngəllər yaradır. Məhz buna görə də məktəblilər arasında psixoprofilaktik tədbirlərin təşkili və həyata keçirilməsinin məktəb psixoloqunun fəaliyyət istiqamətləri sırasında özünəməxsus yeri vardır.

Təhsilalanlarla psixoprofilaktik istiqamətdə iş aparan psixoloq aşağıdakı konkret tədbirləri həyata keçirir:

- məktəbə hazırlıq qruplarına və birinci siniflərə cəlb edilən uşaqların məktəbə adaptasiyasını yaxşılaşdırmaq məqsədilə valideynlər və müəllimlərlə profilaktik söhbətlər aparmaq;
- təhsilalanların şəxsiyyətinin formalaşmasına və inkişafına mənfi təsir göstərən zərərli mənbələri aşkara çıxarmaq, onların təcrid edilməsi və ya neyterallaşdırılması üçün tövsiyələr hazırlamaq;

- təhsil müəssisəsində, müəllim və şagird kollektivində əlverişli, sağlam mənəvi-psixoloji iqlimin yaradılması məqsədilə təkliflər hazırlayıb məktəb rəhbərliyinə təqdim etmək;
- V sinfə daxil olan uşaqların yeni təlim və davranış mühitinə daxil olması ilə əlaqədar adaptasiyada yarana biləcək çətinliklərin aradan qaldırılması üçün psixoprofilaktik və konsultativ məzmunlu tədbirlər görmək;
- təhsilalanlar arasında alkoqolizm, siqaret çəkmə, narkomaniya, taksikomaniya, bullinq, zorakılıq, intihar, sosial şəbəkə asılılığı və s. bu kimi neqativ halların qarşısının alınması məqsədilə sistemli iş aparmaq;
- məktəbdə və ictimai yerlərdə davranış qüsurlu olan şagirdlərin uçotunu aparmaq və onlarla profilaktik söhbətlər keçirmək;
- təlim, tərbiyə və inkişafda ləngimə, geridəqalma problemləri olan uşaqların aşkar edilməsi və onlarda irəliləyişin əldə edilməsi üçün müəllim-valideynlər üçün konkret tövsiyələr hazırlamaq;
- uşaq, yeniyetmə və gənclər arasında müşahidə olunan təqlidi davranış modelinə əsaslanan halların vaxtında aşkar edilməsi və aradan qaldırılmasına yönəlmiş tədbirlərin təşkili;
- müəllimlərlə birlikdə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün inkişaf proqramlarının işlənilib hazırlanması;
- məktəblilərin ailə həyat tərzindən, təlim və tərbiyə şəraitindən asılı olaraq, onlarda psixoeosional və əqli yüklənmə hallarının, stressli həyat şəraitinin və nevroitik pozğunluqların yaranmasına səbəb olan amilləri müəyyənləşdirmək, onların aradan qaldırılması üçün əməli tədbirlər görmək.

Məktəb psixoloqunun ixtisaslı mütəxəssis olaraq, peşəkarlıq səviyyəsi, qarşıda duran problemləri səriştəli həll etməsi əsasən psixoprofilaktik xarakterli tədbirləri bacarıqla həyata keçirə bilməsinə görə qiymətləndirilir. Çünki, hər hansı yaş dövründə uşağın normal inkişaf şəraiti əlverişli deyilsə və pozulma halları baş verirsə, deməli, sonrakı mərhələdə əsas fəaliyyəti və diqqəti korreksiya üzərinə yönəltmək xüsusi inkişafetdirici iş aparmaq zərurəti ortaya çıxır.

Praktik psixoloqun iş sistemində xəbərdarlıq xarakteri daşıyan, məktəbyaşlı uşaqların koqnitiv, emosional-iradi proseslərin, həmçinin şəxsiyyət keyfiyyətlərinin formalaşmasına əngəl yaradan və arzuolunmaz nəticələrə gətirib çıxara biləcək halların aradan qaldırılmasına istiqamətlənmiş profilaktik xarakterli tədbirlərin planlaşdırılması və yerinə yetirilməsi başlıca vəzifələrdən biridir. Bu fəaliyyət üzrə iş sistemində, inkişafda, təlim və tərbiyədə ləngimə, geridəqalma və kənaraçıxma hallarının, zərərli vərdişlərə aludəçilik meyllərinin, asosial davranışın vaxtında aşkar edilməsi və qarşısının alınması üçün qa-

baqlayıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi əsas hədəflərdir. Psixoloji profilaktika istiqamətində fəaliyyətini planlaşdıran psixoloq uşaq, yeniyetmə və gənclərin inkişafında və sosiallaşmasında anomaliyalara gətirib çıxara biləcək amilləri vaxtında aşkar etməyi, təcili və təxirəsalınmaz rejimdə aradan qaldırmağı bacarmalıdır.

Psixoloji profilaktika istiqamətində praktik psixoloqun konkret vəzifələrinə aşağıdakılar daxildir:

- məktəb rəhbərləri və müəllimlər arasında pedaqoji və psixoloji biliklərin təbliği;
- psixologiya üzrə dərnək və ya seminarlar təşkil etməklə, risk yaradan halların (bullinq, mobbing, intihar, məktəb zorakılıqları, sosial şəbəkə asılılığı, zərərli vərdişlər, asosial davranışlar və s.) aradan qaldırılmasına yönəlmiş profilaktik xarakterli söhbətlər keçirmək.

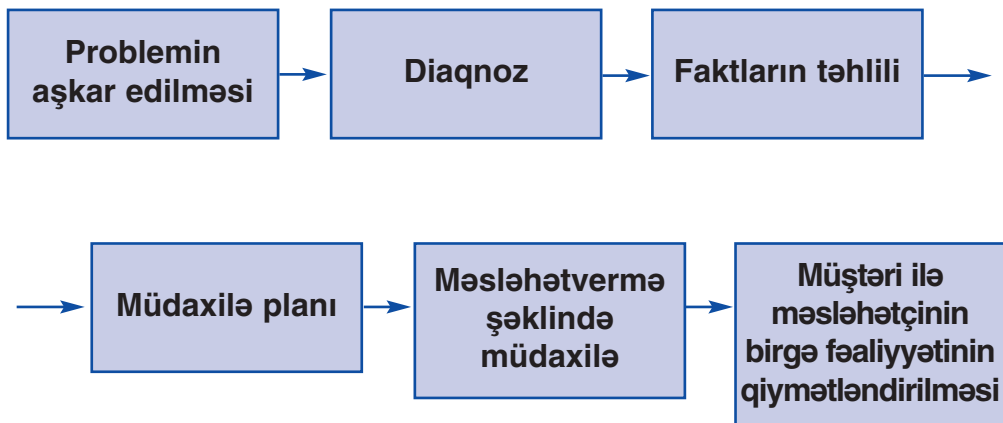
4.2.6. Məlumatlı razılıq əsasında psixoloji konsultasiyanın (məsləhət) məzmunu

İctimai həyatın və praktikanın bir çox sahələrində olduğu kimi, təhsil sisteminə də psixoloji yardımın ən geniş yayılmış forması psixoloji konsultasiyadır. Müasir dövrdə konsultativ psixoloji xidmət artıq psixoterapiyanın himayəsi altından çıxaraq, praktik psixologiya elminin və ictimai praktikanın müstəqil sahəsinə çevrilmişdir. Psixoloji məsləhətvermə (konsultasiya) hər şeydən əvvəl qabaqlayıcı, dəstəkləyici xidmət növü olub, arzu edilməz nəticələrdən yaxa qurtarmaq üçün ehtiyacı olana göstərilən ixtisaslı yardımdır.

Məsləhətvermə (konsultasiya) prosesində psixoloq bir qayda olaraq, pasiyentə düşdüyü vəziyyətdən çıxış yollarını göstərir, psixi həyat problemlərinin və sağlamlığın həllinə istiqamət verir, onun psixi qüvvələrini və potensial imkanlarını aktuallaşdırmağa, problemin həlli üçün alternativ imkanların tapılmasına kömək göstərir.

Müasir praktik psixoloji xidmət təcrübəsində konsultativ işin geniş istifadə olunan əsas iş metodu diaqnostik və psixoterapevtik məzmunlu müsahibələr və söhbətlərdir. Müsahibənin diaqnostik vəzifəsi müştəri haqqında anamnezin toplanması və problemi doğuran situasiyanın təhlilindən ibarətdir. Müsahibənin və söhbətin terapevtik funksiyası psixoloji yardımın xüsusi üsullar və texnikalar vasitəsilə istifadəsinə əsaslanır. Burada əsas məqsəd müştəriyə psixoloji dəstək göstərməkdən, onun psixoloji vəziyyətini optimallaşdırmaqdan, psixi imkanlarını aktuallaşdırmaqdan ibarətdir.

Psixoloqun konsultativ xidmət prosesində fəaliyyət sxemini aşağıdakı kimi əks etdirmək olar:

4.2.7. Məlumatlı razılıq əsasında təhsilalanlarla konsultativ işlərin təşkili

Psixoloji konsultasiya zamanı psixoloqun iş metodlarından biri olan müsahibə adi söhbətdən köklü şəkildə fərqlənir. Pasiyentlə müsahibəni aparan psixoloq xüsusi taktika nümayiş etdirməli, lazımsız sözlərlə müsahibini yormamalı, onunla əlaqənin rəvan olmasına çalışmalıdır. Psixoloq pasiyenti onu narahat edən məsələ ilə əlaqədar dinləyərkən, diqqətlə qulaq asmaqla yanaşı, onun mimikasının, intonasiyasının, jestlərinin xüsusiyyətlərinə də diqqət yetirməli, eləcə də hansı suallara həvəslə cavab verdiyini, hansı suallardan boyun qaçırdığını müşahidə faktı kimi qeydə almalıdır.

Müsahibə salamlaşma ilə başlanır. Psixoloq müsahibənin gedişində zəruri məsələlərlə bağlı yazılı qeydlər aparır, pasiyentə hər hansı formada təzyiq göstərmir. Konsultasiya zamanı müsahibə 20-30 dəqiqə davam edə bilər. Uşağın razılığı ilə onun valideynləri və ya digər qanuni nümayəndələri müsahibədə iştirak edə bilərlər.

Konsultativ xidmət başlamazdan öncə psixoloq məktəblinin valideynlərindən və ya onları əvəz edən şəxslərdən məlumatlı razılıq almalı, konsultasiyanın hansı məqsədlə keçirilməsinin zəruriyyətini əsaslandırmalıdır. Əgər hər hansı xidmət, hətta məlumatlı razılıq şəraitində təşkil olunsaysa belə, o, təhsilalanın təhlükəsizliyi və rifahı üçün hər hansı narahatlıq və ya digər risklər doğurursa, psixoloq təhsilalanın maraq və mənafelərini üstün götürməli və ona uyğun iş aparmalıdır.

Məlumatlı razılıq əsasında təhsilalanlarla konsultativ xidmət axtarış, konsultasiiv-proyektiv (və ya müqavilə), fəaliyyət və refleksiv olmaqla 4 əsas mərhələ üzrə həyata keçirilir.

Şagirdin ailədə, məktəbdə, sinifdə və ya ictimai yerlərdə intizam qaydalarını pozması, səriştəsizlik, bullinq, natamamlıq kompleksi, aqressiv davranış, üzrsüz səbəbdən çoxlu dərslər buraxma, zərərli vərdislərə meyl, asosial, antisosial, hüquqa və əxlaqa zidd davranış, məktəb əmlakına ziyanvurma halları müşahidə edildikdə və bu, davamlı olaraq təkrarlandığında, konsultativ-korreksiyaedici tədbirlər həyata keçirilə bilər. Ağırlaşdırıcı hallarda polis şöbələrinin azyaşlılarla iş üzrə inspektorları da məktəb rəhbərliyinin razılığı ilə məktəbə dəvət oluna bilər.

Psixoloji yardımın və ya xidmətin strukturunda özünəməxsus yer tutan fəaliyyət sahələrindən biri də psixoloji konsultasiyadır. Məhz buna görədir ki, müasir dövrdə insanların psixoloji yardıma artan tələbatları psixoloq-konsultant, psixoloq-psixoterapevt, sosial işçi və s. kimi bir sıra yeni peşə sahələrinin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur.

Müasir dövrdə ictimai həyatın və praktikanın müxtəlif sahələri üzrə psixoloji yardımın 12 əsas sahəsi qeyd olunur ki, onlardan biri də məktəb konsultasiyasıdır.

Təhsil müəssisələrində psixoloji-konsultativ xidmət təhsilalanların inkişafında, mənəvi tərbiyəsində, şəxsiyyətinin formalaşmasında meydana çıxan problemlərin həllində, çətinliklərin aradan qaldırılmasında məktəb rəhbərliyinə, pedaqoji işçilərə, təhsilalanlara, valideynlərə və ya onları əvəz edən şəxslərə zəruri məsləhətlərin verilməsini, fərdi və qrup şəklində özünüdərkətməyə, situasiyanı düzgün təhlil edib adekvat qiymətləndirməyə, konflikfli və böhranlı vəziyyətdən çıxmağa, sosial mühitə uyğunlaşmağa ixtisaslı psixoloji yardım göstərilməsini nəzərdə tutur. Təhsil müəssisələrində psixoloji yardımın əsas formalarından biri kimi psixoloji konsultasiya həm də psixoterapevtik məzmun daşıyır. Psixoloq situasiyanı qiymətləndirməklə psixoterapiyanın çoxsaylı modellərindən və metodlarından istifadə edərək, müştəriyə birbaşa məsləhətlər verir, öz intellektual potensialını müəyyənləşdirməkdə, daxili imkanlarını hərəkətə gətirməkdə, aktuallaşdırmaqda kömək edir, problemlə situasiyanın həllinin daha optimal variantını göstərir və ya onunla birlikdə daha müvafiq variantın müəyyənləşdirilməsində iştirak edir. Bu sahədəki fəaliyyətinin pozitiv xüsusiyyətlərinə görə, psixoloq-konsultant "səbrli dinləyici", "ağıllı analitik", "mənəvi rəhbər", "ruh mühəndisi", "bacarıqlı fasilitator" və s. kimi müxtəlif adlarla assosiasiya olunur.

Bu fəaliyyət istiqamətində məktəb psixoloqu aşağıdakı konkret prinsipləri rəhbər tutmalıdır:

- məktəb rəhbərləri, müəllimlər və digər pedaqoji işçilərlə məktəb psixoloqunun mövqeyinin və qarşılıqlı təsdirinin bərabərhüquqlu olması;
- məktəb rəhbərləri və müəllimlərlə problemin həllinin hazır reseptlər əsasında yox, müstəqil həllinə dair meyarların formalaşdırılması;

- konsultativ xidmət iştirakçılarının problemin birgə həllində məsuliyyət bərabərliyi;
- peşə funksiyalarının pedaqoqlar və psixoloqlar arasında bölünməsi;

4.2.8. Məlumatlı razılıq əsasında təhsilalanlarla psixoloji korreksiya işi və onun məzmunu

Praktik psixoloji xidmət işində tətbiqi səciyyə kəsb edən ən mürəkkəb fəaliyyət sahələrindən biri də psixoloji korreksiya. Bu istiqamət uşaq şəxsiyyətinin fərdiyyətinin formalaşması prosesində məktəb psixoloqunun fəal təsirini nəzərdə tutur. Psixoloji korreksiya psixoloji müayinə zamanı aşkar edilmiş bu və ya digər psixoloji qüsurların, çatışmazlıqların və ya pozulmanın aradan qaldırılmasına, düzəldilməsinə, islah edilməsinə yönəlmiş fəaliyyət sahəsidir. Differensial diaqnostika və yekun rəy əsasında təhsilalanlarda aşkar edilmiş qüsurlar patopsixoloji və defektoloji (psixi xəstəlik) xarakterli olmadıqda, məktəb psixoloqu psixoloji korreksiya işlərini həyata keçirməkdə səlahiyyətli mütəxəssis hesab olunur. İdrak proseslərinin, şəxsiyyət keyfiyyətlərinin, iradi-emosional, ünsiyyət və s. sahələrdə müşahidə olunan geridəqalma, ləngimə və ya kənaraçıxma hallarının aradan qaldırılması məqsədilə məktəb psixoloqu inkişafetdirici-korreksiya proqramları işləyib hazırlayır və ya hazır, etibarlı proqramlar əsasında korreksiya işlərini qurur. Praktiki psixoloq məktəb yaşlı uşaq, yeniyetmə və gənclərin əqli inkişafında, məsələn, təfəkkürün inkişafında müəyyən çatışmazlıqlar (ümumiləşdirmə, analiz, sintez, mücərrədləşdirmə və s.) aşkar edildikdə, onların aradan qaldırılması məqsədilə korreksiyaedici tədbirləri həyata keçirir.

Korreksiyaedici tədbirlər yalnız iki halda həyata keçirilə bilər:

1. əqli əməliyyatların hansı halda düzgün, səmərəli olmasına və normal hesab edilməsinə tam yəqinlik olduqda;
2. psixi inkişafda qüsurun, çatışmazlığın, inkişafda kənaraçıxmanın psixoloji diaqnostikanın nəticələri əsasında əldə edilmiş dəqiq və etibarlı fakt və sübutlar olduqda.

Psixoloji korreksiyanın vacibliyi o halda xüsusilə aktuallaşır ki, aşkar edilmiş çatışmazlıq və ya qüsurlar fərdin normal inkişafının gedişinə mane olur, əngələ çevrilir. Məsələn, məktəblilərdə təlim normativlərinin və ya təfəkkür əməliyyatlarının, ixtiyari diqqətin formalaşmaması onlarda təhsil proqramları üzrə biliklərin, bacarıq və vərdislərin kifayət qədər keyfiyyətlə mənimsənilməsində çətinliklərə gətirib çıxaran əsas səbəblərdəndir. Məhz belə hallarda inkişafetdirici -korreksiya tədbirlərinə zərurət yaranmış olur.

Təhsil müəssisələrində inkişafetdirici-korreksiya işləri yalnız psixi inkişafında, şəxsiyyətinin formalaşmasında və davranışında qüsurların, kənarçıxma və ləngimə hallarının aşkar edildiyi məktəblilərlə aparılır. Psixokorreksiya işləri müddətinə görə uzunmüddətli və qısamüddətli ola bilər. Diagnostik müayinə zamanı "psixoloji problem" aşkar edildikdə, simptomatikası və səbəbləri dəqiqləşdirildikdən sonra məktəb psixoloqu təhsilalanın valideynlərinə və ya onları əvəz edən şəxslərə, məktəb rəhbərlərinə, sinif rəhbəri və fənn müəllimlərinə aşkar edilmiş qüsurun xarakteri barədə konfidensiallıq şərtlərinə əməl etməklə məlumat verir və inkişafetdirici-korreksiya işlərinə başlamaq üçün onlardan razılıq alır.

Aşkar edilmiş qüsurlar və ya çatışmazlıqlar özünün istiqamət və məzmununa görə, dərketmə sahəsinə, şəxsiyyət keyfiyyətlərinə, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin, affektiv-iradi və davranış sferasına aid ola bilər.

Uşaqların yaş normativlərinə uyğun olaraq, onların inkişafının təmin edilməsi, təlim və tərbiyənin fərdiləşdirilməsi işində pedaqoji kollektivlərə yardım göstərilməsi, uşaqların inkişaf qüsurlarının aradan qaldırılması, təlimdə geriləmələrin, davranış pozğunluqlarının korreksiyası bu istiqamətdə həyata keçirilməli olan əsas vəzifələrdəndir.

İnkişafetdirici-korreksiya işlərinin planı və proqramı psixodiagnostikanın gedişi prosesində aşkar edilmiş nəticələr, uşaqların yaş və fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla tərtib edilir; ciddi surətdə fərdi və konkret xarakter daşıyır; məktəb rəhbərləri, sinif rəhbəri, valideynlər və ya onları əvəz edən şəxslərlə razılaşdırılmaqla həyata keçirilir.

İnkişafetdirici -korreksiya işləri aşağıdakı hallarda və şəraitdə həyata keçirilə bilər:

- psixoloqun ayrı-ayrı kateqoriyadan olan uşaqlarla fərdi və qrup halında apardığı xüsusi iş prosesində;
- tərbiyəvi tədbirlərin təşkili prosesində;
- uşağın valideynlərinin və ya onları əvəz edən şəxslərin iştirakını nəzərdə tutan müxtəlif iş formalarında;

İnkişafetdirici - korreksiya tədbirləri müəyyən hallarda - normadan kənara çıxma və pozulma halları, mərkəzi sinir sistemində üzvi zədələnmələrin və ya psixi xəstəliklərin, kəllə-beyin travmalarının nəticəsi olmadıqda, eləcə də, daha ciddi inzibati-tərbiyə xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunmadıqda həyata keçirilir. Aşkara çıxan pozğunluqlar patopsixoloji və defektoloji təbiətə malik olduqda və ya açıq qanun pozuntusu, hüquqazidd xarakter daşıdıqda, bu sahədəki fəaliyyət psixoloqun səlahiyyətləri çərçivəsindən kənara çıxır. Psixoloq qeyd edilən belə hallarda müvafiq orqanların rəsmi dəvəti ilə yalnız ekspert və ya mütəxəssis (məsləhətçi) kimi iştirak edə bilər.

4.3. Məlumatlı razılıq: valideyn və ya qəyyum ilə

"Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi"ndə (2006) ailə münasibətlərinin qarşılıqlı məhəbbət və hörmət hissləri əsasında qurulması ailənin işinə hər kəsin qarışmasının yolverilməzliyi, ailə üzvlərinin ailə qarşısında qarşılıqlı yardım və məsuliyyəti, onların hüquqlarının maneəsiz həyata keçirilməsinin təmin olunması və bu hüquqların məhkəmədə müdafiəsi imkanlarından irəli gəlməsi öz əksini tapmışdır. (Maddə 1.3.)

Ailə münasibətlərinin hüquqi tənzimi qadınla kişinin nikahının könüllülüyü, ər-arvadın hüquq bərabərliyi, ailədaxili məsələlərin qarşılıqlı razılıq əsasında həll olunması, uşaqların ailə tərbiyəsinin üstünlüyü, onların rifahına və inkişafına qayğı, ailənin yetkinlik yaşına çatmayan və əmək qabiliyyəti olmayan üzvlərinin hüquq və mənafelərinin müdafiəsinin təmin olunması prinsiplərinə uyğun həyata keçirilir.

Müasir ailənin əsas xüsusiyyətlərindən biri onun ictimai münasibətlər sisteminə kifayət qədər fəal şəkildə qoşula bilməməsi, sosial institutlarla əlaqələrinin get-gedə zəifləməsidir.

Ailə qanunvericiliyinə uyğun olaraq, uşaqların övladlığa götürülməsi, himayəyə və qəyyumluğa verilməsi "Ailə Məcəlləsi" ilə tənzimlənir. Məcəllənin 117-135-ci maddələri övladlığa götürmə, 136-145-ci maddələri isə qəyyumluğa (himayəyə) verilmə qaydalarını müəyyənləşdirir.

Qəyyumluq və himayə valideynlərini itirmiş uşaqlara valideynləri öldükdə, valideyn hüquqlarından məhrum olduqda, valideyn hüquqları məhdudlaşdırıldıqda, valideynlər fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edildikdə, valideynlər xəstələndikdə, uzun müddət uşaqlarla birlikdə olmadıqda, valideynlər uşaqların tərbiyəsində və ya onların hüquq və mənafelərinin müdafiəsindən yayındıqda, o cümlədən tərbiyə, müalicə və əhəlinin sosial müdafiəsi müəssisələrində və digər analogi müəssisələrdən öz uşaqlarını götürməkdən imtina etdikdə, eləcə də valideyn himayəsinin olmadığı digər hallarda uşaqların hüquqi mənafelərinin müdafiəsi müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən həyata keçirilir. (Maddə 114.1)

Qəyyumluq və himayə valideynlərini itirmiş uşaqlar onların saxlanması, tərbiyə olunması, təhsil alması, habelə onların hüquq və vəzifələrinin qorunması məqsədilə müəyyən olunur. Qəyyumluq 14 yaşınadək, himayəçilik 14 yaşdan 18 yaşadək olan uşaqlar üzərində təyin edilir. (Maddə 136.2.)

Praktik psixoloqun peşə fəaliyyətinin prinsiplərindən biri də "Təhsilləndirici proses subyektlərinin psixoloji xidmətin müxtəlif sahələri üzrə iştirakı zamanı könüllülüyn təmin edilməsi"dir.

4.3.1. Müəllimlərlə aparılan konsultativ işin məzmunu

Buraya aşağıdakılar daxildir:

- psixoloji baxımdan adekvat təhsil proqramlarının tətbiqi ilə bağlı məsələlər (uşaqların yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması, effektiv kommunikativ təsirin pedaqoji texnikalarına uyğunluğu və s.);
- konkret qrupa aid edilən şagirdlərin təlimi, davranışı və şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı təsirlə bağlı problemlər;
- şagirdlərin əlverişli və sağlam təlim-tərbiyə mühitində şəxsiyyətinin formalaşmasına və təhsil almasına mane olan halların aradan qaldırılması ilə bağlı məsələlər;
- yeniyetmələrin və "çətin" uşaqların təhsil aldığı şagird kollektivində yaranan konfliktli vəziyyətlərin aradan qaldırılması yolları;
- müəllim-valideyn münasibətlərində konfliktlərin rəşional əməkdaşlıq kontekstində optimal həlli yolları;

- müəllim şəxsiyyətinin topoloji xüsusiyyətləri, onun şagird kollektivində reytinginə təsir edən amillər: peşəkar hazırlıq, kommunikativ qabiliyyətlər və münasibət tərz, "risk qrupu"na aid edilən, həmçinin xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarla münasibətlərin qurulmasında və qarşılıqlı təsirdə həssaslığın gözlənilməsi.

4.3.2. Valideynlər və ya onları əvəz edən şəxslərlə konsultativ işin məzmunu

- ailə tərbiyəsində valideyn nüfuzu və onun formalaşmasına təsir edən amillər;
- uşaqların inkişafında fəaliyyət və ünsiyyətin rolu;
- natamam, nevroitik, problemli və böhranlı ailələrdə uşaqların tərbiyəsinin təşkili;
- uşaqların məktəb təliminə hazırlığında valideynlərin rolu;
- ailədə uşaqların təlim əməyinin təşkili;
- uşaqlar, virtual məkan və sosial şəbəkələr;
- yeniyetməlik yaş dövrünün yaratdığı problemlər və onların həlli yolları;
- gənclərin peşə seçiminə və ailə həyatına hazırlanmasında valideyn məsuliyyəti;
- əsəbi, zəif və erköyün uşaqlarla tərbiyə işinin xüsusiyyətləri və s.

4.3.3. Valideyn və ya qəyyum ilə aparılacaq psixoloji konsultasiya işləri

Müasir qloballaşma dövründə uşaqların tərbiyəsi və inkişafında ailənin rolu haqqında ənənəvi təsəvvürlərlə, ənənəvi ailə dəyərləri ilə valideynləri gerçək həyatın reallıqları ilə barışmaq məcburiyyətində qoyan ziddiyyətlər ailə tərbiyəsi işini xeyli çətinləşdirmişdir. Bir çox valideynlərin işləməsi, bir çox uşaqların boşanma nəticəsində qadının başçılıq etdiyi natamam ailələrdə yaşaması, işləyən qadınların ikiqat yüklənməyə məruz qalması, maddi çətinliklər ailə tərbiyəsi işində yeni problemlər yaratmışdır. Hətta maddi baxımdan təminatlı və əlverişli, tam ailələrin özlərində belə, valideynlər uşaqlarla məşğul olmaq üçün vaxt çatışmazlığı ilə qarşılaşırlar. İşləyən valideynlər və ya qəyyumlar bir çox hallarda uşaqların tərbiyəsi ilə bağlı öz öhdəliklərini məktəbin, məktəbdənkənar tərbiyə müəssisələrinin və digər sosiallaşdırma institutlarının üzərinə yükləyirlər ki, bu da uşaqların tərbiyəsi işində məsuliyyətdən yayınma halları ilə müşayiət olunur.

Müasir dövrdə uşaqların ailədə sosiallaşmasında ailənin fiziki və iqtisadi əsaslar yaradan, ənənəvi ailə üçün səciyyəvi olan bir çox funksiyalar (ailə-ev təsərrüfatı, sənət öyrənmək, evdarlıq bacarıqlarının və ilkin əmək verdişlərinin formalaşması və s.) hazırda müasir ailə həyatının zəruri atributları kimi qəbul olunur.

Ailənin spesifik funksiyalarından biri olan tərbiyə işinin humanist əsaslar üzərində qurulmasında, ailədə baş verən konfliktlərin, psixotraumatik amillərin aradan qaldırılmasında, başqa sözlə, valideynlik öhdəlikləri ilə bağlı hər bir fəaliyyətin səmərəli şəkildə yerinə yetirilməsində onların aktiv şəkildə pedaqoji-psixoloji baxımdan maarifləndirilməsinin müstəsna əhəmiyyəti vardır. Bu, valideynlərin, uşaqların və ailənin digər yaşlı üzvlərinin maraq və tələbatlarına uyğundur, arzu edilən nəticələrə sahib olmaq üçün səmərəli vasitə və yolların əldə edilməsi deməkdir.

Məktəb psixoloqunun fəaliyyət strategiyasında valideynlər və ya qəyyumlarla həyata keçirilən psixoloji maarifləndirmə işlərinin özünəməxsus xüsusiyyətləri və vəzifələri vardır:

Məktəb psixoloqunun valideynlərlə işi bir neçə istiqaməti əhatə edir. Uşaqların, təhsilənlərin ailələri ilə sıx əməkdaşlıq və qarşılıqlı inam şəraitində işləmək üçün praktik psixoloq ilk növbədə xeyirxah məsləhətçi rolunda çıxış etməli, ailənin daxili işlərinə fəal müdaxilə etmək cəhdlərindən uzaq olmalıdır. Psixoloq valideyn yığıncaqları və ailələrə getmək yolu ilə uşaqların aktual problemlərinin həll edilməsində valideynlərin yaxın həmkarı olmalı, maarifləndirmə və məsləhət vermə sahəsində görəcəyi işləri konkret olaraq irəlicədən planlaşdırmalıdır. Psixoloq uşaqların hüquqlarının müdafiəçisi olsa da, o, ailədə övlad-valideyn ünsiyyəti ilə bağlı yaranan problemlərin həllində fəal iştirak etməli, zəruri hallarda valideynlərə psixoloji dəstək verməlidir.

Məktəb psixoloqu özünün peşəkar fəaliyyətinin bütün istiqamətlərində valideynlərlə birgə fəaliyyətin zəruriliyini daim diqqət mərkəzində saxlamalıdır. Bu zərurət ilk növbədə inkişafın sosial situasiyasının formalaşdırılmasında valideynlərin rolu ilə bağlı meydana çıxır. Uşağın lap kiçik yaşlarından əhatə olunduğu yaşlılarla ünsiyyəti onun normal inkişafının zəruri şərtidir. Bu ünsiyyət prosesində uşağı əhatə edən xarici sosial strukturların təsiri onun şəxsiyyətinin formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Ailə mühitinin mənəvi-psixoloji cəhətdən qeyri-sağlam olması, ailə üzvləri arasında qarşılıqlı münasibətlərin qeyri-adekvatlığı uşağın koqnitiv sferası ilə yanaşı, emosional və ünsiyyət sferasının formalaşmasına da mənfi təsir göstərir.

Çox vaxt qeyri-sağlam təsirlər və əlverişsiz həyat tərzə müxtəlif psixi pozğunluqların, normadan kənara çıxma hallarının və şəxsiyyətin disharmoniyasına (harmonik inkişafının pozulmasına) gətirib çıxarır, aşağı özünüqiyimləndirmənin və aqressivliyin yaranma səbəbi kimi özünü göstərir. Valideynlərin uşaqlara qeyri-normal yaşama tərzə, onların şəxsiyyət keyfiyyətlərindəki əlverişsiz əlamətlər: prinsiplilik, hədsiz tələbkərlilik, səbrsizlik, yüksək iddialılıq, eqosentrizm, tez-tez təkrarlanan nevroitik hallar, affektivlik (qışqırmaq, təhqir, hədə, söyüş və s.), uşağın hər bir göstərişini sözsüz yerinə yetirmə onlara qarşı inamsızlıq, emosional kütlük və introvetlik kimi xüsusiyyətlər uşaqlarla valideynlər ara-

sında qarşılıqlı sevgi və etibarın itməsinə gətirib çıxarır. Ailədə uşaqlarla qarşılıqlı münasibətin tez-tez pozulması fonunda onlar güclü psixoloji xəsarət alırlar.

Psixoloji tədqiqatlar müəyyən etmişdir ki, ailədaxili münasibətlərin pozulmasının əsas səbəbləri aşağıdakılardır:

- ailənin saxlanması və uşaqların sağlamlığının qorunmasında valideynlərin məsuliyyəti öz üzərinə götürmək istəməməsi;
- uşaqlarda valideynlərdən birinin temperament xüsusiyyətləri və xarakter əlamətlərinin olmasının digər valideyn tərəfindən qəbul edilməməsi və qarşılıqlı isti münasibətin olmaması;
- ər-arvadlıq münasibətlərində uzunmüddətli stressin nəticəsi olaraq, valideynlərdən birində və ya hər ikisində ümumi energetik potensialın zəifləməsi və sinir proseslərinin gücdən düşməsi;
- valideynlərin qeyri-ixtiyari olaraq, keçmişdə baş vermiş günah, qorxu və inciklikləri tez-tez xatırlaması;
- dalgınlıq, depressiya və nevrozlar nəticəsində sinir proseslərinin keçirilməsindəki çətinliklər;
- valideynlərdən birinin nevrotik pozğunluğa düçar olması nəticəsində ailədə emosional əlaqələrin itirilməsi və tez-tez baş verən münaqişələr.

"Çətin" və ya mürəkkəb davranışlı uşaqlarla aparılan profilaktika və korreksiya işləri, ailə və valideynlərlə iş çox mühüm, mürəkkəb və zəruri fəaliyyət sahəsidir. Bu istiqamətdə aparılan işlər pedaqoq, psixoloq, həmçinin sosial pedaqoq və xüsusi-pedaqoji-psixoloji xidmət sahələrini də əhatə edir.

Məlum olduğu kimi, çətin uşaq və yeniyetmələrin davranış qüsurlarının profilaktikası və korreksiyası sahəsində həyata keçirilən tədbirlər bütöv bir sistemdir və burada ailə əsas təsirə malikdir.

"Çətin" uşaqların davranış qüsurlarının yaranmasında ailədaxili münasibətlərdəki disharmoniya və nöqsanların təsiri heç də az deyildir. Bu baxımdan, psixoloq valideynlərlə psixoprofilaktika və korreksiya məqsədilə aşağıdakı cəhətlərə xüsusi diqqət yetirməlidir:

- ailə münasibətlərindəki disharmoniyanın və ailə tərbiyəsindəki qüsurların aradan qaldırılmasının profilaktikası məqsədilə məlumatverici-maarifləndirici işin həyata keçirilməsi;
- ailə tərbiyəsi tipinin müəyyənləşdirilməsi, valideynlərin uşaqlarla münasibətini və bütövlükdə ailədaxili münasibətlərin öyrənilməsi məqsədilə diaqnostik işlərin həyata keçirilməsi;
- ailə üzvləri arasında sağlam qarşılıqlı münasibətlərin bərpa edilməsi məqsədilə kompleks korreksiyaedici tədbirlərin həyata keçirilməsi və ailə tərbiyəsində özünü göstərən qüsurların korreksiyası.

Uşaq və yeniyetmələrin tərbiyəsindəki kənarçıxma hallarının profilaktikası və korreksiyası məqsədilə psixoloq ailələrlə aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlərin həyata keçirilməsini diqqət mərkəzində saxlamalıdır:

Valideynlərlə məlumatverici-maarifləndirmə işləri ailə tərbiyəsində və ailədaxili münasibətlərdə yol verilmiş mümkün qüsurların profilaktikası məqsədilə həyata keçirilir. Bu məqsədlə, valideynləri uşaq və yeniyetmələrin rəftar və davranışında pozğunluqlara səbəb olan ailə münasibətləri tipləri ilə tanış etmək lazımdır. Ailədaxili münasibətlərdəki qüsurların əsas mənbəyi ailə cütünü adlanan ərlə arvad arasındakı disharmoniya və onu şərtləndirən ailə münasibətləridir. Ailə münasibətləri mürəkkəb sosial-psixoloji fenomendir. Bu münasibətlər bir tərəfdən ərlə-arvadın münasibətlərindəki soyuqluq, yadlaşma, get-gedə onların formal xarakter alması, digər tərəfdən rol gözləmələrinin təhrif olunmasıdır.

Sağlam ailədə hər bir ailə üzvünün psixoloji rolu olur. Belə ailələrdə mütəhərrik müvazinət, ümumini əks etdirən ailə "Biz"-i formalaşır, ailədaxili münasibətlərdə yarana biləcək ziddiyyətlər və münasibətlər ailənin hər bir üzvü tərəfindən sərbəst aradan qaldırmaq istəyi olur.

Ahəngdarlıq olmayan ailələrdə isə qarşılıqlı münasibətlər səmimiyyətdən uzaqdır, müvazinət tez-tez pozulur, ailədaxili və xarici funksiyaların həllinin optimal yollarını müəyyənləşdirməkdə çətinliklər özünü göstərir. Belə ailələrdə hər bir ailə üzvü özünün üstünlüyünü, şəxsi iddia və tələblərini qabarıq şəkildə

ortaya ataraq, ziddiyyət və münaqişələrin alovlanmasına bəis olur. Nəticədə, uzunmüddətli münaqişələr fonunda ailədaxili mənəvi-psixoloji iqlim korlanır, ailə üzvləri arasında sosial və psixoloji adaptasiya aşağı enir, ümumi ailə mənafeyi, o cümlədən uşaqların tərbiyəsi üçün birgə fəaliyyətə yönəlmiş təşəbbüs və səylər itir. Ailədə artan psixoloji gərginlik ailə üzvləri arasında açıq ifadəli emosional pozğunluqlara, nevroitik əhval-ruhiyyəyə, ailə üzvlərinin daimi narahatlığına və uşaqların baxımsızlığına gətirib çıxarır.

Ər-arvad cütlüyü arasındakı disharmoniya uşağın emosional və şəxsi inkişafına mənfi təsir göstərir ki, bu da uşaq və yeniyetmələrin davranışında normadan kənaraçıxma hallarının əsas mənbələrindən biridir. Korlanmış ər-arvad münasibətləri dolayı yolla valideyn-övlad münasibətlərinə sirayət edir, bununla da uşaq və yeniyetmələrin davranış və tərbiyəsində qüsurların yaranmasına güclü təsir göstərir. Məhəbbət, nəvaziş və qayğı uşaqlarda təhlükəsizlik hissi, açıq-aşkar imtina və baxımsızlıq isə aqressivliyə, emosional qeyri -yetkinliyə səbəb olur.

Bu cür maarifləndirmə xarakterli tədbirlərdə aşağıdakı məsələlər müzakirəyə çıxarıla bilər:

- valideynləri və ya onları əvəz edən şəxsləri uşaqların əsas, əlverişli psixi inkişaf şərtləri və qanunauyğunluqları ilə tanış edilməsi;
- psixologiya və pedaqogika elmlərində uşaqların tərbiyəsi ilə bağlı ən yeni yanaşmalarla valideynlərin tanış edilməsi, yayılması;

- valideynlərdə və ya qəyyumlarda öz şəxsi inkişafı və uşaqlarla iş prosesi üçün zəruri olan psixoloji savadlılığa və məlumatlılığa tələbat formalaşdırmaq;
- praktik psixoloji biliklərin və təhsil müəssisəsi psixoloqunun fəaliyyətinin zəruriliyinə inam hissi formalaşdırmaq.

Valideynlərin və ya onları əvəz edən şəxslərin psixoloji baxımdan maarifləndirilməsinin başlıca məqsədi ailəni uşağın təlim və tərbiyəsi prosesində fəal müşayiətçi subyektə çevirməkdən, məktəblə ailə arasında səmərəli əməkdaşlıq münasibətləri yaratmaqdan, uşaqların gələcəyi nəminə valideynlərdə məsuliyyətlik amilini formalaşdırmaqdan, ailədə valideyn-övlad münasibətlərinin optimal pozitiv aspektdə inkişafını təmin etməkdən ibarətdir.

Praktik psixoloq psixoloji maarifləndirmə üzrə iş prosesində müxtəlif iş formalarından (söhbət, mühazirə, seminar-praktikum, işgüzar müzakirə, debat, disput və s.) istifadə edə bilər.

Bu məqsədlə aşağıdakı mövzularda müzakirələrin keçirilməsi məqsəduyğundur:

ZƏRURİ TÖVSIYƏ

- Ailədaxili münasibətlərin xarakteri uşaqların təlim və tərbiyəsində həlledici amil kimi;
- Ailənin mənəvi-psixoloji iqlimini şərtləndirən amillər;
- Sağlam həyat tərzini sağlam və xoşbəxt gələcəyə etibarlı təminatdır;
- Ailə tərbiyəsində qeyri-zorakı cəza üsulları;
- Ailədə uşaqların təlim əməyinin təşkili yolları;
- Ailədə uşaq, yeniyetmə və gənclərin cinsi tərbiyəsi;
- Yeniyetmə yaş dövrünün çətinlikləri və onunla hesablaşmanın zəruriliyi;
- Uşaqları ailə psixotravmalarından necə qorumaq?
- Ərköyün tərbiyə və üzvermə xaraktersiz, iradəsiz, daşürəkli və egoist övlad yetişdirmək deməkdir;
- Düşüncəli valideyn məhəbbəti və düşüncəli tələbkərlığın vəhdəti ailə tərbiyəsində əsas şərti kimi;
- Ailə-tələ ümumiliyi və bir gəmidə səyahət deməkdir;
- Uşaqlarda özünəinam və məsuliyyət hissinin tərbiyəsi;
- Valideynlərin nüfuzu, şəxsiyyət xarakteristikası və şəxsi nümunəsi ailədə tərbiyə amilləri kimi;
- İnkişaf qüsurlu və xəstə uşaqlarla tərbiyə işinin çətinlikləri və spesifikasi və s.

Psixoloji konsultasiya psixoloji praktikanın terapiyadan ayrılmış nisbətən yeni və müstəqil sahələrindən biridir. Bu sahə klinik qüsurları olmayan, lakin psixoloji yardıma ehtiyacı duyan insanların həyatı tələbatlarından yaranmışdır.

Hər bir insan doğrudan da, gündəlik həyatda çoxsaylı problemlərlə qarşılaşır. İşdəki çətinliklər, şəxsi həyatda və ailədəki problemlər, məktəbdə təlim uğursuzluqları, özünəinamsızlığın və özünəhörmətin aşağı olması, qərar qəbul etməkdə üzücü tərəddüdlər, ünsiyyət və münasibətlər yaratmaqda qarşıya çıxan maneə və çətinliklər və s. buna misal ola bilər. Psixoloji konsultasiya psixoloji praktikanın və xidmət sisteminin yeni sahələrdən biri olduğuna görə, onun dəqiq müəyyən edilmiş sahələri mövcud deyildir və ona görə də, onun predmetinə ən müxtəlif problemlər daxildir.

Psixoloqlar psixoloji konsultasiyanın predmetini müxtəlif nöqteyi-nəzərdən izah edirlər. Məsələn, ABŞ psixoloqları H.Burks və B.Steffirin fikrincə, "konsultasiya ixtisaslı konsultantın müştəriyə "şəxsiyyət-şəxsiyyət" tipli münasibətlər çərçivəsində göstərdiyi peşəkar yardımdır".

ABŞ psixoloqu L.Bramer yazır ki, "konsultasiya peşə karyerası, nikah, ailə, şəxsiyyətin təkmilləşdirilməsi və şəxsiyyətlərarası münasibətlər zəminində yaranan problemlərin həllində insana yönəldilmiş proseduraların məcmuyudur". Psixoloji konsultasiyanın məqsədi müştərinin gündəlik həyatda qarşılaşdığı şəxsiyyətlərarası və emosional xarakterli çətinlikləri anlamaqda və onların həll edilməsində ona kömək göstərməkdən ibarətdir. Konsultasiya hər bir insana öz şəxsi istəklərinə uyğun davranış proqramı seçməkdə və ona müvafiq hərəkət etməkdə, yeni şəraitə uyğunlaşmaqda, şəxsiyyətin iradi, intellektual və emosional sahədə yaranan problemlərin həllində kömək göstərmək məqsədi daşıyır.

Psixoloji konsultasiya sahəsində çalışan mütəxəssis ona müraciət edən müştərinin şəxsiyyətinə hörmətlə yanaşmalı, onun fərdiyyətini, yaşam hüququnu tanımalı, sərbəst seçim hüququna hörmət bəsləməlidir. Mütəxəssis- konsultant belə bir cəhəti diqqət mərkəzində saxlamalıdır ki, istənilən təlqin və təzyiq insana öz problemlərini düzgün həll etməkdə, hərəkətləri üçün məhsuliyyəti öz üzərinə götürməkdə mane olur. Psixoloq-məsləhətçiye yardım üçün müxtəlif adamlar və müxtəlif məqsədlərlə müraciət edə bilirlər.

Müasir psixoloji konsultasiya praktikasında aşağıdakı istiqamətlər geniş yayılmışdır:

VACİB QEYD

- Psixoanalitik istiqamət;
- Adler istiqaməti;
- Davranış terapiyası;
- Rasional-emosional terapiya (A.Ellis);
- Müştəriyə yönəlmiş terapiya (K.Rocers);
- Ekzistensial terapiya.

Psixoloji konsultasiyanın bir tərəfdən ümumi, digər tərəfdən qlobal, perspektiv, spesifik, konkret və qısamüddətli məqsədləri ola bilər. Təhsil müəssisələrində həyata keçirilən psixoloji konsultasiya şagirdin davranışının dəyişdirilməsinə yönəldiyindən, əsasən konkret məqsədlərə xidmət edir. Konsultasiya işi aparan məktəb psixoloqunun qarşısına qoyduğu məqsədlər adətən şagirdin, müəllim və valideynlərin tələbatlarından, rol gözləmələrindən asılı olaraq formalaşır. Psixoloq ona müraciət edən müəllim və valideynlərə "Siz bizim ünsiyyətimizdən nə gözləyirsiniz?", "Sizin istəyiniz nədir?" və s. kimi suallarla müraciət edərək, onların konkret məqsədlərini müəyyənləşdirməlidir. Onlar arasında yaranan dialoq psixoloqa öz məqsədlərini, nə kimi məsləhət və tövsiyələr verəcəyini müəyyən etmək imkanı vermiş olur. Müəllim və valideynlərin çoxu adətən psixoloqa ümidlə müraciət edir və belə hesab edirlər ki, o dərhal hansısa bir köməklik göstərəcəkdir. Ona görə də, müraciət edənlərin ümidini qırmamaq üçün psixoloq anlamalıdır ki, hər bir adamın psixoloji yardıma ehtiyacı ola bilər. Psixoloq şəhribaz deyildir, o da adi bir insandır və onun da həyatı problemləri olmamış deyildir. Böhranlı, münaqişəli vəziyyətlərdən çıxmağın optimal yolları vardır. Psixoloq müəllim və valideynlərə bu mövqedən yanaşaraq, onlarla fəal əməkdaşlıq mühiti yaratmaq yolu ilə problemlərinin həlli üçün peşəkar yardım göstərə bilər.

Psixoloji yardımın konsultasiya və psixoterapiya olmaqla iki əsas sahəsi vardır. Çox vaxt isə bunları bir-birindən qəti şəkildə ayırmaq mümkün olmur. Belə

ki, psixoloji yardımın iki sahəsini bir-birindən fərqləndirilməsi tam şərtidir. Psixoloji konsultasiyada da psixoterapiyada olduğu kimi, eyni peşəkar vərdiş və qaydalardan istifadə olunur. Hər iki halda müraciət edən şəxsə kömək konsultant (psixoterapevt) arasında eyni qarşılıqlı təsirə əsaslanır. Bir çox psixoloqlar bu oxşar cəhətlərə və işə görə, psixoloji konsultasiya ilə psixoterapiyanı sinonim anlaşırlar hesab edirlər. Bununla belə, bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə psixoloji yardımın bu iki forması qismən fərqləndirilir və psixoterapiya ilə daha çox həkim, psixoterapevtlər məşğul olurlar. Onlar kiliniki baxımdan sağlam olan, lakin şüur və şüuraltı səviyyədə situativ problemlərlə qarşılaşmış, fərdlərə psixoterapevtik yardımlar göstərilir.

ABŞ psixoloqları Gelso, Fretz və Bloşer psixoloji konsultasiyanın psixoterapiyadan fərqləndirən aşağıdakı əlamətlərini göstərmişlər:

- konsultasiya kliniki baxımdan sağlam olan insanlara yönəlmişdir, bu adamlar gündəlik həyatda nevroitik xarakterli şikayətləri və psixoloji çətinlik problemləri olanlardır;
- konsultasiya psixi qüsurların səviyyəsindən asılı olmayaraq sağlam adamlara yönəlmişdir. Bu təmayül ona əsaslanır ki, hər bir insan, hətta maliyyə vəsaitinin çatışmadığına, xəstəliyə, əlilliyə, qocalığa görə sosial deprivasiyaya məruz qalsa belə, öz həyatını və özünü dəyişdirə bilər. Bu isə onun həyatının yaxşılaşmasına gətirib çıxarmış olar;
- konsultasiya müştərinin bu günü və gələcəyi ilə bağlı narahatlıq doğuran problemlərin həllinə yönəlmişdir;
- konsultasiya adətən qısamüddətli köməkdir (ən çoxu 15 görüş);
- konsultasiya şəxsiyyət və mühit arasında qarşılıqlı təsir zamanı yaranan problemin həllinə yönəlmişdir;
- konsultasiya müştərilərinin şəxsiyyətinin inkişafına və onun davranışının dəyişdirilməsinə yönəlmişdir.

Psixoloq-konsultant yüksək nəzəri hazırlığa malik olmalı, peşəkar fəaliyyətdə daim öz hazırlığını genişləndirməyə və dərinləşdirməyə çalışmalıdır. O, insanın genetik və psixoloji təbiətinə bələd olmalı, onun dəyişdirilməsi üçün zəruri təsir vasitələrini seçməyi və tətbiq etməyi bacarmalıdır. Bütün bunların uğurla həyata keçirilməsi üçün psixoloq-konsultant şəxsiyyətin strukturunu, davranışını şərtləndirən amilləri, mövcud patologiyanın genezisini (mənşəyini) və normal inkişaf perspektivlərini dəqiq müəyyən etməyi bacarmalıdır.

Psixoloq belə bir cəhəti diqqət mərkəzində saxlamalıdır ki, insanların problemləri bir-birinə oxşasa da, əslində onlar hər bir şəxsə də fərdi və fərqlidir. Ona

görə də, konsultasiya zamanı resept xarakterli tövsiyələr əhəmiyyətsizdir. Hər bir müştəri öz problemlərinin ən yaxşı ekspertidir.

Hər bir psixoloq-konsultant özünün peşə-ixtisas hazırlığının səviyyəsini, şəxsi çatışmazlıqlarını bilir. O, peşə etikasına ciddi əməl etməklə yanaşı, öz peşə məsuliyyətini dərk etməlidir.

Təhsil müəssisələrində praktik istiqamətdə iş aparan psixoloq konsultasiya sahəsində fəaliyyətində aşağıdakı prinsiplərə əməl etməlidir:

- **Humanizm prinsipi** - "ziyan vurma!". Bu prinsipə görə psixoloqun apardığı iş uşağın psixi imkanlarının öyrənilməsinə, onun inkişafına kömək göstərməyə xidmət etməlidir;
- **Obyektivlik prinsipi** uşağın psixologiyasının inkişaf xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasını nəzərdə tutur.
- **Sistəmlilik prinsipi**. Bu vəzifələrin müəyyənləşdirilməsində ardıcılığın gözlənilməsini, hərtərəfliliyi və proqnozlaşdırmanın zəruriliyini əks etdirir.
- **Determinizm prinsipi**. Bu prinsip uşağın inkişaf xüsusiyyətləri arasında səbəb-nəticə əlaqələrinin aşkara çıxarılmasının (həyat şəraiti, tərbiyə və s.) vacibliyini ifadə edir.
- **İnkişaf prinsipinə** görə uşaq yalnız fəaliyyətdə inkişaf etmir. Fəaliyyət həm də uşağın öyrənilməsinin və onun aşkar edilmiş qüsurlarının korreksiya edilməsi vasitəsidir.
- **Fərdi yanaşma prinsipi**. Konsultasiya prosesində hər bir uşağın fəaliyyətinin, özünəməxsus inkişaf tempinin nəzərə alınmasını əks etdirir.
- **Şüurla davranışın vəhdəti prinsipi**. Şüurun fəaliyyət vasitəsilə öyrənilməsinin zəruriliyini ifadə edir.
- **Könüllülük və anonimlik prinsipi**. Konsultasiya prosesinə cəlb edilənlərin könüllülüynü və aparılan işin mahiyyətinin gizli saxlanılmasını nəzərdə tutur.

Ailədə uşağa qulluq və onun tərbiyəsi hər valideyni düşündürən və qayğılandıran problemlərdən biridir. İlk tərbiyəçilər olan ata və anaların bir çoxu uşağın tərbiyəsi ilə bağlı meydana çıxan suallara cavabları özləri axtarıb tapdıqları halda, əksəriyyəti bu sahədə təcrübəsi olan yaşlılarla, hörmətli və nüfuzlu adamlarla, tərbiyəçi və müəllimlərlə məsləhətləşməyə ehtiyac duyurlar. "Uşağın utancaq və ya küsəyənliyini necə aradan qaldırmalı?", "Uşağa nəyi və necə öyrətməli?", "Pis adət və vərdisləri, neqativizmi necə aradan qaldırmalı?", "Uşağı məktəbə necə hazırlamalı?", "Ailədə uşağın dərse hazırlığına necə kömək etməli?", "Uşaqların televizora baxmasını necə tənzimləməli?", "Məktəbyaşlı uşaqlar mobil telefon gəzdirməlidirmi?" və s. bu kimi çoxsaylı suallar valideyn-

ləri daim düşündürmüş, müasir dövrdə isə onların sırası daha da genişlənməmişdir. Belə suallar ailədə valideynlərə göstərilməli olan psixoloji xidmətin zəruriliyinə elmi-psixoloji və pedaqoji əsaslar yaradır. Ona görə də, təhsil sistemində psixoloji xidmət işində pedaqoji-psixoloji konsultasiyalar mühüm istiqamətlərdən biri kimi nəzərdə tutulmuşdur. Məktəb təhsilinin yarandığı həm ötən əsrlərdə, həm də müasir dövrdə valideynlərlə aparılacaq konsultativ işin ağırlığı həmişə məktəb müəllimlərinin üzərinə düşmüşdür və bu gün də bu işdə müəllimlərin və sinif rəhbərlərinin rolu böyükdür. Təhsil sistemində psixoloji xidmət yaranıqdan sonra isə valideynlərə göstərilən konsultativ xidmətin təşkili və keçirilməsində ixtisaslı mütəxəssis kimi praktik psixoloqun rolu artmaqdadır. Uşağın həyatda müşahidə olunan hər hansı normadan kənaraçıxma halları və patoloji təzahürləri, təlimə, yaşlılara və həmyaşıdlarla münasibətdəki anomaliyaların səbəblərini bilməyən valideynlər ixtisaslı yardıma ehtiyac duyurlar. Uşağın anatomik-fiziki inkişafı gedişində meydana gələn normal yaş böhranlarının simptomları ailədə valideynlər və yaxın qohumlar arasında ağır emosional təəssüratların yaranmasına, obrazlı desək "qan qaraçılığına" səbəb olur. Belə hallarda ailəyə kömək etmək üçün hər şeydən əvvəl valideynlərə onların övladlarının xüsusiyyətləri haqqında tam məlumat vermək, onun müsbət və mənfi keyfiyyətlərini, güclü və zəif cəhətini göstərmək lazım gəlir. Bu tipli etibarlı və düzgün məlumatlar isə ilk növbədə uşağı müntəzəm müşahidə edən mütəxəssis kimi psixoloqdan əldə edilə bilər.

Böyük məktəbəqədər yaşın sonunda uşağın məktəbə hazırlanması ailədə yeni qayğılara səbəb olur. Bu dövrdə uşaqlara qarşı tələbkarlıq kəskin artır. Valideynlər ailədə uşaqlarına irəlicədən yazmaq, oxumaq, hesablamaq kimi təlim vərdiş və bacarıqları aşılamağa çalışaraq, vaxtı qabaqlamaq istəyirlər. Lakin qarşılaşdıqları ilk çətinliklər çox vaxt onların səbrini tükəndirir, ailədə əsəbi mühit yaradır, uşağın qabiliyyətsizliyi haqqında yanlış qənaətlərə səbəb olur. Adətən belə hallarda ailədə konfliktli vəziyyətlər yaranır. Valideynlər uşağın imkanlarını düzgün qiymətləndirə bilmədiyindən, mütəxəssis rəyinə ehtiyac duyulur.

Məktəbə qəbul ərəfəsində uşaqların təlimə hazırlığının diaqnostikasını keçirən psixoloq valideynlərin müşahidəsi ilə müxtəlif metodikalardan istifadə etməklə, hər bir uşağın differensial müayinəsini keçirir və onun funksional hazırlıq səviyyəsi haqqında obyektiv rəy hazırlayır. Həmin rəydə uşağın intellektual inkişaf səviyyəsi, sensor və motor funksiyaların vəziyyəti, bilik və bacarıqların səviyyəsi, uşağın şəxsiyyətinin və fəaliyyətinin xüsusiyyətləri öz əksini tapmış olur, valideynlərə konkret məzmunlu tövsiyələr verilir.

Valideynlər üçün təşkil edilən konsultasiyalar öz xarakterinə görə söhbətə yaxındır. Burada əsas fərq ondan ibarətdir ki, konsultasiyanı keçirən psixoloq valideynlərin suallarını dinlədikdən sonra onlara ixtisaslı məsləhətlər verir, nəyi isə

öyrətmiş olur. Psixoloji konsultasiyalar psixoloqun valideynlərlə apardığı fərdi və differensial işin əsas formalarından biridir. Konsultasiyanı keçirən psixoloq bir tərəfdən uşağın tərbiyə olduğu ailəni daha yaxından tanıyır, digər tərəfdən isə onları uşaqların tərbiyəsi məsələlərinə həssaslıqla yanaşmağa təhrik edir. Psixoloq-konsultantın simasında valideynlər özlərinə xeyirxah tərəfdaş tapmış, onun dəstəyini və himayəsini hiss etmiş olurlar.

Ailədə uşaqların tərbiyə şəraitini, mövqeyini və valideynlərlə qarşılıqlı münasibətlərin xarakterini öyrənməklə psixoloq hər bir valideynə ixtisash, həm də differensial yardım göstərə bilər. Bu məqsədlə o, valideynlərə aşağıdakı anketdə qeyd olunan suallara yazılı cavablar verməyi xahiş edir:

CAVABLAYIN!

- sizin oğlunuz (qızınız) üçün hansı müsbət keyfiyyətlər səciyyəvidir?
- siz övladınızda hansı qabarıq mənfi xüsusiyyətləri görürsünüz?
- övladınızda hansı xüsusiyyətləri tərbiyə etməyə çalışırsınız və buna nə qədər nail olursunuz?
- ailədə övladınızın daimi vəzifəsi varmı və o, bunu necə yerinə yetirir?
- övladınız ailədə özünəxidmət qabiliyyətini nümayiş etdirə bilirmi?
- ailədə uşağınızın gün rejimi varmı, rejimə necə əməl edilir?
- övladınız ailənin digər üzvlərinə necə münasibət bəsləyir, lazımı kömək göstərirmi?
- sizin övladınız ailə işlərində və bayramlarında fəallıq və təşəbbüs göstərirmi?
- övladınız boş vaxtlarını harada və kimlərlə keçirir?
- övladınızın evdə ayrıca otağı varmı, o, dərslərə hazırlığa nə qədər vaxt ayırır?

Alınmış nəticələri təhlil etməklə, növbəti görüşlərdə psixoloq hər bir valideynə zəruri konsultasiyalar verir.

Psixoloji konsultasiyalar təşkil formasına görə fərdi və qrup olmaqla iki yerə ayrılır. Psixoloqun təşkil etdiyi fərdi konsultasiyalar ayrı-ayrı valideynlərlə təklildə, qrup konsultasiyaları isə bir neçə valideynin birgə iştirakı ilə keçirilir. Adətən fərdi konsultasiyalar ailədə və ya təhsil müəssisəsində, qrup konsultasiyaları isə ancaq təhsil müəssisəsində keçirilir. Konsultasiyaların keçirilmə müddət 30 dəqiqədən bir saatadək ola bilər. Konsultasiyaların mövzusu həm konkret, həm də geniş və əhatəli ola bilər. Mövzular valideynlərin istəyindən, uşaqların üzərində aparılan müşahidə faktlarından, müəllim və valideynlərin şikayətlərindən asılı olaraq fərqli məzmun daşıya bilər. Psixoloq konsultasiyaların təşkilində gənc valideynlərə xüsusi diqqət yetirməli, onlara uşağın tərbiyəsinin optimal metodları haqqında əməli tövsiyələr verməlidir.

Konsultasiyalar aşağıdakı konkret mövzular üzrə də keçirilə bilər:

1. Uşaqların tərbiyəsində valideyn nüfuzu.
2. Uşağın inkişafında fəaliyyətin rolu.
3. Ailədə yeganə örköyün uşaq.
4. Natamam ailədə uşağın tərbiyəsi xüsusiyyətləri.
5. Fiziki cəhətdən zəif və xəstə uşaqların ailədə tərbiyəsi.
6. Uşağın geyimində gigiyenik tələblər
7. Ailədə uşağın təlim əməyinin təşkili
8. Uşaqlar və virtual məkan.
9. Mobil telefonlar uşaq üçün əyləncə və ünsiyyət vasitəsidirmi?
10. Yeniyetmələrin problemləri və s.

Təhsil sistemində çalışan praktik psixoloq konsultasiyaların keçirilməsində aşağıdakı tələblərə əməl etməlidir:

- konsultasiyanın keçirilməsi zamanı valideynlər hiss etməlidirlər ki, psixoloq onların övladlarının tərbiyəsində xeyirxah və səmimi mövqə tutmuşdur, o, bu tədbirləri görüntü xatirinə keçirmir, əksinə, valideynlərə uşağın tərbiyəsində əməli kömək göstərmək istəyir.
- valideynlərə verilən tövsiyələr konkret olmalı, ailənin həyat şəraitini, uşaqların fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır.
- hər bir konsultasiya valideynlərə nə isə yeni, faydalı bir şey verməli, onların pedaqoji və psixoloji biliklərini genişləndirməlidir.

- konsultasiyanın uğurlu olması bir çox cəhətdən psixoloqun səriştəsindən, valideynlərə qarşı həssaslıqdan, onun təlqinetmə və inandırma məharətindən asılıdır.
- konsultasiya hazırlıq tələb edir. Psixoloq valideynlərin suallarına elmi cəhətdən əsaslandırılmış cavablar verməlidir.
- valideynlərə tövsiyələr verməzdən əvvəl psixoloq ona müraciət etməyə məcbur edən faktı ətraflı öyrənməli, elmi ədəbiyyatlara istinad edərək, həyatı nümunələrə əsaslanaraq sübutlar gətirməyi bacarmalıdır.

Qrup şəklində konsultasiyaların təşkili üçün psixoloq aşağıdakı nümunədə təxmini plan tərtib edə bilər:

1. Tərbiyədə pedaqoji takt nə deməkdir?

2. Pedaqoji taktın vacib şərtləri:

- uşaqları yaxşı tanımaq, onların davranış motivlərini öyrənmək;
- tələbkarlıqda və məhəbbətdə ölçü hissini gözləmək;
- uşaqlarla münasibətdə özünün hər bir hərəkətinin mümkün nəticələrini irəlicədən görməyi bacarmaq;
- uşağın şəxsi ləyaqətinə hörmət bəsləmək, inam və tələbkarlığı uzlaşdırmağı bacarmaq;
- valideynlərin tələblərinin uşaqların yaş və fərdi xüsusiyyətlərinə, onların hərəkətlərinin tonuna və xarakterinə uyğunluğu;

3. Tərbiyənin müxtəlif metodlarının (rəğbətləndirmə və cəzalandırma) tətbiqi zamanı pedaqoji taktın gözlənilməsi.

Konsultasiya başa çatdıqdan sonra psixoloq onun mətnini qısa tezislər mətnində öz iş otağındakı valideynlər üçün guşədə yerləşdirməlidir.

Əgər psixoloq alınan məlumatdan uşağın yaş böhranının uzanıb, mürəkkəbləşdiyindən əmin olsa, birinci növbədə valideynlərə "yaş böhranı" anlayışını başa salmaqla yanaşı, böhranda uşağın cavabdeh olmadığını bildirməlidir.

Valideynlərə həm də məlumat vermək lazımdır ki, hər böhranı şərti olaraq üç hissəyə bölmək olar: köhnə idarəetmə dağılır, yenisi isə hələ formalaşmayıb; bu istiqamətdə iş asta gedir və yaxın zamanda keyfiyyət dəyişikliyinə yeni ilk görüntülərini gözləmək olar. Valideyn bu zaman xüsusən köhnənin dağılmasına mane olmamalıdır. Çünki, dağılanın yerində yenisi ucalır. Valideynin belə bir vəziyyətlə barışması üçün onu inandırmaq çox mühüm şərtidir. Digər tərəfdən, valideyn uşağın özünü aparması ilə bağlı ona nəinki təsir göstərməməli, əksinə, uşağa məhəbbətini nümayiş etdirməlidir. Valideyn, "kiçik addımlar"- la münasibət mövqeyindən uşağa yanaşmalı, onlarda özlərinə və gələcəyə inam yaratmalıdır.

Bu kontekstə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır ki, uşaq sözügedən böhran dövründə nəinki sevgi hissləri qəbul etsin, həm də ətrafdakılara öz sevgisini versin. Hər bir böhran uşağın öz daxili aləminə dərinlən yeni baxışı ilə bağlıdır. Bu baxış potensial imkanlarını reallaşdırmaq, başqalarına nəyə qadir olduğunu təsdiq etmək üçün lazımdır.

Validəynlər yadda saxlamalıdırlar ki, uşaq bir tərəfdən sərbəst olmağa can atır, həmişə bu sərbəstliyə istiqamətlidirsə, digər tərəfdən, onu tam reallaşdırma bilmir. Deməli, uşağa bu sərbəstlikdən düzgün istifadə etmək qaydaları öyrədilməlidir. Bu dövrdə tərbiyənin mühüm elementi sərbəstliyin valideyn və uşaq tərəfindən identik düşünülməsidir. Məsələn, uşağın sərbəstliyi dedikdə valideyn mənzili sahmana salmağı, uşaq isə nə vaxt istədi yatmağı, musiqiyə qulaq asmağı nəzərdə tutursa, deməli, konflikt qaçılmazdır.

Yeniyyət dövrün yaş böhranı zamanı valideyn üçün uşaqla ümumi dil tapmaq sonuncu şans kimi qiymətləndirilir. Əgər uşaq ətrafdakılar tərəfindən başa düşüldüyünü görsə, deməli gələcəkdə valideynlə birgə anlaşma təmin edilib. Əks təqdirdə, anlaşılmaqlıq getdikcə dərinləşərək dəfədlənməz maneəyə çevrilə bilər. Psixoloqun vəzifəsi məhz birincisini təmin etməkdə valideynlərə köməklik göstərməkdədir.

Məktəb psixoloqunun valideynlərlə konsultativ işi bir neçə istiqaməti əhatə edir:

- ailə situasiyasına müdaxilə etmədən uşağın tərbiyəsində ailənin təsirini artırmaq üçün əməkdaşlıq mühitinin yaradılması;
- uşaqların aktual həyat problemləri ilə əlaqədar maarifləndirmə və konsultasiya işləri;
- valideynlərin sorğuları əsasında uşaq-valideyn ünsiyyəti məsələləri ilə bağlı konsultasiyaların keçirilməsi;
- valideynlərin psixoloji cəhətdən himayə edilməsi.

Psixoloqun ailə ilə işi ailəyə sistemli dinamik model kimi yanaşmağı tələb edir. O, valideynlərin mövqelərinə və problemlərinə həssaslıqla və hörmətlə yanaşmalı, müxtəlif söhbətlər və sorğular keçirməklə, onların problemlərini öyrənməli, təhlil etməli, düzgün məsləhət və tövsiyələr verməlidir. Bu istiqamətdə aparılan işlərin sistemində uşağın inkişaf xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi əhəmiyyətli yer tutur.

Psixoloq bu məqsədlə valideynlərlə aşağıdakı tipli anket sorğuları keçirə bilər:

Validəynlər üçün nümunəvi anket

1. Müayinə tarixi
2. Uşağın adı və soyadı
3. Doğum tarixi

4. Məişət şəraiti: ümumi yaşayış sahəsi, ailə üzvlərinin sayı. Uşaq üçün ayrıca otağın olub-olmaması;
5. Ailənin maddi təminatı: aşağı, orta, yüksək;
6. Valideynlər haqqında məlumat: onların yaşı, təhsili, peşəsi, ailənin tərkibi;
7. Tam və ya natamam ailə olub-olmaması: Boşanma olubsa, həmin vaxt uşağın neçə yaşı vardı? Ailədə ögey ata və ya ananın ögey bacı və ya qardaşın olub-olmaması;
8. Ailədə qarşılıqlı münasibətlər;
9. Ailə üzvlərindən alkaqol, narkotik maddə qəbul edənlər varmı?
10. Valideynlərin sağlamlıq durumu. Valideynlərin xarakterində aydın ifadə olunan psixi və xroniki xəstəliklər haqqında məlumat;
11. Uşağın doğulması vaxtında və normal olmuşdurmu?
12. Uşaq doğuş travması almışdır mı? Onda anadangəlmə qüsurlar varmı?
13. Körpəlik və erkən uşaqlıq dövründə inkişaf xüsusiyyətləri: hərəkəti və nitq inkişafı. Cərrahi əməliyyat olunubmu? Həkimin qeydiyyatındadır mı?
14. Tərbiyənin xüsusiyyətləri: körpələr evi, bağça, ev tərbiyəsi;
15. Uşağın məktəb problemləri və əlavə yüklənməsi;
16. Uşağın ailədə tərbiyəsi ilə kim məşğul olur? O, ailədə kimin rəyi ilə hesablaşır? Ailə tərbiyəsinin prinsipləri. Ailədə cəza üsulları;
17. Uşaq asudə vaxtını necə keçirir?
18. Uşağın fiziki vəziyyəti, cinsi tərbiyəsi;
19. Uşağın üstün əhvalı;
20. Uşağın fərdi xüsusiyyətləri, davranışı və əsas şikayətləri.

Konsultativ iş prosesində psixoloq valideynlərlə bir neçə məqsədlə əlaqə yaradır:

- uşaqların inkişafına dair fərdi-psixoloji xəritənin tərtibi ilə əlaqədar;
- uşaqlarla valideynlər arasında qarşılıqlı münasibətlərdə yaranan problemlərlə əlaqədar;
- psixoloji maarifləndirmə üzrə seminar və məşğələlərdə;
- yuxarı sinif şagirdlərinin peşəyönümü ilə əlaqədar konsultativ iş prosesində və s.

Müraciət edən hər bir valideynlə psixoloqun görüşünün başlıca məqsədi uşaqların problemləri ilə bağlı məsələlərin həllində onlara ixtisaslı yardım göstərməkdən ibarət olmalıdır.

Valideynlərlə ilk görüşlər zamanı psixoloq söhbət əsasında onlarda özünə qarşı:

- etimad doğuran səmimi münasibət yaratmağa;
- uşağın çətinlikləri ilə bağlı valideynlərə qarşı empatiya hissi bəsləməli;
- onlarda konsultativ işin faydasına və üstünlüklərinə inam yaratmalı;

- uşaqların müxtəlif yaş dövrlərində, xüsusilə böhranlı keçid yaşı dövrlərində yarana biləcək çətinliklərlə bağlı onları məlumatlandırmalı;
- birgə məsləhətləşmələr əsasında razılaşdırılmış xüsusi korreksiya proqramlarının tərtib edilməsində əsas rolunu öz üzərinə götürməli;
- növbəti görüşün vaxtını, onun müzakirə mövzunu planlaşdırmalıdır.

Konkret halların xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, hər bir psixoloji konsultasiya şərti olaraq, 3 mərhələyə ayrılır:

- başlanğıc;
- əsas müzakirə;
- yekun mərhələsi.

Konsultasiya prosesində söhbət və ya müsahibə zamanı psixoloq başlanğıc mərhələdə uşağın təlimi, tərbiyəsi və inkişafı ilə bağlı əsas problemləri və ya şikayətləri dinləyir. Hal-hazırkı vəziyyəti araşdırır, əsas mərhələdə konkret problem və onun həlli yolları haqqında ixtisaslı tövsiyələr verir, yekun mərhələdə diqqətdən kənarda qalan məsələləri nəzərdən keçirir, valideynin konsultasiya haqqında ümumi təəssüratlarını dinləyir və birgəfəaliyyət üçün yardım planı və ya yol xəritəsi tərtib edir. Qrup şəklində və ya fərdi konsultasiyalar 30 dəqiqədən 45 dəqiqəyədək davam edə bilər. Psixoloq söhbət və ya müsahibələr zamanı öz dəftərində zəruri qeydləri aparır, birgəfəaliyyətin məqsədindən asılı olaraq, konkret iş üsullarından istifadə edir.

4.4. Məlumatlı razılıq vermək üçün valideynin məsuliyyəti

Məktəb psixoloqu təhsilalanlara psixoloji yardımın ayrı-ayrı istiqamətləri üzrə xidmət işini təşkil edərkən onların valideynləri və ya qanuni nümayəndələri ilə məsləhətləşmələr aparmalı, razılığını almalıdır.

Ümumtəhsil məktəblərində təhsilalanlar 6-17 yaş həddində olduğuna və yetkinlik yaşına çatmadığına görə, onlar öz istəkləri ilə diaqnostik, konsultativ, profilaktik və inkişafetdirici-korreksiya istiqamətlərində psixoloji yardım xidmətindən faydalana bilməzlər. Təklif olunan psixoloji xidmətin xarakterindən, faydaları və gözlənilən risklərdən asılı olaraq, məktəb psixoloqu valideynlərin və ya qəyyumun yazılı razılığını almalı, həyata keçiriləcək xidmətin məqsədi, zəruriliyi və gözlənilən nəticələri barədə onları əvvəlcədən məlumatlandırmalıdır.

Psixoloji xidmət işində diaqnostik işin nəticələrinin məxfiliyinin qorunmasında həm psixoloqun, həm də valideynlərin və ya onları əvəz edən şəxslərin və

xidmətə cəlb edilən təhsilalanı psixoloji yardımın könüllülüüyü barədə irəlicədən məlumatlandırmalı, bu zaman uşaq, yeniyetmə və gənclərin hüquq və mənafelərini üstün tutmalıdır. O, xidmət işində göstərəcəyi xidmətin əldə edilmiş razılıq əsasında konkret, sərbəst və aktual olmasını təmin etməlidir.

Psixoloji yardım zamanı hər hansı xidmət sahəsi üzrə həmişə uşaqların valideynlərindən birinin və ya qəyyumun iştirakının təmin edilməsi zəruridir.

Valideyn və ya qəyyum razılaşdırılmış xidmət sahəsi, tərtib edilmiş proqram və qrafikə uyğun olaraq müəyyən edilmiş vaxtda uşağı müayinə üçün psixoloqun iş otağına (psixoloji xidmət kabinetinə) gətirmək öhdəliyi daşıyır. Onlar müayinədə və ya müxtəlif terapevtik, konsultativ və korreksiyaedici seanslarda iştirak etmək hüququna malikdirlər. Bu, həm də onların qanunla müəyyən edilmiş valideynlik borcudur. Çünki "valideynlik məsuliyyəti" qanunla (Ailə Məcəlləsi) valideynlərin 18 yaşına çatmamış övladlarına münasibətdə sahib olduğu bütün vəzifələr, öhdəliklər və səlahiyyətləri əks etdirir. Məhz buna görə də, onlar uşaqlara qarşı münasibətin xarakterindən, onlarla aktiv vaxt keçirib-keçirməməsindən asılı olmayaraq, valideynlik məsuliyyətinin subyektləri hesab olunurlar.

Ailə uşaqların sosiallaşmasında ilk vasitə, ilk sosial təsisat və ilk tərbiyə institutu, ata-ana isə ilk təbii tərbiyəçilərdir. Ailə münasibətlərinin xarakteri, onun formalaşdırdığı psixoloji iqlim uşaqların təlim-tərbiyəsinə, sosial keyfiyyətləri mənimsəməsinə birbaşa təsir göstərir. Əgər kiçik yaşlarında uşaqların qayğıya, nəvazişə, sevgi və təhlükəsizliyə olan tələbatı təmin edilməmişsə, gələcəkdə onlarda patoloji və deviant davranış hallarının yaranması riski artmış olur.

Valideynlərin psixoloji xidmət işində məsuliyyət yükü uşaqda özünü göstərən psixoloji problemin xarakterindən və onun aradan qaldırılmasının çətinlik dərəcəsindən asılıdır.

Bu baxımdan, uşaqlarda özünü göstərən psixoloji problemləri uzunmüddətli və qısamüddətli olmaqla 2 qrupa ayırmaq olar:

Uzunmüddətli problemlər uşağın qayğıya, rifah və inkişafa olan tələbatlarından qaynaqlanır və onların həll edilməsi uzun müddət, hətta bir neçə ay vaxt tələb edir.

Qısamüddətli problemlər isə, uşağın davranışı, valideynlər, müəllimlər və həmyaşıdları ilə münasibətləri zəminində meydana gələn problemlərdir ki, onların aradan qaldırılması üçün bəzən 2-3 seans və ya konsultasiya kifayət edir.

Psixoloq uşaqların psixoloji yardıma cəlb edilməsində yalnız onların valideynlərinin və ya qanuni nümayəndələrinin (qəyyum) razılığını almalıdır. Rəsmi ni-

kahda olmayan şəxs və ya uşaqlarla birlikdə yaşayan ögey valideynin razılıq vermək hüququ yoxdur. Belə hallarda valideynlərin boşanması haqqında məhkəmə qərarının olub-olmaması, uşaqların kimin himayəsinə verilməsi barədə məlumatın əldə edilməsi də vacib məqamdır. Psixoloq valideynlərdən məhkəmə qərarının surətini əldə etməli, həmin sənədi razılaşdırmaya dair imzalanmış razılıq blankına daxil etməlidir.

4.4.1. Məlumatlı razılığın müddəti

Təhsildə psixoloji yardım praktikasında valideyn və ya qəyyumun razılığı ilə uşaqların psixoloji problemlərinin həllinə dəstək məqsədilə psixoloq tərəfindən həyata keçirilən ayrı-ayrı xidmət sahələri üzrə ayrılan vaxtla bağlı hər hansı konkret reqlament mövcud deyildir. Psixoloji yardım məqsədilə müdaxilənin müddəti problemin ağırlıq dərəcəsi, yarada biləcəyi risk və s. kimi amillər nəzərə alınmaqla razılaşdırılmış qaydada sərbəst müəyyən edilir.

Bu müddət ərzində müraciət edilən problem öz müsbət həllini tapdıqda, başa çatmış hesab edilir. Əks halda, valideyn və ya qəyyum razılığını birtərəfli qaydada geri götürənə və ya təhsilalan məktəb təhsilini başa çatdırana qədər uzana bilər.

Əgər ümumtəhsil ocağında təhsilalan öz problemini valideynlərdən gizlədərkən sərbəst şəkildə psixoloqa müraciət edirsə, məktəb, o cümlədən psixoloq bunu onlara açıqlamağa borclu deyil. Lakin təhsilalanın yardım üçün müraciəti onun mənafeyinə zərər yetirmirsə, onun razılığı ilə müraciətin mahiyyəti valideynlərə bildirilə bilər.

Ümumiyyətlə, məktəb psixoloqunun iş fəaliyyətində işlədiyi kontingentlə razılaşdırmağa nail olmaq kimi davamlı vəzifə borcu var.

4.4.2. Məlumat mübadiləsi

Məktəbyaşlılarla işləyən psixoloq uşaqların psixoloji problemləri, onlara göstərilən psixoloji dəstək və yardım haqqında valideynlərdən, müəllim və tərbiyəçilərdən daxil olan müraciətlərə çox həssaslıqla yanaşmalı, məlumatların paylaşılmasından mümkün qədər yayınmalıdır.

Məlumatların paylaşılması zərurəti yarandıqda, bu, uşağın maraqlarına toxunmamalı, əksinə, onun maraqları ilə uzlaşan cəhətlərə əsaslanmalıdır. Psixoloq öz işində daim məxfilik prinsipini üstün tutmalı və bununla bağlı məhdudiyyətlərə əməl etməlidir.

Psixoloq məktəb rəhbərləri ilə razılaşdırılmaqla, müəssisədə həyata keçiriləcək psixoloji xidmətlərin siyahısını tərtib etməli, bu xidmətlər məktəb Pedaqoji Şurasında müzakirə və təsdiq edilməlidir.

5

fəsil

PSIXOLOJİ

XİDMƏT

FƏALİYYƏTİNDƏ

GİZLİLİK

PRİNSİPİ

Psixoloqların

*pasiyentlərin
verdikləri*

məlumatların

gizliliyinin ortadan

qaldırılmasının

vacib olduğu

bəzi vəziyyətlər

səbəbindən

məxfilik prinsipinin

həyata

keçirilməsində

müəyyən sərhədlər vardır.

Bunun üçün də psixoloqlar

psixoloji yardım

fəaliyyətinin

başlanğıcında ehtiyac

olduqda gizliliyin

pozulması vəziyyətləri ilə

bağlı pasiyenti

məlumatlandırmalıdır.

5.1. Məktəbdə psixoloji xidmət fəaliyyətlərində gizlilik və onun sərhədləri

Psixoloqlar üçün ilk etik kodeks Amerika Psixoloqlar Assosiasiyası tərəfindən hazırlanmış və ilk dəfə 1953-cü ildə nəşr olunmuşdur. Psixoloji xidmət sahəsində gizlilik anlayışı pasiyentin maraqlarına uyğun olaraq onun şəxsi, məxfilik xarakteri daşıyan məlumatlarını gizli saxlamaq deməkdir. Psixoloqun etik kodeksinə görə, psixoloq pasiyentdən alınan gizlilik xüsusiyyəti daşıyan məlumatı qorumaq və onunla aparılan psixoloji yardım fəaliyyətləri haqqında bilgilərin qorunması ilə bağlı güvən verməlidir. Gizlilik prinsipi sayəsində pasiyent psixoloji yardım fəaliyyətləri zamanı narahatlıq keçirməz və öz psixoloquna etibar edər. Çünki peşəkar psixoloqun pasiyent haqqında alınan şəxsi məlumatı açıqlaması etik prinsipə uyğun deyil.

Ümumiyyətlə, psixoloq və pasiyent arasındakı gizlilik prinsipi bir peşə etikasıdır. Gizlilik pasiyentin şəxsi məlumatlarına, sırrlarına hörmətlə yanaşmaq və pasiyentin konkret icazəsi olmadan psixoloji yardım fəaliyyətləri zamanı ortaya çıxan məlumatı qorumaq üçün psixoloqun etik və peşə öhdəlikləri ilə bağlı bir prinsipdir. Uğurlu psixoloji yardım fəaliyyəti üçün mühüm olan güvənli bir psixoloq-pasiyent münasibətinin gizlilik sayəsində olduğu inkaredilməz bir reallıqdır. Pasiyentlər də psixoloqdan verilən məlumatların gizli saxlanacağını gözləyirlər. Lakin psixoloqların, onların verdikləri məlumatların gizliliyinin ortadan qaldırılmasının vacib olduğu bəzi vəziyyətlər səbəbindən məxfilik prinsipinin həyata keçirilməsində müəyyən sərhədlər vardır. Bunun üçün də psixoloqlar psixoloji yardım fəaliyyətinin başlanğıcında ehtiyac olduqda gizliliyin pozulması vəziyyətləri ilə bağlı müştərini məlumatlandırmalıdır. Bu səbəbdən, Amerika Konsultasiya Assosiasiyası müəyyən vəziyyətlərdə gizliliyin pozulması kimi bir halın mümkünlüyü barədə müştərinin məlumatlandırılması ilə bağlı etik prinsip müəyyənləşdirmişdir: "Başlanğıcda və psixoloji konsultasiya prosesində psixoloqlar müraciətçinin gizliliyin sərhədləri və pozulmasının lazım olduğu vəziyyətlər haqqında məlumatlandırmalıdır" (ACA, 2014).

1992-ci ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarında 1319 psixoloqun iştirakı ilə aparılan bir araşdırmada psixoloqların son iki ildə qarşılaşdıqları etik təzadlar tədqiq edilmişdir. Əldə edilən nəticələrə görə, psixoloqların ən çox qarşılaşdıqları etik problem gizlilik və onun sərhədlərinin dəqiq olmamasıdır. Sonralar fərqli ölkələrdə -İngiltərə, Kanada, İsveç, Finlandiya və Norveçdə eyni anketdən istifadə edilərək aparılan araşdırmada da gizlilik ilk sırada yer almışdır.

ABŞ-da icazəsiz gizli bir məlumatın psixoloq tərəfindən paylaşılması ən azı cərimə, ən çoxu isə lisenziyadan məhrumetmə ilə nəticələnir. ABŞ-da psixoloqlar lisenziyalarını yüksək qiymətləndirirlər, çünki bu lisenziyaları əldə etmək elə də asan deyil: bakalavr təhsili, sonra magistratura səviyyəsini bitirməli, 2 il staj keçməli, imtahanlardan, nəzarətdən keçməli, qanunları və etik kodeksləri bilməlidirlər. Buna görə də onların etik kodeksləri pozacağını təsəvvür etmək belə çətinidir.

Psixoloji yardım fəaliyyətlərində gizlilik prinsipi nə həddən artıq şişirdilməli, nə də önəmi azaldılmalıdır. Aşağıdakı cəhətlər hər zaman diqqətdə saxlanılmalıdır:

1. Gizliliyin qorunması prinsipi mütləq deyil, nisbidir, çünki bu prinsipi dəyişdirə biləcək müəyyən durumlar yarana bilər;
2. Məktəb psixoloqu psixoloji xidmət zamanı topladığı məlumatları şagirdin mənafeyinə xələl gəlməyəcək formada, öz peşəkar, elmi və ya pedaqoji fəaliyyətində istifadə edə bilər. Qeyd edək ki, bütün şəxsi bilgilər gizli məlumatlar hesab edilə bilməz;
3. Gizlilik üçüncü şəxslərin və ictimaiyyətin hüquqlarının pozulması ilə məhdudlaşdırılır.

Gizlilik prinsipinə əməl etmək psixoloqun etik vəzifəsidir. Təbii olaraq gizlilik prinsipinin pozulması şagirdə ciddi emosional zərərə səbəb ola bilər və bunu düşünən şagird zəruri məlumatları psixoloqla paylaşmaqdan çəkinər, ona olan inam və güvənini itirər.

Eyni zamanda, şagirdin həyat və sağlamlığının qorunması, davam etdirilməsi məktəb psixoloqunun vəzifələrindən biridir. Şagirdin yaşadığı hər hansı bir psixoloji problem qarşısında məktəb psixoloqundan yardım istəməsi zamanı məktəb psixoloqu onu fizioloji, psixoloji və sosial zərərlərdən qorumaq məcburiyyətindədir. Bu məcburiyyət məktəb psixoloqunun etik kodeksinə görə müəyyənləşdirilmişdir. Lakin bəzən qanun və etik prinsiplər arasında təzadların olduğu vəziyyətlər də ortaya çıxa bilər. Bir çox Qərb ölkələrində qanunlara görə, psixoloqlar pasiyentlərin gizli məlumatlarının qorunmasında cavabdehlik daşıyır və məcburi bir səbəb olmadan gizli məlumatlar açıqlanarsa, onlar cəzalandırılır.

Məktəbdə psixoloji xidmət fəaliyyətlərində gizlilik prinsipi psixoloq ilə sözlü və yazılı ünsiyyətdə olan şagirdə aid məlumatların icazəsiz paylaşılmasını ifadə edən bir etik prinsipdir. Şagirdə aid gizli məlumatların istər sözlü, istərsə də sənədlərlə paylaşılmasını qadağan edən qanunların olmasına baxmayaraq, gizlilik prinsipi əsas etibarilə daha çox peşə əxlaqı və peşə etikasına aiddir.

Şagirdlər cəzalanmaq qorxusu olmadan valideynləri və digər insanlar haqqında psixoloqa məlumat verdiklərində özlərini sərbəst hiss etməlidirlər. Şagirdin verdiyi informasiya vacib, əlavə problem yaradıcı və mövcud durumu daha da dərinləşdirici olmadığı təqdirdə valideynlərə məlumat vermək lazım deyildir.

Yeniyyətməlik yaşı dövründə olan şagirdlərlə əlaqəli gizlilik prinsipinə bağlı mövzuların dəyərləndirilməsi daha mürəkkəbdir. Gizlilik prinsipinin sərhədlərinin olması haqqında yeniyyətə məlumatlandırılmalıdır. Yeniyyətə gizlilik prinsipinə əməl edilməsinin vacib olduğunu bilməlidir. Lakin bəzi istisna halların olması, məsələn, yeniyyətmənin özünün, ya da başqalarının təhlükədə olması kimi bir durum varsa, bu vəziyyətdə məlumatların gizli saxlanması doğru olmadığı yeniyyətməyə uyğun bir formada açıqlanmalı və onun bunu anlayışla qarşılamaşı təmin olunmalıdır. Belə gizli məlumatların açıqlanmasının vacib olması ilə bağlı şagirdlə söhbət aparılmalıdır. Əgər yeniyyətmənin ciddi bir intihar düşüncəsi və intihara cəhdi varsa, bu mövzuda valideyni mütləq xəbərdar edilməlidir. Bir çox hallarda yeniyyətmənin mövzuyla bağlı gizlilik istəməsi və valideynini bilgiləndirmənin vacibliyi arasında qalan məktəb psixoloqu xüsusilə, məktəblinin də olduğu bir zamanda valideynə məlumat verməlidir. Bu vəziyyətdə şagird psixoloji yardımdan imtina etsə belə, məktəb psixoloqunun mövcud vəziyyətlə bağlı lazımı şəxsləri və qurumları məlumatlandırması vacibdir.

Təbiidir ki, hər bir valideyn və ya şagird gizli məlumatlarının məktəb psixoloqu tərəfindən qorunmayacağı, bu məlumatların paylaşılacağı ilə bağlı narahatlıq yaşayır. Çox vaxt şəxsi məlumatların gizli saxlanılmaması haqqında şagird və ya valideynin narahatlığı bütün psixoloji yardım fəaliyyətləri boyunca davam edə bilər. Zəruri hallarda psixoloqlar pasiyentləri gizlilik tələblərinə əməletmə qaydaları haqqında məlumatlandırmalıdırlar.

Bir çox mütəxəssislər gizlilik prinsipinin sərhədləri haqqında şagird və valideynlərin məlumatlandırılması zamanı onların sərt reaksiya göstərəcəklərini bildirirlər. Əgər gizlilik prinsipinin sərhədləri ətraflı izah edilərsə, şagird və valideynin psixoloji yardımdan qaçmayacaqları, hətta daha istəklə bu fəaliyyətlərə qatılacaqları mütəxəssislər tərəfindən güman edilir.

Məktəbdə şagirdlər (istər gənc, istər yeniyyətə, istərsə də azyaşlı) psixoloqa verdikləri məlumatın gizli saxlanacağını düşünərək psixoloji yardım xidmətinə baş vururlar. Bu vəziyyətdə belə şagirdlərin xəbəri olmadan gizlilik pozula bilməz. Gizlilik şərti güvənli bir ünsiyyətin qurulması və psixoloji yardım fəaliyyətinin uğurlu olması üçün lazımdır. Ancaq yetişkin olmayan uşaqlarla çalışan psixoloq üçün gizlilik prinsipinə əməl etmək daha çətindir. Şagirdlər yetkinlik yaşına çatmaydırlarsa, psixoloq icazəni uşağın valideynlərindən və ya qəyyumlarından alır.

Razılıq sənədi adətən aşağıdakı formada hazırlanır.

Övladınızın qrup (və ya fərdi) formasında təşkil edilən _____
_____ fəaliyyətində iştirakını təmin etmək üçün sizin razılığınız lazımdır.

Psixoloji xidmət fəaliyyətinin nəticələrinə əsasən sizin şəxsi istəyiniz əsasında sizə və övladınıza gərəkli tövsiyyələr veriləcəkdir.

Psixoloji xidmət fəaliyyətləri iştirakçılar arasında etibarlı münasibətə əsaslandığı üçün fərdi və qrup fəaliyyətlərində baş verənlərin psixoloqun kabinetindən kənara çıxmayacağına əmin ola bilərsiniz.

Toplanan informasiyaların gizliliyinin pozulması kimi bir vəziyyət yaranıqda siz bununla bağlı məlumatlandırılacaqsınız.

Bu sənədi imzalamaqla mən _____

Adı, ata adı, soyadı

Mənim övladım _____

Adı, ata adı, soyadı

_____ iştirakına razılıq verirəm.

İmza: _____

Tarix _____

Sxem 8. Psixoloji yardım fəaliyyətində iştirak üçün valideynin icazəsi forması

18 yaşdan aşağı şagirdlərlə psixoloji yardım fəaliyyətləri zamanı vəziyyət tələb edirsə, gizlilik prinsipi pozularaq valideynin məlumatlandırılması lazımdır. Araşdırmalar kiçikyaşlı məktəblilərlə bağlı gizlilik prinsipinin daha çox pozulma faktının olduğunu göstərir. Daha çox yeniyetmə və gənclərlə aparılan psixoloji yardım fəaliyyətlərində gizliliyinin qorunduğu aşkara çıxarılmışdır.

Ancaq bəzən gizli məlumatlar psixoloq tərəfindən birbaşa açıqlanmasa belə, onların internet vasitəsilə ötürüldüyü təqdirdə sistemə daxil olaraq bu məlumat-

ların oğurlanması baş verə bilər. Bu daha çox məlumatların kompüterdə saxlanması zamanı baş verir.

Bu gün texnologiyaların geniş inkişafı ilə psixoloji yardım fəaliyyətlərində gizlilik mövzusu getdikcə aktuallaşır. Çünki hazırda bu, təkcə bir şəxsdən digərinə birbaşa ötürülən məlumatlara deyil, həm də informasiya vasitələri ilə ötürülməsi və saxlanmasına da aiddir. İnkişaf edən texnologiyanın psixoloji xidmət fəaliyyətlərində istifadə edilməsi və gizli məlumatların internet mühitində yayılmasının daha asan olması səbəbiylə günümüzdə gizlilik prinsipi daha çox pozulması mümkün olan bir etik prinsipdir. Gizli məlumatlar kompüterdə sistem halında saxlanılırsa, bu məlumatlara ciddi nəzarət olmalı və informasiyalar kodlaşdırılmalıdır.

Sosial mediada məlumatların paylaşılması da vacib olan mövzulardan biridir. Psixoloqların sosial mediadakı paylaşımlarına diqqət etmələri çox vacibdir. Onların pasiyentləri ilə sosial mediada dost olmaları məsləhət görülmür. Amerika Konsultasiya Assosasiyası (ACA, 2014) hazırladığı etik prinsiplər arasında sosial mediadan istifadəyə geniş yer ayırmışdır. Psixoloqların gizlilik xarakteri daşıyan məlumatları qorumaq üçün sosial mediadan və ümumiyyətlə texnologiyadan istifadədə diqqət edilməlidir. Çünki, internet məkanında şagirdlər haqqında məlumat vermək çox təhlükəlidir və etik deyil.

Uşaq zorakılığı ilə bağlı məlumatın müvafiq qurumlara bildirilməsi gizlilik prinsipini pozmaz. Eləcə də şagirdin özünün və ya valideyninin icazəsi olmadığı halda bir məktəb psixoloqunun təhlükədə olan üçüncü insanı qorumaq məqsədi ilə xəbərdar etməsi də gizlilik prinsipinin pozulması demək deyildir.

Ümumiyyətlə, psixoloq və pasiyent arasındakı ən önəmli etik prinsiplərdən biri şübhəsiz ki, gizlilikdir. Psixoloq pasiyentinin onunla paylaştığı məlumatları üçüncü bir şəxsə verə bilməz. Lakin yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, cinayət törətmə ehtimalı və ya həyatın təhlükədə olduğu vəziyyətlər istisnadır. 1969-cu ilə qədər hər hansı bir cinayətin törədilmə ehtimalı olduqda psixoloq bu məlumatı sadəcə hüquq-mühafizə orqanlarına bildirməli idi. Lakin 1969-cu ildə Amerikada Tarasov hadisəsi olaraq bilinən bir hadisənin baş verməsi vəziyyəti dəyişdi və bu gizli məlumatın eyni zamanda həyatının təhlükədə olduğu üçüncü şəxsə də bildirilməsi zərurəti yarandı.

Tarasov hadisəsi, 1969-cu ildə Kaliforniya Universitetində oxuyan Poddlar adlı bir tələbənin eyni universitetdə oxuyan Tarasovu öldürməsi hadisəsidir. Cinayətdən təqribən bir il əvvəl Tarasov və Poddlar tanış olurlar. Poddlar Tarasova qarşı sevgi hissi yaşayır. Lakin Tarasov onu istəmədiyini, onunla maraqlanmadığını və sevdini başqa biri olduğunu bildirir də, Poddlar vəziyyəti qəbul etmir. Bundan sonra Poddlar ciddi psixoloji problemlər yaşayır və dostuna Tarasovu öldürmək üçün planlar qurduğunu deyincə, dostu onu bir psixoloqa getməyə razı salır. Poddlar psixoloqdan yardım almağa başlayır. Psixoloq ona paranoid şizof-

ren diaqnozu qoyur. Poddlar psixoloqa Tarasovu öldürəcəyini deyir. Bu zaman psixoloq vəziyyəti polisə xəbər verərək onun cinayət işləməsinin qarşısını almağa çalışır. Poddlar həbs olunur və istintaq başlanır. İstintaq zamanı polis Poddların bu cinayəti törətməyəcəyinə inanaraq Tarasovdan da uzaqlaşacağına söz veridiyinə görə onu sərbəst buraxır.

Poddlar psixoloqla görüşməkdən imtina edir. Bir müddət keçdikdən sonra 27 oktyabr 1969-cu ildə Poddlar Tarasovu bıçaqlayaraq öldürür. Bundan sonra 1976-cı ilə qədər davam edən məhkəmə Poddlar ilə birlikdə əvvəllər onun istintaqını aparan polis və vəziyyəti üçüncü tərəfə-Tarasova bildirməyən psixoloq da məsuliyyətə cəlb edilir.

Tarasov cinayətindən sonra psixoloq-pasient arasındakı gizlilik prinsipi haqqında müzakirələr başlayır. Tarasov hadisəsi nəticəsində çıxarılan Tarasov qərarı ilə psixoloji yardım fəaliyyətlərindəki gizlilik prinsipi yeni bir mahiyyət kəsb etməyə başlayır. Çıxan bu məhkəmə qərarına görə, psixoloq həyatı təhlükədə olan insana vəziyyətlə bağlı məlumat vermək məcburiyyətindədir.

Psixoloq şagirdin kiməsə ciddi təhlükə törətdə biləcəyini aşkar etdiyi halda:

- Təhlükə ilə qarşılaşacaq olan insanları qorumaq üçün addımlar atmalıdır;
- Ona (yaxud onlara) təhlükə barədə məlumat verməlidir;
- Bu şəxsin valideynləri və ya valideyni əvəz edən şəxslərə, hüquq-mühafizə orqanlarına məlumat verməlidir.

Yuxarıda izah edilənlərdən ümumi bir nəticə çıxararaq qeyd etmək olar ki, gizlilik prinsipinin pozula biləcəyi hallar bunlardır:

- Yetkinlik yaşına çatmayanlara qarşı törədilmiş cinayət əməllərinə (zorakılıq, cinayət və s.) bağlı informasiya alınmışsa;
- 18 yaşından aşağı şagirdlərdə vəziyyət problemin valideynlərə açıqlanmasını tələb edirsə;
- Şagirdin xəstəxanaya və ya hər hansı bir reabilitasiya mərkəzinə yerləşdirilməsinə ehtiyac varsa;
- Narkotik vasitələrin yayılmasında və digər cinayət əməllərində şagirdin və digər şəxslərin iştirakı müəyyənləşdirilmişsə;
- Şagirdin özü və ya digər insanların həyatı üçün risk varsa gizli olan məlumatlar lazımı qurumlara və səlahiyyətli şəxslərə təqdim edilməlidir.

Psixoloji xidmət zamanı psixoloq işə başlamazdan əvvəl pasiyent ilə gizliliyin qorunması mövzusunı şəxsən müzakirə etməli, video çəkiliş aparmaq və ya səs yazmaq üçün pasiyentin icazəsini almalı, alınan şəxsi məlumatların işlənməsi,

saxlanması və məhv edilməsi ilə bağlı (əgər pasientin yaşı uyğunsa) ona məlumat verməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, valideynlər və müəllimlərlə aparılan psixoloji konsultasiyalar zamanı da yuxarıda qeyd edilən gizliliyin saxlanması və lazım gəldikdə gizliliyin pozulması ilə bağlı cəhətlər ümumilik təşkil edir.

Bir cəhəti yadda saxlamaq lazımdır ki, məktəb psixoloqu əsasən aşağıdakı hallarda etik olaraq məsuliyyət daşıyır:

1. Psixoloq öz fəaliyyətinə görə məsuliyyət daşıyır;
2. Psixoloq şagirdə görə məsuliyyət daşıyır;
3. Psixoloq şagirdin ailəsinin qarşısında məsuliyyət daşıyır;
4. Psixoloq işlədiyi qurum qarşısında məsuliyyət daşıyır;
5. Psixoloq toplum qarşısında məsuliyyət daşıyır.

5.2. Psixoloji xidmət prosesində tərtib olunan sənədlərdən istifadənin şərtləri

Məktəbdə psixoloji xidmət fəaliyyətləri zamanı məktəb psixoloqunun tərtib etdiyi xüsusi (gizli) sənədlər onun peşəkar fəaliyyətinin məzmununu və prosesual aspektlərini təmin edən sənəd növüdür.

Xüsusi sənədlər bir-biri ilə əlaqəli iki blokdan ibarətdir:

1. Rəsmi və peşəkar istifadə üçün sənədlər.
2. Məktəb psixoloqunun iş materialları.

Rəsmi və peşəkar istifadə üçün sənədlər qrupuna məktəb psixoloqunun fərdi və qrup (sinif) formasında həyata keçirdiyi psixoloji xidmət fəaliyyətlərinin, eyni zamanda müəllim, şagird və valideynlər ilə işinin əsas məzmunu daxildir və bu sənədlər gizlilik xüsusiyyəti daşıyır, digər insanların bu sənədlərdən istifadəsi qadağandır.

Lazım gəldikdə rəsmi və peşəkar istifadə üçün sənədlər ixtisaslı mütəxəssislərə təqdim olunur. Bu sənədlər müəllim-psixoloqun fəaliyyətinə nəzarət edən peşəkar səlahiyyətli orqanların və ya strukturların rəsmi (bütün qaydalara uyğun olaraq təsdiq edilmiş) sorğusu və ya xüsusi əmri (sərəncamı) əsasında həmin qurum və şəxslərə verilə bilər.

Bu sənədlər əsasında psixoloq müəllimlər, valideynlər və ya onları əvəz edən şəxslər üçün tövsiyələr tərtib edə bilər. Rəsmi və peşəkar istifadə üçün sənədlər valideynlərin və qanuni səlahiyyətli strukturların (hüquq-mühafizə orqanlarının

və icra hakimiyyəti orqanları, uşaqların hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı təşkilatlar və s.) tələbi ilə kənar təşkilatlara verilə bilər.

Bu qrupa aşağıdakı sənədlər daxildir:

1. Gizli sənədlərin şifrələri və kodları;
2. Qəbul kartı;
3. Bir şagirdin və ya qrupun (sinif kollektivi) psixoloji xarakteristikası;
4. Digər mütəxəssislərə, müxtəlif müəssisələrə (tələb əsasında) və valideynlərə verilən şagirdlərlə bağlı fərdi və ya qrup (sinif kollektivi) müayinələrinin nəticələrinə əsasən yazılı psixoloji hesabatlar;
5. Psixoloji xəritələr:
 - uşağın əqli inkişaf tarixi;
 - respondentin psixoloji xəritəsi;
 - fərdi psixoloji müayinəxəritəsi;
6. Testlərin mətnləri, açarları;
7. Diaqnostik müayinələrin, müşahidələrin, söhbətlərin, müsahibələrin, sorğuların, korreksiya məşğələlərinin protokolları və məlumatları;
8. Korreksiya xəritəsi və proqramları;
9. Şagirdlər, müəllim və valideynlərə verilən psixoloji tövsiyələrin əsaslandırılmış məlumat və materiallar;
10. Giriş və çıxış sənədləri (mütəxəssislərin sorğuları əsasında onlara verilən məlumatlar).

Qeyd etmək ki, tələb edilən sorğunun anonimliyində, daxil olan və çıxan məlumatların məxfiliyinə psixoloqun iş sisteminə xüsusi kodlaşdırma və ya şifrələmə sisteminin daxil edilməsi ilə nail olunur. Bu, müxtəlif növ statistik hesabatların tərtib edilməsi üçün də əlverişlidir, çünki bir mütəxəssisin onların hazırlanması üçün vaxt itkisini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmağa, həmçinin aralarındakı ardıcılıq qorumağa imkan verir.

Müəllim-psixoloqun iş materialları blokuna müvafiq məlumatla maraqlanan şəxslər üçün açıq istifadə sənədləri daxildir. Bu sənədlərdən ilk növbədə, məktəb psixoloqunun pasiyenti ilə (şagird, valideyn və müəllimlər) işləyən insanlar nəzərdən keçirilə bilər. Bu qrupa təhsil müəssisəsinin rəhbər nümayəndələri (direktor, metodist, baş müəllim və s.), pedaqoji kollektivin subyektləri (fənn müəllimləri, sinif rəhbərləri, tərbiyəçilər və s.), ixtisaslaşmış mütəxəssislər (pediatr, loqoped, defektoloq, sosial pedaqoq, bədən tərbiyəsi müəllimi, təsviri incəsənət müəllimi və s.).

Bu sənədlər blokunun əsas məqsədi valideynləri (onlara bərabər tutulan şəxsləri və uşağın ailə üzvlərini) və uşaqların inkişafı və tərbiyəsi üçün sosial, hüquqi və ya peşəkar məsuliyyət daşıyan mütəxəssisləri hər hansı bir uşağın (və ya yaş

qrupunun) fərdi psixoloji xüsusiyyətləri ilə tanış etməkdir. Bu sənəd bloku məktəbdə psixoloji xidmət fəaliyyətlərində önəmli rol oynayır. Bu önəmlik xüsusiyyəti bir tərəfdən uşağı qiymətləndirmək, onun və ya ailəsinin problemlərini başa düşmək üçün lazım olan bütün məlumatları ehtiva etməsi ilə əlaqədardır. Digər tərəfdən, bu sənədlərdə olan məlumatlar digər peşəkarlarla paylaşılması nəzərdə tutulsa da müəyyən məxfilik səviyyəsindən kənara çıxmamalıdır.

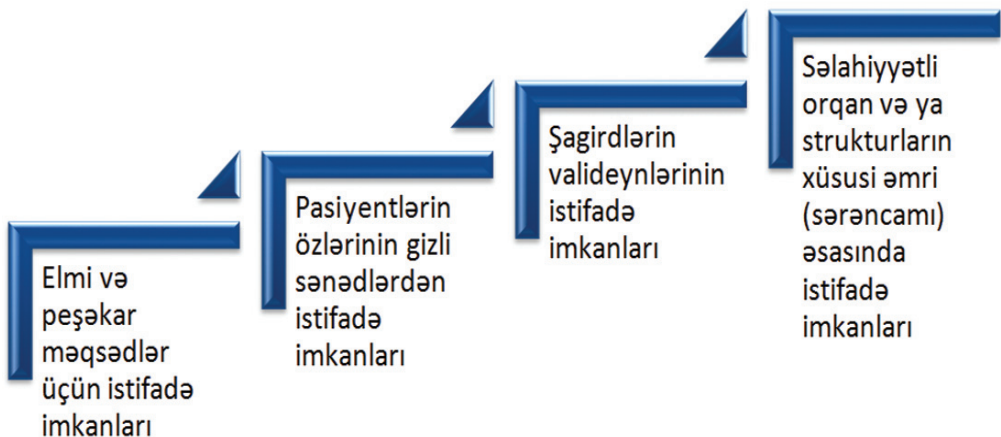
Sənədlər digər ixtisas sahibləri üçün aydın olan bir dildə yazılmalı, fərqli profil mütəxəssislər üçün anlaşılmaz olan mürəkkəb terminləri ehtiva etməməlidir.

İş materialları blokuna aşağıdakı sənədlər daxildir:

1. Tibbi kartdan çıxarış.
2. Uşaqların psixoloji müayinəsinin ümumiləşdirilmiş nəticələrinə dair qısa məlumatlar (cədvəllər və qrafiklər) və ya arayışlar.
3. Psixoloji inkişaf xəritələrindən çıxarışlar.
4. Təhsil müəssisəsinin psixoloji-tibbi-pedaqoji şurasının (PTPŞ) materialları.

Gizlilik xüsusiyyəti daşıyan sənədlərdən sərbəst istifadə mümkün deyil və yalnız məsuliyyətli şəxsin sorğusu (bütün qaydalara uyğun olaraq təsdiq edilmiş) əsasında maraqlı şəxslərə verilə bilər. Yaxud, müəllim-psixoloqun fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən peşəkar səlahiyyətli orqan və ya strukturların xüsusi əmri (sərəncamı) əsasında həmin sənədlər təqdim edilə bilər.

Məlumatların gizliliyini təmin etmək üçün məktəb psixoloqları bu məlumatlardan istifadə edə biləcək şəxslərə və qurumlara xüsusi razılıq verməlidir.

Sxem 9. Gizli məlumatlardan istifadə edə bilən şəxslər və qurumlar.

Məktəbdə bu materiala cavabdeh olan psixoloqun göstərişlərində aşağıdakıları nəzərdə tutmalıdır:

- gizli məlumatların təqdim edilməsi necə həyata keçirilməlidir?
- gizli materiallar kimlər üçün açıq ola bilər?
- bu materiallar nə qədər saxlanılmalıdır?
- kadr dəyişikliyi zamanı bu məsuliyyət məktəbə yeni gələn psixoloqa necə ötürüləcək və məlumatlar (kompüterə daxil edilmiş gizli məlumatlar da daxil olmaqla) yeni kadra necə təqdim ediləcək?

Hər bir şəxsin psixoloji yardım fəaliyyəti zamanı toplanan özü ilə bağlı məlumatları əldə etmək hüququ var və bu zaman psixoloq onlara gərəkli məlumatı təqdim etməlidir. Yetkinlik yaşına çatmayan uşağın valideynləri psixoloji xidmət fəaliyyətinin nəticələrini bilmək hüququna malikdir. Əgər uşaq 18 yaşına çatmışdırsa, valideynlərin məlumatları tələb etmək hüququ yoxdur. Subyektin xəbəri və razılığı olmadan məlumatların üçüncü şəxslərə ötürülməsi mümkün deyil.

Pasiyent haqqında köhnə məlumatlara əsaslanaraq nəticə çıxarılması düzgün deyildir. Uzun illər əvvəl psixoloji yardım fəaliyyətləri nəticəsində əldə edilən məlumatlar da subyektin özünün razılığı ilə istifadə edilə bilər.

Gizli məlumatlar ehtiyac yarandıqda yalnız elmi və peşəkar məqsədlər üçün və yalnız müvafiq şəxslərlə müzakirə olunduğu hallarda ad və soyad gizli saxlanılmalı, sadəcə, hadisə və vəziyyət analiz edilməlidir. Lakin eyni zamanda şagirdin adı dəyişdirilərək ümumi mövzunun izah edilməsi etik qaydalardan kənar davranış hesab edilmir. Bu vəziyyətdə pasiyentin razılığı tələb olunmur. Əgər adlar dəyişdirilmirsə və məlumat olduğu kimi yayılırsa bu, gizlilik prinsipinin pozulması deməkdir.

Məktəb psixoloqu, pasiyentin razılığı ilə onun maraqları nəminə pasiyent haqqında məlumatı digər mütəxəssis həmkarları ilə müzakirə edə bilər. Lakin bu zaman psixoloqlar onun razılığı olmadan pasientlə ünsiyyətdə olub sorğu-sual edə bilməzlər. Onlar yalnız mövcud vəziyyəti təhlil etmək üçün lazım olan məlumatla kifayətlənirlər. Mövzu ilə bağlı sənəd və məlumatlar heç bir halda psixoloqun tövsiyə etdiyi forma və məqsədlərdən kənar açıq müzakirəyə çıxarılmamalı və bu məlumatlar heç kimə ötürülməməlidir.

Pasiyentlər haqqında məlumatlardan təlimlərdə, müxtəlif kütləvi informasiya vasitələrində, məqalələrdə və s. istifadə edən məktəb psixoloqları əvvəlcədən əmin olmalıdırlar ki, bu barədə pasiyentin razılığı var və material kifayət qədər anonim təqdim olunacaqdır. Psixoloq yazılarında, təlimlərdə və daha geniş kütləyə xitabında pasiyentlərin kimliklərini açıq çıxaracaq məlumatları vermək hüququna sahib deyil.

Psixoloji yardım fəaliyyətləri zamanı səs yazılışı, foto və ya video çəkiliş zamanı müraciətçinin razılığı mütləqdir. Psixoloji xidmət fəaliyyətləri zamanı pasiyentin audio və ya video çəkilişlərini həyata keçirmədən əvvəl məktəb psixoloqları həmin şəxslərdən və ya onların qanuni himayəçilərindən icazə almalıdırlar.

Yazılı sənədlər, psixodiagnostik nəticələr, səs yazıları, video qeydlər və digər materiallar hazırda və ya gələcəkdə icazəsiz şəxslərin onları əldə etmək imkanının olmadığı bir şəraitdə və kodlaşdırılmış üsulla saxlanılır.

Video çəkiliş, foto, səs yazısı kimi materialların nümayişi, dinlənməsi və ya digər formada istifadəsi üçün əlavə yazılı icazə tələb olunur ki, icazə üçün hazırlanan sənəddə müvafiq materialın harada, nə vaxt, nə məqsədlə və hansı formada istifadə oluna biləcəyi aydın qeyd edilməlidir. Eyni zamanda bu materialın nə qədər müddətə saxlanıla biləcəyi ilə bağlı məlumatı da sənəddə qeyd etmək tələb olunur.

Qeydə alınmış materiala görə məsuliyyət daşıyan məktəb psixoloqu bu qaydalara əməl olunmasını təmin etməlidir. Əgər məktəb psixoloqu artıq bu funksiyaları yerinə yetirə bilmirsə, məsuliyyəti başqasına ötürməlidir.

Məktəb psixoloqu özünün əmək qabiliyyətini itirdiyi və ya vəfat etdiyi zaman, qeydlərin və məlumatların digər şəxslərin əlinə keçməsi və ya yoxa çıxması hallarına qarşı məxfi məlumatları qorumaq üçün əvvəlcədən hazırlıqlı olmalıdır. Bunun üçün müəyyən tədbirlər almalıdır.

Psixoloq əldə etdiyi gizli saxlanılması vacib sənədləri lazım gələrsə, ad və detalları məxfi şəkildə sadəcə, elmi, ya da peşə məqsədləri üçün mütəxəssislərlə paylaşa bilər. Gizli məlumatları kütləvi informasiya vasitələri ilə açıqlaya bilməz, ondan psixoloji yardım alan pasiyentlərin açıqlanmasına icazə verməz. Psixoloq yazılı və şifahi hesabatda, nəzarət zamanı və konsultasiyalarda sadəcə ünsiyyətin məqsədinə uyğun və gərəkli məlumatı verməklə kifayətlənir. Psixoloq pasiyentə aid gizli məlumatları onun ya da qurumun, həmçinin qəyyumun icazəsi alındıqdan sonra müvafiq səlahiyyətli şəxslərə verilə bilər.

Psixoloq protokollardan tutmuş yekun hesabatla qədər gizli xarakterli bütün materialları subyektlərin adlarını, soyadlarını, atalarının adını deyil, müəyyən rəqəm və hərflərdən ibarət təyin edilmiş kodla göstərildiyi bir sənəd tərtib etməlidir. Yalnız psixoloqa məlum olan subyektin soyadı, adı, atasının adı və ona uyğun olan kodun göstərildiyi sənəd bir nüsxədə tərtib edilir, kənar şəxslərin əlinin çatmadığı yerdə saxlanılır. Bu məlumatlar məktəb psixoloqu işdən ayrıldıqda və ya hər hansı bir zərurət yarandıqda akt üzrə yeni gələn məktəb psixoloquna və ya məsul şəxsə verilməlidir.

Psixoloq gərəkli olduqda tutulan qeydlərə, hazırlanan sənədlərə baxma hüququ olan şəxsləri, bu materialların saxlanılma yeri və qaydası, istifadə məqsədi və şərtləri, eyni zamanda məhv edilmə vaxtı ilə bağlı pasiyentə məlumat verməlidir.

Məktəb psixoloqunun apardığı psixoloji xidmət fəaliyyəti nəticəsində şagird haqqında əldə etdiyi məlumatların saxlanılmasına nəzarət olunmazsa, bu hal şagirdə, psixoloqa və məktəbə və bəzən bütün cəmiyyətə zərər verə bilər. Bunun üçün də məktəb psixoloqunun əldə etdiyi məlumatlarla işləmə və onların saxlanması qaydası ciddi şəkildə tənzimlənmişdir.

5.3. Psixoloq və məktəbin öhdəlikləri arasında tarazlığın təmin olunması

Məktəbdə psixoloji xidmətlərin uğurla həyata keçirilməsinə mane olan faktorların başında gələn əsas problemlərdən biri məktəbdəki pedaqoji proses iştirakçıları tərəfindən psixoloji xidmət işinin fəqli formalarda başa düşülməsidir. Bir çox hallarda məktəb direktoru, sinif rəhbərləri, müəllimlər və şagirdlər məktəb psixoloqunu problemləri həll edən, öyüd verən insan və dərd ortağı kimi görürlər. Məktəb psixoloqları bir çox hallarda problem həll etmə mövzusunda onlardan gözləntilərin yüksək olması səbəbi ilə problem yaşadıklarını ifadə edirlər.

Bəzən məktəb psixoloqlarının yetərli səviyyədə ixtisas hazırlığına sahib olmaları, vəzifə və hüquqlarını bilməmələri, rəhbərlik və müəllimlərlə lazımi səviyyədə işbirliyi həyata keçirməmələri, eyni zamanda şagird sayının çoxluğu məktəbdə psixoloji xidmət fəaliyyətlərin uğurla həyata keçirilməsinə mane olur.

Məktəb rəhbərliyinin psixoloqun fəaliyyətinə nəzarəti məktəbin öhdəliklərindən biridir. Lakin məktəb rəhbərliyinin məktəb psixoloqunu bir işçi kimi psixoloji xidmət fəaliyyətlərindən istifadə edərkən, pasientlə görüşərkən davamlı nəzarətdə saxlaması, ya da ondan psixoloji xidmət fəaliyyətləri ilə bağlı qeydləri istəməsi doğru və etik bir davranış deyildir. Məktəb rəhbərliyi psixoloji xidmət sahəsində gizliliyin təmin olunmasına birbaşa özü imkan və şərait yaratmalı və bu xidmətin mahiyyətini dərinəndən dərk etməlidir.

Məktəbdə çalışan pedaqoji kadrların fəaliyyətinə nəzarət məqsədi ilə sənədləşmə işinin birbaşa olaraq onların fəaliyyətinin mahiyyəti və səmərəsini göstərməsi baxımından təbii ki, çox vaxt bu sənədlərin dəyərləndirilməsi ümumiyyətlə, məktəbdə təşkil edilən pedaqoji prosesin qiymətləndirilməsi baxımından önəmli bir cəhətdir. Heç şübhəsiz ki, məktəb rəhbərliyi təhsil qurumundakı prosesi yaxından izləməli və nəzarətdə saxlamalıdır. Lakin məktəbdə fəaliyyət göstərən məktəb psixoloqu üçün eyni ifadəni işlətmək bir o qədər də düzgün deyil. Çünki məktəb psixoloqunun göstərdiyi fəaliyyətlərin içərisində bir çox gizli cəhətlər var ki, onların açıqlanması və ya onlarla bağlı hesabat tələb edilməsi psixoloqun peşə fəaliyyətində etik prinsiplərin pozulmasına gətirib çıxara bilər.

Günümüzdə bu problem sadəcə respublikamızdakı məktəblər üçün deyil, digər inkişaf etmiş ölkələrin məktəbləri üçün də aktual problemdir. Məktəbə nəzarət mexanizmi bir çox hallarda məktəb psixoloqları üçün mövcud etik prinsip-

lərin pozulması kimi narahatlıqlara səbəb olur. Bu gün məktəbdəki psixoloji xidmət fəaliyyətlərinə nəzarət məqsədi ilə bunları müşahidə etmə və dəyərləndirmə baxımından ciddi bir dilemma yaşanır.

Məktəbdə rəhbərlik-psixoloq münasibətləri və işbirliyi pedaqoji prosesin uğurlu təşkilində çox önəmlidir. Psixoloq pedaqoji prosesin bütün iştirakçıları: şagirdlər, müəllimlər, məktəb rəhbərliyi və valideynlər ilə işləyir. Bəzən, psixoloqun şagirdlə bağlı gizli informasiyaları qorumaq öhdəliyi ilə şagirdlərin təlim, tərbiyə və təhsil məsələləri ilə bağlı öhdəliyi arasında təzad yarana bilər. Belə ki, təhsil qurumu məktəbdə pedaqoji prosesin səmərəli təşkili üçün aşkarlıq prinsipindən çıxış edərək gizli məlumatları əldə etməyə yönəldə bilər. Lakin təbii ki, məktəb psixoloqunun etik prinsiplərindən olan gizlilik baxımından bu, bir o qədər də uyğun və doğru istək sayılmaz.

Ümumiyyətlə, şagirdlərin həm fiziki, həm də psixi sağlamlıqlarını qorumaq, eyni zamanda onların təhsilə tələbatlarını ödəmək üçün məktəblərdə çalışan psixoloqlara aşağıdakılar tövsiyə olunur:

1. Şagirdlərə hər hansı bir mövzuda psixoloji yardımdan istifadənin başlanğıcından psixoloji xidmət fəaliyyətlərinin gizli olsa da, şagirdin özünün və ya bir başqasının təhlükəsizliyi məsələsi ortaya çıxdığında məxfiliyin qorunmasının mümkünlüyü açıqlanmalıdır. Bir çox hallarda problemin aradan qaldırılmasında digər şəxslərin, (qurumların), eləcə də məktəb rəhbərliyinin köməyi lazım ola bilər.
2. Şagirdlərin psixi sağlamlığının təmin olunması və məktəbdə səmərəli təlim, tərbiyə prosesinin təşkili üçün önəmli məsələlər barədə davamlı olaraq direktor və müvafiq işçi heyətlə əlaqə saxlanılmalıdır. Bu məsələlər direktorla müntəzəm aparılan müzakirələrdə, pedaqoji işçilərin iştirakı ilə təşkil olunan toplantılarda, eyni zamanda müəllim və digər peşəkar heyətlə qeyri-rəsmi ünsiyyət zamanı müzakirə oluna bilər. Belə müzakirələrin məzmunu gizli məlumatları əhatə etməməlidir. Lakin psixoloq müzakirələrdə müəyyən məsələləri, konkret faktları ümumiləşdirərək gizlilik prinsipinin də qorunmasına diqqət edərək şagirdlərin təlim fəaliyyəti, davranış problemləri, məktəbdəki tərbiyə və inkişaf şəraiti və digər bu kimi məlumatları əhatə etməlidir.

Məktəbin şagirdə qayğı göstərmə, onun təhsilə olan tələbatını ödəmə öhdəliyi kontekstində direktorun gizli psixoloji məlumatlara baxma ehtiyacı yaranarsa, bu vəziyyətdə ən uyğun yol direktorun psixoloqla məsələni müzakirə etməsidir. Direktor gizli məlumatları əldə etmək imkanının olub-olmaması, eyni zamanda şagirdə gözlənilən təhlükə ilə bağlı psixoloji yardımın göstərilməsi haqqında psi-

xoloqun rəyini almalıdır. Bu yolla məktəb rəhbərliyi və psixoloq müvafiq gizli-lik prinsipinə, məcburi hesabat tələblərinə və qayğı öhdəliyinə əməl etmiş olar.

Təhsil qurumunda bütün tərəflərin həm özlərinin, həm də bir-birlərinin hüqu-qi və peşəkar məsuliyyətlərini dərk etmələri vacibdir. Bu öhdəlikləri əhatə edən və bütün müvafiq maraqlı tərəflər arasında məsləhətləşməyə dayanan bir yanaş-manın olmasına çalışmaq tövsiyə olunur. Bu yanaşma məktəb daxilində psixolo-ji xidmətlərin göstərilməsinin bütün aspektlərini, o cümlədən -

- Yönləndirmə prosesləri;
- Pasiyentin məlumatlarının açıqlanması qaydaları;
- Gizli sənədlərin saxlanması və istifadəsi;
- Risk yaradan situasiyaların idarə edilməsini - əhatə etməlidir.

Məktəbdə rəhbərliyi, müəllimləri, şagirdləri və valideynləri psixoloji xidmət fəaliyyələri ilə bağlı məlumatlandırmaq üçün illik plana əsasən maarifləndirici tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bu tədbirlərin keçirilməsində psixoloq direktor və müəllimlərin aktiv iştirakını təmin etməlidir. Lazım gələrsə, tədbirin planı di- rektor, müəllimlər ilə məsləhətləşmələr əsasında hazırlanmalı və o hamı üçün açıq olmalıdır. Belə yanaşma psixoloji xidmətlərin göstərilməsinə tətbiq edilən hüquqi və etik çərçivələrə uyğun fəaliyyət göstərməklə bağlı məsələlər haqqın- da bütün əlaqədar şəxslərin maariflənməsi işinə xidmət edəcəkdir. Bu tədbirlər eyni zamanda məktəbdə psixoloji xidmətlə bağlı anlaşılmazlıqların da ortadan qaldırılmasına yardım göstərəcəkdir.

Məktəbdə psixoloji xidmət fəaliyyətlərinin uğurunu təmin etmək üçün bütün pedaqoji proses iştirakçılarının- rəhbərlik və müəllimlərin ortaq bir anlayışla fəa- liyyət göstərməsi lazımdır. Fəaliyyətlərin uğurla həyata keçirilməsində əsas iş məktəb psixoloqunun üzərinə düşsə də, məktəb rəhbərliyinin, müəllimlərin və valideynlərin də önəmli rol və məsuliyyətləri vardır. Məktəbdə psixoloji xidmət fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsində təməl prinsiplərdən biri olan və "psixolo- ji xidmət sahəsində şagird ilə yaxından əlaqəli olan məktəb psixoloqu, məktəb rəhbərliyi, müəllimlər və valideynlərin birgə fəaliyyəti əsasdır" kimi düşüncə həyata keçiriləcək psixoloji xidmətlərdə işbirliyini göstərir.

6

fəsil

MƏKTƏBƏ

PSIXOLOJİ

XİDMƏT

FƏALİYYƏTİNDƏ

SƏNƏDLƏŞMƏ

MƏSƏLƏLƏRİ VƏ

PSIXOLOJİ XİDMƏT

KABİNETİNİN TƏŞKİLİ

*Məktəblərdə
psixoloji xidmət
fəaliyyətlərinin
sənədləşməsi -
məktəb
psixoloqunun
fəaliyyətinə
mütəxəssislər
tərəfindən
monitorinq və
qiymətləndirmənin
başlanğıc nöqtəsi
hesab olunur.
Sənədləşmə işinin
əhəmiyyəti ondan
ibarətdir ki, o,
psixoloqun peşəkar
introspeksiya
ehtiyacını
aktuallaşdırır.*

6.1. Praktiki psixoloqun fəaliyyətinin hüquqi-normativ bazası və sənədlərin hazırlanması

Hər bir təhsil müəssisəsində psixoloqun peşəkar fəaliyyətinin səmərəliliyinin vacib komponentlərindən biri müvafiq qanuni sənədlərdə yer alan göstərişlərin lazımi səviyyədə icrası ilə bağlıdır.

Məktəb psixoloqunun tərtib etdiyi sənədlər:

- Azərbaycan Respublikasının əsas normativ sənədlərinə əsaslanmalıdır;
- Məktəbdə həyata keçirilən bütün psixoloji xidmət sahələrini əhatə etməli və onun fəaliyyətinin əsas istiqamətlərinə uyğun qurulmalıdır;
- Təhsil müəssisəsinin fəaliyyətinin ümumi strukturunu əks etdirməlidir.

Məktəbdə psixoloji xidmət sahəsində həyata keçirilən fəaliyyətlər əsasən 3 qrup sənədlərə əsasən həyata keçirilir. Bu sənədlər aşağıdakılardır:

1. Normativ sənədlər.
2. Xüsusi sənədlər.
3. Təşkilati-metodik sənədlər.

1. Normativ sənədlər məktəb psixoloqunun təhsil müəssisəsində təhsil sisteminin meyarlarına, qaydalarına uyğun davranış və prosedurları tənzimləyən qanun və qaydalar toplusudur. Normativ sənədlərdə məktəb psixoloqunun təhsil müəssisəsində fəaliyyətinin standartları göstərilir. Bu sənədlər məktəb psixoloqunun peşəkar fəaliyyəti üçün normativ bazadır. Normativ sənədlər aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikasının Təhsil haqqında Qanunu;
- BMT-nin Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyası;
- "Təhsil sistemində psixoloji xidmət haqqında Əsasnamə";
- "Praktik psixoloq haqqında Əsasnamə";
- Praktik psixoloqun ixtisas xarakteristikası (vəzifə haqqında təlimat və standartlar);
- "Psixoloqun attestasiyası haqqında Əsasnamə";

2. Xüsusi sənədlər məktəb psixoloqunun peşəkar fəaliyyətinin məzmununu və prosesual aspektlərini təmin edən xüsusi bir sənəd növüdür. Praktik psixoloqunun xüsusi sənədlərinə aşağıdakılar daxildir:

- Psixoloji rəylərdə - şagirdin öyrənməyə qabiliyi, psixofizioloji inkişafı, əsas davranış xüsusiyyətləri, motivasiyası, tələbatları və intellektual inkişafı haqqında məlumatlar əks olunur.
- Korreksiyaedici xəritələr-məktəbdə aparılan psixoloji diaqnoz nəticəsində müəyyənləşən problemin korreksiya olunması üçün strategiya və taktikanı əhatə edir. Burada həyata keçiriləcək korreksiya işinin xüsusiyyətləri, müddət və mərhələləri, nəticələri, müəllim və valideynlər üçün tövsiyələr əhatə olunur.
- Diaqnostik müayinə protokollarında şagirdin davranışlarının təzahürü, emosional xüsusiyyətləri, aparılan psixodiyagnostik işlərin nəticələri yer alır.
- Psixi inkişaf xəritəsi. Şagirdin aid olduğu ailədəki münasibətlərin xarakteri, keçirdiyi xəstəliklər, valideynləri haqqında məlumat, ailənin məişət şəraiti və s. psixi inkişaf xəritəsində yer alan məlumatlardır.
- Psixoloji xasiyyətnamələrdə şagirdin xarakteri, emosional-iradi keyfiyyətləri, fərdi-psixoloji xüsusiyyətləri, ünsiyyət və fəaliyyətinin əsas xüsusiyyətləri, idrak proseslərinin inkişafı və xüsusiyyətləri, intellektual inkişafı və s. məlumatlar öz əksini tapır.
- Psixoloji rəylərdən çıxarışlar. Psixoloji rəylərdən çıxarış psixoloq tərəfindən aparılan psixodiyagnostikanın nəticələrinə əsasən hazırlanan mühüm sənədlərdən biridir. Psixoloji rəylərdən çıxarış psixoloq təhsil müəssisəsinə digər müəssisələrdən göndərilən sorğuya cavab olaraq hazırlayır. Psixoloji rəylərdən çıxarışda şagirdin psixodiyagnostik nəticələrinə əsasən psixososial inkişaf xüsusiyyətləri və problemləri öz əksini tapır. Çıxarış məktəb psixoloqunun imzası və məktəb direktorunun möhürü ilə təsdiqlənir.

3. Təşkilati-metodik sənədlər. Təşkilati-metodik sənədlərə aşağıdakılar daxildir:

- Psixoloqun təhsil müəssisəsində iş vaxtının xronometraji. Xronometraj məktəbdə həyata keçirilən psixoloji xidmət fəaliyyətlərinin istiqamətlərinə və zamana görə bölgüsüdür. Məktəb psixoloqunun iş norması həftəlik 36 saat, aylıq 144 saat olaraq müəyyənləşdirilmişdir.

Psixoloji xidmətin istiqaməti	Saat	
	Ayda	Həftədə
Psixodiyagnostika: Fərdi Qrup	36	9
Psixoprofilaktika və psixokorreksiya: Fərdi Qrup	28	7
Psixodiyagnostik müayinə nəticələrinin işlənməsi, korreksiya, profilaktika və inkışafetdirici fəaliyyətlər.	24	6
Sənədləşmə işləri	12	3
Fərdi konsultasiya fəaliyyətləri	24	6
Qrup konsultasiya fəaliyyətləri (seminarlar, təlimlər):	8	2
İxtisasa uyğun elmi-metodik ədəbiyyatın və yeni texnologiyaların araşdırılması və öyrənilməsi	4	1
Rayon, şəhər və respublika tədbirlərində (konfranslar, seminarlar) iştirak.	4	1
Konsilium və ixtisaslaşdırılmış komissiyalarda fəaliyyət	4	1
Cəmi:	144	36

Cədvəl 1. Psixoloqun təhsil müəssisəsində iş vaxtının xronometrajı.

- **Praktik psixoloqun iş qrafiki.** Məktəb psixoloqunun iş qrafiki həftəlik və günlük olaraq həyata keçirdiyi psixoloji xidmət fəaliyyətlərinin növlərə və formalara görə bölgüsüdür. Qrafikdə psixoloji xidmət istiqamətləri üzrə fərdi və qrup fəaliyyətlərinin məzmunu və müddəti qeyd olunur.

Sıra sayı	Aparılan işlər	Ümumi iş vaxtına görə faiz göstəricisi
1.	Diagnostik iş	16%
2.	Korreksiya işi	15%
3.	İnkişafetdirici məşğələlər	15%
4.	Konsultasiyalar	15%
5.	Psixoloji maarifləndirmə	14%
6.	Psixoloji profilaktika	13%
7.	Elmi - metodiki iş	12%

Cədvəl 2. Psixoloqun psixoloji xidmət fəaliyyətinin təxmini iş bölgüsü

- **Praktik psixoloqun illik iş planı.** İllik iş planı məktəbdə həyata keçiriləcək psixoloji xidmət fəaliyyətlərinin istiqamət üzrə məzmunu, formaları və təxmini yerinə yetirilmə müddətini özündə əksə etdirən təşkilati metodik sənəddir.
- **Praktik psixoloqun differensial aylıq iş planı.** Məktəbdə bir ay müddətində həyata keçiriləcək psixoloji xidmət fəaliyyətlərini əks etdirir və illik plan əsasında hazırlanır.
- **Psixoloji sorğu jurnalı.** Məktəbdə psixoloji xidmət sahəsində gizlilik xüsusiyyəti daşıyan sənədlərdən biri də psixoloji sorğu jurnalıdır. Psixoloji sorğu jurnalı, müəyyən bir şəxsə münasibətdə psixoloji müdaxiləyə ehtiyac olduqda və mütəxəssislərə (defektoloq, psixiatr, loqoped, klinik psixoloq, hüquqşünas və s.) subyektin (şagird, müəllim, valideyn) haqqında məlumat verilməsinə ehtiyac olduqda hazırlanır.
- **Praktik psixoloqun illik yekun hesabatı.** Məktəbdə həyata keçirilən fəaliyyətlərlə bağlı olaraq məktəb psixoloqu aylıq hesabatların əsasında illik hesabat hazırlayır. İllik hesabatda tədris ilinin başında hazırlanaraq təsdiq edilən illik planda yer alan fəaliyyətlərin hansı səviyyədə həyata

keçirilməsi qeyd edilir. İllik hesabat bir il ərzində məktəb psixoloqunun həyata keçirdiyi psixoloji xidmət fəaliyyətlərinin məzmununu əhatə edir. Psixoloq illik planda nəzərdə tutulan, lakin həyata keçirilməyən fəaliyyətlərin yerinə yetirilməməsi səbəbini də hesabatda qeyd etməlidir. Məktəb psixoloqunun fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində illik hesabat əsas sənədlərdən biridir.

Təhsil müəssisələrində sənədləşmənin aparılması psixoloqun fəaliyyətinin təhlili, onun səriştəsizliyinin aradan qaldırılması və təhsil müəssisələrində problemləli sahələrin müəyyən edilməsinə kömək edir.

Məktəblərdə psixoloji xidmət fəaliyyətlərinin sənədləşməsi-məktəb psixoloqunun fəaliyyətinə mütəxəssislər tərəfindən monitoring və qiymətləndirmənin başlanğıc nöqtəsi hesab olunur. Sənədləşmə işinin əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o, psixoloqun peşəkar introspeksiya ehtiyacını aktuallaşdırır.

Sənədləşdirmə aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

- Təhsil müəssisəsindəki psixoloji iqlimin xüsusiyyətləri, təhsil məkanının ayrı-ayrı subyektləri, onların problemləri, onlarla iş üsulları və s. haqqında etibarlı məlumatların toplanması.
- Psixoloji yardımın göstərilməsi alqoritmini müəyyənləşdirmək, təhsil prosesinə psixoloji dəstəyin həyata keçirilməsi.
- Təhsil müəssisələrində subyektlərin psixoloji rifahına nail olmaq üçün həm təhsil müəssisəsi daxilində, həm də ondan kənarda müxtəlif mütəxəssislərin səylərinin əlaqələndirilməsi.
- Məktəb psixoloqunun peşə fəaliyyətinin formaları və növləri haqqında məlumatların sistemləşdirilməsi, gizlilik xüsusiyyəti daşımayan bu məlumatlara bütün maraqlı subyekt və təşkilatların çıxışını təmin etmək.
- Pasiyent və onun problemləri haqqında kodlaşdırılmış məlumatların zərurət olduqda hüquqi cəhətdən səlahiyyətli icra şəxslərə verilməsi.
- Məktəbdə psixoloji xidmət sahəsində qabaqcıl iş təcrübəsinin öyrənilməsi və tətbiqinə nail olmaq.
- Məktəb psixoloqunun peşəkar psixoloji xidmət fəaliyyətinin interaktiv metodlardan istifadə etməklə (diaqramlar, qrafiklər, kompüter proqramları, sxematik planlaşdırma və s.) həyata keçirilməsi üçün müasir tələblərə və şərtlərə metodiki uyğunluğuna nail olmaq;
- Təhsil müəssisəsində psixoloji problemlərin aradan qaldırılması yollarının sistemləşdirilməsi üçün təhsil sisteminin digər üst qurumlarının da faydalana biləcəyi məlumat bankının yaradılması.

Ümumiyyətlə, fəaliyyətlərin sənədləşdirilməsinin vacibliyi aşağıdakılardır:

- Sənədləşmə sistemi bir növ "hafizə deposu"dur. Psixoloq lazım gəldikdə bu depodan istifadə edərək pasiyenti, onun problemlərini və həll etmək üçün istifadə etdiyi metodları xatırlayır. Yazılı məlumatlar psixoloqa peşəkar fəaliyyətin nəticələri haqqında məlumat verir. Oxşar problemlərin həllində yardım edir.
- Hərtərəfli və diqqətlə hazırlanan sənədlər, müəyyən problemlərin həlli üçün məktəb psixoloqu tərəfindən müəyyən dövrlərdə dəqiq olaraq hansı fəaliyyətin həyata keçirildiyi, bu problemin həllində nə qədər irəliləyiş olduğu (və ya olmadığı) ilə bağlı informasiya verir.
- Lazım gələrsə, həyata keçirilən fəaliyyətlərin sənədləşdirilməsi mütəxəssisin səriştəsinin və obyektivliyinin sübutuna çevrilir.
- İl boyu aparılan sənədləşmə işi məktəb psixoloqunun illik hesabatı kimi də qəbul edilə bilər.
- Məktəbdə həyata keçirilən psixoloji yardım fəaliyyətlərinin sənədləşdirilməsi psixoloqda məsuliyyət hissi yaradır və sənədləşdirmə bacarıqlarını formalaşdırır. Yazılı sənədləşmə məlumatlarının yenidən gözdən keçirilməsi zamanı psixoloq pasiyentin vəziyyətini yenidən təhlil edir və nəticələrə əsaslanaraq problemin həllində daha səmərəli metodikalardan istifadənin yollarını analiz edir. Məktəb psixoloqu psixoloji yardım fəaliyyətlərini yenidən gözdən keçirir. Bu yanaşma eyni zamanda məktəb psixoloqunda öz davranışına tənqidi yanaşmağa və nəticədə özünü təkmilləşdirmə tələbatının yaranmasına gətirib çıxarır.

6.2. Psixoloji müşahidələrin qeydə alınması

Müşahidə uzun illərdir bütün elm sahələrində istifadə edilən bir məlumat toplama üsuludur. Bildiyimiz kimi, məktəbdə psixoloji yardım fəaliyyətlərində fakt toplama, məlumat əldə etmə metodlarından ən önəmlilərindən biri müşahidə metodudur. Məktəb psixoloqu müşahidə metodundan istifadə edərək əhəmiyyətli faktların böyük bir hissəsini toplayır. Məktəb psixoloji yardım fəaliyyətlərində istifadə edilən müşahidə metodu məktəb psixoloqunun şagirdlərin, müəllim və valideynlərin müxtəlif situasiyalarda davranışlarının izlənməsi yolu ilə məlumatlar əldə edilməsidir.

Müşahidə fərdi və ya qrup olaraq şagirdin içində olduğu sosial mühit şərtlərini və hadisələri dəyişdirmədən onun müşahidə edilə bilən bütün davranışları haqqında asanlıqla məlumat toplanılmasına imkan verən bir metoddur. Lakin müşahidənin bəzi mənfi cəhətlərinin olması da nəzərdə saxlanmalıdır. Belə ki, məktəb

psixoloqunun baş verən hadisələri, ortaya çıxan davranışların ən kiçik detallarını da müşahidə etmək imkanı yoxdur. Digər tərəfdən müşahidə yolu ilə toplanan məlumatlar çox səthi olur. Müşahidə edilən davranışların arxasında olan daxili səbəbləri müşahidə yolu ilə müəyyənləşdirmə imkanı yoxdur. Eyni zamanda, müxtəlif davranışların müxtəlif sosial mühitdə və uzun müddət müşahidə edilmə imkanı olmadığından şagird haqqında səhv məlumat əldə etmək şansı qazanır.

Müşahidələrin qeydə alınması zamanı bir sıra şərtlərə əməl edilməlidir:

- Müşahidə qeydi müşahidə olunan davranışın real əksi olmalıdır. Psixoloq müşahidə qeydlərini apararkən öz şəxsi düşüncə və münasibətlərdən uzaq olmalıdır. Başqa sözlə desək, nə baş verdiyi və necə baş verdiyi qeyd edilməlidir (fotoqrafik qeyd). Ümumiyyətlə, müşahidə zamanı izahedici və tənqidedicilərdən uzaq durmaq lazımdır. Bunun əvəzinə, məktəb psixoloqu müşahidə başa çatdıqdan sonra ediləcək açıqlamalara təməl olan obyektiv və konkret dəlillər əldə etməyə çalışmalıdır. Məsələn, "müəllim şagirdlərə maraqlı məlumat verdiyi və həyatdan faktlar gətirərək fikrini əsaslandırıdığı üçün şagirdlər dərsə qarşı həvəsləndirilirlər" kimi ifadə edilən bir cümlə müşahidə edilən obyekt və hadisə haqqında çox az məlumat verən izahedici bir cümlədir. Bunun əksinə, "Müəllim I dünya müharibəsində istifadə olunan silahların rəsmlərini göstərir və xüsusiyyətlərini izah edir" cümləsi müəllim və onun hərəkəti haqqında daha çox məlumat verir. "Üç şagird mövzu ilə əlaqədar sual verdi və daha sonra müəllim şagirdlərə başqa sual verdiyində sinifin təxminən yarısı əl qaldırdı" cümləsi də şagird davranışı haqqında geniş məlumat verə bilər.
- Sadəcə, müşahidə olunan fakt deyil, eyni zamanda onun baş verdiyi mühit ("fon") qeyd edilməlidir.
- Müşahidə qeydlərində müşahidə edilən reallıq mümkün qədər dolğun əks etdirilməlidir. Müşahidə qeydlərini yazmaq üçün adətən gündəlik şəklində olan qeyd dəftərlərindən və ya müşahidə protokollarından istifadə olunmalıdır. Bəzən foto, video və səs qeydlərindən də istifadə edilə bilər.
- Qeyri-müəyyən izahatlardan deyil, qısa və konkret izahlardan istifadə edilməlidir. Məsələn, "Aysel çox sevinirdi" izahının yerinə, "Aysel gülümsəyir və mahnı oxuyurdu" ifadəsinin seçimi daha doğrudur. Ümumişlək terminlərdən istifadə olunmalı və qeyd edilən faktlar konkret nümunələrlə zənginləşdirilməlidir.
- Hər müşahidədə hədəf alınan davranışlar açıq olaraq müəyyənləşdirilməli və əsasən bu davranışlara diqqət edilməlidir.

Açıq olmayan izah	Açıq izah
Məktəb çox böyükdür.	Məktəbdə 36 sinif var.
Müəllim bir şagirdə hirslandı.	Müəllim "Əli, qabağa dön! Sənə öz işinlə məşğul ol, demədimmi?" dedi.
Şagird üçün dərs maraqsız idi.	Müşahidə edilən şagird üç dəfə əsnədi, altı dəfə pəncərədən həyəətə baxdı.
Sinif çox səsli idi.	Şagirdlərin yarısı alçaq səsle danışır, digərləri pıçıltı ilə söhbət edirdilər. Əli ilə Ülvü uzaqdan bir-birləri ilə çığıraraq danışirlar.
Müəllim şagirdləri dərsə həvəsləndirir və istiqamət verir.	Müəllim "Çox gözəl bir fikir söylədin" dedi və gülümsədi. Müəllim "Bunu etmək hər bir adamdan cəsarət istəyir, səninlə fəxr edirəm" dedi və şagirdin çiyinə yavaşca toxundu.
Müəllim çox sual verdi.	Müəllim 10 dəqiqədə 25 sual verdi.
Sevinc bugünkü dərsə heç maraqlanmırdı.	Sevinc ev tapşırığını yazdığı dəftəri əlində bükür, qaralayır, arxasına baxır və dərsi yazmırdı.
Laboratoriyada bir çox şagird boş-boş gəzirdi.	Orxan və Sevda qəfəsdəki siçana baxır, 8 şagird dostlarının ad günü haqqında danışır, 4 nəfər tapşırığı yerinə yetirir. 5 şagird isə ətrafda dolaşır.
Məktəb binası çox köhnə idi.	Məktəb binası 1967-ci ildə tikilmişdi.
Şagirdlər dərsə çox maraqlanırdılar.	27 şagirddən sadəcə, 2-si əl qaldırmadı, dərsə qulaq asmadı və heç danışmadı.

Cədvəl 3. Açıq və açıq olmayan müşahidə qeydi nümunəsi.

- Müşahidə qeydləri müşahidə zamanı çox sürətlə aparılmalıdır. Bunu sürətləndirmək məqsədilə stenoqrafik yazıdan istifadə etmək məsləhətdir. Çox tez-tez istifadə edilən kəlmələr üçün ixtisarlardan istifadə edilə bilər. Müşahidəçi özünəməxsus bir qısaltma sistemi yaradaraq az bir zamanda daha çox müşahidə mövzusu olan faktı qeyd edə bilər.
- Müşahidə zamanı psixoloq tez-tez vaxtı qeyd etməlidir. Müşahidə obyektində hər hansı davranışın başlaması və ya bitməsinin, ortaya çıxan fəaliyyətin növü (dərsin və ya bir imtahanın başlaması kimi) və s. üçün vaxtı qeyd etmək vacibdir. Belə bir davranış müşahidə qeydləri sonradan gözdən keçirildiyində hadisələrin cərəyanını yenidən qurmağa kömək edəcəkdir. Vaxtı tez-tez qeyd etmək, hansı davranışın nə qədər davam etdiyi və davam edəcəyi baxımından da fərqi ortaya çıxaracaqdır.

Müşahidə qeydləri yazmaq üçün istifadə edilən gündəliklər həcmi böyük olan və səhifələri nömrələnmiş dəftərlər olmalıdır. Bəzən, müşahidə zamanı qeyd aparmaq mümkün olmur. Bu zaman əsas məqamlar qeyd edilməli, qeydlər müşahidə bitdikdən dərhal sonra yazılıdır.

Bəzən, müşahidə ediləcək davranış vahidlərinin siyahısı əvvəlcədən hazırlanır və həmin davranış vahidləri siyahıda sadəcə işarə edilir. Müşahidə edərkən hadisələrin həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət təsvirindən istifadə etmək olar. Eyni zamanda müşahidə nəticələrinin işlənməsində də müşahidə aparan psixoloqun subyektivliyini azaltmaq üçün psixoloji şkaladan istifadə etmək mümkündür. Psixoloji şkala müşahidə olunan əlamətlərin səviyyəsini qiymətləndirməyə yönəlmişdir. Psixoloji şkalada ölçülmək istənilən əlamət pillələr şəklində bir düz xətt üzərində göstərilir. Xəttin bir ucu əlamətin ən aşağı səviyyəsini, digər ucu isə ən yüksək səviyyəsini göstərir. Dərəcələndirməni aparan müşahidəçi düz xətt üzərində ən uyğun yerə işarə qoyaraq müşahidə qeydini edir.

Psixoloji şkalada qiymətləndirmə əsasən müəyyənləşdirilən balların vasitəsilə həyata keçirilir və ortaya çıxan əlamətlərin səviyyəsi şkalada qeyd olunan rəqəmlərə görə mütənasib olaraq artır və ya azalır. Daha çox 3-10 ballıq şkaladan istifadə edilir. Məsələn, liderlik keyfiyyəti baxımından bir şagirdin sinifdəki yeri dəyərləndirildiyi zaman aşağıdakı kimi şkaladan istifadə edilə bilər.

1	2	3	4	5
Liderlikdən qaçır	Lider olmaq istəmir	İstəniləndiyində liderliyi alır	Liderlik rolu alır	Lider olmağı çox istəyir

Sxem 10. Liderlik keyfiyyəti baxımından şagirdin sinifdəki yerini müəyyənləşdirən müşahidə şkalası

Şagirdin adı: _____

Tarix: _____

Sinif/ qrup: _____

Müşahidənin başlama vaxtı: _____

Psixoloqun ad, soyadı: _____

Müşahidənin qurtarma vaxtı: _____

Məqsəd: Şagirdin həyəcan səviyyəsi ilə bağlı məlumat toplamaq.**Qeyd:** Aşağıda verilən davranışların şagirdə hansı fasilələrlə göründüyünü 0= Heç; 1= Arada bir; 2=Tez-tez seçənlərindən uyğun olanını dairə içində alaraq göstərin.

0	1	2	Tənqid edildikdə kədərlənir.
0	1	2	Səhv etməkdən qorxar.
0	1	2	Dərsi izah edərkən həddən artıq həyəcanlanır.
0	1	2	Səhv hərəkətlərindən peşmanlıq hissi keçirir.
0	1	2	Çox tez-tez günahkarlıq hissi keçirir.
0	1	2	Hər qıcığa kəskin reaksiya verir.

Nəticə: _____**Məktəb psixoloqu:** _____**Cədvəl 4.** Şagirdin dərstdəki həyəcan səviyyəsi ilə bağlı müşahidə anketi

Şagirdin adı: _____

Tarix: _____

Sınıf/qrup: _____

Müşahidənin başlama vaxtı: _____

Müşahidəçinin ad, soyadı: _____

Müşahidənin bitmə vaxtı: _____

Məqsəd: Şagirdin təlim müvəffəqiyyətinin səviyyəsi ilə bağlı fakt toplamaq.

Qeyd: Şagirdin hazırkı təlim müvəffəqiyyətini dərsləri sıralayıb uyğun görülməni X ilə işarə edin.

<i>Dərslər</i>	<i>Sınıf səviyyəsindən çox aşağı</i>	<i>Sınıf səviyyəsindən aşağı</i>	<i>Sınıf səviyyəsində</i>	<i>Sınıf səviyyəsindən üstündə</i>	<i>Sınıf səviyyəsindən çox üstündə</i>
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					

Nəticə: _____

Məktəb psixoloqu: _____

Cədvəl 5. Şagirdin təlim müvəffəqiyyəti ilə bağlı müşahidə anketi.

Məktəb psixoloqları tərəfindən müəyyən bir zaman intervalında davamlı olaraq müşahidə edilən şagird, müəllim və valideyn davranışlarını sırasına görə, gündəlik danışq dili ilə açıq-aydın şərh etməsindən meydana gələn müşahidə qeydlərinə **Spesimen** qeydləri deyilir. Belə qeydlər bir çox sahədə olduğu kimi daha çox şagirdlərin gündəlik həyatlarının əks etdirilməsi üçün də aparılır. Bu üsuldən istifadə edən məktəb psixoloqu müəyyən zaman müddətində bütün davranışları ortaya çıxma sırasına görə sosial mühitlə birlikdə tam bir şəkildə qeyd edir.

Spesimen qeydiyyatı əvvəlcədən müəyyən edilmiş zaman intervalında müşahidə edilənin göstərdiyi hər davranış tam şəkildə qeyd edildiyi üçün çox faydalı bir

üsuldur. Lakin *Spesimen* qeydiyyatının bəzi mənfi cəhətləri də vardır. Məsələn, uzunmüddətli müşahidələrdə qeydiyyat aparmaq lazım olduğu üçün çətin ola bilər. Müşahidə aparan psixoloqun bununla bağlı xüsusi hazırlığa sahib olması lazımdır. Ortaya çıxan davranışlar kəmiyyətlərlə ifadə edilmədiyi üçün psixoloqun şəxsi düşüncələrinin təsirinə məruz qala bilər. Bunun üçün çox əmək sərf etmək lazımdır və s.

Məktəb psixoloqu dərs zamanı apardığı müşahidələrdə sinfin sxemindən istifadə edə bilər.

Sınıf: _____

Dərs: _____

Başlama zamanı: _____

Bitmə zamanı: _____

F - Şagird fəaldır

AF - Şagird az fəaldır

D - Şagird durğun zamandır

Sxem 11. Şagirdlərin sinifdəki aktivliyi ilə bağlı müşahidə sxemi.

Qeyd edək ki, yuxarıda göstərilən sinifin quruluş sxemindən təkcə sinifdəki aktivliyi deyil, bir çox xüsusiyyətlərin müşahidəsində istifadə edilə bilər. Eyni zamanda məktəb psixoloqunun müşahidə obyektı olan və sinif içində meydana gələn davranışların müşahidəsində yuxarıda göstərilən sxemdən istifadə etməsi daha effektivdir. Bu sxem qısa müddət ərzində sinifdəki vəziyyətlə bağlı aparılan müşahidənin nəticələrinin asanlıqla qeyd edilməsinə imkan yaradır.

Günümüzdə texnologiyanın inkişafı ilə bağlı olaraq video qeydlərdən də istifadə edilir. Video qeydlərindən 1960- cı illərdən bəri pedaqoji tədqiqatlarda istifadə edilir. Video texnologiyasının, xüsusilə 1980-ci illərin əvvəllərindən etibarən sürətlə inkişafı videonun pedaqoji mühitdə çox geniş şəkildə istifadə edilməsinə səbəb olmuşdur.

Bu gün şagird, müəllim, valideyn davranışlarının müşahidə edilməsi və təhlilində video qeydlər önəmli rol oynayır. Video qeydlər məktəb psixoloquna müşahidə obyektlərinin davranışlarını dəfələrlə izləmək imkanı yaradır. Yəni, məktəb psixoloqu lazım gələndə hər hansı bir davranışı təkrar izləyə bilər ki, bu da həmin davranışın daha geniş təhlilinə imkan yaradır. Eyni zamanda video qeydlər sözlü və sözsüz davranışların, mimikaların, jestlərin qeyd edilməsini təmin edir ki, canlı müşahidə zamanı bir çox hallarda bunlar məktəb psixoloqunun gözündən yayına bilər.

Müşahidə metodu günümüzdə məktəbdə psixoloji xidmət işində ən əsas məlumat toplama üsuludur. Lakin müşahidələrin effektiv şəkildə aparılması məktəb psixoloqundan xüsusi hazırlıq tələb edir. Psixoloji müşahidə ilə bağlı zəruri məlumatlara və hazırlığa sahib olmayan məktəb psixoloqu, nələri necə müşahidə edəcəyini, müşahidə etdiyi davranışlarla bağlı cəhətləri necə qeyd edəcəyini, eyni zamanda bu qeydləri necə təhlil edəcəyi ilə bağlı problemlərlə qarşılaşar və nəticədə bu səbəbdən məktəbdə psixoloji yardım fəaliyyəti uğurla həyata keçirilə bilməz.

6.3. Psixodiagnostika nəticələrinin qeydə alınması

Məktəbdə psixoloji xidmət sahəsində aparılan psixodiagnostik fəaliyyətlərin nəticələrinin qeydə alınması üçün qeydiyyat jurnallarının ayrılması tövsiyyə olunur. Qeydiyyat jurnalında əks olunmuş məlumatlar psixoloqa tədris ili ərzində görülən psixodiagnostik işləri təhlil etməyə, gərəkli hesabat statistikasını əldə etməyə imkan verir.

Psixodiagnostik nəticələrin qeydləri şagirdlər, məktəb rəhbərləri, valideynlər və müəllimlər üçün açıq olmalıdır. Amma etik qaydalara uyğun olaraq şəxsi və gizli qeydlər də sistemləşdirilir və lazım gələrsə, kodlaşdırılaraq gizli saxlanılır.

Psixodiagnostik nəticələrin təhlil edilib nəticələrin çıxarılması və qeyd edilməsi çox vacibdir. Belə ki, psixodiagnostikanın vəzifəsi uyğun metodikalarla psixoloji diaqnozun qoyulması olduğu üçün əldə edilən nəticələr detallı olaraq təhlil edilməli və mütləq qeyd edilməlidir. Vurğulamaq lazımdır ki, yalnız bir metoddan əldə edilən nəticələrə əsaslanaraq fikir irəli sürmək düzgün olmaz. Məktəb psixoloqu bir neçə psixodiagnostik metoddan istifadə edərək topladığı faktların qeydini aparmalı, daha sonra bu qeydləri bir-biri ilə müqayisələndirib ümumi bir nəticəyə gəlməlidir.

Əsasən, psixodiagnostik nəticələrin qeydə alınması üçün bir sıra cədvəllərdən, sxemlərdən istifadə edilir.

Aşağıda istifadə edilən əsas psixodiagnostik nəticələrin qeyd edilməsinin forma və yollarını göstərən nümunələr verilmişdir:

Adətən əldə edilən psixodiagnostik nəticələr aşağıdakı şəkildə qeyd olunur:

1. Cinsi fərqlər də göstərilməklə hər bir sinif (qrup) üzrə cədvəllərdə, qrafik və ya diaqramlarda qeyd olunan kəmiyyət (faizlə) məlumatları.
2. Məlumatların ümumiləşdirilmiş şərh: əldə edilmiş nəticələrin psixoloji təhlili və təsviri;
3. Psixodiagnostik metoddan alınan nəticələrə əsaslanan tövsiyələr.

Nümunə

Psixodiagnostik müayinənin nəticələrinə əsaslanan qeyd

Psixoloq: _____

Araşdırmanın obyekti: _____

Araşdırmanın məqsədi: _____

Araşdırmanın planı: _____

Araşdırma obyektinin tədqiqat zamanı görünüşü və davranışı: _____

Metodun müəllifi və adı: _____

Qrup (sinif) _____

Araşdırmada iştirak edən şagirdlərin sayı _____

Araşdırmanın keçirildiyi tarix _____

Araşdırmanın keçirilmə səbəbi _____

Araşdırmada istifadə edilən dəyərləndirmə şkalaları: _____

Psixodiyagnostika nəticələrinin qeydi

Psixodiyagnostik metod	Diyagnostik tapşırığın nəticələri	Yekun dəyərləndirmə

Əldə edilmiş məlumatların ümumi şərh (alınmış nəticələrin analitik təsviri və dəyərləndirilməsi) _____

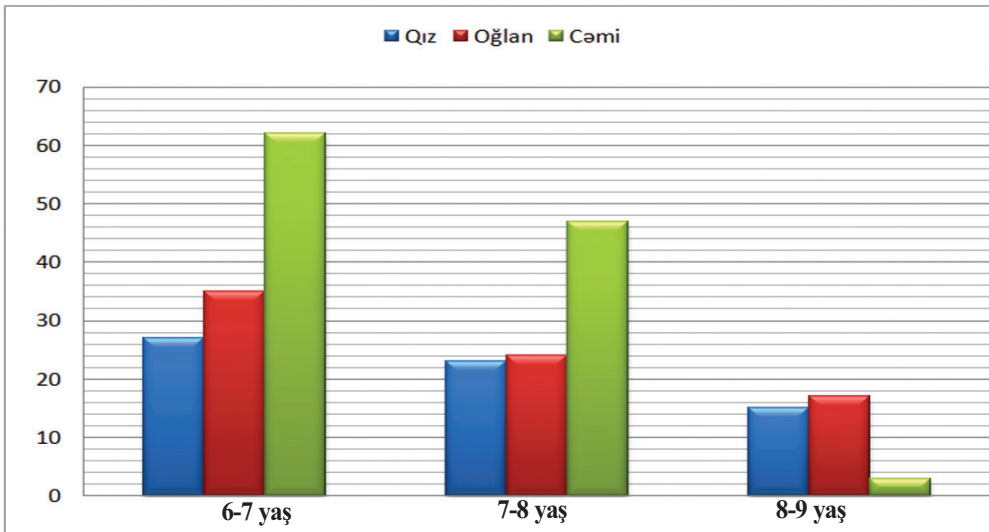
Psixodiyagnostikanın nəticələrinə əsasən tövsiyələr _____

Məktəb psixoloqu _____

Aşağıda psixodiyagnostik nəticələrin cədvəl və qrafik şəklində göstərilməsi ilə bağlı bir nümunə verilmişdir.

Səviyyə	6-7 yaş			7-8 yaş			8-9 yaş		
	Qız	Oğlan	Cəmi	Qız	Oğlan	Cəmi	Qız	Oğlan	Cəmi
Yüksək	27	35	62	23	24	47	15	17	32
Orta	13	12	25	27	15	42	26	22	48
Aşağı	4	6	10	5	3	8	10	8	18
Yoxdur	0	3	3	1	2	3	1	1	2

Cədvəl 4. Kiçik məktəbyaşlı uşaqlarda təşvişin diyagnostikası ilə bağlı məlumatlar (%-lə)

Sxem 12. Azyaşlı şagirdlərin ən yüksək təşviş səviyyələrinin yaş və cinsə görə nisbəti

Göründüyü kimi, psixodiagnostik metodlardan əldə edilən faktların təhlili və son nəticələrin cədvəl və qrafik şəkilində göstərilməsi məktəb psixoloqunun apardığı araşdırmanın daha aydın və ətraflı qeyd edilməsinə imkan yaradır. Eyni zamanda gələcəkdə həmin məlumatlardan istifadəni asanlaşdırır və müxtəlif vaxtlarda aparılan yeni bir araşdırma ilə müqayisə etmək imkanı yaradır.

Psixodiagnostik nəticələrin qeyd edilməsi məktəb psixoloqunun ümumi hesabatlarında da bu nəticələrin əks etdirilməsinə imkan yaradır.

Psixodiagnostik məlumatların qeydiyyat sənədlərindən biri də **Psixoloji İnkişaf Xəritəsidir**. Bu qeydiyyat sənədində şagirdin psixi inkişafının yaş dövrlərinə görə göstəriciləri qeyd olunur.

Onu qeyd edək ki, aparılan psixodiagnostik nəticələrin qeydi bir il əvvəlki qeydlərlə tutuşdurularaq şagirdin real inkişaf xüsusiyyətləri haqqında daha dolğun məlumat almaq mümkündür. Təbii ki, burada gizlilik xüsusiyyəti daşıyan məlumatlar ümumiləşdirilərək, anonimliyi qorunaraq təqdim edilməlidir.

<i>İlkin məlumatlar</i>	
1	Adı, soyadı, atasının adı
2	Təvəllüdü (gün) (ay) (il)
3	Doğulduğu yer
4	Ailə tərkibi (valideyinlər və digər üzvləri): a) Ailənin ictimai mənşəyi b) Ailə üzvlərinin sayı
5	Oxuduğu (qurtardığı) məktəb:
6	Sağlamlığı
<i>Ümumi psixoloji vəziyyət</i>	
7	Davranışın ümumi xarakteri
8	Maraqları
9	Sevimli məşğuliyyəti
10	Üstünlük təşkil edən temperament tipi
11	Xarakteri
12	Koqnitiv göstəriciləri: a) diqqət b) hafizə c) təfəkkür d) nitq e) yaradıcılıq
13	Həmyaşıdları ilə münasibətlər, ünsiyyət tərzı
14	Təhsil aldığı məktəbə münasibəti

<i>Şəxsiyyətin ümumi səciyyəsi</i>	
15	Özünüqiymətləndirməsi
16	Fəaliyyətin motivləri, tələbatları
17	Şəxsiyyətin oriyentasiyası, "Mən ideali"
18	Düşdüyü affektiv hallar
19	Emosional-iradi xüsusiyyətləri
20	Peşəyönümü
21	İctimai fəallığı
22	Özünənəzarəti, intizamlığı, məktəbin daxili qaydalarına riayət etməsi
23	Özünün hüquq və vəzifələri haqqında bilikləri
<i>Psixoloji xəritənin doldurulmasına məsul şəxs:</i> <i>Psixoloq:</i>	

Cədvəl 5. Psixoloji inkişaf xəritəsi

Psixodiaqnostik sorğunun qeydi
Şagirdin adı, ata adı, soyadı: _____
Yaşı: _____
Metodikanın adı: _____
Məqsəd: _____

Psixodiaqnostik prosedurun mərhələləri	Psixodiaqnostik prosedurun gedişi	Qeydlər

Nəticələr: _____

Tarix: _____
Psixoloq: _____

Cədvəl 6. Psixodiaqnostik sorğunun qeydi anketi.

Psixodiagnostik metodlar vasitəsilə toplanan məlumatlar sistem halında qeydə alınmalıdır. Belə ki, toplanan məlumatlar sistemləşdirilib qruplaşdırılmadıqca faydalanma imkanı olmur. Psixodiagnostik araşdırmalara əsaslanan məlumatların toplanması davamlı aparıldığı kimi, nizamlanaraq işlənib ümumi qeydlər şəklində saxlanması da davamlı, həm də zamanında həyata keçirilməlidir. Əks halda, toplanan məlumatların bir faydası olmaz.

6.4. Psixoloji konsultasiyalar zamanı qeydlərin aparılması

Təhsil müəssisələrində həyata keçirilən psixoloji konsultasiya xidməti məktəb psixoloqunun müəllimlər, valideynlər, məktəbin rəhbər işçiləri və əlaqədar insanlarla şagirdlərin xüsusi vəziyyətləri ilə bağlı birgə fəaliyyətlərinə imkan verən bir psixoloji müdaxilə formasıdır. Psixoloji konsultasiyalar məktəb psixoloqunun həyata keçirdiyi əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biridir.

Mütəxəssislər psixoloji konsultasiyalar zamanı yaş amilini diqqətə almağın məsləhət görür və 15 yaşından kiçik uşaqlar üçün məktəb psixoloqunun konsultasiyalar təşkil etməsini uyğun hesab etmirlər. Onlar bu fikirlərini 15 yaşdan kiçik uşaqlarda şüurlu müstəqilliyin, özünə nəzarət və cavabdehlik hissinin olmaması ilə əsaslandırırlar və bu yaş dövründə psixoloji yardım fəaliyyətləri çərçivəsində psixoloji korreksiya və psixoterapevtik yardımdan istifadəni məsləhət görürlər. Bunun üçün də məktəbdə psixoloji konsultasiya fəaliyyətləri müəllimlər, valideynlər və 15 yaşdan yuxarı şagirdlərlə təşkil edilir.

Müəllimlərlə təşkil olunan psixoloji konsultasiya sinifdəki və bütün məktəbdəki təlim və tərbiyə mühitinin səmərəli təşkilinə yardım edir. Digər tərəfdən bir müəllimin ehtiyacı olduğu konsultasiya xidmətindən istifadə etməsi bir çox şagirdin bundan birbaşa faydalanması deməkdir. Eyni vəziyyət valideyn-uşaq münasibətləri üçün də keçərlidir.

Psixoloji konsultasiyalarla bağlı qeydlərin aparılmasına dair mütəxəssislər iki ziddiyyətli fikrə sahibdirlər. Bir qrup mütəxəssislər psixoloji konsultasiya qeydlərinin aparılmasının tərəfdarı, digər qrup isə qarşı olan mütəxəssislərdir. Təbii ki, bu mütəxəssislərin irəli sürdükləri yanaşmanı əsaslandırdıqları fikirlər vardır ki, bunlar əsasən aşağıdakılardır:

Sxem 13. Psixoloji konsultasiya ilə bağlı qeydlərin aparılmasına aid iki fərqli yanaşma.

Bəzən, psixoloji konsultasiya qeydlərinin aparılması təxirə salına bilər. Buna səbəb aşağıdakı vəziyyətlərdir:

- Qeydlərin güvənli bir şəkildə saxlana bilməyəcəyi vəziyyətlərdə;
- Qeydlərin aparılmasının pasiyentdə narahatlıq yarada biləcəyi vəziyyətlərdə;
- Pasiyent üçün qəbul edilən şəraitdə psixoloji xidmət fəaliyyətini təmin etmənin ictimai marağa qarşı olduğu vəziyyətlərdə.

Psixoloji konsultasiya qeydlərinin güvənliliyi və obyektivliyini təmin etmək üçün müxtəlif metodlardan istifadə edilir. Bunlar əsasən aşağıdakılardır:

- Məktəb psixoloqunun sadəcə özünün bildiyi kodlardan istifadə etməsi.
- Qeydlərin saxlanılmasında bölünmüş sistemdən istifadə etməsi.
- Qeydlərin gizliliyi ilə bağlı həm çalışdığı təhsil müəssisəsi, həm də pasiyent ilə razılıq imzalaması.
- Kompüterdə olan qeydlərə şifrə qoyması.

Bəzi psixoloqlar proseslə əlaqədar müşahidələrinin bir hissəsi olaraq özləri haqqındakı şəxsi qeyd və reaksiyalarını da qeydə əlavə edirlər. Ancaq bir pasiyentə bağlı qeydlər psixoloq üçün üzərində dayanılacaq qədər çox vacib bir fakt deyildir. Bir pasiyentlə bağlı iki ayrı qeyd dosyası hazırlamaq düzgün deyildir.

Psixoloji konsultasiya qeydlərinin necə yazılması, məzmununun nədən ibarət olması ilə bağlı dəqiq bir qayda yoxdur. Pasiyentin söylədikləri əsas götürülməklə qısa həyat faktlarından daha çox psixoloqun düşüncə və reaksiyalarının da göstərildiyi qeydlərə qədər geniş bir sahəni əhatə edir.

Psixoloji konsultasiya qeydləri əsasında hazırlanan sənədlərdə psixoloqun adı, soyadı və imzası vacibdir. Ehtiyac olduqda bu sənədlərin başqa mütəxəssislərə və qurumlara göndərilməsi yazılı, həm də təsdiq edilmiş sənədləşmə əsasında olmalıdır.

Psixoloji xidmətlə bağlı olaraq pasiyentdən gələn və ya pasiyentlə aparılan yazışmalar da sənədlərə əlavə edilməlidir.

Pasiyent psixoloq tərəfindən yazılan qeydlərin nə qədər saxlanacağı haqqında məlumatlı olmalı və buna razılıq verməlidir.

Çox vacib və gizli məlumatların istifadə müddəti başa çatdıqdan sonra məhv edilməlidir. Psixoloji konsultasiya qeydlərinin güvənli bir formada saxlama imkanı varsa 7 ilə 10 il müddətində saxlanılmalıdır.

Pasiyentin iştirak edəcəyi bir məhkəmə prosesi varsa, qeydlərin nə qədər müddətə saxlanması ilə bağlı hüquqi bir tövsiyə almaq faydalıdır. Psixoloji konsultasiyalar zamanı qeydlərin aparılması məktəbdə həyata keçirilən psixoloji xidmət işinə sistemli və peşəkar yanaşmanın əsas cəhətidir.

Psixoloji konsultasiyaların qeydə alınması məktəb psixoloqundan xüsusi hazırlıq və peşəkarlıq tələb edir. Psixoloq sadəcə pasiyentin sözlərini, davranışlarını, verdiyi reaksiyaları deyil, eyni zamanda onun görüşmə zamanı emosiyalarını ifadə etmək üçün istifadə etdiyi mimika və jestləri də diqqətlə müşahidə etməlidir. Psixoloji konsultasiya zamanı müşahidə qeydləri mütləq aparılmalıdır və sonda bu qeydlər təhlil olunmalıdır.

Konsultasiyanın tarixi	
Şagirdin adı, soyadı	
Şagirdin oxuduğu sinif	
Valideynin adı, soyadı	
Telefon	
Konsultasiyanın məqsədi	
Konsultasiya ilə bağlı önəmli qeydlər	
Konsultasiyada istifadə edilən metodikalar	
Nəticə	

Məktəb psixoloqu: _____

Tarix: _____

Cədvəl 7. Valideynlə aparılan konsultasiyaların qeyd edilməsi cədvəli

Tarixi	
Müəllimin adı	
Tədris etdiyi fənn	
Konsultasiyanın məqsədi	
Konsultasiya ilə bağlı önəmli qeydlər	
Konsultasiyada istifadə edilən metodikalar	
Nəticə	

Məktəb psixoloqu: _____

Tarix: _____

Cədvəl 8. Müəllimlə aparılan psixoloji konsultasiyanın qeyd edilməsi cədvəli.

Məktəb psixoloqu hər yarımildə və tədris ilinin sonunda həyata keçirdiyi psixoloji konsultasiyalar ilə bağlı bir hesabat cədvəli hazırlamalıdır. Bu cədvəldə konsultasiyada iştirak edən pasiyentin adı, atasının adı, soyadı, statusu (müəllim, şagird, valideyn və s.) və pasiyentlə keçirilən görüşlərin sayı qeyd edilir. Bu hesabat cədvəli yarımil və bir il ərzində keçirilən konsultasiyalar haqqında ümumi məlumat verir.

Nö	Konsultasiyadan yararlanan tərəfin adı, soyadı	Statusu	Görüşlərin sayı
1.			
2.			
3.			
4.			

Məktəb psixoloqu: _____

Tarix: _____

Cədvəl 9. Məktəbdə aparılan konsultasiyaların illik hesabatı cədvəli.

Konsultasiya fəaliyyətinin nəticələrini psixoloq müvafiq sənədlərdə qeyd etməyə borcludur. Pasiyentlə bağlı konsultasiya nəticələrinin qeyd edildiyi əsas sənədlərdən biri konsultasiya jurnalıdır. Bu jurnal belə tərtib olunur:

	Saat	Konsultasiyaya gələn			Müraciət səbəbi	Problem	Nəticə	Məktəb psixoloqu
		Adı, Soyadı	Yaşı	Cinsi				
1	2	3a	3b	3c	4	5	6	7

Cədvəl 10. Psixoloji konsultasiya jurnalı.

Təhsil müəssisəsində psixoloji konsultasiyanın spesifikliyi ondan ibarətdir ki, konsultasiya prosesində yalnız psixoloji xidmətin əsas vəzifəsinin həllinə aid olan məsələlər - hər bir şagirdin əqli və şəxsi inkişafına maksimum psixoloji yardım göstərmək nəzərə alınır. Məktəb rəhbərliyi, müəllimlər, valideynlər və digər şəxslər şagirdlə bağlı olan məsələlər kontekstində psixoloji konsultasiya fəaliyyətlərinə müraciət edə bilirlər.

6.5. Hesabatın hazırlanması və onun əsas prinsipləri

Ümumtəhsil məktəblərində məktəb psixoloqunun bütün tədris ili ərzində həyata keçirdiyi psixoloji yardım fəaliyyətləri onun hesabatında öz əksini tapır. Belə ki, hazırlanan hesabat bir növ tədris ilinin əvvəlində hazırlanan illik plana uyğun olaraq nəzərdə tutulan fəaliyyətlərin hansı səviyyədə həyata keçirildiyini özündə əks etdirən əsas sənəddir. Hesabat məktəb psixoloqunun fəaliyyətlərinin təhlil edilməsi və görülmə işlərin qiymətləndirilməsi üçün də imkan yaradır.

Hesabatın hazırlanmasında əsas olaraq aşağıdakı prinsiplərə əməl edilməlidir:

1. Məktəb psixoloqu hesabatda həyata keçirilən bütün fəaliyyətləri əhatə etməli və hesabat psixoloji xidmətin əsas istiqamətlərinə uyğun yazılmalıdır. İllik planda göstərilən konkret istiqamətlər üzrə işlərin səmərəliliyi və nəticələr qeyd olunmalıdır.
2. Hesabatda psixoloji yardım fəaliyyətləri zamanı əldə edilən gizli məlumatlar yer almamalıdır.
3. Hesabatda illik planda nəzərdə tutulan, lakin yerinə yetirilməyən fəaliyyətlərin nə səbəblə həyata keçmədiyi açıqlanmalıdır.
4. Aylıq hesabat statistik, illik hesabat isə analitik xarakter daşımalıdır.
5. İllik hesabatda görülmə işlərin məzmunu sadəcə mütəxəssislər üçün deyil, məktəb rəhbərliyi üçün də anlaşılan dildə yazılmalıdır. Gizli məlumatlar ya kodlaşdırılmış, ya da ümumiləşdirilmiş formada qeyd olunmalıdır.

6. Hesabatda məlumatlar kəmiyyət və keyfiyyət baxımından təhlil olunmalıdır. Nəticələr faizlər və rəqəmlərlə göstərməlidir.
7. Hesabatın hazırlanmasında obyektivlik əsas prinsipdir. Görülən işlərin məzmunu real konkret faktlarla göstərməlidir.

Məktəbdə həyata keçirilən bütün psixoloji yardım istiqamətləri üzrə aylıq, yarımillik və illik hesabatların hazırlanması həm təhsil müəssisələri üçün, həm də psixoloq üçün faydalıdır. Hər ayın sonunda tədris ili üzrə illik hesabat formasına uyğun formada hesabatın hazırlanması daha münasibdir. Eyni zamanda hesabatlar yarımillik hesabat kimi də təqdim edilməlidir.

Aylıq hesabatın strukturu illik (yekun) hesabatın strukturu ilə tamamilə üst-üstə düşür, ona görə də yekun hesabatın hazırlanması çətin deyil. Yalnız bütün aylar üçün görülmə işlərin hər bir vahidini ümumiləşdirmək və illik hesabatın müvafiq bölməsinə daxil etmək lazımdır.

Məktəb psixoloqunun hazırladığı hesabat psixodiyagnostik, korreksiya və inkişaf, psixoloji maarifləndirmə, konsultasiya və psixoprofilaktik işlərin məzmununu aydın şəkildə əks etdirir.

Hesabatın fəaliyyətlər bölməsində fərdi və qrup formasında aparılan psixodiyagnostik fəaliyyətlərin dinamikası və nəticəsi, eyni zamanda fərdi və qrup psixokorreksiya işlərinin məzmunu və nəticələri haqqında məlumat verilir.

Nümunə

Təsdiq edirəm:

Məktəbin direktoru:

_____ (direktorun adı, soyadı)

"__" _____ 2022-ci il

**2022-2023-CÜ TƏDRİS İLİ ÜÇÜN _____SAYLI MƏKTƏBİN
PSIXOLOQU _____**

İLLİK ANALİTİK HESABATI

Məktəbdə təhsil alan şagirdlərin ümumi sayı: _____

Məktəbə hazırlıq qrupundakı şagirdlərin sayı: _____

İbtidai sinif şagirdlərinin sayı: _____

5-11-ci sinif şagirdlərinin sayı: _____

Məktəbdəki pedaqoji işçilərin sayı: _____

İllik psixoloji yardım fəaliyyətlərin
kəmiyyət analizi cədvəli.

Fəaliyyətin istiqaməti	Psixoloji xidmət fəaliyyətlərindən istifadə edən şagirdlərin sayı											Psixoloji xidmət fəaliyyətlərindən istifadə edən valideynlərin sayı	Psixoloji xidmət fəaliyyətlərindən istifadə edən müəllimlərin sayı	Psixoloji xidmət fəaliyyətlərindən istifadə edən rəhbər şəxslərin sayı
	S i n i f l ər													
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11			
Psixodiagnozistik fəaliyyət														
Psixokorreksiya fəaliyyətləri														
Psixoprofilaktik fəaliyyət														
Konsultasiya fəaliyyəti														
Maarifləndirmə fəaliyyəti														

İllik psixoloji yardım fəaliyyətlərin
keyfiyyət analizi cədvəli.

Fəaliyyətin istiqaməti	Psixoloji yardım fəaliyyəti	İstifadə edilən metodika	Fəaliyyətin obyekti	İşin məzmunu və nəticəsi

Məktəbdə həyata keçirilən qrup psixoloji yardım tədbirləri

Tədbirin növü		Tədbir sayı	İştirak edən qrup və sayları				
			Şagird	Müəllim	Valideyn	Digər	Cəmi
Mühazirələr							
Seminar							
Müzakirələr							
Treninq							
Digər							
Cəmi							

İllik hesabatın yazılması üçün psixoloq il ərzində həyata keçirdiyi psixoloji yardım fəaliyyətlərindən əldə etdiyi nəticələri hesabatda qeyd edir. İllik hesabatın hazırlanmasında psixoloq sxem və diaqramlardan da istifadə edərək həyata keçirdiyi fəaliyyət haqqında məlumatları dəqiq və konkret ifadə etməlidir. Əgər görülmə işlərin keyfiyyət analizi cədvəl şəklində verilmişdirsə, o zaman sxem və diaqramlar hesabatın sonunda göstərilir. Cədvəl şəklində verilməyən keyfiyyət analizində isə sxem və diaqramlar görülmə işlərin məzmununun içində yerinə görə qeyd edilir.

6.6. Praktiki psixoloqun iş planının hazırlanması

Planlaşdırma əsasən məktəb psixoloqunun işinin nəticələrinin səmərəliliyini təmin edir. Məqsəduyğun, aydın planlaşdırma məktəb psixoloquna praktik fəaliyyətdə ortaya çıxması mümkün bir çox səhvlərin qarşısını almaq üçün kömək edir. Günün tələblərinə uyğun və əsaslı şəkildə tərtib edilmiş plan pedaqoji prosesə psixoloji dəstəyin ümumi aspektlərini təsvir etməyə və müəyyən psixoloji xidmət vəzifələrinin həllinin konkret yollarını müəyyən etməyə imkan verir.

Psixoloqun illik iş planı adətən iyul-avqust aylarında məktəb psixoloqu tərəfindən hazırlanır. İllik plan məktəb rəhbərliyi ilə razılaşdırıldıqdan sonra Pedaqoji Şurada təsdiq olunur.

Şübhəsiz ki, nəticələrin səmərəliliyi və hər hansı bir fəaliyyətin uğuru böyük ölçüdə bu fəaliyyətin necə planlaşdırılmasından asılıdır. Məktəbdə həyata keçirilən psixoloji xidmət fəaliyyətlərinin planlaşdırmasının məqsədi pedaqoji prosesdə psixoloji yardım fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, psixoloji xidmət işinin sistemli və davamlı xarakter daşımasının təmin edilməsidir. Ümumiyyətlə, plan-

həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan fəaliyyətin məzmununu, əhatə dairəsini, zamanını, fəaliyyətin gözlənilən nəticələrini müəyyən edən bir sənəddir.

Təcrübələr göstərir ki, pedaqoji prosesdə görülməsi nəzərdə tutulan işlərin planlaşdırılması bir çox hallarda sadəcə inzibati tələb kimi qəbul edilir və planlaşdırma prosesi planın tərtib edilməsi və yazılması ilə məhdudlaşdırılır. Bu yanaşma ilə plan, şübhəsiz ki, formal mahiyyət daşıyır.

Gərəkli şəkildə hazırlanan plan təhsil prosesinə psixoloji dəstəyin təşkili üçün sistemli yanaşmanı təmin edən bir sənəd mahiyyətini daşıyır. Buna görə də, ilk növbədə, plana xaoslu vəziyyətdə hərəkət etmək üçün lazım olan sənəd kimi deyil, pedaqoji prosesə psixoloji dəstək üçün nəzərdə tutulmuş əsas sənəd kimi qəbul etmək lazımdır.

Plan bir sıra tələblərə cavab verməlidir:

1. Plan məqsədyönlü olmalıdır. Yəni həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan fəaliyyətin məzmunu və forması konkret məqsədlərə görə müəyyənləşdirilməlidir.
2. Plan hərtərəfli olmalıdır. Məktəbdə psixoloji xidmət fəaliyyətlərinin məzmunu hərtərəfli əhatə etməlidir.
3. Planda həyata keçirilməsi mümkün olan, real, yerinə yetirilmə imkanları olan fəaliyyətlər yer almalıdır.

Məktəb psixoloqunun işinin planlaşdırılması üçün tətbiq olunan bir neçə plan növü var. Bunlar əsasən aşağıdakılardır:

Məktəb psixoloqu _____

2022-2023-cü tədris ili üçün illik iş planı

Fəaliyyət sahələri	Sentyabr	
	19.09-23.09	26.09-30.09
Psixodiyagnostik fəaliyyətlər		
Korreksiyaedici-inkişafetdirici fəaliyyətlər		
Psixoloji konsultasiya fəaliyyətləri		
Psixoloji profilaktika		
və maarifləndirmə		
Ekspert fəaliyyəti		
Təşkilati və metodik fəaliyyət		

Məktəb psixoloqu _____

2022-2023-cü tədris ili üçün illik (perspektiv) iş planı

Sentyabr			
1-ci həftə 19.09-23.09		2-ci həftə 26.09-30.09	
Oktyabr			
1-ci həftə 03.10-07.10	2-ci həftə 10.10-14.10	3-cü həftə 17.10.-21.10	4-cü həftə 24.10-28.10

Məktəb psixoloqu _____

2022-2023-cü tədris ili üçün illik iş planı

Sıra sayı	Planlaşdırılan fəaliyyətlər	Fəaliyyətin obyekti	Zamanı	Gözlənilən nəticələr
	Təşkilati-metodik iş			
2.	Psixodiagnostik fəaliyyətlər			
3.	Korreksiyaedici və inkişafetdirici fəaliyyətlər			
4.	Proflaktik fəaliyyətlər			
5.	Psixolojiksultasiyavə maarifləndirmə fəaliyyətləri			

Məktəb psixoloqunun iş planı yuxarıdakı nümunələrdən də göründüyü kimi qrafik, forma və mətn olaraq müxtəlif ola bilər. Fəaliyyətlərin planlaşdırılması əsasən məktəb psixoloqlarına psixoloji xidmət fəaliyyətlərində yardım etməli, onlara istiqamət verməli, real olmalı, rahat istifadə edilməli və təhsil qurumunda pedaqoji prosesə psixoloji dəstək işinin perspektivlərini və imkanlarını əks etdirməlidir.

Məktəb psixoloqun illik planında:

- dəqiq məqsədlər olmalıdır (gözlənilən nəticələr qeyd edilməlidir);
- vəzifələr müəyyənləşdirilməlidir;
- vəzifələrin həlli üçün gərəkli olan metodiklar qeyd edilməlidir;
- fəaliyyətlərin məzmunu bildirilməlidir;

- fəaliyyətlərin həyata keçirilmə müddəti qeyd olunmalıdır;
- fəaliyyət iştirakçılarının kateqoriyaları müəyyənəndirilməlidir.

Məktəb psixoloqunun fəaliyyət planı təhsil qurumunun rəhbəri tərəfindən təsdiq edilməlidir.

Məktəb psixoloqunun səmərəli fəaliyyət üçün illik iş planı əsasında həftəlik iş planı hazırlaması da çox önəmlidir. Nümunə olaraq aşağıdakı həftəlik iş planı qrafikini göstərə bilərik.

Məktəb psixoloqu _____

2023-cü il ____ sentyabrdan ____ sentyabra qədər olan həftəlik iş planı

Tarix	Həftənin günləri	Zamanı (saatla)	Pedaqoqlar	Şagirdlər	Valideynlər
	Bazar ertəsi				
	Çərşənbə axşamı				
	Çərşənbə				
	Cümə axşamı				
	Cümə				

Nümunə

Təsdiq edirəm:

Məktəbin direktoru: _____

(direktorun adı, soyadı)

" ____ " _____ **2022-ci il**

2022-2023-CÜ TƏDRİS İLİ ÜÇÜN _____ SAYLI MƏKTƏBİN

PSIXOLOQU _____

İLLİK FƏALİYYƏT PLANI

Məktəbdə psixoloji xidmətin məqsədi:

- məktəb mühitində şagirdlərin psixi sağlamlığının təmin edilməsi;
- öyrənmə, psixoloji və sosial inkişaf üçün bütün sosial mühit subyektlərinin fərdi imkanları və xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq əlverişli sosial-psixoloji şəraitin yaradılması;

- təhsil prosesinin psixoloji baxımdan elmi və metodiki dəstəklənməsi;
- uşaqların, yeniyetmə və gənclərin sosial uyğunlaşmasının təmin edilməsi.

Məktəbdə psixoloji xidmətin vəzifələri:

1. Sosial inkişafın mövcud vəziyyətinin psixoloji analizinin aparılması, əsas problemlərin müəyyənləşdirilməsi, onların yaranma səbəblərini təhlil edilməsi, həlli yolları və vasitələrinin göstərilməsi.
2. Hər yaş dövründə şagirdlərin şəxsi və intellektual inkişafına yardım edilməsi.
3. Peşə seçimində şagirdlərin öz müqəddəratını müəyyənləşdirmə qabiliyyətinin formalaşdırılması.
4. Sosial-psixoloji davranış pozuntularının qarşısının alınması və aradan qaldırılması.
5. Yerli və xarici ölkələrin qabaqcıl təcrübəsindən faydalanaraq məktəbdə psixoloji xidmət sahəsində yeniliklərin yayılması və həyata keçirilməsinin təşviq olunması.
6. Pedaqoji kadrların psixologiya sahəsində elmi və metodiki materiallarla təmin edilməsi və inkişaflarına yardım göstərilməsi.
7. Ümumtəhsil müəssisəsində perspektivli, istedadlı şagirdlərin fərdi inkişaflarına kömək edilməsi.
8. Tədris və tərbiyə sahəsində şəxsiyyət mərkəzli yanaşma baxımından şagirdlərin fərdi inkişaf meyarlarının müəyyənləşdirilməsi.
9. Valideynlərin psixoloji baxımdan maarifləndirilməsi və onlarla psixoloji konsultasiyaların aparılması.

1. Təşkilati-metodik iş

Sıra sayı	Planlaşdırılan fəaliyyətlər	Zamanı	Gözlənilən nəticələr. Qeyd.
1.1.	Psixoloji xidmətin işinin tədris müəssisəsinin prioritet istiqamətlərinə uyğun planlaşdırılması	İyul, Avqust	Fəaliyyət planına uyğun olaraq məktəbdə səmərəli psixoloji xidmət işinin təşkil edilməsi.
1.2	Məktəbdəki psixoloji kabinetin təşkili, gərəkli psixoloji materialların və elmi ədəbiyyatın sifariş edilməsi.	Sentyabr (1-15)	Məktəb psixoloji kabinetinin zənginləşdirilməsi

1.3	Psixologiya üzrə yeni elmi ədəbiyyatların, tədqiqatların və Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin araşdırılması və məktəbdə psixoloji işin təşkilinin uyğun qaydalara görə modifikasiyası	Sentyabr (1-15)	Məktəbdə psixoloji fəaliyyətin mövcud qanunvericilik və elmi yeniliklər əsasında qurulmasını təmin etmək.
1.4.	Sosial-psixoloji xidmət üzrə məlumat stendinin hazırlanması	Noyabr	Pedaqoji kollektivin, valideyn və müəllimlərin maarifləndirməsində metodiki istiqamət vermək.
1.5.	Sınıf müəllimləri, sınıf rəhbərləri və fənn müəllimlərinin metodbirləşmələrində iştirak etmək.	Məktəb metodbirləşmələrinin planına uyğun olaraq	Sınıf müəllimləri, sınıf rəhbərləri və fənn müəllimləri ilə məktəb psixoloqunun səmərəli qarşılıqlı ünsiyyətinin təmin edilməsi.
1.6.	Məktəbin Pedaqoji Şurasının iclaslarında iştirak etmək və çıxışlar etmək.	İl boyu	Pedaqoji prosesdə psixoloji xidmət işinin effektiv təşkilini təmin etmək.
1.7.	Sınıf toplantılarını və valideyn iclaslarını keçirməkdə sınıf rəhbərlərinə metodoloji yardım göstərmək	İl boyu	Təlim-tərbiyə işlərinin psixoloji əsaslara görə aparılmasında sınıf rəhbərlərinə yardım etmək.
1.8.	Rayonun məktəb psixoloqlarının, rayon metodbirləşmələrinin işində, təşkil edilən seminar, konfrans və toplantılarda iştirak etmək.	İl boyu	Professional bacarıq səviyyəsinin artırılması.
1.9.	Normativ sənədləri və psixoloji ədəbiyyatı öyrənmək.	İl boyu	Mövcud hüquqi-normativ qaydalar, psixologiya elmi və məktəbdə psixoloji xidmətlə bağlı yeniliklərdən xəbərdar olmaq.
1.10.	Şagirdlərin (I sinifdən başlayaraq) psixoloji pasportlarının yaradılması və qeydlərin aparılması.	İl boyu	Şagirdlərin psixi inkişaf xüsusiyyətləri ilə bağlı məlumat bazasının yaradılması.
1.11.	Psixoloji yardım fəaliyyətləri çərçivəsində metodik vəsaitlər və tövsiyələr hazırlamaq.	İl boyu	Pedaqoqlar və valideynlər arasında psixoloji maarifləndirmə işinin həyata keçirilməsi
1.12.	Psixoloji konsiliumlarda iştirak etmək.	İl boyu	Təlim, tərbiyə prosesində və məktəbin idarəedilməsində yaranmış problemlərin aradan qaldırılmasına yardım etmək.

2. Psixodiyagnostik fəaliyyətlər

Sıra sa- yı	Planlaşdırılan fəaliyyətlər	Fəaliyyətin obyekti	Zamanı	Gözlənilən nəticələr. Qeyd.
2.1.	1-ci sinif şagirdlərinin məktəbə adaptasiyasını müəyyənləşdirmək üçün diaqnostik üsulların tətbiqi. Kern Yersek testi; "Qrafik imla" Elkonin testi; Q.F.Kumarina metodikasına proyektiv üsullar - "Ailəm", "Uşaq bağçası-məktəb", "Mənim portretim" və s.	1-ci sinif şagirdləri	Oktyabr	Birinci sinif şagirdləri üçün adaptasiya səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi. Sinif müəllimləri və valideynlər üçün tövsiyələrin hazırlanması.
2.2.	5-ci sinif şagirdlərinin adaptasiya prosesinin izlənməsi: B.N.Phillips. Məktəb anksiyetəsi testi Sosiometriya; Tamamlanmamış cümlələr metodu "Mən və mənim sinfim" və s.	5-ci sinif şagirdləri	Oktyabr	Uyğunlaşma problemi yaşayan şagirdlərin müəyyən edilməsi. Valideynlərə və sinif rəhbərlərinə tövsiyələr verilməsi.
2.3.	Şagirdlərin təlim motivlərinin öyrənilməsi	2-11-ci sinif şagirdləri	Oktyabr Noyabr	Aşağı motivasiyanın səbəblərini müəyyənləşdirmək. Sinif rəhbərləri və valideynlərlə fərdi məsləhətləşmələr.
2.4.	10 və 11-ci siniflərdə şagirdlərinin uyğunlaşma prosesinin izlənməsi (yeni məktəbə gələnlər üçün) B.N.Phillips."Məktəb anksiyetəsi" testi Sosiometriya Tamamlanmamış cümlələr metodu "Mən və mənim sinfim" və s.	10-11-ci sinif şagirdləri	Noyabr	Uyğunlaşma problemi yaşayan uşaqların müəyyən edilməsi, səbəblərinin aşkarlanması. Sinif rəhbərləri üçün tövsiyələrin hazırlanması.
2.5.	Şagirdlərin maraq və meyllərini müəyyənləşdirilməsi. "Maraqlar xəritəsi" metodologiyası.	7-8-ci sinif şagirdləri	Fevral	Təhsil və peşə maraqlarının müəyyən edilməsi. Şagirdlərin peşəyə istiqamətlənmədə öz seçimlərini etmək üçün tövsiyələrin hazırlanması
2.6.	Ailədə tərbiyə tipinin müəyyənləşdirilməsi, ailə içi münasibətlərin, valideyn-övlad münasibətlərinin öyrənilməsi məqsədilə diaqnostik işlərin həyata keçirilməsi;	Valideynlər	Fevral	Ailədə tərbiyə işinin düzgün qurulması və ailədaxili münasibətlərin nizamlanması üçün valideynlərə gərəkli psixoloji yardımın göstərilməsi
2.7.	İbtidai sinif şagirdlərinin 5-ci sinifə keçməsinə hazırlıq göstəricilərinin diaqnostikası	4-cü sinif şagirdləri	Aprel May	Hazırlıq səviyyəsi aşağı olan uşaqları müəyyənləşdirilməsi. Sinif rəhbərləri və valideynlər üçün tövsiyələr verilməsi.

2.8.	Uşaqların xarakter xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək üçün testlərin aparılması	9-cu sinif şagirdləri	Mart	Şagirdlərə peşəseçimində psixoloji yardım edilməsi.
2.9.	Şagirdlərin təlim motivlərinin müəyyənləşdirilməsi	1-ci sinif şagirdləri	Mart	Aşağı motivasiya səviyyəsi olan şagirdlərin müəyyənləşdirilməsi və fərdi psixoloji iş aparılması.
2.10.	Psixodiyagnostik üsullardan istifadə edərək şagirdlərin real inkişaf səviyyələrinin müəyyənləşdirilməsi.	1-11-ci sinif şagirdləri	Sentyabr Aprel	Şagirdlərin gələcək təhsil, təlim və tərbiyəsinə dair tövsiyələrin hazırlanması.
2.11.	İdrak proseslərinin (diqqət, qavrayış, hafizə, təfəkkür, təxəyyül və s.), emosional vəziyyətin, iradi keyfiyyətlərin, tələbatların diaqnostik üsullarla müəyyənləşdirilməsi.	1-11-ci sinif şagirdləri	İl boyu	Validelərə və sinif rəhbərlərinə tövsiyələr verilməsi.
2.12.	Diyagnostik üsullardan istifadə edərək şagirdlərin qabiliyyətlərini və intellektual inkişaf səviyyələrini müəyyənləşdirmək.	2-11-ci sinif şagirdləri	İl boyu	İstedadlı uşaqların müəyyənləşdirilməsi və onlara psixoloji yardım göstərilməsi, istiqamətləndirilməsi.
2.13.	Davranış problemi olan uşaqların fərdi psixoloji keyfiyyətlərini müəyyənləşdirmək.	Risk qrupuna daxil olan şagirdlər	İl boyu	Risk qrupuna daxil olan uşaqların fərdi psixoloji xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirərək müəllimlərə, valideynlərə gərəqli tövsiyələr vermək.
2.14.	Sinif kollektivində şagirdin yerini müəyyənləşdirmək. Sosiometriya metodu.	1-11-ci sinif şagirdləri	Noyabr May	Sinifdə lider və yalnız şagirdlərin müəyyənləşdirilməsi və sinifçi münasibətlərin xüsusiyyətlərinin aşkara çıxarılması.

3. Korreksiyaedici və inkişafetdirici fəaliyyətlər

Sıra sayı	Planlaşdırılan fəaliyyətlər	Fəaliyyətin obyektı	Zamanı	Gözlənilən nəticələr. Qeyd.
3.1.	Məktəbə uyğunlaşma problemi olan şagirdlərə qrupla korreksiyaedici- inkişafetdirici məşğələ təşkil etmək.	1-ci sinif şagirdləri	Noyabr- dekabr	Təlim motivasiyasının səviyyəsinin yüksəldilməsi. Birinci sinif şagirdləri arasında stressin aradan qaldırılması.

3.2.	Deviant davranışları olan şagirdlərlə fərdi korreksiyaedici-inkişafetdirici məşğələlər keçirmək.	1-11-ci sinif şagirdləri	İl boyu	"Risk qrupu"na daxil olan şagirdlərin kommunikativ və şəxsi keyfiyyətlərinin inkişaf etdirilməsi.
3.3.	Yüksək səviyyədə stress yaşayan və özünəgüvən hissənin aşağı olduğu 5-ci sinif şagirdləri ilə qrup və fərdi formada məşğələlər təşkil etmək.	5-ci sinif şagirdləri	Noyabr-dekabr	Anksiyetənin aradan qaldırılması və sağlamlıq vəziyyətinin yaxşılaşdırılması.
3.4.	9-11-ci sinif şagirdləri ilə "Uğur əldə etmənin yolları" mövzusunda psixoloji söhbət aparmaq.	9-11-ci sinif şagirdləri	Noyabr	Şagirdlərdə stressə müqavimət səviyyəsinin və onlarda özünə inam hissənin artırılması.
3.5.	Pedaqoqların professional və emosional yanmasının qarşısının alınması məqsədilə qrup işinin (team-building) təşkili.	Pedaqoqlar	İl boyu	Müəllimlərin emosional dayanıqlılıq səviyyəsinin yüksəldilməsi.
3.6.	İstedadlı şagirdlərlə fərdi və qrup formasında psixoloji söhbətlər təşkil etmək.	2-11-ci sinif şagirdləri	İl boyu	Şagirdlərdə intellektual potensialın və mövcud qabiliyyətlərinin inkişafını təmin etmək.
3.7.	3-cü sinif şagirdləri ilə 4-cü sinifə hazırlığa dair qrupla psixoloji məşğələlər təşkil etmək.	3-cü sinif şagirdləri	Aprel-may	Şagirdlərin 4 cü sinifə hazırlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi.
3.8.	İntellektual bacarıqların inkişafı və kommunikativ vərdişlərin formalaşdırılması istiqamətində psixokorreksiya fəaliyyətləri həyata keçirmək.	2-4-cü sinif şagirdləri	İl boyu	Şagirdlərdə ünsiyyət bacarıqları və intellektual bacarıqların formalaşdırılması.
3.9.	"Mənim seçimim" proqramı üzrə psixoloji söhbətlər təşkil etmək.	8-11-ci sinif şagirdləri	İl boyu	Şagirdlər üçün müvəqqəti perspektiv inkişaf planının hazırlanması.
3.10.	Ailə içi sağlam qarşılıqlı münasibətlərin yaradılması məqsədilə korreksiyaedici tədbirlərin həyata keçirilməsi və ailə tərbiyəsindəki çatışmazlıqların korreksiyası.	Valideynlər	İl boyu	Ailədə tərbiyə işinin düzgün qurulması və ailədaxili münasibətlərin nizamlanması üçün valideynlərə psixoloji yardımın göstərilməsi.
3.11.	"Zərərli vərdişlər" mövzusunda fərdi və qrup psixoloji söhbətləri aparmaq	6-11-ci sinif şagirdləri	İl boyu	Şagirdlərin zərərli vərdişlərə (narkotik maddələrdən istifadə və s) yiyələnməsinin qarşısının alınması.
3.12.	Qayğıdan kənar qalmış və zorakılığa məruz qalmış uşaqları aşkara çıxararaq onlar üçün profilaktik tədbirlər həyata keçirmək.	1-11 siniflər	İl boyu	Qayğıdan kənar qalmış və zorakılığa məruz qalmış uşaqların sosial-psixoloji inkişafının təmin edilməsi.
3.13.	Abituriyentlərin imtahan qabağı stressə dözümlülüklərinin artırılması məqsədilə psixoloji işin təşkili	11-ci sinif şagirdləri	Aprel-May	Şagirdlərdə stressə dözümlülük səviyyəsinin artırılması.

4. Profilaktik fəaliyyətlər

Sıra sayı	Planlaşdırılan fəaliyyətlər	Fəaliyyətin obyektı	Zamanı	Gözlənilən nəticələr. Qeyd.
4.1.	1-4-ci siniflərdə təlim fəaliyyətində uğursuz olan şagirdlərin müəyyənləşdirilməsi və profilaktik işlərin həyata keçirilməsi.	1-4-ci sinif şagirdləri	Sentyabr Oktyabr	1-4-cü sinif şagirdlərində təlim uğursuzluğunun aradan qaldırılması.
4.2.	"Mən və mənim sinifim" adlı ünsiyyətli mini-təlim həyata keçirilməsi	1-ci sinif şagirdləri	Sentyabr	Şagirdlərdə məktəbə və sinif yoldaşlarına müsbət münasibət yaratmaq.
4.3.	"Vərdislər və sağlamlıq" mövzusunda diskussiya keçirmək. "Sağlam həyat tərzi" adlı aylıq təşkil etmək.	1-11-ci sinif şagirdləri	Oktyabr Yanvar	Şagirdlərdə faydalı vərdislərin formalaşdırılması.
4.4.	"Dəyərlər" mövzusunda qrupla söhbət aparmaq.	9-11-ci sinif şagirdləri	Mart	Şagirdlərə öz mədəniyyət keyfiyyətləri, dünyagörüşü və dəyərlərini müəyyənləşdirməkdə kömək etmək.
4.7.	"Məktəbdə davranış qaydaları", "Mən və mənim dostlarım" mövzusunda fərdi və qrup söhbətləri aparmaq	1-6-cı sinif şagirdləri	İl boyu	Şagirdlərdə özünə və başqalarına qarşı düzgün münasibətin formalaşdırılması.
4.8.	"Mənim maraqlarım", "Mən necəyəm?", "Mənim hobbilərim" "Mənə niyə hörmət etməlidirlər?", "Mənim sosial dairəm" mövzusunda fərdi və qrup söhbətləri aparmaq.	5-8-ci sinif şagirdləri	İl boyu	Şagirdlərdə adekvat özünüqiymətləndirmənin formalaşdırılması.
4.9.	"Mənim gələcək peşəm", "Mənim temperamentim", "Xarakter və peşə" mövzusunda fərdi və qrup söhbətləri təşkil etmək.	9-11-ci sinif şagirdləri	İl boyu	Şagirdlərin fərdi bacarıqlarına əsaslanan peşəkar maraqların formalaşdırılması.
4.11.	"Risk qrupu"na aid uşaqlara profilaktik yardım xidməti məqsəd daşıyan toplantılarda iştirak etmək	Pedaqoji kollektiv və məktəb rəhbərliyi, mütəxəssislər	İl boyu	"Risk qrupu" uşaqlarına psixoloji yardım işində məktəbin sosial- pedaqoji xidmət fəaliyyətləri ilə qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsi.
4.12.	Şagirdlər arasında alkoqolizm, narkomaniya və s. kimi neqativ halların genişlənməsi təhlükəsinin qarşısını almaq məqsədilə psixoloji iş aparmaq, təkliflər hazırlamaq	Pedaqoji kollektiv, məktəb rəhbərliyi, valideynlər, 7-11-ci sinif şagirdləri	İl boyu	"Risk qrupu" uşaqlarına psixoloji yardım işində pedaqoji kollektivin, məktəb rəhbərliyinin, valideynlərin, şagirdlərin biliklərə olan tələbatlarının təmin edilməsi.
4.13.	Psixologiya həftəsi (təsdiq edilmiş plana əsasən)	Pedaqoji kollektiv, valideynlər, 1-11-ci sinif şagirdləri	Aprel	Şagirdlərin və məktəb müəllimlərinin, valideynlərin psixoloji bilik və bacarıqlarının artırılması.

5. Psixoloji konsultasiya və maarifləndirmə fəaliyyətləri

Sıra sayı	Planlaşdırılan fəaliyyətlər	Fəaliyyətin obyekti	Zamanı	Gözlənilən nəticələr. Qeyd.
5.1.	Məktəb müəllimləri ilə fərdi və qrup konsultasiyalarının təşkil edilməsi.	Pedaqoji kollektiv	İl boyu	Müəllimlərin hər bir şagirdin şəxsiyyət kimi inkişafı üçün inkişafetdirici optimal mühitin yaradılmasını təmin etməsi.
5.2.	"I sinif şagirdlərinin adaptasiya dövrünün xüsusiyyətləri". Adaptasiya aşağı səviyyədə olan şagirdlərə kömək etmək üçün sinif müəllimlərinə tövsiyələr vermək.	1-ci sinif müəllimləri	Sentyabr-Oktyabr	Adaptasiya, öyrənmə çətinlikləri və davranış problemləri olan şagirdlərlə işləyən sinif müəllimlərinin psixoloji bilik və bacarıqlarının artırılması
5.3.	"Birinci sinif şagirdlərinin məktəbə uyğunlaşmasının xüsusiyyətləri" mövzusunda valideynlər üçün seminar təşkil etmək. Valideynlərə uşaqların təhsili, tərbiyəsi və psixi sağlamlığı ilə bağlı gərəkli psixoloji yardım göstərmək.	1-ci sinif şagirdlərinin valideynləri	Oktyabr-Novabr	Şagirdlərin məktəbə uyğunlaşmasının psixoloji xüsusiyyətləri ilə bağlı valideynlərin məlumatlandırılması.
5.4.	Valideynlər üçün "5-ci sinif hazırlığının komponentləri" adlı psixoloji konsultasiya təşkil etmək.	5-ci sinif şagirdlərinin valideynləri	Oktyabr	5-ci sinif şagirdlərinin uyğunlaşma xüsusiyyətləri haqqında valideynlərə məlumat vermək.
5.5.	"Yeniyyətlik yaş dövrünün psixoloji xüsusiyyətləri. 5-8-ci sinif şagirdlərinin adaptasiyası".	5-ci və 8-ci siniflərin sinif rəhbərləri, fənn müəllimləri, valideynlər.	Dekabr	Yeniyyətlik yaş dövrünün psixoloji xüsusiyyətləri haqqında sinif rəhbərləri, fənn müəllimləri və valideynlərə məlumat vermək.
5.6.	"9-11-ci sinif şagirdlərinin peşə seçimi problemi"	9-11-ci siniflərin sinif rəhbərləri, fənn müəllimləri	Yanvar	9-11-ci sinif şagirdlərinin peşə seçimi prosesi ilə bağlı sinif rəhbərləri, fənn müəllimlərinə məlumat vermək.
5.7.	Şagirdlərlə qarşılıqlı ünsiyyət məsələləri ilə bağlı müəllimlərlə fərdi və qrup məsləhətləşmələri.	Sinif rəhbərləri, fənn müəllimləri	İl boyu	Müəllimlər və şagirdlər arasında səmərəli qarşılıqlı ünsiyyət formalarının inkişaf etdirilməsi
5.8.	Sinif-psixoloji konsultasiya saati "Siqaret çəkmə: mif və gerçəklik"	6-8-ci sinif şagirdləri	Yanvar	Yeniyyətlərin siqaret təhlükəsi barədə məlumatlandırılması.
5.9.	"Kçik məktəblinin psixoloji xüsusiyyətləri" mövzusunda psixoloji konsultasiya təşkil etmək.	2-ci sinif şagirdlərinin valideynləri	Fevral	Valideynlərin uşaqlarla doğru ünsiyyət üsulları barədə məlumatlandırılması.
5.10.	"Öz həyat tərziniz üçün məsuliyyət daşımaq" mövzusunda praktik məşğələ təşkil etmək.	7-8-ci siniflər	Mart	Uşaqlarda öz həyatlarına görə məsuliyyətin formalaşdırılması.

5.11.	"Biz gələcək peşəmizi seçirik" mövzusunda sinif psixoloji konsultasiya saati təşkil etmək.	8-11-ci siniflər	Mart	Şagirdlərin peşəseçimi mərhələsinə psixoloji hazırlığının təmin edilməsi.
5.12.	"Özünü və ətrafındakı insanları tanı" mövzusunda trening təşkil etmək.	10-cu siniflər	Aprel	Uşaqların müşahidəçilik qabiliyyətinin və öz davranışını təhlil etmək bacarığı formalaşdırılması.
5.13.	"Şagirdlərin peşəseçimində valideynlərə kömək" mövzusunda psixoloji konsultasiya və maarifləndirmə işi aparmaq	9-11-ci sinif şagirdlərinin valideynləri	May	Peşə seçimində şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alınması ilə bağlı valideynlərə gərəkli məlumatların verilməsi.
5.14	Şagirdlərlə fərdi məsləhətləşmələr.	2-11-ci siniflər	İl boyu	Psixoloji dəstək
5.15.	Valideynlərlə uşaqların tərbiyəsi və təlimi mövzusunda fərdi psixoloji konsultasiya və maarifləndirmə işi aparmaq	Valideynlər	İl boyu	Psixoloji dəstək
5.16.	Ailə münasibətləri və ailə tərbiyəsindəki problemlərin aradan qaldırılması üçün maarifləndirmə işinin həyata keçirilməsi	Valideynlər	İl boyu	Psixoloji dəstək
5.17	Müəllimlərlə "Təlim fəaliyyəti və şagirdlərlə qarşılıqlı ünsiyyət" mövzusu üzrə fərdi psixoloji konsultasiyalar təşkil etmək.	Müəllimlər, sinif rəhbərləri, məktəb rəhbərliyi.	İl boyu	Psixoloji dəstək
5.18.	Təhsil və tərbiyənin aktual məsələləri ilə bağlı sinif valideyn iclaslarında çıxışlar etmək.	Valideynlər, müəllimlər, sinif rəhbərləri.	İl boyu	Psixoloji dəstək

Məktəb psixoloqu: _____
(imza) (adı, soyadı)

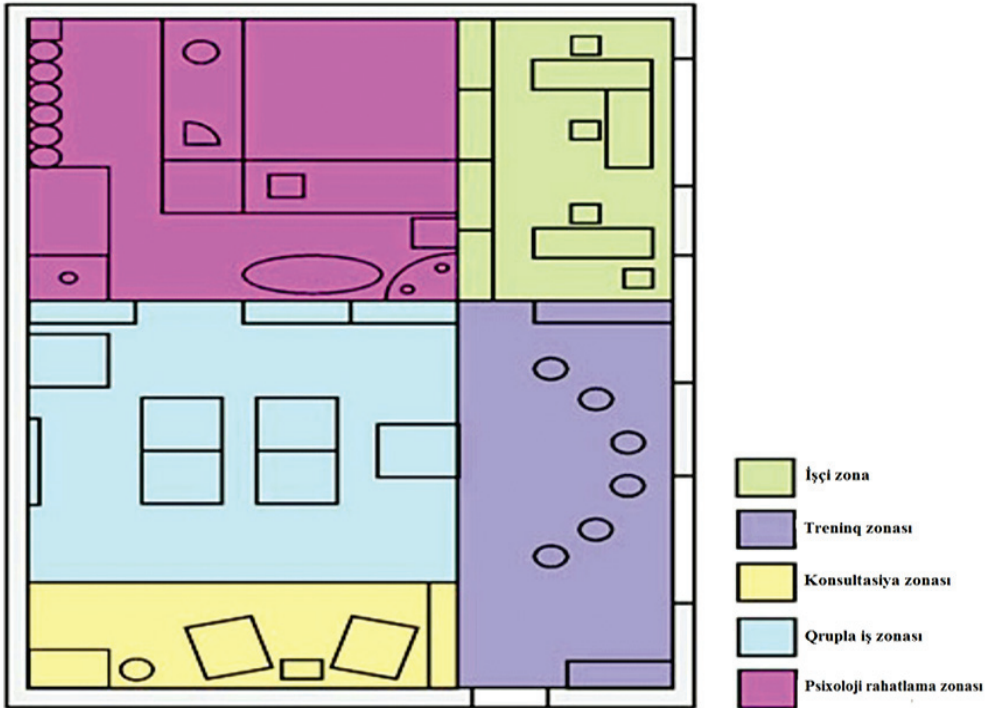
Məktəb psixoloqunun iş planı müasir dövrdə təhsil prosesinə psixoloji dəstəyin təşkili üçün sistemli bir yanaşmanı təmin edən sənəd mahiyyətini daşıyır. Bu sənəd məktəb psixoloquna peşə fəaliyyətini səmərəli, effektiv yerinə yetirməsində əsas sənədlərdən biridir. Planlaşdırma işi real imkanlar, mövcud pedaqoji və şagird kollektivinin xüsusiyyətləri və psixoloji ehtiyacları nəzərə alınaraq hazırlanmalıdır.

6.7. Psixoloji xidmət kabinetinin təşkili

Bu gün təəssüf ki, təhsil müəssisələrinin imkanları çox vaxt psixoloji xidmət sistemində psixoloqun iş yeri üçün ideal tələbləri tam ödəyə bilmir. Təhsildə psixoloji xidmətə qoyulan tələblərə əsasən, psixoloq kabinetini müxtəlif funksional vəzifəni yerinə yetirən bir neçə otaqdan ibarət olmalıdır. Lakin bugünkü reallıqda isə bir təhsil qurumunda psixoloqun işi üçün yalnız bir otaq ayrılı bilər. Amerika və Avropa məktəblərinin bəzilərində psixoloq kabinetinin iki, üç və hətta dörd otaqdan ibarət olduğu belə təhsil müəssisələri (həm məktəb, həm də məktəbəqədər) vardır.

Psixoloji xidmət kabinetini təşkil etmək üçün təhsil müəssisəsinin real şəraitini nəzərə almaq lazımdır. Məktəbdə psixoloji xidmət otağının hazırlanmasına bu cəhətlər birbaşa təsir edir:

1. Təhsil müəssisəsinin növü və onun ehtiyacları.
2. Məktəbdə olan şagird və müəllim kontingentinin sayı.
3. Məktəb binasının xüsusiyyətləri və s.

Sxem 14. Psixoloji xidmət kabinetinin sxemi

Məktəbdə psixoloqun kabineti üçün ən azı 25-30 kv.m sahəsi olan otaq ayrılmalıdır. Belə ki, bu otağa eyni zamanda 10-12 nəfər şagird yerləşməlidir ki, psixoloq onlarla rahat şəraitdə iş apara bilsin. Təbii ki, məktəbdə psixoloq otağının təşkilində mütləq fərdi məsləhət və treninqlər kimi qrup şəklində keçirilən məsləhət və treninqlər də nəzərə alınmalıdır.

Psixoloji yardım kabinetinin asan tapılması üçün əlverişli yerdə yerləşdirilməsi lazımdır. Məktəb binasının birinci mərtəbəsində bir otağı psixoloq otağı kimi təyin etmək məqsəduyğundur. Belə ki, bu, psixoloqla tez əlaqə saxlamaq, həmçinin pasiyentlərə lazımsız əlaqələrdən qaçmağa və lazım olduqda görüşün məxfiliyini qorumağa imkan verəcəkdir.

Psixoloqun kabineti digər otaqlardan təcrid olunmalıdır. Mümkünsə, psixoloji xidmət otağı tibbi və inzibati otaqlardan uzaqda yerləşdirilməlidir.

Psixoloji xidmət kabinetinin düzgün dizaynı psixoloji xidmət işinin əsas tərkib hissəsidir. Psixoloji xidmət kabineti üçün göz önündə tutulması vacib olan şərtlərdən biri də məktəbin kifayət qədər səssiz bir hissəsində yer almasıdır. Psixoloji kabinetin təşkilində əsas diqqət edilməsi lazım olan meyar səssizlikdir. Çünki mühit, hətta şüuraltı səviyyədə olsa da, ümumi psix-emosional vəziyyətə çox təsir edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, məsələn, musiqi və ya idman zalının yaxınlığı istənilən qədər səs-küylü bir yerdir və bu psixoloqun işinə mane ola bilər. Psixoloji xidmət kabinetinin qapısında səssizliyə əməl olunması ilə bağlı xəbərdarlıq asılmalıdır.

Psixoloqun işində pasiyentin özünü mümkün qədər rahat hiss etməsi və onunla güvənli münasibət qurmaq çox vacibdir. Psixoloji yardımın nəticəsi yalnız psixoloqun peşəkar bacarıqlarından asılı deyil. Eyni zamanda, mühit də insanın psix-emosional sferasına və dolayısıyla psixoloji xidmət fəaliyyətinin səmərəli təşkilinə təsir edir. Buna görə də, bütün detalları nəzərə alaraq psixoloji kabinetin hazırlanmasına və rəng dizaynına xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.

Otaq normal temperaturda olmalı və eyni zamanda yaxşı havalandırılmalıdır. Optimal temperatur 20 ilə 22 ° C arasında olmalıdır.

Psixoloji kabinetin dizaynında rənglərin seçilməsi çox vacib elementdir. Hər bir rəng insana xüsusi təsir göstərir. Açıq və pastel rənglər pasiyentə sakitləşdirici təsir göstərir, onda olduğu mühitə güvən hissi yaradır, diqqətini cəmləşdirməyə kömək edir.

Eyni zamanda, bəzi parlaq rənglər də şüuraltı olaraq müsbət emosional vəziyyət yaradır. Buna görə də, psixoloji kabinet hazırlanarkən qismən parlaq və rəngli obyektlərdən istifadə etmək olar.

Sarı və ya qızıltı - günəş rəngi rahatlıq və isti bir atmosfer yaradır. Eyni şeyi açıq sarı və açıq yaşıl haqqında da demək olar. Sarı rəng sinir sisteminə yaxşı təsir göstərir. Əsas odur ki, kabinetin dizaynı diqqəti yayındıracaq şəkildə olmasın.

Narıncı rəng əsəbi vəziyyəti aradan qaldırır, depressiyanı neytrallaşdırır. Açıq yaşıl rəng insanda mənfi hissləri aradan qaldırır, gərginliyi və yorğunluğu azaldır.

Mavi tonların hakim olduğu mühit xəyal qurmaq, gələcək haqqında düşünməyə imkan yaradır. Yumşaq mavi rəng əhval-ruhiyyənin dəyişməsinə təsir göstərir.

10 yaşdan aşağı uşaqlar çəhrayı, bənövşəyi və qırmızı rəngləri daha yaxşı qəbul edirlər. 11-12 yaş üçün **yaşıl, mavi** rənglərə üstünlük verilir. Bu, uşaqlarla daha yaxşı ünsiyyət qurmağa kömək edir. Yuxarı sinif şagirdləri üçün mavi, yaşıl daha uyğundur. Psixoloji kabinetin dizaynında **tünd, boz** çalarlar arzu olunmazdır.

Psixoloji xidmət kabinetinin daxilindəki əşyalara gəldikdə, kabinetin təşkil edərkən yumşaq materiallardan istifadə edilməlidir. Məsələn, döşəmədə xalçanın olması, divan və ya kreslolara yumşaq dekorativ yastıqlar qoyulması məqsəduyğundur.

Şəkil 1. Psixoloji xidmət kabinetin.

Bitkilərin, eləcə də yuvarlaq mebellərin olması vəziyyətin qavranılmasına müsbət təsir edəcəkdir. Bir insanın yumşaq və müsbət əhval-ruhiyyədə olması üçün psixoloji kabinet yuvarlaq dekorativ elementlər və ya hamar xətləri olan kreslolar, dəyirmi masa ilə təchiz edilə bilər.

Mebel otağı çox daraltmamalıdır. Kombinə edilmiş işıqlandırma da pasiyentin özünü rahat hiss etməsinə kömək edəcək. Kabinetdəki işıq bəzən azaltmaq, bəzən isə əksinə, pasiyentin emosional vəziyyətindən asılı olaraq artırmaq lazımdır.

Otaqda üç işıq mənbəyinin olması arzu edilir:

- işgüzar söhbətlər üçün spot işıq
- psixoloqun masasında masaüstü lampa
- psixokonsultasiya üçün yumşaq işıq verən aplik.

Təbii çiçəklərin və akvariumun olması otaqda rahat bir atmosfer yaradır.

Psixoloq otağının sahəsi psixoloqun peşə fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə uyğun təşkil edilməlidir. Buna əsaslanaraq, psixoloq otağını müxtəlif funksional və zifələri olan bir neçə fəaliyyət sahəsinə bölmək tövsiyə olunur.

Aşağıdakı zonaları ayırd etmək olar:

1. Pasiyentin ilkin qəbulu və söhbət zonası.
2. Psixoloji konsultasiya zonası.
3. Diaqnostik iş zonası.
4. Psixokorreksiya və inkişaf zonası.
5. Oyun terapiyası zonası (təmrin zonası).
6. Relaksiya və ya stressin aradan qaldırılması zonası.
7. Psixoloqun şəxsi (iş) zonası.
8. Psixoloq qəbulunu gözləmə zonası.

Pasiyentin ilkin qəbulu və söhbət zonası. Pasiyentin ilkin qəbulu və söhbət zonası iş masası ilə təchiz edilməlidir. Psixoloq masasının yanında psixoloji müəyinə üçün lazımi diaqnostik, metodik materiallar, pasiyent (uşaqlar, müəllimlər, valideynlər) haqqında məlumatlar faylı və digər vasitələri yerləşdirə biləcəyiniz bir şkafın olması məsləhətdir. Bu zonada valideynlərlə uşaqlarla, müəllimlərlə ilkin söhbətlər aparılır. Ona görə də psixoloq otağının bu hissəsindəki mebellər elə yerləşdirilməlidir ki, psixoloqun peşəkarlığı önə çıxsın.

Şəkil 2. Pasiyentin ilkin qəbulu və söhbət zonası.

İlkin qəbul zonasında psixoloqun iş masası və kreslosu ilə yanaşı, masadan müxtəlif məsafələrdə ona 45 dərəcə bucaqda yerləşdirilən pasiyentlər (müəllim,

valideyn, şagird, valideyn və övladı) üçün bir neçə stul olmalıdır. Belə ki, pasientlər özləri üçün ən əlverişli yeri seçə bilsinlər. Eyni zamanda, otağın bu dizaynı pasiyentlərin harda oturmağa daha çox üstünlük verməsi (məsələn, uşağın ananın yanında oturduğunu və ya ayrı oturmağa üstünlük verməsi) psixoloqa vəziyyətlə bağlı ilkin məlumat verə bilər.

Psixoloji konsultasiya zonası. Otağın bu hissəsi psixoloqun qəbuluna gələn pasiyentə narahatlığını sakit şəkildə müzakirə etməyə kömək edən gizli və sərbəst mühitin yaradılmasını nəzərdə tutur. Bu sahə mümkün qədər rahat dizayn edilməlidir. Burada rahat kreslolar olmalıdır. Mümkünsə, otağın digər sahələrindən yerləşdirilmiş şkafların köməyi ilə ayrılaraq qapalı bir mühit yaradılmalıdır. Otağın bu hissəsində otaq bitkilərindən, eləcə də yumşaq rəngdə hazırlanmış ümumi rəng sxeminə uyğun, sayı həddən artıq olmayan bir-iki kiçik dekorasiyadan (məsələn pastel rənglərin üstünlük təşkil etdiyi rəsm əsərlərindən) istifadə etmək olar.

Şəkil 3. Psixoloji konsultasiya zonası.

Əgər psixoloji xidmət otağı bir otaqdan ibarətdirsə, psixoloji konsultasiya zonası psixoloqun iş masasından kifayət qədər uzaq məsafədə yerləşdirilir.

Psixodiagnostik zona. Otağın bu hissəsi psixodiagnostik iş üçün nəzərdə tutulmuşdur (fərdi və ya qrup şəklində). Uşaqların diqqətini yayındıra biləcək lazımsız əşyalar, parlaq daxili detallar bu zonada olmamalıdır. Psixodiagnostik zona olduqca sadə quruluşa malik olmalıdır.

Psixoloqun işi üçün lazım olan bütün materiallar sistemləşdirilməlidir. Əgər psixoloji xidmət fəaliyyəti üçün bir neçə otaq ayrılmışsa, materiallar ayrıca bir otaqda rahat şəkildə yerləşdirilməlidir ki, onlardan istifadə etmək rahat olsun.

Şəkil 4. Psixodiyagnostik zona.

Psixoloji yardım otağında diaqnostik işin aparılmasına yararlı müxtəlif ölçülü 2 ya da 3 şagird üçün yazı masasının olması faydalıdır ki, şagirdlər verilən tapşırıq yerinə yetirərkən rahat otura bilsinlər. Masaların ətrafında kifayət qədər yer ayrılır ki, psixoloq uşağın yanında istənilən mövqeyi tuta bilsin. Qoyulan yazı masalarından biri yardımçı masa kimi istifadə olunur. Bu masada işi yerinə yetirməzdən əvvəl lazımı vəsaitlər, blanklar, saniyə ölçən, səs yazılması üçün cihaz və s. olmalıdır.

Psixodiyagnostik materiallar yaşa və problemə görə sistemləşdirilmiş formada saxlanılmalıdır.

Psixokorreksiya və inkişaf zonası. Psixokorreksiya və inkişaf işinin formalarının müxtəlifliyi psixoloji kabinetin bu zonasının uyğun avadanlıqla təchiz olunmasını nəzərdə tutur. Uşaqlarla dərslər üçün burada fərdi masalar, lövhə, məktəbhazırlıq qrupu uşaqları üçün flanelqraflar, flipçartlar və s. yerləşdirmək olar.

Şəkil 5. Psixokorreksiya və inkişaf zonası.

Şagirdlərin yerdə təşkil edilən məşğələləri üçün otaqda xalça, eləcə də müxtəlif paylayıcı materiallar olmalıdır.

Oyun terapiyası zonası (təmrin zonası). Məktəbhazırlıq və ibtidai sinif uşaqları ilə işləyən psixoloq üçün bu zona mütləq psixoloji yardım otağında olmalıdır. Oyun terapiyası zonası xüsusi təchiz olunmalıdır və yumşaq döşəmə, oyun süjetinə görə vəziyyətin dəyişməsinə asanlaşdıran daşınan mebel, uşaqların yerdə oturmasına imkan verən xalça, oyuncaqlar, qələmlər, albomlar, parlaq interyer dizaynı, uşaqlar üçün rəsmlər, kağızlar, yapışqanlar və s. bu zona üçün əsas olan vəsaitlərdir. Bu sahədə rəng dizaynı və fitodizayn (çiçəklərdən, müxtəlif otaq bitkilərindən, təbii daş və digər materialların kompozisiyaları) yardımı ilə **"uşaq məkanı"** yaratmaqda bir-birini tamamlayır. Bütün bunlar uşaqların psixoloji yardım otağında iş şəraitinə uyğunlaşmasını asanlaşdırır və onların gərginliyini aradan qaldırmağa kömək edir. İş üçün zəruri olan materialların rahat yerləşdirilməsi vacibdir. Bu mühit uşaqların məktəbə uyğunlaşmasına kömək edir.

Relaksiya və ya stressin aradan qaldırılması zonası. Psixoloqun kabinetində həm uşaqlar, həm də böyüklər (müəllimlər, pedaqoqlar) üçün emosional rahatlama yeri kimi də xidmət edə bilər. Bu funksiyanın yerinə yetirilməsi üçün rahatlaşdırıcı, sakitləşdirici mühitin yaradılması vacibdir. Yumşaq döşəmə, təcrid olunmuş məkan, təbii bitkilərin yaşıllığı, işıqlandırılmış akvarium, fəvvarənin yüngül şırıltısı, sakit musiqinin səsi- burada hər şey sakitləşməyə, toplanmış stress, yorğunluq və qıcıqlanmanı aradan qaldırılmasına kömək etməlidir. Bu vəziyyət uşağın emosional tarazlığını bərpa etmək üçün böyük əhəmiyyət kəsb edərək təkbaşına qalmaq, bir müddət ətrafdakı reallıqdan ayrılmaq imkanındır.

Psixoloqun şəxsi (iş) zonası. Psixoloji xidmət kabinetinin bu zonasında mütləq psixoloqun yerinə yetirəcəyi iş (təreinqlər, psixodiagnostika, psixokorreksiya, konsultasiya, maarifləndirmə, konsultasiya və s.) hazırlanması, məlumatların işlənməsi, sorğu materiallarının, sənədlərin, metodik və elmi ədəbiyyat və s. olduğu zonadır.

Şəkil 6. Psixoloqun şəxsi (iş) zonası.

Psixoloqun şəxsi iş zonasında eyni zamanda kompüterin olması da vacibdir. Bu zonada diaqnostik, metodiki materialların, psixodiaqnostik vasitələrin, pasiyentlər (şagirdlər, müəllimlər, valideynlər) haqqında məlumatlar olan bir fayl şkaflı yerləşdirilməlidir. Həmçinin, bu zona işə hazırlaşmaq (təninqlər, maarifləndirmə fəaliyyətləri, konsultasiyalar və s.), toplanan məlumatları sistemləşdirmək, sorğu materiallarını, iş sənədlərini, təlimatları saxlamaq üçün lazımdır.

Psixoloq qəbulunu gözləmə zonası. Bu zona psixoloqa müraciət edən şagirdlərin, valideyn və müəllimlərin rahat gözləyə biləcəyi bir növ qəbul zonası kimi olmalıdır. Burada məlumat stendləri, valideynlər üçün xüsusi psixoloji və pedaqoji ədəbiyyat kitabxanası, rəngarəng uşaq jurnalları, stolüstü oyunlar və gözləmə vaxtını faydalı keçirməyə imkan verən digər materiallar ola bilər. Psixoloji yardım otağı insanların aktiv hərəkət zonasında yerləşmədiyindən onun qarşısındakı yerin psixoloqun qəbulunu gözləmə zonası kimi təşkil etmək daha yaxşıdır.

Psixoloji yardım otağının ideal təşkili üçün onun bir neçə otaqda yerləşdirilməsi psixoloji xidmət fəaliyyəti üçün daha səmərəli olar. Təəssüf ki, hazırda məktəblərin və uşaq bağçalarının tikintisi üçün binaların layihəsi hazırlanarkən psixoloji xidmət fəaliyyəti üçün xüsusi bir otağın olması nəzərə alınmır. Buna görə də, psixoloq kabinetini standart bir sinif otağı əsasında yaradır və ya adətən hər hansı bir otaq psixoloji yardım fəaliyyəti üçün ayrılır.

Çox vaxt psixoloji yardım zonalarının funksiyaları bir-biri ilə qismən üst-üstə düşə bilər. Bu zaman eyni zonadan bir sıra fəaliyyətləri yerinə yetirməkdə istifadə etmək mümkündür. Məsələn, pasiyentin ilkin qəbulu, söhbət zonası və psixoloqun şəxsi (iş) zonası, qrup psixokorreksiya işi və oyun terapiyası zonalarını birləşdirmək mümkündür.

Müəyyən səbəblərə görə psixoloq hər hansı bir qeyd edilən fəaliyyəti həyata keçirmirsə, bunun üçün nəzərdə tutulan uyğun zona psixoloji xidmət otağında olmaya bilər.

Psixoloji xidmət kabinetinin təşkili prinsipləri.

- Psixoloji xidmət kabinetinə daxil olan pasiyent kabinetin nizam-intizam hiss etməlidir. Buna görə də, göz önündə çoxlu kiçik əşyalar qoyulmamalıdır. Hər hansı bir psixoloji xidmət fəaliyyəti zamanı lazım olan müxtəlif köməkçi vasitələrin dolabda saxlanması lazımdır.
- Məkan həddən artıq cəlbedici və parlaq rənglərlə doldurulmamalıdır. Ən yaxşı seçim pastel, təbii çalarlardır.
- Psixoloji xidmət kabinetini geniş olmalı və pasiyent ilə psixoloq arasında boş yer 60-110 sm olmalıdır.
- Mebellər mümkün qədər rahat olmalıdır. Kreslodə və ya divanda oturan pasiyent gərginlik hiss etməməlidir. Rahat, lakin həddindən artıq yumşaq ol-

mayan, hündür dayaqlı stullar pasiyentin rahatlığı və iş etikasını arasında tarazlığı saxlamağa kömək edir.

- Psixoloq və pasiyentin kresloları bir-birinə qarşı olmamalıdır. Buna görə də, kreslo və ya stulları 45 dərəcə bucaq altında yerləşdirmək daha yaxşıdır. Çünki söhbət zamanı pasiyent narahat ola bilər və üzünü davamlı olaraq başqa bir tərəfə çevirmə ehtiyacı hiss edə bilər. Bu vəziyyət eyni zamanda psixoloqun diqqətini mövzu üzərində cəmləməsinə və pasiyenti daha yaxşı müşahidə etməsinə imkan verir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ortaya mütləq kiçik bir masa qoyulmalıdır.

Nümunə

_____ adına _____ sayılı orta məktəb

Psixoloji xidmət kabinetinin

PASPORTU

Psixoloq: _____

2021-2022-ci tədris ili

Pasportun içindəkilər

1. Psixoloji xidmət kabinetinin iş qrafiki.....
2. Psixoloji xidmət kabinetindən istifadə qaydaları.....
3. Psixoloji xidmət kabinetinin avadanlıqları.....
4. Texniki vasitələr.....
5. Normativ sənədlər, psixodiyagnostik materiallar,
proqramlar, vəsaitlər
CD disk
DVD disk
6. Psixoloq kabinetinin avadanlığının və istifadəsinin təhlili.....
7. Psixoloji kabinetin inkişaf planı.....

Psixoloji xidmət kabinetinin iş qrafiki

Günlər	Başlanma	Bitmə
Bazar ertəsi	8.00	18.00
Çərşənbə axşamı	8.00	18.00
Çərşənbə	8.00	18.00
Cümə axşamı	8.00	18.00
Cümə	8.00	18.00

Psixoloji xidmət kabinetindən istifadə qaydaları

1. Psixoloqla öncədən planlaşdırılmış görüşə zamanında gəlmək lazımdır.
2. Psixoloji xidmət kabinetinə yalnız psixoloqun icazəsi ilə daxil olmaq lazımdır.
3. Təhlükəsizlik qaydalarına və sanitariya-gigiyenik tələblərə əməl edilməlidir.
4. Avadanlıqlara, aksesuarlara, əyani vəsaitlərə diqqətlə yanaşmaq lazımdır.
5. Psixoloji xidmət kabinetində təmizliyə, nizam-intizam qaydalarına əməl edilməlidir.
6. Hər psixoloji xidmət fəaliyyətindən sonra psixoloji kabinet nizamına salınmalıdır.
7. Psixoloji xidmət kabinetdən yalnız psixoloqun icazəsi ilə çıxılmalıdır.

Psixoloji xidmət kabinetində olan avadanlıqlar

Sıra sayı	Avadanlığın adı	Sayı	İnventar №
1	Kitab şkaflı	1	
2	İki qapılı qarderob	2	
3	Şagird masası	1	
4	Kompüter avadanlığı üçün masa	1	
5	Stul	2	
6	Ofis stulu	1	
7	Lövhə	1	
8	Divan	1	
10.	Kreslo	2	

Texniki avadanlıqlar

Sıra sayı	Avadanlığın adı	Sayı	İnventar №
1	Kompüter	1	
2	Printer	1	
3	Skaner	1	
4	Kalonka	2	

Normativ sənədlər, psixodiyagnostik materiallar, proqramlar, vəsaitlər

Sıra sayı	Bölmənin adı	Bölmənin məzmunu	
1.	Psixoloqun fəaliyyətini tənzimləyən sənədlər paketi	Sənədin adı	Sənəd haqqında məlumat (tarixi, sayı və s.)
		Uşaq Hüquqları Konvensiyası	05.12.1989-cu il. BMT Baş Assambleyası
		Azərbaycan Respublikası Təhsil Qanunu	19 iyun 2009-cu il Bakı şəhəri. № 833-IIIQ
		"Uşaq hüquqları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu	29 oktyabr 2013-cü il Bakı şəhəri.
		"Ümumi təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu	29 Mart 2019-cu il. Bakı şəhəri
		"Psixoloji yardım haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu	7 dekabr 2018-ci il Bakı şəhəri, № 1385-VQ
		Təhsilin modernləşdirilməsi kontekstində təhsil prosesində şagirdlərə psixoloji yardım fəaliyyətinə dair metodiki tövsiyələr.	
		Məktəb psixoloqunun etik kodeksi.	
		Məktəb psixoloqunun işə götürülməsi ilə bağlı əmrin surəti.	
		Əmək müqaviləsi	
2.	Psixodiyagnostika vasitələri	İstifadə olunan psixodiyagnostik vasitələrin siyahısı	İstifadə məqsədi
		"Ravenin progressiv matrisləri" (rəngli).	Məktəbəqədər və kiçik məktəblilərin intellektual inkişafının diaqnostikası.
		"Ravenin progressiv matrisləri" (ağ-qara).	10-11 yaş və yuxarı yaşlarda intellektual inkişafın diaqnostikası.
		Təlim motivasiyasının öyrənilməsi metodikaları	Təlim motivasiyasının müəyyənəşdirilməsi
		Korreksiya testi	Diqqətin davamlılığının qiymətləndirilməsi
		Kodlaşdırma (Veksler metodikasının subtesti)	Diqqətin keçirilməsinin araşdırılması
		Rəqəmləri yadda saxlamaq (Veksler metodikasının subtesti)	Yaddaşın həcmnin öyrənilməsi.
		Dembo-Rubinstein. Şəxsin özünü qiymətləndirilməsinin diaqnostikası	Emosional - şəxsi sferanın diaqnostikası.
		Fillips, məktəb anksiyete testi	İbtidai və orta məktəb şagirdlərində məktəblə bağlı narahatlığın səviyyəsinin öyrənilməsi.
		Bass-Darki. Aqressiv Davranış Test Anketi	Emosional - şəxsi sferanın diaqnostikası.
		Orta məktəbdə öyrənmə motivasiyası və öyrənməyə emosional münasibətin diaqnostikası üçün Spilberqer metodu	Orta məktəbdə öyrənmə motivasiyasının və öyrənməyə emosional münasibətin diaqnostikası

		C. Tomas. Konfliktdə davranış strategiyaları metodikası	Münaqişə vəziyyətlərinə şagirdlərin tipik reaksiyasının müəyyən edilməsi
		H.Şmişek. Anket "Xarakter aksentuasiyasının təyini"	Yeniyyətlərin şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi
		Proyektiv test "İnsan rəsmi"	Şəxsiyyət və koqnitiv sferanın tədqiqi
		"Ailə rəsmi çək" Proyektiv metodikası"	Uşağın qavrayışında yer alan ailə münasibətlərinin xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi
		E.G. Eidemiller. Ailə münasibətlərinin təhlili	Ailə münasibətlərinin xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq, ailə tərbiyəsi tipini, şəxsi xüsusiyyətləri müəyyən etmək
		Lyuşer rəng testi	Şagirdlərin psixofizioloji vəziyyətinin diaqnostikası
		Y.Varqa, V.V.Stolin. Valideyn münasibətləri test-sorğusu	Ailədə valideyn-uşaq və şəxsiyyətlərə münasibətlərin diaqnostikası
3.	Psixokor-reaksiya və inkişaf vasitələri	Proqram adı	Müəllif və məlumatlar
		"Tapşırıqlar sistemi: kiçik məktəblilərin təlim fəaliyyətində bacarıqlarının inkişafı".	Danilov İ.V.
		Beyin gimnastikası	Paul I. Dennison və Gale Dennison
		" Kiçik məktəblilərin psixoloji inkişafı ilə bağlı 90 dərsi"	Lokalova N.P. M., 1993
4.	Vəsaitlər	Vizual vasitələrin siyahısı	İstifadə məqsədi
		Rəng, forma, ölçü, qavrayışın inkişafı üçün vəsaitlər(dominolar, loto, piramidalar, ayrılmış şəkillər və s.)	Vizual qavrayışın inkişafı
		Zaman haqqında qavrayışın formalaşması üçün oyunlar (plastik saat, nümayiş materialı, plakatlar)	Zaman qavrayışının formalaşdırılması
		Konstruksiya dəstləri	Məkan qavrayışının və konstruktiv düşüncənin formalaşması,
		İntellektual oyunlar (ümumiləşdirmələrin, analogiyaların inkişafı üçün stolüstü oyunlar)	Qavrayışın və nitqin inkişafı
		Texniki vasitələri (səsin yazılması üçün cihaz, kompüter və s.)	Psixoloji xidmət prosesinin optimallaşdırılması
		Şagirdlərin yaradıcılığı üçün materiallar (boyalar, karandaşlar, flomasterlər, plastilin, xəmir, rəngli kağız və s.)	Motor bacarıqlarının, yaradıcılığın, zehni proseslərin inkişafı, emosional sahənin korreksiyası
5.	Psixoloji xidmət işi üçün ədəbiyyat	Ədəbiyyatın adı	Məlumat

17

fəsil

SƏMƏRƏLİ

PSIXOLOJİ

XİDMƏT

MƏSƏLƏLƏRİ

*Psixoloq təhsil
müəssisələrində
psixoloji yardım
göstərilməsi
ilə bağlı bilavasitə
tədrisi həyata
keçirən müəllim
(müəllimlər),
təhsil müəssisəsinin
rəhbəri,
valideynlər və
digər qanuni
nümayəndələr ilə
əməkdaşlıq
edir.*

7.1. Məktəbdə psixoloji xidmət siyasətini formalaşdıran tərəflər

Təhsil müəssisəsində psixoloji xidmət təhsilalanların əqli və fiziki inkişafının, habelə onların sosial müdafiəsinin təmin olunması sahəsində Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə, Azərbaycan Respublikasının təhsil qanunvericiliyinə, digər normativ hüquqi aktlara və bu Qaydalara uyğun olaraq təşkil olunur, uşaq, yeniyetmə və gənclərin psixologiyası üzrə aparılan elmi tədqiqatların nəticələrinə, nailiyyətlərinə əsaslanır, Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi ilə razılaşdırılmaqla, uşaqların inkişafı sahəsində müasir nəzəriyyələri istifadə və tətbiq etməklə həyata keçirilir. Məktəbdə psixoloji xidmət siyasətini formalaşdıran tərəflərə qanunverici orqan olaraq Nazirlər Kabineti, Milli Məclis, Təhsil Nazirliyi, Təhsil İnstitutu, məktəb rəhbərliyi və eyni zamanda psixologiya sahəsində fəaliyyət göstərən ictimai birlikləri aid etmək olar.

Psixoloq təhsil müəssisələrində psixoloji yardım göstərilməsi ilə bağlı bilavasitə tədrisi həyata keçirən müəllim (müəllimlər), təhsil müəssisəsinin rəhbəri, valideynlər və digər qanuni nümayəndələr ilə əməkdaşlıq edir. Ehtiyac olduqda onlara peşəkar məsləhətlər verir, təhsilalanın psixoloji ehtiyacları və problemləri haqqında onun valideynlərini və ya digər qanuni nümayəndələrini məlumatlandırır. Ehtiyac olduqda onlar üçün profilaktik psixoloji tədbirlər təşkil edir.

Müasir dövrdə təhsilalanların sosial-mədəni inkişafı təhsilə psixoloji xidmətin qarşısına yeni vəzifələr qoyur. Təhsilə psixoloji xidmətin vəzifələrinə şəxsiyyətin sağlam, hormonal psixi inkişafı ilə yanaşı, yeni vəzifələr-təhsil mühitinin təhlükəsizliyi, "risk qrupu"na daxil olan şagirdlərə psixoloji dəstək, çətin həyatı situasiyalarda olan təhsilalanlara psixoloji yardım sisteminin işlənilib hazırlanması və digərləri daxil edilmişdir. Hər bir fəaliyyətin və insani münasibətlərin səmərəliliyi psixoloji biliklərin tətbiqinə əsaslanır. Bu baxımdan, fəaliyyət məramından, məqsədindən asılı olmayaraq bütün sahələrdə psixoloji xidmətin təşkili olduqca vacibdir. Bu aktualıq məktəb mühitindən də yan keçmir. Təhsilin keyfiyyətinin, şagirdlərin təlim motivlərinin və nailiyyətlərinin yüksəldilməsi, müəllim-şagird, müəllim-müəllim, müəllim-valideyn münasibətlərinin daha da yaxşılaşdırılması işində məktəbdə təşkil edilmiş psixoloji işin mühüm əhəmiyyəti vardır. Qeyd etmək lazımdır ki, məktəblərdə mövcud olan müəyyən çətinliklərin bir qismi hələ də öz həllini gözləyir. Problemlərin həcmi və çeşidi, psixoloqların fəaliyyətinə verilən tələblər artdıqca psixoloq-

şagird nisbəti, psixoloqların əmək haqqı, tərbiyə faktoruna diqqətin azalması və ya sabillik müşahidə olunur.

Bu gün diqqətdən kənarda qalan cinsi tərbiyə problemi - əxlaq məsələləri, feminizasiya problemi, yaradıcılığın əskikliyi gələcəkdə bizləri daha böyük fəsadlarla qarşı-qarşıya qoya bilər. Bu isə məktəb psixoloqlarının fəaliyyətini fərdi, qrup işlərlə yanaşı, daha çox bütün məktəb heyətini əhatə edən sistemli formal fəaliyyətə istiqamətlənməli olduğunu göstərir. Eyni zamanda məktəb psixoloqunun məktəb-icma münasibətlərinin yaradılmasına istiqamətlənməli olduğunu da göstərir. Məktəbdə psixoloji xidmətin təşkilinin bir çox məsələləri məktəb psixoloqunun fəaliyyətinin səmərəliliyindən asılıdır. Bu səbəbdən bütün təlim subyektlərinin məktəb psixoloqunun fəaliyyətinə münasibəti birmənalı - pozitiv və dəstəkləyici olmalıdır. Psixoloq məktəbdə təhsil siyasətinin formalaşdırılmasında söz sahibi olmalıdır. O, müəllimlərə yalnız şagirdlərin davranış və münasibətləri barədə deyil, məzmunun daha yaxşı qavranılması barədə də məsləhət verməyi bacarmalıdır.

Şagirdlərin təlim motivasiyasının yüksəldilməsi psixoloqun fəaliyyət predmeti olmalıdır. İdarəçiliyin psixoloji məqamları və valideynlərlə iş, məktəb-icma münasibətlərinin psixoloji məsələsi də psixoloqun səlahiyyətlərinə daxil olmalıdır. Psixi proseslərin keyfiyyət, inkişaf və təzahür xüsusiyyətlərinin təlim prosesində mütəmadi müşahidə edilməsi, şəxsiyyətin intellektual, emosional və iradi inkişaf perspektivlərini müəyyən etməyə imkan verir. Fiziki, psixoloji, sosial, əqli və cinsi inkişaf şagirdlərin harmonik inkişafını şərtləndirir. İnkişafda harmonikliyin pozulması müxtəlif davranış pozuntularına, təhsildən yayınmalara və ən acınacaqlı halda suicidal davranışlara səbəb olur.

Son zamanlar intihar hallarına yeniyetmələr arasında daha çox rast gəlinir. Yeniyetmə beyninin inkişaf qanunauyğunluqları, özünüifadə, özünü təsdiq yollarındakı problemlər, ailədaxili, məktəb və çevrə mühitindəki gərginliklər suicidal davranışların əsas səbəbləri kimi qiymətləndirilir. Ona görə də psixoloqun fəaliyyətində məktəb-müəllim-valideyn birliyi şagirdlərin psixoloji və sosial inkişafının əsas təminatı kimi dəyərləndirilməlidir. Suicidal davranışların tədqiq edilməsi, bu halların qarşısının alınması üçün müxtəlif ünvanlı təklif və tövsiyələr, baş vermiş intihar hadisələri ilə bağlı görülən işlər, baş tutmayan intihar cəhdlərindən sonra reabilitasiya işləri barədə bir çox mənbələrdən informasiyalar əldə etmək mümkündür. Məktəb psixoloqu bu barədə kifayət qədər məlumatlı olmalı, bu istiqamətdə profilaktik və maarifləndirmə işləri aparmalıdır.

7.2. Psixoloji xidmət istiqamətlərinin subyektləri

Təhsil müəssisələrində psixoloji xidmətin təşkili və onun səmərəliliyinin təmin edilməsi müəssisə rəhbərliyinin, psixoloqun özünün, pedaqoji işçilərin, şa-

girdlərin, valideynlərin və ya digər qanuni nümayəndələrin psixoloqla qarşılıqlı əməkdaşlığı təmin edilməklə təşkil olunur. Psixoloqun işinin təşkili məqsədilə təhsil müəssisəsində təhsilalanlar, təhsilverənlər, valideynlər və ya digər qanuni nümayəndələrlə görüşlər keçirmək, konsultasiya və korreksiyaedici tədbirlər aparmaq üçün avadanlıq və didaktik materiallarla təchiz edilmiş psixoloji xidmət kabinetini yaradılır. Təhsil müəssisəsinin rəhbəri müəssisədə psixoloji xidmət üzrə koordinasiyanı və bu işə ümumi rəhbərliyi həyata keçirir, psixoloji xidmətin təşkili məqsədilə psixoloqun əsaslandırılmış müraciəti əsasında maddi-texniki təchizatı təmin edir. Psixoloqun illik fəaliyyət planı hər il yanvarın 5-dən gec olmayaraq, təhsil müəssisəsinin rəhbəri tərəfindən təsdiq edilir. İllik fəaliyyət planında psixoloji maarifləndirmə, psixoloji profilaktika, psixoloji konsultasiya istiqamətləri üzrə tədbirlər, həmçinin il ərzində keçiriləcək seminarlar, dəyirmi məsələlər, müzakirələr öz əksini tapır. İllik fəaliyyət planında dəyişikliklər psixoloqun əsaslandırılmış təklifləri əsasında təhsil müəssisəsinin rəhbəri tərəfindən həyata keçirilir.

Psixoloq Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinə uyğun olaraq müəyyən edilmiş iş vaxtı çərçivəsində təhsilalanlara fərdi və ya qrup şəklində psixoloji yardım göstərir. Təhsilalanlara qrup şəklində psixoloji yardımın göstərilməsinin vaxtı və yeri təhsil müəssisəsinin rəhbərliyi ilə razılaşdırılır. İllik fəaliyyət planına uyğun olaraq, psixoloq rübdə bir dəfə təhsil müəssisəsinin rəhbərinə hesabat verir.

Psixoloji xidmətin işi aşağıdakı 2 (iki) formada təşkil olunur:

- ümumi xidmətlər - təhsil müəssisəsi üzrə dəyərləndirmələr, potensial risklərin müəyyənləşdirilməsi, qabaqlayıcı profilaktik xidmətlər və ailə-təhsil müəssisəsi əməkdaşlığının dəstəklənməsi;
- xüsusi xidmətlər - hər bir təhsilalanla münasibətdə inkişaf planlarının hazırlanması, təhsilalanlarda sosial, emosional davranışın formalaşdırılması və dəstəklənməsi

Psixoloji yardım alan təhsilalanların hüquqları aşağıdakılardır:

- peşəkar və ixtisaslı psixoloji yardım almaq;
- hüquqları, psixoloji problemin xarakteri, tətbiq edilən psixoloji yardım metodları haqqında məlumat almaq;
- öz hüquqlarının və qanuni maraqlarının qorunmasını tələb etmək;
- təhsil qanunvericiliyində və "Psixoloji yardım haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş digər hüquqlardan istifadə etmək.

Psixoloji yardım alan təhsilalanların vəzifələri aşağıdakılardır:

- psixoloji yardım göstərən şəxslə əməkdaşlıq etmək;
- özünün və ya başqalarının həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə yaradan halların mövcudluğu haqqında dərhal xəbər vermək;
- təhsil qanunvericiliyində və "Psixoloji yardım haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş digər vəzifələri yerinə yetirmək.

7.3. Psixoloqun peşəkar inkişaf imkanları və mərhələləri

Psixoloqların peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması məqsədilə həyata keçirilən tədbirlər ali və əlavə təhsil müəssisələrində, elmi tədqiqat institutlarında, elmi-metodiki mərkəzlərdə təşkil edilir. Psixoloqların peşəkar inkişafı "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq, onların əlavə təhsilə cəlb edilməsi yolu ilə təmin olunur. Psixoloqların psixoloji xidmət sahəsində fəaliyyətlərinin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə Təhsil Nazirliyi və ona tabe olan qurumlar tərəfindən təşkil edilən ixtisasartırma və təkmilləşdirmə kurslarının olduğu böyük əhəmiyyəti vardır.

Bu kursların məzmununun təşkili zamanı məktəb psixoloqları ilə keçirilən sorğular nəticəsində zəruri tələb və ehtiyacların öyrənilməsi olduqca vacibdir. Eyni zamanda, məsləhətləşmək, metodiki dəstək almaq, həmkarları ilə məsləhətləşmələr apara bilmək üçün sosial şəbəkələr üzərindən qruplar təşkil edilməsinə və orada fəal iştiraka maraq göstərməlidirlər.

Digər tərəfdən, müxtəlif hökumət və qeyri-hökumət təlim-təhsil müəssisələri tərəfindən beynəlxalq ekspertlərin iştirakı ilə keçirilən təlimlərdə, sertifikat proqramlarında iştirak etməklə psixoloqlar öz peşəkar inkişafını dəstəkləmiş olurlar. İnkişaf və ya zəruri məlumatın alınması üçün istifadə edilə biləcək vasitələrdən biri də psixoloqun fərdi şəkildə həmkarlarına müraciət etməsidir.

Daha təcrübəli məktəb psixoloqları ilə mentorluq, "Həmkardan-həmkara", təcrübə mübadiləsi, qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi və s. bu kimi formalarda əməkdaşlıqların genişləndirilməsi məktəb psixoloqunun peşəkarlıq təcrübəsinin artırılmasına öz töhfəsini verə bilər.

Müasir psixoloji elmi-metodiki vəsaitlərin alınması, tərcüməsi və psixoloqların istifadəsinə verilməsi də psixoloji fəaliyyət üçün əhəmiyyətli dəstək rolunu oynaya bilər.

Məktəbdə psixoloji xidmət keyfiyyətinin monitorinqinin mütəmadi aparılması, psixoloqun peşəkar hazırlıq səviyyəsinin obyektiv və şəffaf şəkildə təşkili, onların öz üzərlərində işləmək və inkişaf etmək istiqamətində motivasiyalarını xeyli yüksəldə bilər.

Müxtəlif peşələrdə olduğu kimi psixoloqun peşəkar inkişafı prosesi onun təhsil aldığı müəssisədən başlayır. Burada o, gələcək peşəsi ilə bağlı böyük nəzəri və ən əsası praktik əhəmiyyətli məsələlər ilə tanış olmağa başlayır.

Hollandiyalı tədqiqatçı J.H.Vonk müəllimin peşəkar inkişafının aşağıdakı mərhələlərini müəyyən etmişdir ki, bunları psixoloqlara da aid etmək olar:

- peşəkarlıqdan əvvəlki mərhələ (universitetdə və ya kollecdə ilkin təhsil müddəti);
- ilkin mərhələ (peşə fəaliyyətinin birinci ili);
- peşəyə daxilolma mərhələsi (ikinci - beşinci iş ili);
- birinci peşəkar mərhələ (adətən 40 yaşına çatana qədər davam edir);
- peşədə oriyentasiya mərhələsi (orta yaş böhranı və sonrakı illər);
- ətalət mərhələsi (adətən təqaüdə çıxmazdan üç il əvvəl başlayır).

Psixoloqun bir mütəxəssis kimi sərəştə və şəxsiyyətinin inkişafı onun tələbəlik illərindən başlayaraq uzun illər davam edir. Tələbələrin və işləyən mütəxəssislərin müşahidələrinə əsaslanaraq, N. S. Pryaznikov və E. Yu. Pryaznikova şərti olaraq psixoloqların peşəkar inkişafının aşağıdakı mərhələlərini ayırd edirlər:

- **Həvəsli romantik mərhələ.** Psixologiya ilə ilk tanışlıq zamanı özünü bürüzə verir. Psixoloji "möcüzələrin" daxili nümunələri hələ aydın deyil, bütün praktik psixoloqlar hələ də hər bir işin müştərinin həyatında möcüzəvi dəyişikliklə bitdiyi psixoloji təcrübənin sirli sahəsi haqqında danışan sirli hekayəçilər kimi görünürlər. Psixoloji elmi dil xarici dillə eynidir: bütün sözlərin ayrı-ayrılıqda tanış hadisələri ifadə etməsinə baxmayaraq, tamamilə anlaşılmazdır.
- **Özünü təsdiq mərhələsi.** Mən "belə bir şey öyrənmək" və ya hansısa "ekzotik texnikaya" yiyələnmək istəyirəm. Bu, həm də çox vacib və zəruri bir mərhələdir - bu, gələcək peşəkar qürur və özünə hörmətin əsasıdır.
- **İlk məyusluqlar təlimdə və sonrakı işlərdə yeni şəxsi mənalara axtarışı.** Bunlar ən kritik mərhələdir. Madam ki, burada əsas məsələ həll olunur: tələbə-psixoloq bu "məyusluq böhranlarını" aradan qaldırmağı öyrənəcək,

yoxsa onu sadəcə "sındıracaqlar"? Xatırladaq ki, bu cür böhranları aradan qaldırmağın ən vacib şərti təlimdə və sonrakı işlərdə yeni şəxsi mənalara axtarışdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu mənalara yalnız müstəqil şəkildə tapıla bilər, çünki yalnız bundan sonra onlar "şəxsi" ola bilərlər. Bu mərhələdə əsas odur ki, özünüz və peşəniz haqqında neqativ düşünməyəsınız, özünüzü udusan və ya dəyərsiz hesab etməyəsınız. Daha təcrübəli həmkarlarınız ilə fikir mübadilələri aparasınız.

- **Artıq məlum texnologiya və metodlardan istifadə edərək bəzi psixoloji problemlərin (nəzəri və ya praktiki) müstəqil həllinin başlanğıcı.** Bu mərhələ bu texnologiyalardan istifadə etməkdə tədricən mənfi təcrübənin toplanması və hansısa başqa şəkildə işləmək cəhdləri (əsl peşəkar yaradıcılığın başlanğıcı və öz fərdi fəaliyyət tərzinin formalaşması) ilə başa çatır.
- **Yeni bir şəkildə işləməyə cəhd edilir.** Çox vaxt bu cəhdlər öz ideyalarını mükəmməlliyə çatdırmaq yolunda məyusluqla başa çatır. Çox vaxt bu mərhələdə maraqlı bir "maariflənmə" baş verir: psixoloq birdən "başla düşür" ki, yaradıcı iş və işində improvizasiya üçün psixoloji nəzəriyyə və metodologiyaları yaxşı bilmək lazımdır.
- **Psixologiyanın nəzəri və metodoloji əsaslarına müraciət.** Bu təməl olmadan psixoloji texnikaları həqiqətən peşəkar şəkildə mənimsəmək və öz peşəkar yaradıcılığı mümkün deyil. Axı, "... inkişaf üçün möhkəm təmələ ehtiyac var ...".
- **İmprovizasiya və peşəkar yaradıcılıq** artıq nəzəriyyə və praktikanın, elm və incəsənətin üzvi şəkildə birləşdirildiyi yenilənmiş nəzəri və metodoloji bazaya əsaslanır, ciddi inkişaf müşahidə edilir.

Peşəkar inkişaf psixoloqun şəxsi işi, təcrübəsi və peşəkar taleyidir. Bunun qanunla müəyyən edilmiş meyarları yoxdur. Təbii ki, bütün psixoloqlar belə inkişafın "tam dövrünü" keçirmirlər, bir çoxları sadəcə olaraq bəzi mərhələlərdə "ilişib qalırlar". Bu isə sadəcə olaraq onların peşəkar inkişafının dayanmasına səbəb olur.

Psixoloqların peşəkar inkişafının daha bir mümkün xəttini də belə müəyyən etmək olar. Bu xətt onun öz fəaliyyətinin bu və ya digər predmetlərinə etdiyi vurğunun tədricən dəyişməsi ilə ifadə olunur. Bu proses mərhələli şəkildə baş verir. Əsas vurğunların yerdəyişməsində şərti olaraq aşağıdakı mərhələləri ayırd etmək olar [2] [3]:

1. Bu mərhələdə əsas diqqət psixologiyanın mövcud ənənəvi problemlərinə (nəzəri psixoloqlar üçün) və ya psixoloji xidmət klientlərinin problemlərinə yönəldilir. Burada əsas məsələ bu problemləri həll etmək bacarığını göstərmək və bununla da başqalarına "faydalı olmağı" sübut etməkdir. Bir qayda olaraq, bu halda əsas diqqət müxtəlif psixoloji "reallıqların" dərk olunmasına yönəlir və onlar, çox vaxt, psixoloqun özünün subyektiv və ideoloji mövqeyindən asılı olmayan "obyektiv reallıqlar" kimi başa düşülür. Adətən bu mərhələdə etik ziddiyyətlərə ciddi əhəmiyyət verilmir.

2. Tədrisən belə bir fikir formalaşır ki, tədqiqatın səmərəliliyi və ya praktiki yardımın səmərəliliyi, bir çox cəhətdən, məhz istifadə edilən tədqiqat metodlarından asılıdır. Bu mərhələdə əsas diqqət psixoloji reallıqlardan (tədqiqat obyektlərindən və müştərilərdən) metodların özlərinə keçir. Bu zaman, psixoloq getdikcə daha çox yalnız metodları tapmaq və istifadə etmək haqqında deyil, həm də onları dəyişdirmək - modifikasiya etmək və hətta özünəməxsus şəkildə dizayn etmək haqqında düşünür. Burada belə bir prinsip mənimsənilir: üsullar necədirsə, nəticələr elədir. Psixoloq başa düşməyə başlayır ki, nəticələrin özləri də ("həqiqət") əsasən istifadə olunan metodlardan asılıdır. Yəni, psixoloji realıq artıq sırf "obyektiv" və heç nədən asılı olmayan kimi görünür.

3. Bu mərhələdə psixoloq tədrisən öz işində həm öz intuisiyasına, həm də dünyagörüşü (mənavi) mövqeyinə getdikcə daha çox güvənməyə cəsarət edir. Bu, hətta tədqiqat metodlarından və ya müştəriyə praktiki yardım metodlarından daha vacib əhəmiyyət kəsb edir. Lakin aydındır ki, "peşəkar məharət"lə yanaşı, peşəkarın ümumi mədəni səviyyə və mənavi mövqeyi də mühüm rol oynayır. Bu, psixologiyanın daxil olduğu bütün humanitar peşələrdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu mərhələdə psixoloq getdikcə öz şəxsiyyəti, onun şəxsiyyətinin işinin səmərəliliyinə necə təsir etməsi və işinin onun özünün şəxsiyyətin inkişafına necə təsir etməsi haqqında daha çox düşünür. Bu zaman mütəxəssis öz peşə fəaliyyətinin mənası haqqında getdikcə daha çox düşünür, çünki məhz bu məna onun şəxsi və peşəkar inkişafının əsasını təşkil edir.

Nəhayət, psixoloq artıq öz "missiyası", "məqsədi" və "çağırışı" haqqında düşünür. Artıq bu "missiyanın" həyata keçirilməsi üçün yalnız xüsusi iş üsulları deyil, həm də bütün peşə fəaliyyətləri yalnız "vasitə" hesab olunur. Bu zaman peşəkar psixoloq, əslində, öz peşəsinin ənənəvi çərçivələrini aşır və təkcə bəzi konkret problemləri həll etməyə deyil, həm də psixi sağlamlıq, psixososial rifah və ümumbəşəri mədəniyyətə töhfə verməyə çalışır.

Psixi sağlamlıq və psixososial rifah hər bir insanın sağlam inkişafı üçün vacib komponentlərdir. Bu, yüksək həyat keyfiyyəti, insanlara həyatlarını dolu və əhəmiyyətli yaşama, cəmiyyətin fəal və konstruktiv üzvləri olma imkanı verir. Ruhi sağlamlıq sosiallaşma və təhsilə alma prosesinin yüksəlməsini təmin edir və təhsilə alanlar arasında ictimai sülh və sabitlik yaradır. Psixi sağlamlıq hazırda ən ciddi və bütün ölkələrdə geniş yayılan problemlərdən biri sayılır. Vətəndaş və təhsilə alanların psixi sağlamlığının əhəmiyyəti çox böyükdür. Psixi sağlamlıq cəmiyyətdə fəal həyat tərzini təbliğ edir. Məktəbdə psixi sağlamlığı təşviq edən tədbirlər psixoloq tərəfindən keçirilməlidir.

Bu istiqamətdə psixoloqun gördüyü işlər aşağıdakılardır:

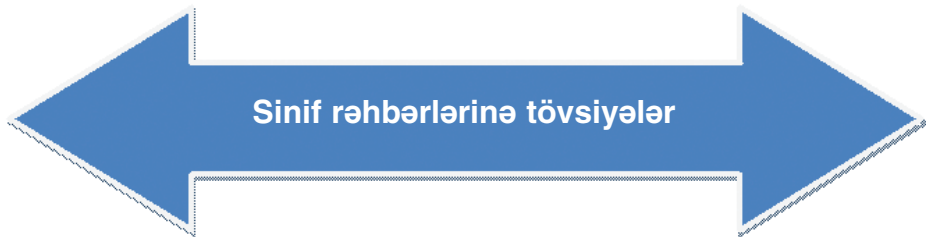
1. Səmərəli proqramları hazırlamaq və çətinlik yaşayan uşaqlara dəstək olmaq;
2. Uşaqlar və gənclər üçün məktəbdə psixoloji ədəbiyyatı əlçatan etmək;

3. Psixi sağlamlıq nədir? Mexanizmlər və vəzifələr ilə təhsilalanlar və pedaqoji kollektivi məlumatlandırmaq;
4. Maarifləndirməyə yönəldilmiş birgə tədbirlər həyata keçirmək;
5. Stigmatizasiya, ayrışçılıq və bərabərsizliklə mübarizə mövzusunda tədbirlər keçirmək;
6. Psixi sağlamlıq problemləri olan məktəblilər və ailələri üçün imkanlar yaratmaq və fəal iştirak etmələrini dəstəkləyən tədbirləri keçirmək;
7. Korreksiyaedici proqramlar aparmaq, sağlamlığın təşviqi və problemlərin qarşısını almaq - müalicə və reabilitasiya, qulluq və sağlamlığın bərpası üzrə tədbirlər (əlavə mütəxəssislərin dəvəti ilə);
8. Hər bir uşaq üçün təhlükəsizlik şəraitində təhsil alma imkanlarını yaratmaq. Hansısa çətinlik keçirən uşaqlar çox vaxt digər şagirdlər və müəllimlər tərəfindən bullinq və stigmatizasiya ilə qarşılaşırlar. Stigma və bullinq məktəblərdə çox yayılan bir fenomenlərdir və vaxtında bunların qarşısını almaq çox vacibdir.

Stigma və bullinqin fəsadları nələrdir?

- Çətinliklərlə qarşılaşan şəxslərin kömək istəməmələri - özünə qapanma və dostluq münasibətlərinin qurulması;
- Özgüvənsizlik və özünə inamın itirilməsi;
- Zehni pozuntuların gedişatına mənfi təsir;
- Cəmiyyətdən təcrid olma və stressin çoxalması.

Bu hallarda məktəb psixoloqu psixi sağlamlıq dəyərlərini inkişaf etdirməli və individual və qrup şəklində həm müəllimlər, həm valideynlər, həm də təhsilalanlarla psixoloji danışqlar aparmalı və tədbirlər görməlidir.

Təhsil sistemində sinif rəhbərlərinin rolu əhəmiyyətlidir, çünki zəncirdə əsas halqa sinif rəhbəri, daha sonra fənn müəllimləri, şagirdlər və valideynlərdir. Sinif müəlliminin üzərinə mühüm vəzifələr düşür:

- imtahan kimi hamı üçün ciddi sınaqlara hazırlaşmağa yönəlmiş tədris prosesi iştirakçılarının fəaliyyətini bir araya gətirmək;

- təhsil prosesinin iştirakçıları kimi valideynlər arasında müsbət motivasiya yaratmaq;
- uşağın sosial-psixoloji təminatına nəzarət etmək;
- ailə ilə məktəb arasında qarşılıqlı əlaqə sistemini qurmaq və koordinasiya etməyə çalışmaq.

Hər bir müəllim öz fəaliyyətinin nəticəsi, xüsusən də şagirdlərin imtahanları uğurla verməsi ilə maraqlanır və buna yalnız sinif rəhbərinin koordinasiya etdiyi birgə səylə nail olmaq olar.

Sinif rəhbərlərinin şagirdlərlə uğurlu işləməsi üçün onlarla valideynlər, məktəblilər və fənn müəllimləri arasında sıx qarşılıqlı əlaqə olmalıdır.

Burada məktəb psixoloqu ilə əməkdaşlıq mütləqdir. Sinif müəllimi və psixoloqun qarşılıqlı əlaqəsi uşaqlarda yaranan problemləri birgə müəyyən etmək və problemli vəziyyətlərin aradan qaldırılmasına kömək etmək üçün korreksiya işləri aparmaq məqsədi daşıyır.

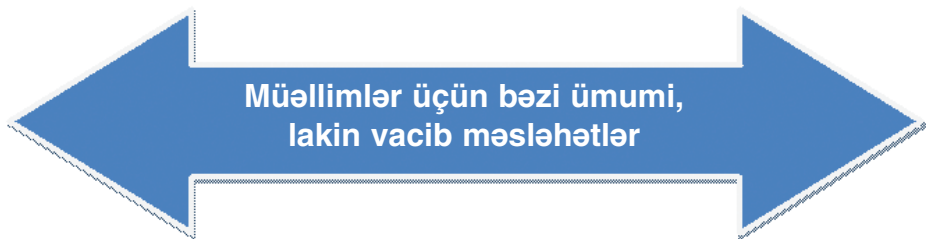
Müəllim-psixoloqun, sinif rəhbərinin, valideynlərin və şagirdin əməkdaşlığı imtahan üçün konstruktiv strategiya formalaşdırmağa imkan verir. M.Çibisova bu strategiyanı bir neçə mərhələdə qurduğu tövsiyə edir.

- **Tədris fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinin təhlili.** Bu təhlil müxtəlif mənbələrə əsaslanma bilər;
- **Psixoloji və pedaqoji diaqnostika.** Əvvəlki illərin diaqnostikasının nəticələrindən tez-tez istifadə olunur: əgər məzun cari tədris ilində məktəbə gəlməyibse, o zaman, bir qayda olaraq, məktəbdə psixoloq işləyirsə, tətbiq oluna bilən diaqnostik məlumatlar artıq mövcuddur. Təbii ki, əgər məzunlar məktəbə bu yaxınlarda gəlibse, skrininq diaqnostikasının nəticələrini də təhlil etmək olar.
- **Şagirdin introspeksiya.** Bu üsul şagirdin psixoloqun köməyi ilə özünün güclü və zəif tərəflərini vurğulayaraq təhsil fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini təhlil etməsini nəzərdə tutur. Bu metod şagirdi aktiv vəziyyətə salması, bununla da onun məsuliyyətini artırması baxımından əhəmiyyətli üstünlüyə malikdir.
- **Müəllimlərin ekspert qiymətləndirmələri.** Bu zaman müəllimlər psixoloqla birlikdə uşağın təhsil fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini təhlil edir, onun güclü və zəif tərəflərini vurğulayırlar.

Sinif rəhbərinin hər bir şagirdin ailəsi ilə tərəfdaşlıq əlaqələri qurması, qarşılıqlı dəstək və ümumi maraqlar mühiti yaratması vacibdir. Hər hansı bir valideyn istənilən vaxt mehribanlıqla, hörmətlə və diqqətlə qarşılanmalıdır ki, bütün maraqlı suallara cavab alsın.

Əlverişli sosial-psixoloji iqlimin xüsusiyyətləri:

- Sınıfdə şagirdlər arasında səmimi münasibətlər, əhval-ruhiyyədə nikbinlik üstünlük təşkil edir; münasibətlər əməkdaşlıq, qarşılıqlı yardım, xoşməramlılıq prinsiplərinə əsaslanır; uşaqlar birgə fəaliyyətlərdə iştirak etməyi, asudə vaxtlarını birlikdə keçirməyi sevirilər; əlaqələrdə bəyənəmə və dəstək üstünlük təşkil edir, tənqidlər xoş diləklərlə ifadə edilir. Sınıfdə onun bütün üzvlərinə ədalətli və hörmətli münasibət normaları var, burada onlar həmişə zəifləri dəstəkləyir, onları müdafiə edir, yeni gələnlərə kömək edirlər.
- Sınıfdə məsuliyyət, dürüstlük, zəhmətkeşlik, təmənnəsizlik kimi şəxsiyyət xüsusiyyətləri yüksək dəyərləndirilir.
- Sınıf üzvləri aktiv, enerji ilə doludur, hamı üçün faydalı bir iş görmək lazım gələrsə, tez reaksiya verir, tədris və asudə vaxtlarda yüksək göstəricilərə nail olurlar. Məktəbdə uşaqların rifahının rahatlığının artırılmasına, müəllim və şagirdlər arasında sabit müsbət münasibətlərin saxlanmasına şərait yaratmaq;
- ünsiyyət mədəniyyətini, ünsiyyət və əməkdaşlıq bacarıqlarını inkişaf etdirmək;
- qrup üzvlərinin empatik qabiliyyətlərini, digər insanların bilik qabiliyyətini və ehtiyacını, onlara qarşı tolerant münasibəti inkişaf etdirmək;

Məktəblilərin psixoloji rifahının təmin edilməsində ən mühüm amillərdən biri müəllimlərin özlərinin şagirdlərə və işlərinə münasibətidir. Burda əsas məsələ insanın öz "mən"ini dərk etməsi və sağlamlığını qoruması üçün zəruri olan ruh və bədən arasındakı daxili harmoniya vəziyyətinə nəzarəti ələ keçirməkdir. Çünki insanlar işin mahiyyətini anlamaqda çətinlik çəkəndə instinkt işləyir: özünü daha inamlı aparan nə edəcəyini bilir.

Sınıf otağına işıq saçmadan, cazibədarlıq yaymadan dərsin uğuruna inanmaq çətinidir.

Bu, dərsi ən yaxşı şəkildə necə öyrətmək barədə nə qədər bildiyinizdən asılı deyil. Çünki başa düşdüklerini yerinə yetirmək üçün ağıl nailiyyətləri ilə ruhun vəziyyəti arasında harmoniyanı təmin edən daxili tarazlıq lazımdır.

Məlumdur ki, xeyirxahlıq və həvəsləndirici təbəssüm bəzən ən hiyləgər diplomatiyadan daha çox fayda verir!

8

fəsil

MƏKTƏBƏHAZIRLIQ
MƏRHƏLƏSİNDƏ

PSIXOLOJİ

XİDMƏT

*Məktəb psixoloqu məktəbdə
əvvəlcədən müəyyənləşmiş
şəkildə illik və aylıq
iş planları əsasında psixoloji
xidmət işinin təşkilini günün
tələbləri səviyyəsində
qurmağa çalışır. Təbii ki, bu
işin günün tələbləri
səviyyəsində qurulması üçün
məktəb psixoloqlarından
bəlli istiqamətlərdə
işlərin yerinə yetirilməsi
tələb olunur.*

8.1. Məktəbhazırlıq mərhələsində psixoloji xidmətin mahiyyəti

Azərbaycan təhsil sistemi uşağa dəstək və yardım fəaliyyətlərinin inkişafına əsaslanır.

Respublikamızda təhsilin müasirləşdirilməsi konsepsiyasında prioritet məqsəd və vəzifələrə uyğun gələn dəyişkən dəstək modelləri hazırlanmış və tətbiq edilmişdir.

Nəzəriyyə və praktikanın kompleks həyata keçirilməsi üçün başlanğıc nöqtə sistemyönlü bir yanaşmadır. Buna uyğun olaraq təhsil sistemi müasir tələblərə uyğun inkişaf edir. Burada inkişaf subyekt tərəfindən müəyyən yeniliklərin öyrənilməsi və tətbiqi kimi başa düşülür. Müxtəlif inkişaf alternativlərini sərbəst seçmək hüququndan istifadə etmək üçün insana seçim etməyi öyrətmək, ona problemləli vəziyyətin mahiyyətini anlamağa kömək etmək, həll planı hazırlamaq və ilk addımları atmaq lazımdır.

Təlim prosesində uşağa psixoloji dəstəyin məqsədi uşağın normal sosial-psixoloji inkişafını təmin etməkdir. Bu məqsəd aşağıdakı vəzifələrdə müəyyən edilmişdir:

- uşağın inkişafında ortaya çıxan problemlərin qarşısının alınması;
- inkişaf, təlim və sosiallaşmanın aktual problemlərinin həllində uşağa kömək edilməsi;
- valideynlər, müəllimlər və uşaqların psixoloji-pedaqoji səriştəsinin (psixoloji mədəniyyətinin) inkişafı;
- təhsil proqramlarına psixoloji dəstəyin göstərilməsi.

Psixoloji dəstəyin əsas istiqamətləri bunlardır:

Təhsilin digər pillələrində olduğu kimi məktəbhazırlıq mərhələsində də psixoloji dəstəyin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- psixodiyagnostika
- korreksiya və inkişaf
- psixoprofilaktika
- psixoloji məsləhət
- psixoloji maarifləndirmə və təlim.

Psixoloji dəstək psixoloji iş və uğurlu inkişafa, sosial-psixoloji şəraitin yaradılmasına yönəlmiş xidmətlərdir və hər bir uşaq üçün təlim bir strategiya hesab olunur.

Psixoloji dəstəyin vəzifələri təhsil səviyyəsindən asılı olaraq konkretləşir.

Bu sistemdə məktəbəqədər təhsilin roluna üstünlük verilir, çünki erkən diaqnoz uşağın yaş və inkişaf səviyyəsinin uyğunluğunu qiymətləndirməyə, mümkün səpmələrin qarşısını almaq və düzəltməyə imkan verir.

8.1.1. Məktəbəqədər təhsil dövründə psixoloji xidmət

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsində, o cümlədən məktəblərdə yaradılmış məktəbəhazırlıq qruplarında uşaqlara göstərilən psixoloji xidmət ümumi psixoloji xidmət strukturunda ən mühüm komponentlərdən biridir. Uşağın gələcək inkişafında mühüm rol oynayan, özülü məktəbəqədər uşaqlıq dövründə qoyulduğunu nəzərə alaraq, məktəbəqədər yaşlı uşağa psixoloji və pedaqoji dəstəyin təşkil xüsusi əhəmiyyət və aktuallıq kəsb edir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların psixoloji xidməti aşağıdakıları təşviq etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur:

- hər bir uşağın hərtərəfli inkişafı üçün şəraitin yaradılması;
- məktəbəqədər təhsil səviyyəsində təhsil prosesinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi;
- müəllimlərin psixoloji səriştəsinin təkmilləşdirilməsi;
- bütövlükdə məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin inkişafı.

Məktəbəqədər təhsil dövründə psixoloji xidmət nədir?

Məktəb psixoloqunun işi - məktəbin və ailənin tələbləri ilə (onlara müvafiq şəkildə və onlara zidd şəkildə) özünün seçdiyi yollarla uşağın məhsuldar hərəkəti üçün şərait yaratmaq, bu seçim nəticəsində meydana çıxan qaçılmaz münəqişələrə həll etməkdir. Psixoloqun fəaliyyəti əksər hallarda uşağın real olaraq yaşadığı sosial, ailəvi, pedaqoji sistemdə (uşağın real əhatəsində) yaranır.

Psixoloqun məktəbdəki fəaliyyəti:

- pedaqoji heyətlə birlikdə məktəb mühitinin inkişaf imkanları və şagirdə olan tələblərinin təhlili;

- tədris və inkişafın effektivlik kriteriyalarının müəyyən edilməsi;
- uğurlu tədris və inkişafı şərtləndirən amil kimi nəzərdən keçirilən tədbirlər, forma və metodların hazırlanması və tətbiqi;
- bu şərtlərin daimi fəaliyyət göstərən sistem formasına gətirilməsini ehtiva edir.

Təhsil sistemində psixoloji xidmətin əsas məqsədi uşağın psixi və psixoloji sağlamlığını təmin etməkdir. Psixi sağlamlıq ağır psixi təzahürlərin olmaması ilə xarakterizə olunan və ətrafdakı reallığın şərtlərinə adekvat olan davranış və fəaliyyətin tənzimlənməsini təmin edən psixi rifah vəziyyətidir.

Uşaqlıq insan həyatının ən vacib və uşağın inkişafı üçün ən əhəmiyyətli dövrüdür. Məlumdur ki, həyatın ilk beş ilində xarakterin əsas keyfiyyətləri yaranır, həmyaşıdları və böyükər ilə ünsiyyət tərz, ümumiyyətlə, həyata tam münasibət formalaşır. Həm də bir çox cəhətdən uşaq şəxsiyyətinin uşaqlıqda necə formalaşmasından onun bütün gələcək həyatı asılı olacaq. Uşaqlıqda baş verən bütün hadisələr sonrakı həyatımızda dərin iz buraxır.

Məktəb psixoloqu məktəbdə əvvəlcədən müəyyənlanmış şəkildə illik və aylıq iş planları əsasında psixoloji xidmət işinin təşkilini günün tələbləri səviyyəsində qurmağa çalışır. Təbii ki, bu işin günün tələbləri səviyyəsində qurulması üçün məktəb psixoloqlarından aşağıdakı istiqamətlərdə işlərin yerinə yetirilməsi tələb olunur.

- Psixologiyanın müxtəlif sahələri istiqamətində baza biliyinin möhkəmləndirilməsi;
- Daima psixologiya elmi sahəsində olan yeniliklərin axtarışında olmaq;
- Qazanılmış biliklərin təcrübəyə tətbiq edilməsi bacarığı;
- Praktik olaraq yaranmış problemlərin həllinə yaradıcı yanaşma və aktivlik.

İstənilən sahədə baza biliklərinin mövcudluğu ən əsas amil olaraq qiymətləndirilir. Məktəb psixoloqları psixologiyanın nəzəri və praktik sahələri haqqında möhkəm biliyə sahib olmaqla baş verən problemə nəyin əsas səbəb olduğunu müəyyənləşdirə bilirlər.

Zaman dəyişdikcə şəxsiyyətə təsir amilləri də öz forma və istiqamətlərinə görə yeni təsir imkanlarına malik olur. Yəni, müxtəlif dövrlərdə şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə yarana biləcək problemlərin səbəbləri də dövrün tələblərinə müvafiq olaraq dəyişir. Bu problemlərin yaranmasına bir tərəfdən şəxsiyyətin fərdi inkişafındakı dəyişikliklər təsir edərsə, digər tərəfdən sosial mühitdə yaranan yeni proseslər birmənalı şəkildə təsir göstərir. Psixoloqlar bu problemlərin yaranması səbəblərini müəyyənləşdirmək üçün mütləq şəkildə biliklərini psixologiya elmi sahəsindəki müasir elmi yeniliklərlə zənginləşdirməlidir.

Müasir elmlər sistemi nəzəriyyə, eksperiment və praktikanın vəhdətindən yola çıxaraq elmi biliklərin təcrübəyə tətbiqi bacarığının vacibliyini özündə ehtiva edir. Düşünək ki, hər hansısa bir məktəb psixoloqu həddindən artıq savadlı və psixologiya-yanın müxtəlif sahələri haqqında nəzəri baza biliklərinə malikdir. Etiraf etməliyəm ki, məktəb psixoloqunda bu nəzəri biliklərin tətbiqi bacarığı yoxdursa bu biliklər hər hansısa bir göldə sadəcə toplanmış, lakin, istifadəsi müəyyənləşdirilməmiş bir su yığınınə bənzəyir. Bu baxımdan məktəb psixoloqları öz baza biliklərini təcrübəyə tətbiq etmə bacarığına sahib olmalıdırlar. Bu bacarığın olmasına iki amil təsir edir.

- 1) Məktəb psixoloqunun bu sahədəki qabiliyyəti.
- 2) Bu sahədə təcrübi fəaliyyəti.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində psixoloq-- bu, uşağı anlayan və dərinədən dərk edən, psixi inkişafın ümumi qanunauyğunluqlarını, həmçinin bu inkişafın yaş xüsusiyyətlərini və onun fərdi variantlarını dərk edən şəxsdir.

8.1.2. Məktəbəhazırlıq qrupunda həyata keçirilməli işlər

Uşaq bağçasında psixoloqun əsas funksiyaları uşaqların fiziki və psixi sağlamlığının qorunması, emosional rifahına töhfə verən və hər bir uşağın bacarıqlarının sərbəst və səmərəli inkişafını təmin edən şəraitin yaradılması ilə bağlıdır.

Məlum olduğu kimi 1-6 yaş məktəbəqədər dövrdür. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaq başına düşən yerlərin çatışmazlığı ilə əlaqədar, bütün uşaqların məktəbəhazırlıqla təmin edilməsi məqsədilə məktəblərdə məktəbəhazırlıq qrupları yaradılmışdır və təlim təşkil edilir. Bu baxımdan həmin uşaqlarla məşğul olan psixoloq bu yaş xüsusiyyətini yaxşı bilməli və iş prosesində nəzərə almalıdır.

Məktəbəhazırlıq qrup uşaqları ilə işləyən psixoloq aşağıdakı işləri həyata keçirməlidir:

- bütövlükdə təhsil prosesində, onun "psixologiyası"nda iştirak. Burada müəllimlərin və valideynlərin psixoloji maarifləndirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.
- təhsil prosesində onların fərdi psixoloji xüsusiyyətlərinə, müəllimlə uşaqların bir-biri ilə münasibətinin xarakterinə, ayrı-ayrı uşaqların fərdi psixoloji keyfiyyətləri ilə onların əqli və emosional-iradi inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq uşaqlarla fərdi iş.

8.1.3. Psixoloq tərəfindən uşaq problemlərinin müəyyənləşdirilməsi

Bir çox uşaqlıq problemləri müvəqqəti xarakter daşıyır və qısamüddətli psixoloq işi tələb edir. Psixoloq uşaqlara və onların ailələrinə davranış, emosional, ailə problemlərini, həmyaşıdları ilə və məktəbdəki münasibətlərdə olan problemləri həll etməyə, bu vəziyyətdən konstruktiv çıxış yolu tapmağa kömək edir.

Psixoloq problemi müəyyən etməyə, həll yollarını təklif etməyə, dəyişiklikləri izləməyə və təhlil etməyə kömək edəcək, amma bununla belə yalnız valideynlər uşağına kömək edə bilər!

Uşaq psixoloqu baxımından uşaq problemlərinin siyahısı çox genişdir və birbaşa yaşdan asılıdır. Məsələn, məktəbəqədər yaşlı uşaq üçün bu belə ola bilər:

- Uşağın kiçik motor bacarıqları necə inkişaf etdirilir?
- O, vizual təsvirləri, eşitmə, toxunma hissini nə dərəcədə yaxşı qavrayır?
- Uşaq rəngləri, forma, ölçüləri və s. fərqləndirməyi bacarırmı?
- Uşaq nə qədər diqqətlidir?
- Uşağın yaddaşının xüsusiyyətləri hansılardır? Nəyi daha yaxşı yadda saxlayır - təsvir və ya səsləri, şeir və ya nəsr nümunələrini?
- Uşağın intellektual inkişafı hansı səviyyədədir? O, "Meyvələr", "Tərəvəzlər", "qab-qacaq" və bir çox başqa bu kimi ümumiləşdirici anlayışlara malikdirmi?
- Obyektlər bir-biri ilə müqayisə edilə bilirmi? Gözlənilməz vəziyyətdə çıxış yolu tapa bilirmi?
- Özünü və başqalarını qiymətləndirə bilirmi?
- Uşaq nə qədər emosionaldır? Onun mimikaları varmı? Onda hansı hisslər üstünlük təşkil edir? Uşaq öz hisslərini necə göstərir?
- Uşaq adətən tək olanda, valideynlərlə, digər uşaqlarla, yeni mühitdə özünü necə aparır?
- Uşağı hansı yaşda məktəbə göndərmək daha yaxşıdır?
- Uşaq nə vaxt məktəbə hazır hesab edilə bilər?
- Uşağın öyrənmə çətinliklərini əvvəlcədən proqnozlaşdırmaq mümkündürmü?

Məktəbəhazırlıq qrupunda psixoloqun əsas vəzifəsi uşağın məktəbə psixoloji hazırlığına kömək etməkdir (həmyaşd qrupunda təlim şəraitində məktəbə hazırlığının təmin edilməsi üçün uşağın zehni inkişafının zəruri səviyyəsi). Faktiki inkişafın zəruri və kifayət qədər səviyyəsi elə olmalıdır ki, təlim proqramı uşağın "proksimal inkişaf zonasına" düşsün. Yaxın inkişaf zonası bir uşağın böyüklərlə

əməkdaşlıqda nəyə nail ola biləcəyi ilə müəyyən edilir, halbuki böyükklərin köməyi olmadan hələ bunu edə bilməz.

Məktəbəqədər təhsil Standartına keçid kontekstində uşaqların məktəbə hazırlanması problemi aktual olaraq qalır, bu gün uşaqlar Dövlət Standartına uyğun olaraq ibtidai məktəbdə təhsil almağa hazırlanmalıdırlar.

Altı yaşın sonuna qədər uşaq, yəni məktəbəhazırlıq qrupunda ünsiyyətə, hər şeylə maraqlanan, təşəbbüskar, müstəqil olur. Bunlar hansı istiqamətdə işlərin aparılmasını müəyyənləşdirən əsas əlamətlərdir. Məhz bu keyfiyyətləri məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda formalaşdırmaq lazımdır. Məktəbəqədər yaşın sonuna kimi uşaqda məktəbə güclü iradəli və motivasiyalı hazırlığın formalaşması da vacibdir. Bunlar məktəbəqədər yaşlı uşaqlara psixoloji dəstəyin əsas vəzifələridir.

Buna görə də, məktəbəqədər təhsilin Dövlət Standartının həyata keçirilməsi üçün zəruri şərti hazırda təhsil prosesinin psixoloji dəstəyidir.

Məktəbəqədər təhsil üçün dövlət standartının tətbiqi və məktəbəqədər təhsil sistemində bununla bağlı dəyişikliklər məktəbəhazırlıq qruplarında psixoloji və pedaqoji dəstəyində bir sıra yeni funksiyaları müəyyənləşdirir.

Psixoloji və pedaqoji dəstəyin məqsədi:

- uşağın inkişafı üçün sosial-psixoloji şəraitin yaradılması
- onun müsbət sosiallaşması
- şəxsi inkişafı
- böyükklər və həmyaşıdları ilə əməkdaşlıq əsasında təşəbbüskarlıq və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafı üçün imkanlar açmaq.

8.2. Məktəbəhazırlıq mərhələsində psixoloji xidmətin təşkili

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsində, o cümlədən məktəbəhazırlıq mərhələsində psixoloji xidmət aşağıdakı istiqamətlərdə fəaliyyət göstərir:

Psixoloji profilaktika. Məqsəd-bütün yaş mərhələlərində uşaqların psixoloji sağlamlığını qorumaq, gücləndirmək və inkişaf etdirməkdir.

Psixoloji diaqnostika. Məqsəd-fərdin fərdi və yaş xüsusiyyətlərini, habelə şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı əlaqənin xüsusiyyətlərini öyrənməkdir. Psixodiaqnostikanın əsas vəzifəsi uşaqların fərdi psixoloji xüsusiyyətləri haqqında məlumat verməkdir ki, bu da müəllimlər və valideynlər üçün faydalı olacaqdır.

Psixoloji korreksiya. Məqsəd-uşağın psixoloji və şəxsi inkişafında sapmaların aradan qaldırılması, müxtəlif bacarıq və vərdişlərin formalaşmasıdır.

Psixoloji məsləhətləşmə. Məqsəd-təlim-tərbiyə prosesində yaranan problemlərin həllində bütün iştirakçılara kömək etməkdir.

Müəllimlərin və valideynlərin psixoloji məlumatlandırılması. Məqsəd-müəllimləri, valideynləri və uşaqları psixoloji biliklərlə tanış etməkdir. İş formaları müxtəlifdir: müəhazirələr, söhbətlər, qrup və fərdi məsləhətlər, valideyn iclasları, seminar-praktikumlar və s.

Psixoloji xidmət hər bir təhsil müəssisəsində - uşaq bağçasında, məktəbdə, uşaq evlərində, internatlarda və s. fəaliyyət göstərir. Uşaqlara fərdi yanaşmanı təmin etmək üçün onların psixoloji cəhətdən öyrənilməsini həyata keçirir, inkişafında və təlimlərində çətinliklər olan uşaqları aşkar edir, müəllimlərlə birgə fərdi proqramlar hazırlayır, R(Ş)Tİ-nin nəzdindəki psixoloqa təlimlərində və inkişafında çətinliklər olan uşaqlar haqqında məlumat verir.

Psixoprofilaktika, ilkin psixodiagnostika və psixokorreksiya işləri aparır, lazım gəldikdə mütəxəssislər dəvət edir, yaxud da uşaqları və valideynləri ixtisaslaşmış psixoloji mərkəzə və ya başqa təşkilatlara göndərir.

Təlim-tərbiyə müəssisəsində işləyən psixoloq aşağıdakı fəaliyyətləri həyata keçirməyə cavabdehdir:

- müstəqil surətdə uşaqlarla və yaşlılarla aparılan işlərin konkret vəzifələrini müəyyən etmək, bu işlərin forma və metodlarını seçmək, müxtəlif iş növlərinin hansı ardıcılıqla yerinə yetirilməsi məsələsini həll etmək, müəyyən dövr üçün işin başlıca istiqamətlərini ayırd etmək.

Məktəb uşaq üçün də solumu mənimsəmək mərkəzidir. Psixoloq uşağa bu təcrübəyə davranışı ilə, öz mövqeyini qurmaqla yiyələnməkdə kömək edir. Uşaqda dərk olunmuş dünyaqavrayışı əmələ gəlir. Psixoloqun başlıca mövqeyi uşaqlar üçün həyat sistemləri və bu sistemləri seçmək şəraiti yaratmaqdır. Uşaqların maraq və imkanlarının həlli üçün onlarla pedaqoqlar arasında zəruri təşkilati həlqə kimi məhz psixoloq çıxış edir.

Pedaqoji məsələlərin formalaşdırılması şəraiti də psixoloqun uğurlu işindən asılıdır. Psixoloq uşaqların mənimsəməsindəki geriliyin və ya aqressivliyinin səbəblərini aşkarlayır, sonra valideynlərlə iş aparır. Beləliklə, psixoloq, valideyn və pedaqoqların uğurlu əməkdaşlığı baş tutur və birgə fəaliyyətləri lazımi nəticələr verir.

**PSIXOLOJİ XİDMƏTİN
ƏSAS VƏZİFƏLƏRİ VƏ MƏZMUNU:**

- Hər bir yaş mərhələsində uşaqların hərtərəfli şəxsi və intellektual inkişafını təmin etmək, onlarda özünütərbiyə və özünüinkişaf bacarığının formalaşdırılması;
- müxtəlif problemlə uşaqları təlim prosesində və psixi inkişaf sahəsində aşkar etmək və onlara lazımi psixoloji - pedaqoji köməklik göstərilməsi;
- uşaqların şəxsi və intellektual inkişafındakı pozuntuların profilaktikası və aradan qaldırılması;
- istedadlı uşaqların aşkar edilməsi və psixoloji - pedaqoji cəhətdən təmin olunması.

Müasir təhsil sistemində məktəbhazırlıq mərhələsində psixoloji xidmət praktik psixoloqun qarşısında aşağıdakı konkret və həlli vacib vəzifələri qoyur:

- müəhazirələr, seminarlar, treninqlər və digər iş formaları vasitəsilə məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin müəllimlərinin psixoloji səriştəsini artırmaq;
- valideynlərə psixoloji və pedaqoji yardım göstərmək;
- yaş və fərdi xüsusiyyətləri nəzərə almaqla məktəbəqədər yaşlı uşaqlara vaxtında psixoloji yardım və dəstək göstərmək;
- məktəbhazırlıq qrupunda olan uşaqların təlimin mənimsənilməsinin planlaşdırılan nəticələrinin, nailiyyətlərinin monitorinqini keçirmək.

Eyni zamanda, məktəbhazırlıq qruplarında təhsil müəssisəsinin psixoloji xidmətinin təkcə uşaqlarla diaqnostika və inkişaf fəaliyyətinə deyil, həm də pedaqoji kollektivlə sıx əməkdaşlığa diqqət yetirməsi vacibdir, yəni bu aşağıdakı vəzifələrin həllinə kömək edir:

- Təhsil müəssisəsinin aktual iş sahələrinin müzakirəsində iştirak edir, rəhbərliklə birlikdə öz fəaliyyətini kollektivin qarşıya qoyduğu məqsəddə çatmaq üçün pedaqoji fəaliyyətə hərtərəfli dəstək verəcək şəkildə planlaşdırır.
- Təlim prosesinin psixoloji dəstəyinə dair sorğunu, bu təhsil müəssisəsi üçün effektiv olacaq iş forma və üsullarını aydınlaşdırır.

- Məktəbəqədər təhsil dövlət standartına uyğun olaraq ümumi təhsil proqramının hazırlanmasında iştirak edir.
- Təhsil sahələrinin inkişafında böyüklərin və uşaqların fəaliyyətinin təşkili üzrə psixoloji və pedaqoji işin məzmununu formalaşdırır. Fərdi təhsil marşrutlarını tərtib edir.

Məktəb təlimi ilə varislik üzrə iş planını hazırlayır və həyata keçirir:

- Məktəbəhazırlıq qrup uşaqlarının psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq inkişafetdirici oyunlar bankının formalaşmasında iştirak edir.
- Məktəbəhazırlıq qrupundakı uşaqlarda məktəb təliminə hazırlıq səviyyəsini müəyyən etmək üçün monitorinqdə iştirak edir.
- Peşə fəaliyyətlərinin müvafiq sahələrində təhsil işçilərinə məsləhət və praktiki köməklik göstərir.
- Müəllimin təlim fəaliyyətinə psixoloji dəstək göstərir.
- Təhsil işçilərinin metod birləşmələrində fəal iştirak edir.
- Uşaqların məktəbə psixoloji hazırlığı (diqqət və yaddaşın aktivləşdirilməsi) üzrə tədbirlərdə iştirak edir, pedaqoqları bu mövzuda maarifləndirir.

Məktəbəqədər təhsil üzrə Dövlət Standartının tətbiqi kontekstində məktəbə hazırlıq mərhələsində psixoloji və pedaqoji dəstəyin təşkili üçün tədbirlər kompleksi aşağıdakılara istiqamətlənib:

- təhsil müəssisələrinin bütün iştirakçıları üçün psixoloji-pedaqoji konsultasiya sisteminin işlənilib hazırlanması;
- uşaqların idraki və fərdi inkişafında pozuntuları aradan qaldırmaq (və ya intensivliyini azaltması) üçün korreksiyaedici-inkişafetdirici proqramların hazırlanması.

Məktəbəhazırlıq mərhələsində psixoloji dəstəyin həyata keçirilməsi zamanı təhsil münasibətləri iştirakçılarına psixoloji və pedaqoji dəstəyin əsas fəaliyyətləri:

1) uşaqların müşayiət edilməsi:

- uşaqların aktual inkişaf səviyyəsinin diaqnostikası, idrak və fərdi-emosional sferaların formalaşmasında fərdi xüsusiyyətlərin və problemlərin müəyyən edilməsi;

- korreksiyaedici-inkişafetdirici iş;
- psixoloji sağlamlığın qorunması və möhkəmləndirilməsi.

2) Dövlət standartlarını həyata keçirən müəllimlərə dəstək:

- Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartının tələblərinə uyğun olaraq təhsil fəaliyyətinin təşkili üzrə məsləhət işi;
- Dövlət Təhsil Standartını həyata keçirən müəllimlərə psixoloji və pedaqoji dəstək.

3) valideynlərin (qanuni nümayəndələrin) müşayiət edilməsi:

- uşaqların tərbiyəsi və inkişafı üzrə valideynlərlə (qanuni nümayəndələrlə) məsləhət işinin aparılması.

8.3. Məktəbəhazırlıq qruplarında psixoloji xidmətin səmərəli təşkili ilə bağlı tövsiyələr

Məktəbəhazırlıq dövründə uşaqlar müəyyən bir dünyagörüşü, konkret bacarıqlar ehtiyatı əldə edir, obyektlərin xarici xüsusiyyətlərini araşdırmağın bəzi üsullarını mənimsəyirlər. Bu biliklərin mənimsənilməsi prosesində gələcək birinci sinif şagirdi üçün zəruri olan intellektual fəaliyyət formalaşır, bilik sevinci yaranır. Uşağın məktəb təliminə hazırlığı ondan aşağıdakı keyfiyyətlərə malik olmağı təklif edir:

- təşkilatçılıq, səliqəlilik;
- iradi keyfiyyətlər;
- diqqət, uzunmüddətli konsentrasiya qabiliyyəti (15-20 dəq.);
- cəldlik, çeviklik;
- hər şeyi bilmək həvəsi;
- inkişaf etmiş nitq və yaxşı təxəyyül;
- yaxşı yaddaş;
- motor çevikliyi;
- mehribanlıq, uşaqlar və böyüklərlə ünsiyyət qurmaq bacarığı;
- ilkin oxu və hesablama bacarıqları.

Məktəbəhazırlıq qrupunda işləyən müəllimlər öz işləri prosesində bu cəhətləri daim nəzərdə saxlamalıdır.

8.3.1. Məktəbəhazırlıq qrupunda psixoloji xidmətin məqsədi və vəzifələri

Məktəbəhazırlıq qrupunda psixoloji xidmətin məqsədi uşaq inkişafı üçün şəraitin yaradılması və inkişafının təmin olunmasıdır.

Məktəbəhazırlıq qrupunda psixoloji xidmətin əsas vəzifələri bunlardır:

1. Məktəbəhazırlıq qrupunda təlim prosesinin psixoloji təminatı.
2. Uşaqların fərdi psixoloji vəziyyətini, təhsil müəssisəsinin və ailənin təhsil prosesində xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, onlarla fərdi işin aparılması.

8.3.2. Məktəbəhazırlıq qrupunda psixoloji xidmətinin funksiyaları

- Psixofiziki sağlamlığın, uşaqların emosional rifahının qorunması və möhkəmləndirilməsi üçün şəraitin yaradılması.
- Uşağın tam psixi və şəxsi inkişafına maksimum kömək etmək.
- Uşaqların yeni sosial inkişaf vəziyyətinə hazırlanması.
- Uşaqların intellektual, emosional və iradi sferalarının vəhdətində fərdi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi.
- Xüsusi təhsil proqramlarına və fəaliyyətin təşkilinin xüsusi formalarına ehtiyacı olan uşaqlara yardımın göstərilməsi.
- Uşaqların inkişafı və həyat fəaliyyəti üçün optimal şəraitin və təhsil müəssisələrinin işində innovativ dəyişikliklərin yaradılmasında iştirak etmək.
- Uşaqların inkişafı üzrə müəllim və valideynlərlə profilaktik və propedevtik işlərin aparılması.
- Uşaq inkişafı, təlim və tərbiyə məsələlərində müəllim və valideynlərin psixoloji səriştəliliyinin formalaşmasına kömək etmək.

Bütün yaş dövrlərində olduğu kimi məktəbəhazırlıq qruplarında da təlimi mənimləmə, sosial, emosional və davranış səviyyəsi eyni olmur.

Öyrənmə çətinliyi olan uşaq Müəllim üçün tövsiyələr:

- Uşağın inkişaf səviyyəsini müəyyənləşdirmək və məşğələni onun səviyyəsinə uyğunlaşdırmaq;

- Uşağın güclü tərəflərini diqqətdə saxlayıb, zəif tərəflərini inkişaf etdirmək;
- Tapşırığı kiçik hissələrə bölmək və hər dəfə bir hissəyə fokuslanmaq;
- Tapşırığı uşağın bacarığına uyğun seçmək və onun öhdəsindən gələcəyinə əmin olmaq;
- Uşağın mövcud bilik və bacarıqlarını qiymətləndirmək;
- Uşağın öyrənməsini asanlaşdırmaq üçün materialları təkrarlamaqla möhkəmləndirmək;
- Şifahi nitqə və sosial bacarıqlara daha çox fokuslanmaq;
- Praktiki fəaliyyətlərdən istifadə etmək, məsələn, oyunlar, rol oyunları, ekskursiyalar, simulyasiyalar;
- Vizual və praktiki vəsaitlərdən istifadə etmək, məsələn əskinazların sayılması;
- Əyani vəsaitlərdən istifadə etmək, məsələn, plakatlar, şəkillər, cədvəllər və s.;
- Prioritetləşdirmək: Uşaq nəyi mütləq öyrənməlidir, nəyi öyrənməsi yaxşı olardı və ya öyrənə bilər;

Sosial, emosional və davranış çətinlikləri olan uşaq

Müəllim üçün tövsiyələr:

- Davranışı idarə etmək üçün fərdi təlim planı hazırlamaq;
- Nümunəvi davranışları mükafatlandırmaq - xal, ulduz və digər vasitələrdən istifadə etmək;
- Təsirli "cəza" vasitələrindən istifadə etmək, məsələn, mükafat verməmək;
- Sınıfı idarə etmək üçün strukturlu yanaşmadan (məs., sinif qaydaları) istifadə etmək;
- Uşaq/uşaqların uğurla edə biləcəyi tapşırıqların verilməsinə əmin olmaq;
- Uşaqlar tərəfindən yaradılmış sinif qaydalarından istifadə etmək;
- Bütün uşaqlar üçün yararlı olan sinif otağı mühitini yaratmaq;
- Səbrli olmaq;
- Məşğələdən sonra davranışından narazı qaldığınız uşaqlarla fərdi görüşmək və arzuolunmaz davranışı onunla müzakirə etmək;
- Təhsil müəssisəsində və evdə problem olan uşaqlara qulaq asmaq üçün vaxt ayırmaq;
- Davranışlarını korrekt etmək üçün uşaqlara hədəflər qoymaq;
- Davranışın sistemli idarə olunması üçün valideynlərlə əməkdaşlıq etmək;
- Təhsil müəssisəsində davranışla bağlı təlimatı həyata keçirtmək üçün digər əməkdaşlarla birgə çalışmaq (öncədən planlama, uşaqla söhbət, yaxşı davranışları təşviq etmək, ailə ilə əməkdaşlıq və s.).

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək uşaqlarla işləmək üçün müəllimlərə aşağıdakılar tövsiyə olunur:

- Uşağın real inkişaf səviyyəsini qiymətləndirin və məşğələni buna uyğunlaşdırın;
- Mütəxəssis, valideyn, digər əməkdaşlarla işləyərək, müsbət nəticə göstərmiş strategiyalardan istifadə edin;
- Uşağın güclü tərəflərini diqqətdə saxlayıb, özünə inamı yaradın;
- Fərdi təlim planı və növbəti mərhələyə keçid planını diqqət mərkəzində saxlayın;
- Uşağın müstəqilliyini təmin edən bacarıqlara üstünlük verin;
- Valideynlər və digər mütəxəssislərlə əməkdaşlıq edin.

Artıq qeyd edildiyi kimi, böyük məktəbəqədər yaş dövrü uşağın sosiallaşma-sında mühüm mərhələdir. Sosiallaşmanın ilkin institutu kimi məktəbəhazırlıq qrupunda aparılan işlər məktəbəqədər təhsilin xüsusiyyətlərinin mənfi nəticələ-rini düzəltməyə, mühüm sosial keyfiyyətləri inkişaf etdirməyə imkan verir. Bu, ona görə mümkün olur ki, bu yaşa qədər şəxsiyyətin sosial-mərkəzli oriyentasi-yası artır, yəni bu zaman uşaqlar eqosentrik mövqedən uzaqlaşır, başqalarının fi-kirlərini, maraqlarını anlamağa başlayır və sosial mühitlə fəal şəkildə qarşılıqlı əlaqədə olurlar. Bu qarşılıqlı əlaqə vasitəsilə şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə (böyüklər və həmyaşıdlarla) özünü-tənzimləmə inkişaf edir. Özünə hörmətin for-malaşmasına, uzunmüddətli dostluq münasibətlərinə girmə qabiliyyətinə də əhə-miyyətli təsir göstərir. Buna görə də məktəbəhazırlıq qrupu uşaqları üçün sosial mühitin keyfiyyəti çox vacibdir. Psixoloqun məktəbəhazırlıq qrup uşaqları ilə işi-nin ikinci vəzifəsi onların psixoloji sağlamlığının səviyyəsini qorumaq və yaxşı-laşdırmaq üçün şərait yaratmaq, sosial mühiti (valideynlər, müəllimlər, həmya-şıdlar) optimallaşdırmaqdır. Aydındır ki, uşaqların psixoloji sağlamlığına təhsil fəaliyyətinin keyfiyyəti, daha doğrusu, onun uşaqların fərdi xüsusiyyətlərinə uy-ğunluğu təsir edir. Buna görə də, təhsil fəaliyyətinin optimallaşdırılması psixolo-qun məktəblilərlə işinin üçüncü vəzifəsi hesab edilə bilər. Dördüncü vəzifə uşaq-ların psixoloji sağlamlığının səviyyəsinin yüksəldilməsi və onun pozulmasının qarşısının alınması üçün şərait yaratmaq, qrup psixoloji dərslərinin təşkilindən ibarətdir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların və kiçik məktəblilərin psixoloji korreksiyasını təşkil etmək üçün işdə bir təlimat olaraq uşaqların psixoloji sağlamlığı nəzərə alınmalıdır.

"Psixoloji sağlamlıq" termini elmi leksikona İ.V.Dubrovina tərəfindən daxil edilmişdir. Eyni zamanda, o, psixi sağlamlığın psixoloji aspektləri kimi psixoloji

sağlamlığa istinad edir. Yəni, bütövlükdə şəxsiyyətə aid olan şey insan ruhunun ən yüksək təzahürləri ilə sıx əlaqədədir.

"Psixi sağlamlıq" anlayışına nələr daxildir? Psixoloji sağlamlıq insanın həyat prosesində tam işləməsi və inkişafı üçün zəruri şərtidir. Beləliklə, bir tərəfdən insanın öz yaşını, sosial və mədəni rollarını (uşaq və ya böyük, müəllim və ya direktor, azərbaycanlı və ya avstraliyalı və s.) layiqincə yerinə yetirməsi şərtidir və digər tərəfdən, həyatı boyu davamlı inkişaf imkanını insanı təmin edir.

Bu iş forması mütəxəssislərə aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməyə kömək edəcəkdir:

- uşağın təlim fəaliyyəti üçün ilkin şərtləri (ifadəlilik qabiliyyətləri, iradi keyfiyyətlər, motivasiya) qiymətləndirmək və inkişaf etdirmək;
- davranışın ixtiyari tənzimlənməsi bacarıqlarını qiymətləndirmək və inkişaf etdirmək;
- həmyaşıdları və böyüklərlə ünsiyyət bacarıqlarını təcrübədən keçirmək və inkişaf etdirmək;
- idrak proseslərini: diqqət, qavrayış, yaddaş, nitq və təfəkkür; qiymətləndirmək və inkişaf etdirmək;
- ümumi və kiçik motor bacarıqlarını, qrafik bacarıqlarını qiymətləndirmək və inkişaf etdirmək;
- uşağa şagird rolunu qəbul etməyə kömək etmək, məktəbə müsbət emosional münasibət formalaşdırmaq;
- valideynlərə övladını təlim prosesində, həmyaşıdları ilə ünsiyyətdə "görməyə" kömək etmək və s.

Dərslərin ildə iki dəfə keçirilməsi tövsiyə olunur: oktyabrda (əvvəlində) və may ayında (ikinci yarıda). Valideynlər hər məşğələdə iştirak edirlər. Hər dövrə beş məşğələ-görüş və bir əyləncə-məşğələ daxildir.

8.3.3. Uşaqlarda tez-tez rast gəlinən psixoloji pozuntular

Depressiya

Ümumilikdə uşaqlar və depressiya sözlərini birlikdə işlətməsək də, statistika bizə məktəbəqədər yaşda hər yüz uşaqlardan beşinin və yeniyetməlik dövründə hər yüz uşaqlardan səkkizinin psixoloji pozğunluq əlamətləri olduğunu deyir.

Uşaqlarda depressiya eyni böyüklərdə olduğu kimi yalnız bir səbəblə bağlı olmayıb, fiziki, ekoloji biokimyəvi faktların birləşməsi şəklində özünü göstərir. Bir çox uşağın həyatı çox çətin ola bilər. Bu səbəbdən uşağın özünü kədərli və dep-

ressiyalı hiss etmək üçün bir çox səbəbi ola bilər. Onda necə başa düşək ki, uşağımız sadəcə kədərli, yoxsa depressiya əlamətləri özünü göstərir. Normal kədərli hal keçicidir və dəqiq olaraq bir hadisə ilə bağlı olur. Klinik depressiya mövzusu olduğunda isə uşaq əsəbi olur və ətrafda olan hadisələrə diqqət yetirmir.

Yeni boşanmış və hələ münaqişəyə davam edən valideyn münasibətləri, ya da yaxşı olmayan təhsil sistemi, ona münasibətin normal olmaması da uşaqları depressiyaya sövq edir. Həyat şərtləri uşaqları çətinliyə məruz qoyduğu bu vaxtlarda davranış problemləri ola bilər, uşaqlar xoşbəxt olmaya bilərlər. Həyatının çətin olduğu təqdirdə uşağın özünü kədərli hiss etməsi normaldır. Bu səbəbdən depressiya diaqnozu üçün tələsmək düzgün deyil.

Depressiya əlamətlərinə bənzəyən başqa bir təzahür isə həddən artıq proqram vəsaiti ilə yükləməkdir. Ailələr uşaqların yükünü azaldıqda depressiyaya oxşar əlamətlər də yox olar.

Uşaqlarda depressiya əlamətlərini aşağıdakı şəkildə sıralamaq olar:

- Əsəbilik və əhvalının pis olması
- Daimi görünən bədbəxtlik və ümitsizlik
- Sosial həyatdan əl çəkmək

- İştahın azalması və ya artması
- Yuxu rejimindəki dəyişikliklər - çox yatmaq və ya yuxusuzluq
- Qışqırma və ağlama əlamətləri
- Zəif enerji və halsızlıq
- Dəyərsizlik və ya günahkarlıq hissi
- Ölüm və ya özünəqəsd düşüncəsi

Bütün uşaqlarda bu əlamətlərin hamısı özünü göstərməyəcəyi kimi, fərqli zaman və mühitdə fərqli şəkillərdə ortaya çıxa bilər.

Əsas məqamlar

- Uşaqlıq depressiyası müxtəlif yaşlarda özünü bir çox formalarda göstərir və bu simptomlar, adətən, böyüklərdə qıcıq yaranmasına səbəb olur.

Uşaqlıq depressiyasının xarakteri

- Uşaqlarda depressiya narazılıq və ya küskün melanxolik hallar şəklində ifadə olunur.
- Depressiyaya uğramış uşaq gündəlik fəaliyyətlə bağlı maraq, xoşbəxtlik və məmnunluq hissələrini itirir, məsələn, oyun və ya hobbilərə ayrılan vaxt minimuma endirilir və ya tamamilə olmur.

- Uşaq özünü rədd edilmiş hiss edir, heç kimin onun qayğısını çəkmədiyini düşünür və ona kömək etmə təkliflərinə qarşı çıxır.
- Depressiyalı uşaqda, adətən, bədbəxt, acınacaqlı və ya əsəbi, narazı üz ifadələri müşahidə olunur.

Yayılması

- Depressiyanın yayılması 13 yaşdan aşağı uşaqlarda 3%, 13-18 yaş arası qızlarda təxminən 6%, eyni yaşda olan oğlanlarda isə 5% təşkil edir.
- Cəmiyyətdən uzaqlaşma simptomları körpələrin təxminən 3%-də qeydə alınır.

Məktəbəqədər və kiçik yaşlı məktəbyaşlı uşaqlarda depressiya

- Depressiv əhval-ruhiyyə, adətən, əsəbilik və cansızlıqda özünü göstərir.
- Üz ifadələri azalır, uşağın hərəkətləri qeyri-adiləşir və ya uşaq hiperaktiv olur.
- Uşaq üçün hər şeyin marağının itməsi və hər bir şeydən narazı qalması onun hobbilərə, oyunlara olan marağının da azalması və ya tamamilə yox olmasına gətirib çıxarır, mövcud dostluqları bitir.
- Konsentrasiya olma çətinlikləri narahatçılıqlara gətirib çıxarır və adətən, məktəbdəki fəaliyyətləri də pisləşir.
- Uşaq yorğunluq hiss edir, çox yatır və ya tez-tez yuxudan ayılma halları baş verir.
- Fəqərəarası çirklənmə, baş, qarın ağrıları və s. digər ağrılar kimi müxtəlif psixosomatik simptomlar da depressiya əlamətləri ola bilər.
- İştah dəyişiklikləri də depressiyanı ifadə edə bilər.
- Uşaq özünü yaxşı hiss etmir və ya o, belə təəssüf edir, uğursuzluq və günahkarlıq kimi hisslər onu müşayiət edir.
- "Sifin klounu" maskası altında öz natamamlıq hisslərini gizlədir; başqalarını əyləndirərək o, öz ümitsizlik hisslərindən qaçmağa çalışır.
- Bəzi hallarda, depressiya şiddətli isterika və ya başqaları ilə oynaya bilməkdə bacarıqsızlıqla müşayiət olunur.
- Depressiya ilə bərabər özünə qəsd etmə kimi davranışlar evdən qaçma cəhdləri və eyni zamanda bədbəxt hadisələr, intihar haqqında danışqlar və həmçinin cəhdlərdə özünü göstərə bilər.

Uzun müddət davam edən depressiya cəmiyyətdən uzaqlaşma və təcrid olunmaya gətirib çıxarır, uşaq məktəbdə aqressiv davranışlara meyilli olur və bu halda ya zərərçəkmiş ya da zərərverən olur.

Differensial diaqnoz

Somatik xəstəliklər, ağrı və eşitmə və ya görmə qabiliyyətinin pozulması da uşağın cəmiyyətdən uzaqlaşmasına səbəb ola bilər, bu kimi hallar vaxtında aşkara çıxarılıb, aradan qaldırılmalıdır.

Uşaqlarda depressiya nevroz, məktəb fobiyası və davranış pozğunluğu ilə üst-üstə düşə bilər.

Bir tərəfdən, depressiyaya uğramış uşaq və yeniyetmələrdə müxtəlif fiziki pozuntular müşahidə oluna bilər, digər tərəfdən isə fiziki xəstəliyi olan bir uşaqda özünəqapanma və depressiya halları baş verə bilər.

Hər bir uşağın bəzən kədərli, yorğun və hər şeydən bezmiş halda olması normaldır və qısa sürən depressiv reaksiya inkişaf xarakteri daşıya bilər, məsələn, nəyisə itirmə və ya dəyişmə ilə bağlı təcrübələrlə əlaqədar hallar kimi ola bilər.

Depressiya qısa-müddətli olduğu halda belə uşağın zehni inkişafına mane olursa və ya onun sosial psixoloji mübarizəsinə mənfi təsir göstərsə (məsələn, dostları ilə və ya məktəbdə) mütləq müalicə olunmalıdır.

Müayinə

Depressiyanın diaqnostikası və müalicəsi, adətən, uşağın psixiatrik müayinəsi və ya konsultasiyadan keçməsinə tələb edir.

Uşaqda depressiv simptomlar hər hansı bir həkim, uşaq sağlamlıq klinika-sı işçisi və ya məktəbin tibbi personalı tərəfindən aşkara çıxarıldığı halda, onun vəziyyətinin daha aydın qiymətləndirilməsi üçün uşaq və valideyninin doldurduğu müxtəlif növ anketlər (məsələn, Uşaq Depressiya Sorğu Anketi) zəruridir.

Depressiyanın etioloji amillərinə genetik meyl, ailə və ya sosial münasibətlərlə bağlı mənfi amillər, itki (ailə üzvlərinin və ya dostlarının itirilməsi, tez-tez baş verən yerdəyişmələr) və travmatik hadisələr, xüsusilə məktəbdə baş verən aqressiv hallar və məişət zorakılığı daxildir.

Uşaqla sorğu apararkən, birbaşa depressiya simptomları ilə bağlı ("Yaxşı yatırırsan?"), uşağın əhval-ruhiyyəsi, gündəlik hadisələr və dəyişikliklər, xüsusilə ailə və dostları, həmçinin də məktəb və ya uşaq bağçası ilə bağlı suallar verilməsi məqsəduyğundur.

İntihara meyllilikdən şübhə duyulduğu halda, birbaşa suallar verilməlidir ("Sən nə vaxtsa özünü o qədər pis hiss etmisənmi ki, özünə zərər vermək və ya öldürmək fikrinə düşsən?").

Uşaq müsbət cavab verdiyi halda, valideynlərindən övladlarının özünü necə pis hiss etdiyini və intihar riskindən məlumatlı olub-olmadıqlarını soruşmaq lazımdır.

Sorğudan əlavə olaraq, xüsusilə kiçikyaşlı uşaqların yoxlanılması zamanı uşağın davranışı, uşaq və valideynləri arasındakı qarşılıqlı münasibət diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Uşaqlarda utancaqlıq

Utancaq uşaqlar başqaları ilə əlaqə qurmaqda çətinlik çəkir və sosiallaşa bilmirlər. Utancaqlıq zəif həddə başqalarından qorxmaq anlamına gəlir. Ancaq bu qorxu sosial fobiyası olanlardakı qədər şiddətli deyil.

Utancaq uşaq özünü sosial mühitdə gərgin və narahat hiss edir. Reaksiyası susqun və təmkinli olur. Münasibət qurmaq istəyir, ancaq cəsarəti çatmır. Utancaqlıq yeni bir mühitə qarşı təbii bir davranışdır və uşaq yeni tanış olduğuna təmkinli davranaraq özünü qoruyur.

Valideynlərə utancaq uşağa dəstək olacaq tövsiyələr:

- Uşağınıza utancaq olduğunu deyərək kompleksə salmayın.
- Uşağınızı yeni və bilmədiyi mühitlərə hazırlayın. Əvvəlcədən hara gediləcəyi və orada kimlərin olacağını deyın.
- Uşağınız utancaq qaldığında məcbur etməyin, əsəbləşməyin və çox üstündə durmayın. Təmkinli bir formada olduğunu qəbul edin və mühitə alışması üçün ona zaman verin.
- Validənin utancaq davranışları uşağın utancaqlığını artırır. Sizin yad insanlarla rahat münasibət qurmağınız uşaq üçün önəmli bir model olmalıdır.
- Uşağınızı maraqlandıraraq və cəsarətləndirərək dəstəkləyin. Ona əyləncəli gəzintilərinizdən və əldə etdiyiniz dostlardan bəhs edin. Özünün hara getmək istədiyini soruşun.
- Uşağınızı həddən artıq qorumayın və gərəkdiyindən çox yardım etməyin. Kiçik qorxuların öhdəsindən özünün gəlməsi üçün fürsət verin.
- Uşağınızdakı sosial bacarıqları kəşf edin və onu tərifləməyə çalışın, onun güclü tərəflərini dilə gətirin.

Məktəb qorxusu məktəbin ilk günü yox, hər hansı bir zamanda ortaya çıxa bilər. Bu daha çox 5-7 və 12-14 yaş aralıqlarında görünür.

Məktəb qorxusu yaşayan uşaqların xüsusiyyətləri:

Adətən bu uşaqlar ağıllı, sözə qulaq asan, həddindən artıq ailəyə bağlı olan, hər davranışında ailəsi tərəfindən təsdiqlənməyi gözləyən olurlar. Yəni, belə uşaqların həyatında yaranan hər hansı narahatedici vəziyyət onların gözündə kriz olaraq görülə bilər və bu da məktəb qorxusuna səbəb olar.

Əlamətləri:

- Baş və qarın ağrısı
- Ürəkbulanma və qusma hissi
- Titrəmə
- Aqressiya
- Səbəbsiz ağlamalar
- Məktəb məsuliyyətindən qaçmaq
- Yuxu pozuntusu
- İştahsızlıq

Məktəb qorxusu ilə birlikdə obsessif kompulsif pozuntu, depressiya, diqqət əksikliyi, hiperaktivlik, qayğı pozuntuları görünə bilər.

Validəynlərə və müəllimlərə məsləhətlər:

- Uşağı məktəbə göndərən zaman nə qədər ısrarcı və inadkar olsa da bu mövzuda qərarlı və tutarlı davranmaq lazımdır. Ən kiçik tərəddüd belə qorxunu yarada bilər.
- Məktəbə getmə zamanı gəldiyində valideynlər öz qayğılarını idarə etməlidirlər. Ana, ata məktəbdə uşağın narahat olacağına dair qayğı yaşayarsa bu, uşağın duyğu, düşüncə və davranışlarına təsir edə bilər. Ona görə adi bir günmüş kimi davranmaq daha yaxşı olar. Qorxunu yada salacaq, ya da qorxu yaradacaq davranışlardan uzaq durmaq lazımdır.
- Uşaqla qorxusunun nə olduğunu və bunun səbəblərini danışmaq uşaqla onun önəmli olduğu düşüncəsini yaradır. Ancaq bunu tez-tez etmək olmaz. Bu, uşağın gözündə qorxunun önəmini artırır.
- Uşağın ailədən kənar insanlarla yaxın münasibətinin olması da önəmlidir. Buna görə də uşağın öz yaşadları ilə münasibət qurması üçün şərait yaradılmalıdır.
- Məktəbə getmək istəmədiyi üçün uşaq günahlandırılmamalıdır. Başqa uşaqların da belə qorxusunun olduğu və onların bunun öhdəsindən gələ bildikləri bildirilməlidir.
- Uşaqla yaranan davranış dəyişikliyinə ayırd etməyə çalışmaq lazımdır. Bu dəyişikliyin səbəbi qorxunun səbəbini tapmaqda kömək ola bilər. Məsələn, əvvəllər heç altını islatmayan Aydın artıq bunu etməyə başlayıb. Anası səbəbini araşdırıb bunun məktəbdəki tualetlə bağlı olduğunu öyrənir. Daha sonra isə Aydın sinif yoldaşlarının məktəbdəki tualet haqqında qorxunc şeylər danışmış olduğunu bilir və bu qorxudan dolayı məktəbə getmək istəmədiyi qənaətinə gəlir.

- Evdəki problemləri həll etmək çox önəmlidir. Uşaq ilk öncə sakit, güvən-verici bir evə ehtiyac duyar.
- Uşaq məktəbə asılı olduğu valideynlə getməməlidir.

Məktəbdə müəllim ilə birlikdə çalışmaq daha tez nəticə əldə etməyi asanlaşdırar. Müəllim və uşaq arasındakı münasibət çox önəmlidir. Bu münasibətin keyfiyyəti uşağın məktəbə, sinif yoldaşlarına, dərsləri qavramağına, uğuruna və inkişafına təsir edir. Müəllimin rəftarı uşağın məktəbi sevməsi, özünü güvəndə hiss etməsi yönündə olarsa, problem daha tez həll olunur.

Müəllim məktəb qorxusunun qaynağının birbaşa məktəb olmadığını anlamalı, ailə və digər mütəxəssislərlə birlikdə çalışmalıdır.

Uşaqlarda diqqət dağınıqlığı

Məktəbəhazırlıq qruplarında və ibtidai sinifdə oxuyan uşaqlarınızda diqqət çatışmazlığı varsa bu zaman siz uşaqlarınızın davranışlarını nəzarət altında saxlamalısınız. Bu ən çox hiperaktiv uşaqlarda baş verir ki, bu uşaqlarda davranış pozğunluğu kimi qeyd edilir. Belə uşaqlarda aşağıdakı əlamətlər olur:

- sual verildiyində sonuna qədər qulaq asmadan cavablandırırlar
- oturmaq qabiliyyətləri olmur
- sakit dura bilmirlər
- düşünmədən hərəkət edirlər
- yaddaşları zəif olur
- qarşısındakına sonuna qədər qulaq asmırlar
- daim bir işlə məşğul ola bilirlər
- həvsələri olmur

Əslində, sadalanan əlamətlər sağlam uşaqlarda da baş verə bilər. Bu səbəbdən də hiperaktiv diaqnozunu uşaqlara pediatrlarla nevropatoloqlar birgə qoyurlar.

Diqqətsizlik uşaqların 8-10%-də rast gəlinən problemdir.

Diqqət Əksikliyi və Hiperaktivlik Pozuntusu (DƏHP)

DƏHP - əlamətləri 7 yaşından öncə başlayan, şəxsdə konsentrasiya problemləri, həddən artıq hərəkətilik, impulsivliklə müşahidə edilən, ömür boyu davam edən neyro-inkişaf problemdir.

DƏHP-in 3 alt tipi

- 1. Diqqət əksikliyinə ön planda olduğu tip
- 2. Hiperaktivlik və impulsivliyin ön planda olduğu tip
- 3. Qarışıq tip

Diqqət əksikliyi

Diqqət əksikliyinin 9 əsas əlaməti var:

1. Müəyyən bir işə diqqətini toplamaqda çətinlik çəkir və ya məktəbdə, tapşırıqlarında xətalara yol verir.
2. Vəzifələr və oyunlar müddətində diqqətini davam etdirməkdə çətinlik çəkir.
3. Onunla danışarkən sanki dinləməmiş kimi təəssürat yaradır (dalğındır)
4. Məktəbdə və ya evdə verilən vəzifələrlə əlaqədar təlimatları izləyə və başladığı işi bitirə bilmir (bir neçə mərhələli təlimatlar).
5. Vəzifə və fəaliyyətlərin təşkilində çətinlik çəkir (otağı dağınıqdır, vaxtında hazırlaşma bilmir).
6. Uzun müddətli zehni cəhd tələb edən işləri etməkdən boyun qaçırır, sevmir və ya etmək istəmir (ev tapşırığı və s)
7. Fəaliyyətlər üçün lazım olan əşyaları itirir.
8. Ətrafdakı təsirlərə (qıcıqlandırıcılara) diqqəti asanlıqla yayınır.
9. Gündəlik fəaliyyətlərdə unutmazdır (rutinlər).

Hiperaktivlik

Həddən artıq hərəkətlilik - şəxsin yaşına və inkişaf səviyyəsinə uyğun olmayan şəkildə hərəkətli olmasıdır. Hiperaktivliyin 6 təməl əlaməti var:

1. Əl- ayağı daim hərəkətdədir
2. Bir yerdə qərar tuta bilmir
3. Lüzumsuz yerə sağa-sola qaçır, əşyaların üstünə çıxır
4. Sakit şəkildə oynamaqda çətinlik çəkir
5. Daim hərəkətdədir və ya sanki motor taxılmış kimidir
6. Çox danışır

İmpulsivlik əlamətləri

- İstəklərinin dərhal təmin olunmasında israrlılıq
- Səbirsizlik
- Düşünmədən hərəkət etmək
- Tələskənlik

- Növbə gözləyə bilməmək
- Reaksiyalarını idarə edə bilməmək

Müalicə olunmazsa...

DƏHP şəxslərin rastlaşa biləcəyi problemlər:

- Özünəinamın aşağı olması
- Bacarıqlarının daha zəif görünməsi
- Qarşılıqlı münasibətlərdə problem (dost, ailə, həyat yoldaş)
- Qəza-yaralanma.
- Siqaret, içki, narkotikdən istifadə
- Qanuna zidd davranışlar

Hiperaktivliyin əsas əlamətləri:

- çox ağlamaq,
- az yatmaq,
- yatılı vəziyyətdə də çox hərəkət etmək,
- oturmağı sevməmək, otursa belə, əlini- ayağını oynatmaq,
- nəticəni düşünmədən özünü təhlükəyə atmaq,
- evdə divanın üstündə gəzmək,
- diqqətini bir işə və ya dərşə verə bilməmək,
- başqa uşaqları itələməyi, vurmağı sevmək,
- tez həyəcanlanmaq və əsəbləşmək.

Hiperaktivlik yeniyetməlik və yetkinlik dönməində aşırı hərəkətliliklə müşahidə olunmasa da, uşaqlıqda düzgün korreksiya olunmayıbsa və sağlıqlı ailə ortamı yaradılmayıbsa, diqqət yayınlılığı, qərarlılıq, depressiyaya meyillilik, bir yerdə qərar tuta bilməmə, unutmamlıq kimi hallar özünü göstərə bilər.

Hiperaktivliyin 3 əsas əlaməti var:

1. Çoxhərəkətlilik
2. İmpulsivlik
3. Diqqət əksikliyi

Çox hərəkətlilik - belə uşaqlar həddən artıq hərəkətlidirlər, bir yerdə dayanma bilmirlər, ev içində qaçırlar, harasa dırmaşırlar. Sakitlik istəyən fəaliyyətləri sevmirlər. Bir sözlə, hiperaktiv uşaqlarda zaman və məkan fərqi olmur, onlar hər zaman, hər yerdə aktivdirlər.

İmpulsivlik - İmpulsiv uşaqlar hisslərini gizlədə bilmirlər, öz hərəkətləri barədə düşünmür, "mənfi" və "müsbət" cəhətləri müqayisə etmirlər. Düşünmədən hərəkət edirlər ki, bu da bir sıra təhlükələrə yol açır. Belə ki, çox hündür olan bir ağaca çıxır, ətrafa baxmadan yolu keçərlər və s. Tələskəndlirlər, digərlərinin sözünü kəsər, hər şeyə qarışar, sıra gözləməyi sevməzlər.

Diqqət əksikliyi - olan uşaqlar diqqəti bir nöqtəyə toplaya bilmirlər, dərsləri etməkdə çətinlik çəkirlər, fikirləri asanlıqla yayınır, əşyalarını tez-tez itirirlər. Qarşısındakını dinləməmə, mövzudan yayınma kimi hallar baş verir. İşləri plansız olur.

Hiperaktiv uşaqlar məktəbdə

Əgər sinifdə hiperaktiv uşaq varsa, onun hiperaktivlik əlamətləri diqqətsizliyində, səbirsizliyində, məşğələlərə, dərslərə marağın tez bir zamanda itməsində özünü göstərir. Bu uşaqların oxu və yazı qabiliyyətləri adətən, həmyaşıdları ilə müqayisədə daha zəif olur. Uşaq fikrini cəmləyə bilmir, tapşırıqları həvəssiz yerinə yetirir. Onlar kollektivə çətin uyğunlaşır, yoldaşları ilə ortaq dil tapmaq çətin olur.

Əgər uşaq çox həyəcanlıdırsa, vəziyyəti dəyişməyə çalışın, fikrini yayındırın. Əgər kədərlidirsə, onu qucaqlayın, başına sığal çəkin. Bu müsbət nəticə verəcək. Çünki, fiziki təmas hiperaktiv uşaqlar üçün çox vacibdir.

Təvsiyə edilən oyunlar.

● ***"Qışqırmaq-susmaq" oyunu***

Məqsəd: Diqqəti inkişaf etdirmək, impulsivliyi azaltmaq

Tətbiq: Mütəxəssis uşaqla birlikdə 3 rəngli (qırmızı, sarı və yaşıl) kartondan əl qələbi hazırlayır. Mütəxəssis "Mən yaşıl əli göstərdikdə istədiyiniz qədər qışqırın, sarı əli göstərdikdə pıçıltı ilə danışsınız. Qırmızı əli göstərdiyimdə isə tamamilə sakit durub, hərəkət etməyəcəksən".

Qeyd: Oyun susmaq növbəsində tamamlanır.

● ***Səs-küy" oyunu***

Məqsəd: Diqqətin inkişafı, detalları seçə bilmə bacarığının dəstəklənməsi

Tətbiq: Qrupdan 1 uşaq seçilir və otaqdan çıxır. Bu müddətdə mütəxəssis bütün uşaqların bildiyi bir mahnının sözlərini qrupdakı uşaqlara söz və ya söz birləşməsi olaraq bölüşdürür. Daha sonra seçilən uşaq otağa daxil olur. Mütəxəssisin işarəsi ilə bütün uşaqlar eyni vaxtda (xor halında) həmin sözləri yüksək səslə səsləndirir. Seçilən uşaq isə bu sözlərin hansı mahnıya aid olduğunu tapır.

● *"Hərflərlə rəqs"*

Məqsəd: Diqqətin müddətini artırmaq, diqqəti paylaya bilmək, qaydalara riayət etmək və impulsa nəzarət.

Tətbiq: Mütəxəssis lövhəyə Əlifbanın hərflərini sıra ilə yazır. Hər hərfin altında isə qarışıq şəkildə sağ və ya sol sözləri yazılır. Daha sonra uşaq lövhəyə baxaraq hərfləri oxuyur. Amma hər oxuduğunda hərfin altında nə yazılıbsa həmin əlini yuxarı qaldırır.

Daha sonra hərflər ardıcıl deyil qarışıq sıra ilə yazılır.

● *"Musiqi alətləri ilə rəqs"*

Məqsəd: Diqqətin inkişafı, impulsivliyə nəzarət

Tətbiq: Həm fərdi, həm də qrup şəklində keçirilə bilər.

Mütəxəssis dəfi tez-tez vurduqda uşaq(lar) qaçır, yavaş vurduqda yeriyyir, dəfə vurmağı dayandırdıqda uşaqlar hərəkətsiz qalırlar.

Qeyd: Hər hərəkət üçün ayrı musiqi aləti seçilə bilər.

● *"Nə əksik?"*

Məqsəd: Diqqətin və yaddaşın inkişafı

Tətbiq: Masanın üzərinə mütəxəlif əşyalar qoyulur. Uşaq bunlara diqqət edib, yadında saxlamalıdır. Daha sonra uşaq gözünü yumur və əşyalardan biri gizlədilir. Uşaq gözünü açıb hansı əşyanın gizlədildiyini tapır.

● *"Tərs yazı"*

Məqsəd: Diqqətin inkişafı, detalları görəbilmə

Tətbiq: Uşaqdan kitabı tərsinə çevirərək bir hekayə oxuması istənilir.

Qeyd: Vaxt tutula bilər

Psixoloq:

- Vacib məqamları qeyd etməli
- Səbəblər üzərində durmalı
- Problemə aid suallar verməli
- Suallar müraciət edənin anlayacağı dildə olmalı
- Dəqiq suallar verilməli
- Diaqnozu izahla bildirməli

Psixoloji metodikalar

● Testin tətbiqi (4-6 yaş)

● **I Mərhələ:** Uşağı diaqnostika edərkən ilk növbədə uşaqla bir az söhbət edilməlidir. Daha sonra uşağın qarşısında A4 kağızı üfüqi vəziyyətdə yerləşdirilir və "İndi səndən ailəndə kimlərin olduğunu saymağını istəyirəm. Sən saydıqca mən də bu kağıza onların şəklini çəkəcəyəm" deyilir və uşaq ailə üzvlərini sayarkən mütəxəssis kağızın üst tərəfinə "Çubuq adam" şəklində ailə üzvlərini çəkir və altlarına adlarını yazır. Diaqnostika olunan uşağın kiminlə olan münasibəti maraqlıdırsa təlimat ona uyğun dəyişdirilə bilər. Məsələn: "məktəbdəki yoldaşlarının, qohumlarının şəkillərini çəkək" kimi.

● **II Mərhələ:** İkinci mərhələdə mütəxəssis tərəfindən insan fiqurlarının alt tərəfinə iki ev şəkli çəkilir. Qeyd: (Şəkillər uşağın yanında çəkilməlidir) Əvvəlcə qırmızı ev şəkli çəkilir. Mütəxəssis qırmızı evi çəkərkən " Bax, burada içində çox gözəl oyuncaqlar olan qırmızı ev var. Bu, sənidir. İndi özünü və şəkillərini çəkdiyimiz insanlardan istədiyini bu gözəl evə yerləşdirə bilərsən. Səncə, bu şəkildəki insanlardan hansı qırmızı evdə olsun? Və ya ailəndən, dostlarından kimləri bu evə yerləşdirmək istəyirsən?" - deyə soruşmaq olar.

"İki Ev" Metodikası

● Uşağa biraz vaxt verilməlidir. İstiqamətləndirməməyə diqqət edilməlidir. Uşaq qırmızı evdə olmasını istədiyi insanın şəklini qırmızı evə bir ox işarəsi ilə birləşdirməlidir. Uşaq yerləşdirmə işini bitirdikdən sonra, ondan istədiyi bütün insanları yerləşdirib - yerləşdirmədiyi soruşulur. Əgər uşaq "Bitdi" deyərsə, sonrakı mərhələyə keçilir. Bu dəfə gözəl olmayan, əyri, köhnəlmiş kimi görünən qara rəngdə bir ev şəkli çəkilir. Qara ev çəkilərkən "Burada isə qara bir ev var. Bu evin damı, divarları çox köhnəlib. Bu evdə oyuncaq da yoxdur. İndi bu evə kimləri yerləşdirmək istədiyini düşün."

Uşağın hansı evə kimləri yerləşdirdiyi mütəxəssis tərəfindən qeydə alınmalıdır. Yerləşdirmə prosesi bitdikdən sonra uşağa kimləri hansı evə yerləşdirdiyi xatırladılır və yerini dəyişdirmək istədiyi və ya kimisə unudub - unutmadığı soruşulur. Əgər ailədəki ata - ana kimi önəmli şəxslər unudulubsa uşağa xatırladılmalıdır. Uşaq unutduğuna təəccüblənərək tez

onu da evə yerləşdirə bilər. Amma bəzən uşaq xatırladığı halda unutduğu insanı evə yerləşdirmirsə, bu xüsusi olaraq araşdırılması vacib olan mövzudur.

Test Nəticələrinin Təhlili

● Testi təhlil edərkən diqqət edilməli bəzi vacib amillər var. Əvvəlcə, uşağın kimləri və neçə insanı hansı evə yerləşdiyinə diqqət edilməlidir. İnsanların evə yerləşdirmə sırası eyni zamanda uşağın o valideyn ilə olan münasibətinin xarakterini göstərməyi kimi qəbul edilir. Məs: İlk olaraq kimi hansı evə yerləşdirildiyindən əmin olmaq üçün uşaqdan bəzi suallar soruşa bilərsiniz. Bəzən uşaq özünü qara evə yerləşdirə bilər. Bu vəziyyətdə özgüvən əksikliyi fikri yarana bilər.

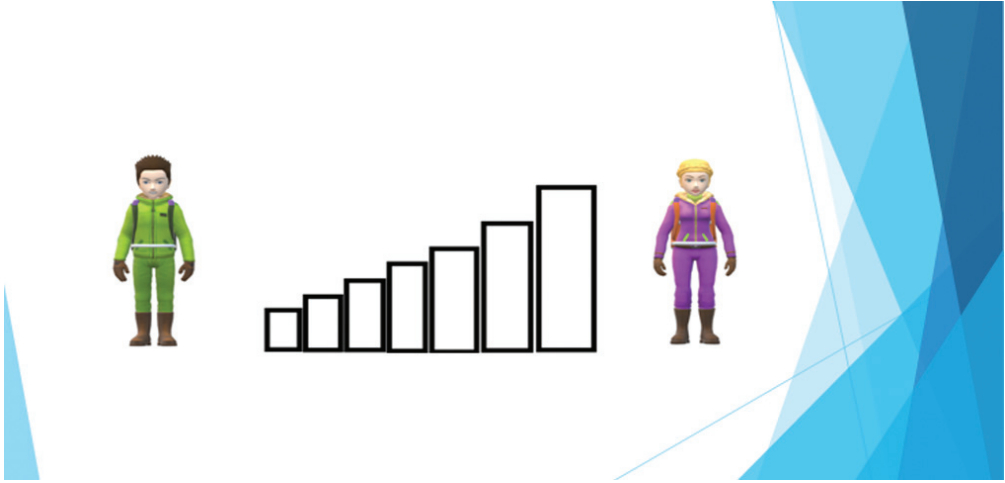
Bu vəziyyətdə bunun səbəbini uşaqdan mütləq soruşmaq lazımdır. Uşağın cavabı çox vacibdir. Bu üsul sayəsində uşaq və uşağın ətrafındakı insanlarla olan ünsiyyəti, münasibəti haqqında, hansı şəxsin uşaq üçün nə ifadə etdiyi mövzusunda məlumat almaq mümkündür. Uşağa birbaşa verilən suallardan alınmış cavablar bu üsul sayəsində aydınlaşdırıla bilər. Uşaq qara evə kimisə yerləşdirməyibse bunun səbəbini də uşaqdan soruşmaq lazımdır. Bu vəziyyətdə uşağın hisslərini ifadə etmə problemi olduğu fikri yarana bilər. Mənfi hisslərini ifadə etməkdən çəkinmək, qorxmaq kimi vəziyyətlərlə bağlı olaraq cavablanmış ola bilər. Kimisə qara evə yerləşdirməmək uşaqların inkişafına uyğun bir davranış deyil.

Nərdivan Texnikası (5-12 yaş)

● Jakobson və Shur tərəfindən tərtib olunan bu testin məqsədi uşağın özünə güvənini və özünə dəyər səviyyəsini müəyyən etməkdir.

● **Ləvazimatlar:** A4 kağızı, qələm və əvvəlcədən kağızdan kəsilərək hazırlanmış qız və oğlan uşağı fiqurları.

● **Tətbiqi:** Fərdi olaraq tətbiq olunur. Əvvəlcə mütəxəssis tərəfindən A4 kağıza 7 pilləli nərdivan (pilləkan) çəkilir. Təlimat izah olunur: Bax, burada bir pilləkan var. En yuxarı pillədə (7-ci pillədə) ən yaxşı, bacarıqlı uşaqlar yerləşirmiş. Onun altındakı pilləyə yenə yaxşı, amma ən üstdəki pillədən azacıq yaxşı uşaqlar yerləşir. Nərdivandan aşağı doğru istiqamətdə endikcə uşaqlar da o qədər pis, bacarıqsız olurlarmış. Ortalarda isə nə pis, nə də yaxşı olan uşaqlar yerləşirmiş" dedikdən sonra uşağa "Yadında qaldı?" "Təkrar edə bilərsiniz?" kimi suallar verilməlidir.

Əgər uşaq təlimatı anlayıbsa, mütəxəssis soruşur:

- Sən özünü hansı pilləyə yerləşdirərsən?
- Niyə?
- Səncə, anan səni hansı pilləyə yerləşdirər?
- Niyə?
- Səncə atan səni hansı pilləyə yerləşdirər?
- Niyə?
- Nəticələrin işlənilməsi
- 7-ci pillə: yüksək özünüqiymətləndirmə
- 4, 5, 6-cı pillələr: Adekvat özünüqiymətləndirmə
- 2, 3-cü pillələr: aşağı özünüqiymətləndirmə
- 1-ci pillə: Çox aşağı özünüqiymətləndirmə

"Doğum günü" texnikası (4-8 yaş)

● Bu metodika rus psixoloq Panfilova tərəfindən uşaqların ətrafındakı insanlarla olan ünsiyyətini müəyyən etmək üçün hazırlanmışdır.

● Tətbiqi:

● **Fərdi tətbiq olunur.** Mütəxəssis uşaq ilə doğum günləri haqqında danışaraq söhbətə başlayır. "Gəl, səninlə doğum günü oyunu oynayaq. Bunun

üçün bizə karandaşlar və kağız lazımdır. Mütəxəssis A4 kağızı uşağın qarşısına qoyur. İndi sənin doğum gününü qeyd edəcəyik. Bax, burada dairəvi bir masa var (mütəxəssis dairəvi masa çəkir). Masanın tam ortasında çox gözəl bir tort var. Tortun üzərində şam da var. Masanın ətrafında oturacaqlar çəkək (dairəvi stullar çəkir).

- Masanın ətrafında bir-birilərinə çox yaxın olmayan 10 ədəd stul çəkilir. Bütün bunlar uşağın yanında edilir.

- “Sənin doğum günün olduğu üçün ilk sən burada istədiyin bir stulda otur. Sənin stulunun üzərinə ulduz yoxsa qar dənəciyi çəkək?” - Uşağın yeri işarətləndikdən sonra: - "İndi digər stullara da yanında olmağını istədiyin şəxsləri yerləşdirək. Sənin yanındakı stula kimin oturmasını istəyərsən? Digər yanındakına bəs kim? 4-cü stuldan sonra uşaqdan soruşa bilərik: digər stullara da kimisə yerləşdirək, yoxsa, silək?”

- Stullarda təkcə insanlar olmaq məcburiyyəti yoxdur.

- Uşaq nə qədər çox stul doldurarsa, bu, onun sosial, ünsiyyətçi olduğunu, əksinə az stul doldurarsa, qapanıq olduğunu və izdihamlı yerləri, kütləni sevmədiyini göstərir.

"AQRESSİVLİYİN YOXLANMA" METODİKASI

Məqsəd: *Uşaqda aqressivlik dərəcəsini qiymətləndirmək.*

Metodika məktəbəqədər və məktəbyaşlı uşaqlarla keçirilir.

Bu metodika Amerika psixoloqları tərəfindən hazırlanıb.

Təlimat: *Hər bir fikrin qarşısındakı "tez-tez" və ya "nadir hallarda" sütununa işarə qoyun.*

Məqsəd: *Uşaqda aqressivlik dərəcəsini qiymətləndirmək.*

Metodika məktəbəqədər və məktəbyaşlı uşaqlarla keçirilir.

Bu metodika Amerika psixoloqları tərəfindən hazırlanıb.

Təlimat: *Hər bir fikrin qarşısındakı "tez-tez" və ya "nadir hallarda" sütununa işarə qoyun.*

AÇAR:

"Bəli" cavablarının sayını hesablayın.

Əgər son 6 ay ərzində uşaqda 4-6 meyar özünü göstəirsə, deməli, uşaq aqressivdir.

8.3.4. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarla işin təşkili

Həyat dövrlərinin inkişaf sahələrində müşahidə edilən ümumi xüsusiyyətlərə normal inkişaf deyilir. Buna görə tipik (normal) inkişaf göstərən uşağın hansı yaşda, hansı sahədə, nə kimi xüsusiyyətlərə malik olması məlumdur. Normal inkişafdan kənar müşahidə edilən xüsusiyyətlər uşağın inkişafını fərqli etməkdədir.

Fərqli inkişafın hansı səbəbdən qaynaqlanmasına baxmayaraq cəmiyyəti təşkil edən bütün fərdlərin birgə yaşamını təmin etmək üçün:

- Sosial maarifləndirmə işlərinin davamlı olması.
- Fərqli inkişaf göstərən uşaqların diaqnozlarına görə akademik, fiziki, sosial ehtiyaclarının təmin olunması.
- Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların erkən yaşlardan etibarən fərdi inkişaf proqramlarıyla dəstəklənməsi və eyni zamanda inklüziv təlimə davam etməklərini təmin etmək.
- Normal təhsil proqramında olan uşaqların və ailələrin xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar barədə məlumatlandırılması.
- Bütün təhsil işçilərinin sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər və xüsusi təhsil mövzusunda məlumatlandırılması.

Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin Xüsusi Təhsil Prosesi:

- Diaqnoz və dəyərləndirmə
- Müalicə
- Reabilitasiya
- Təhsil
- İctimai həyata inteqrasiya

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təlimində ən ideal təhsil əlbəttə ki, tipik inkişaf göstərən yaşidləri ilə birgə ola bilməklərini təmin edən Inklüziv Təhsildir. Inklüziv təhsil sadəcə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar və ailələri üçün deyil, eyni zamanda tipik inkişaf göstərən uşaqlar və cəmiyyətdəki şəxslər üçün məlumat və həyat zənginliyidir.

Diaqnostika-Dəyərləndirmə

Təlim sisteminin önəmli bir tərəfi uşağın, yeniyetmənin inkişafının dəyərləndirilməsidir. Dəyərləndirmə zamanı uşağın problemi aşkarlanır, həmçinin onun inki-

şafında problem varsa, bu göstəricilərin hansı sahədə, nə dərəcədə olduğu aşkarlanır. Uşağın güclü və zəif tərəfləri, bacardığı və bacarmadığı tərəfləri aydınlaşdırılır.

Diaqnostika zamanı-bir sıra metodlardan istifadə edirik:

● Anamnez toplama

- **Müşahidə** kəlimə alaraq "baxmaq, görmək" fəaliyyətini ifadə edir. Bu zaman söhbət iştirak etməkdən deyil, fəaliyyəti kənardan izləməkdən gedir.

Mütəxəssis nə üçün müşahidə etməlidir?

1. Uşağa yardım edə bilmək üçün
2. Uşağın maraq və ehtiyaclarını kəşf etmək üçün
3. Uşağın öyrənmə şəklini, formasını müəyyən etmək üçün
4. Uşağa rəhbərlik edə bilmək üçün (yön göstərə bilmək üçün)
5. Uşağa dərhal müdaxilə edə bilmək üçün
6. Uşağın inkişafını ölçmək üçün
7. Uşağın fiziki sağlamlığını kontrol etmək üçün
8. Uşağı dəyərləndirmək üçün
9. Proqramı planlamaq üçün
10. Ailələrlə ünsiyyət (qarşılıqlı əlaqə) qurmaq üçün
11. Uşaqla ünsiyyət qurmaq üçün
12. Qurumdan kənar mütəxəssislərlə danışa bilmək üçün (onlara məlumat vermək üçün)
13. Pedaqoqun istifadə etdiyi öyrətmə metodlarının, yanaşmasının təsirləri haqqında məlumat almaq üçün
14. Rəy vermək üçün

Mütəxəssis daha yaxşı necə müşahidə edə bilər ?

1. Nəyi müşahidə edəcəyinizə əvvəlcədən qərar verin, lakin qeyri-adi və ya gözlənilməz davranışa qarşı diqqətli olun .
2. Davranışın anlamlı olub-olmadığını bilmək üçün vəziyyəti kifayət qədər yaxşı təhlil edin və yazın (qeyd edin).
3. Müşahidə etdikdən mümkün olduqca qısa bir müddət sonra (dərhal) vəziyyəti (hadisəni) qeyd edin.
4. Hadisənin həqiqi izahını yazın və rəyinizi hadisədən əlaqəsiz olaraq qeyd edin.
5. Müsbət və mənfi davranışları qeyd edin.
6. Davranışla bağlı və ya Uşaqla bağlı nəticələr çıxarmazdan öncə bir uşaq üçün birdən çox metoddan istifadə edin.

Testlər

Ən çox istifadə olunan testlər

Testin adı	Yaş qrupu	Testin xüsusiyyətləri
AGTE (Ankara Gelişim Tarama Envanteri)	0-6 yaş	Azyaşlı uşaqların nitq-dərketmə, kiçik motorika, böyük motorika, sosiallıq və özünəqulluq bacarıqları sahələrində inkişaf səviyyəsinə təyin edir.
Denver II testi	0-6 yaş	Azyaşlı uşaqların inkişaf səviyyəsini təyin etmək üçün istifadə edilir.
Moxo testi	6-65 yaş	Diqqəti ölçmə testidir. Diqqət, zamanlama, impulsivlik və hərəkətliliyin yaşa uyğun olub olmamasını təyin edən kompüter üzərindən həyata keçirilən testdir.
GARS-2	3 yaşıdan yuxarı	Autizm Spektr Pozuntusunu aşkarlayır, dərəcəni təyin edir.
PEP-R	0-12 yaş	İnkişaf və davranış sahələrində autizm spektr pozuntusu diaqnozu qoyulmuş uşaqları qiymətləndirmək üçün istifadə olunur.
“Peabody Şəkilli Kəlmə testi”	2,5-14 yaş	Bu test uşaqların nitq bacarıqlarını ölçmək üçün tətbiq edilir.
“Peabody Gelişimsel Motor Ölçeği”	0-7 yaş	Test böyük və kiçik motorika bacarıqlarını ölçür.
“Vineland Davranış Ölçeği”	0-19 yaş	Testin məqsədi sosial bacarığı dəyərləndirməkdir
“Wisc-R”	6-16 yaş	Zəka testidir.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarda dəyərləndirmə.

Standart testlər

1. Hazırlıq mərhələsi.

A) Tətbiq edənin hazırlaşması:

Testi tətbiq edən şəxsin testi tətbiq etmə səlahiyyəti olmalıdır. Yəni testin təlimini alması, testi keçirilmə şərtlərinin, şəraitinin və nəticənin hesablanması öncədən bilməlidir.

B) Uşağın hazırlaşması:

Test üçün ən uyğun zamanın seçilməsi önəmlidir. Uşağın günlük rutində bəslənsə pozacaq bir vaxtda (uşağın yuxu vaxtında) və ya uşağın səhhətində narahatlığın olduğu bir vaxtda (yeni peyvənd olunması) testin tətbiq olunması qiymətləndirməyə mənfi təsir edə bilər. Bundan başqa uşağın fiziki tələbatlarının

qarşılanması (qarnının tox olması), uşağın psixoloji olaraq testə hazırlanması (yaxın və səmimi münasibət qurma) vacibdir. Uşağın hazırlıq mərhələsi nəzərə alınmadığı təqdirdə uşaqdan yaxşı bir nəticə alın bilməz. Testi tətbiq edən şəxs ilə uşaq arasında yaxşı bir qarşılıqlı əlaqə qurulmalıdır. Bu qarşılıqlı münasibətin sağlam ola bilməsi üçün diqqətə alınmalı olan məqamlar aşağıdakılardır:

- 1) Testi tətbiq edən şəxsin özünü təqdim etməsi
- 2) Mütəxəssis öz adını söyləməli, vəzifəsini deməli
- 3) Gördüyü iş haqqında məlumat verməli
- 4) Uşağın anlama biləcəyi dildə danışaraq uşaqda istə münasibət qurmaqdır.

Uşağın özünü təqdim etməsi

Mütəxəssisin özünü tanıtməsi əsnasında uşaqdan da özünü təqdim etməsi üçün bəzi suallar soruşa bilər (Məs, Mənim adım, Bəs sənın adın nədir?) Əgər uşaq danışa bilmir və ya özü ilə bağlı məlumat verici yaş səviyyəsində deyilsə bu zaman uşaqda istə münasibət , göz kontaktı quraraq yumuşaq səs tonu ilə danışığını davam etdirməlidir və uşaq haqqında bəzi məlumatlar ailədən almalıdır.

Tətbiq olunacaq testin izahı

Uşağa gəliş səbəbi onun anlayacağı dildə izah olunmalıdır. Tətbiq edən uşağa görəcəkləri iş, fəaliyyət barədə məlumat verməlidir. Uşaqdan nə tələb olunduğunu aydın şəkildə izah etməlidir. 5 yaşından yuxarı olan uşaqları testdən keçirərkən əgər orda zamanla bağlı məqam varsa, yəni uşaq bu tapşırığı müəyyən zaman çərçivəsində etməlidirsə, bu haqda uşaq öncədən məlumatlandırılmalıdır.

Uşaqda yaranan sualların aydınlaşdırılması

Uşaq mütəxəssisin izahından sonra müəyyən məlumatlara ehtiyac duya bilər. Mütəxəssis bu vəziyyəti diqqətdə saxlayaraq uşağın rahatlaya bilməsi üçün verdiyi sualların hər birini cavablandırmalıdır. Bundan başqa, uşağa aydın olmayan məqamlar varsa, onları yenidən aydınlaşdırmaq lazımdır. Təlimatı necə anlayıb -anlamadığını onun izahı ilə bir daha mütəxəssis dəqiqləşdirməlidir.

C) Test mühitinin hazırlanması:

- 1) Mütəxəssis rahat mühit yaratmaq üçün əlimdən gələni etməlidir.
- 2) Testin tətbiq olunduğu otaq, uşağın otaq içindəki oturma vəziyyəti, testdə istifadə olunan ləvazimatlar, vəsaitlər və iştirakçılar testin doğru nəticə verib -verməyəcəyi mövzusunda təsirlidir.

Test mühiti ilə bağlı xüsusiyyətlər

Otaq	Çox yaxşı	Kafi	Qeyri-kafi
Böyüklük			
İşıqlandırma			
Temperatur/ Havalandırma			
Səs-küy vəziyyəti			
Qıcıqlandırıcılardan/ yayındırıcılardan təcrid olunmuş			
Mane ola biləcək ünsürlərdən təcrid olunmuş			
Oturma şəraiti			
Stullar			
Masa			
Nizamlılıq			
Alətlər			
Test ləvazimatları			
Qeyd vərəqi			
Zaman ölçmə cihazı			

İntellektual problemli uşaqlar üçün Öyrədilə bilən səviyyədə olanlar üçün

Ailəyə tövsiyələr	Müəllimlərə tövsiyələr
Uşağın bacarıqlarını ən yaxşı səviyyəyə gətirmək üçün lazımı dəstəyi verməlidir.	Mövzular qısa,sadə və anlaşıqlı şəkildə uşağa izah olunaraq təqdim edilməlidir.
Təlimdə uşağın sınıyaraq, yaşayaraq öyrənməsinə fürsət verməlidir.	Uşağın inkişaf baxımından dəstəklənməsi üçün ailəyə gərəkli olan istiqamətlər verilməlidir. Bu baxımdan, ailəyə rəhbərlik edilməlidir.
Uşağın gündəlik həyatında təməl özünəqulluq bacarıqlarının qazandırılmasında dəstək olmalıdır.	Uşağın dərse qatılmasını təmin edən fəaliyyətləri icra etməlidir.
Uşağın ictimaiyyətlə əlaqəsinə və müxtəlif məkanlarda olmasına dəstək olmalıdır.	İntellektual problemi olan uşaqlarda- nitq problemləri, cəmiyyətə adaptasiya, diqqət problemi olduqca çoxdur. Dolayısı ilə bu problemlərin aradan qaldırılması üçün planlı bir proqram izləməlidir.
Uşağın imkanlarından, edə biləcəklərindən daha çoxu gözlənməməlidir.	Uşağdakı inkişaf gedişatınının yavaş olma ehtimalı səbəbi ilə daha da irəli getmək mövzusunda ailə ilə əməkdaşlıq edilməlidir.

Uşağın inkişafına doğru hədəflərin real hədəflər olmadığı ilə bağlı mütəxəssislərlə fikir mübadiləsində olmalıdır.	Uşağın özünə olan güvənini artırılması baxımından qrupda edə biləcəyi vəzifələr verilməlidir.
İntellektual problemi olan uşaqlar zəka, akademik bacarıqlar, sosial uyğunluq istiqamətində daha yavaş olduqları üçün təcrid olunmamalı və heç kimlə müqayisə edilməməlidir.	Yüngül intellektual problemi olan uşağın sinifdə özünü ifadə etməsinə fürsət yaratmalıdır.
Uşağın sosial əlaqələr baxımından dost qazanması üçün fürsət yaradan mühitlərdə olmasına imkan yaradılmalıdır.	Sinif içində digər uşaqların bu uşağa daha anlayışlı yanaşması üçün onları öncədən məlumatlandırılmalıdır.
Uşağın bağcadakı, müəssisədəki, mərkəzdəki və ya məktəbdəki təlim çalışmalarının evdə də dəstəklənməsində qərarlı olmalıdır.	

Eşitmə məhdudiyyətli uşaqlar üçün

Ailəyə tövsiyələr	Müəllimlərə tövsiyələr
Eşitmə məhdudiyyətli uşağa danışma bacarığını qazandırmaq üçün gündəlik təbii mühitlərdən yararlanılmalıdır. Bu sözlər uşağın ən çox eşitdiyi sözlər olmalı.	Eşitmə məhdudiyyətli uşaq üçün sinifdə ən uyğun yer seçilməlidir. Şagird müəllimə ən yaxın yerdə əyləşməlidir ki, onu rahat görə bilsin.
Öyrətmə prosesində uşağı danışmağa məcbur etmək əvəzinə, danışmağa ehtiyac duyacağı şəraiti yaratmaq daha faydalı olacaqdır.	Eşitmə məhdudiyyətli uşaqda özünü ifadə etmə bacarığı zəif olduğundan ona daha çox zaman ayrılmalıdır.
Uşaq üçün veriləcək qərarlarda mütəxəssis rəyi alınmalıdır.	Sinif daxilindəki müzakirə, danışq, sual və təlimatları anlamaya bilər. Bu vəziyyət sinif yoldaşları tərəfindən məzəxərəyə qoyula bilər. Bu hallar baş verməsin deyər müəllim öncədən tədbir almalıdır.
Yeniyyətmiş keçid dövründə eşitmə məhdudiyyətli yeniyyətmədə məhdudiyyəti səbəbiylə həmyaşıdları ilə ünsiyyətdə çətinliklər, cihazi taxmaqda istəksizlik kimi problemlər müşahidə oluna bilər.	Eşitmə məhdudiyyətli uşaq dərsi dinləmək, izləmək və s. baxımından daha çox cəhd göstərdiyi üçün daha tez yorula bilər. Müəllim bu vəziyyəti nəzərə almalıdır.

Görmə məhdudiyyətli uşaqlar üçün

Ailələrə tövsiyələr	Müəllimlərə tövsiyələr
Uşağın edə bildiyi və bilmədiyi bacarıqlar müşahidə olunmalıdır.	Sinifdə görmə məhdudiyyətli uşağa bələdçilik edən (yardım edən) tipik inkişaf göstərən bir uşaq seçilməli və bu uşağa lazımı məlumatlar verilməlidir.
Yardıma ehtiyacı olduğu mövzularda lazımı yardımlar edilməlidir.	Görmə məhdudiyyəti olan uşağın sinif daxilindəki hər cür fəaliyyətə qatılmasına dəstək verilməlidir.

Uşağa bir bacarıq sözlü olaraq izah olunur və birgə icra edilərək öyrədilir.	Müəllim lövhəyə bir şey yazarkən yazdıqlarını yüksək səsle söyləməsi görmə məhdudiyyətli uşaq üçün yararlı olacaqdır.
Uşaq valideyni dinləyərkən bir tərəfdən də əşyalara toxunaraq öyrənmək istəyəcəkdir, bu mövzuda uşağa dəstək olunmalıdır.	Görmə məhdudiyyətli uşağa tapşırığı tamamlaya bilməsi üçün əlavə zaman verilməlidir.
Yerləri bilinən əşyaların xaricində ev içində dəyişdirilən hər bir şey haqqında uşağa məlumat vermək onu evdə gəzdirərək öyrətmək lazımdır.	
Bacarıq öyrədilərkən asandan çətinə doğru bir yol izlənməlidir.	
Uşağın uğurları, nəaliyyətləri mükafatlandırılmalıdır.	
Uşağın kimdənsə asılı olmadan bacarıqlar qazanmasına çalışılmalıdır bu mövzuda uşağı təşviq etməyin, zaman və fürsət verməyin önəmi unudulmamalıdır.	
Görmə məhdudiyyətli uşaq üçün- Uşağa uyğun olaraq ətraf mühit formalaşdırılmalı və material seçiminə diqqət edilməlidir.	

Fiziki məhdudiyyətli uşaqlar üçün

Ailəyə tövsiyələr	Müəllimlərə tövsiyələr
Düzgün diaqnozun vaxtından qoyulması.	Kiçik motorika bacarığı zəif olan uşaqlara dərslərdə və imtahanlarda daha çox zaman verilməlidir.
Lazımı olanların gecikdirilmədən edilməsi.	Bundan əlavə əllərini heç istifadə etməyi bacarmayan uşaqlar varsa yazılı imtahanlarla əlaqədar olaraq bəzi rahatlıqlar və ya asanlıqlar təmin edilməlidir.
Uşağın vəziyyətinin mümkünliyünün ən üst səviyyəyə çatması üçün vacib şərtir.	Fiziki məhdudiyyətli uşaq tez-tez həkim müayinəsinə ola bilər bu səbəbdən məktəbdə davamiyyəti axsaya bilər. Bu mövzuda uşaq üçün ana-ata və müəllimin əməkdaşlıq etməsi gərəkli olur.
Dolayısı ilə təlim və reabilitasiya çalışmalarının təxirə salınmadan başlanmasına diqqət edilməlidir.	Uşağın edə bildiklərinin, bacarıqlarının fərqi varılması ona cəsarət və güvən verəcək. Dolayısı ilə edə bilmədiklərinin dəstəklənməsi edə bildiklərinin fərqi varılması olduqca önəmlidir.
Uşağın fiziki yetərsizliyi onun bütün inkişafına mənfi istiqamətdə təsir edə bilər.	
Fiziki məhdudiyyəti səbəbindən yeriyə bilməyən bir uşaq ətrafı münasibətdə emosional baxımından aqressiv ola və özünəqapana bilər. Bu səbəbdən də uşağın ətrafı ünsiyyətinə, qarşılıqlı əlaqəsinə diqqət edilməlidir. Bu səbəbdən mümkün qədər ətrafı uşağın yaxınlığına gətirmək uşağın inkişafında müsbət dəyişikliklər yaradır. Bu mövzuya diqqət edilməlidir.	
Bəzi uşaqlar orteز və protez istifadə etmək qala bilərlər. Orteз və protez istifadəsi mövzusunda uşağın həkimindən lazımı məlumatlar alınmalı və uşağın bunlara öyrəşmə müddətində ailə üzvləri aktiv rol oynamalıdır.	

Autizm Spektr Pozuntusu olan uşaqlar üçün

Ailələrə tövsiyələr	Müəllimlərə tövsiyələr
Övladınızı olduğu kimi qəbul edin	ASP uşaqlar ünsiyyət qurmaqda çətinlik çəkdiyi üçün məktəbə, yeni insanlara adaptasiya vaxt apara bilər. Pedaqoq bunu nəzərə almalıdır.
Maraqlarından və bacarıqlarından çıxış edərək dəstəkləyin	Müəllim digər uşaqlara öncədən məlumat verməli və onun qəbul edilməsi üçün əlindən gələni etməlidir.
Çətin olsa da cəmiyyətdən uzaqlaşdırmayın	Müəllim uşağın fərdi xüsusiyyətləri və inkişafı haqda məlumat almalı (fiziki təması sevib-sevmədiyi, stereotipləri, nitq və zehni inkişafı, kiçik motorika bacarıqları və s.) və bu haqda uşaqları da məlumatlandırmalıdır.
Narahat olduğu vəziyyətləri qeyd edin. Onda narahatlıq yaradacaq vəziyyətlərə tədricən öyrəşdirin.	Uşaq müəllimə yaxın bir yerdə əyləşməlidir.
Stereotipik davranışlar zamanı "olmaz", "elə etmə" və s. qadağalar bu stereotipin daha da artmasına səbəb ola bilər. Yaxşı olar ki, həmin an diqqətini yayındıracaq bir fəaliyyətə yönləndirəsiniz.	Gedişat haqda daim valideynlərlə və psixoloqla əməkdaşlıq etməlidir. Problemlər birgə həll edilməlidir.

19

fəsil

ÜMUMTƏHSİL
MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ

KARYERA

PLANLAMASININ
ÖZÜNÜ TANIMA
MƏRHƏLƏSİNİN
TƏŞKİLİ

*P*eşəkar müəllim dərs deyən zaman bütün şagirdlərin səhv və ya düz dediyi fikirlərinə görə şagirdi qınamır. Hər bir fikrə hörmətlə yanaşmağı, fikrə ehtiyatlı şəkildə və etik normalar çərçivəsində münasibət bildirmək bacarığını həm özündə, həm də şagirdlərində formalaşdırma bilir.

9.1. Müasir dərslərin təşkilində effektiv psixoloji və pedaqoji yanaşmalar

XXI əsrdə dünyada baş verən global dəyişikliklər uşaqların təfəkküründən də yan keçmədi. Tədrisən yaddaş məktəbindən təfəkkür məktəbinə keçid başladı. Təfəkkürün dəyişməsi özünü vunderkind, indiço (kosmik təfəkkürlü) uşaqların mövcudluğunda daha qabarıq formada göstərməyə başladı. Dünyada baş verən bu kimi dəyişikliklər ölkələri yeni təhsil mühitinin yaradılmasına, müəllimin peşəkar hazırlığının yeni müstəviyə çıxarılmasına, uşaqlara yanaşmaların dəyişilməsinə vadar etdi. Dövlətlər təhsil üzrə yeni proqramlar qəbul etməyə və yeni standartlar müəyyən etməyə başladı.

Bu gün ölkələrdə ümumtəhsil müəssisələri nə qədər güclü infrastruktur və maddi-texniki bazaya malik olsa da, yüksək İKT imkanlıqları ilə təmin olunsada, təhsilə ayrılan maddi vəsaitlər nə qədər çox olsa da, bu amillərin heç biri peşəkar müəllimlər olmadan təhsilin düzgün inkişafını təmin edə bilmir. Demək ki, bu işlərin başında təhsilverənin peşəkar hazırlığının yüksək səviyyədə olması durur. Hansı ölkələrdə təhsilverənlərin səviyyəsi yüksəkdir və onların peşəkar işinin həyata keçirilməsi üçün müvafiq şərait yaradılıb, həmin ölkələrin şagird nailiyyətləri də, ümumilikdə təhsil göstəriciləri də yüksək olur. Bu təhlillərdən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, təhsilin səviyyəsinin qaldırılması, nəticələrin yüksəldilməsində ən başlıca amil təhsilverənlərin səviyyəsinin yüksək olmasıdır. Bu gün ölkələrin gücü ölçülərkən həmin ölkənin təhsilinin səviyyəsi ən vacib meyar kimi əsas götürülür.

Yuxarıda aparılan təhlil və araşdırmalar müəllimin peşəkar hazırlığının vacibliyini önə çıxardır. Müəllimin işi onun fəaliyyəti ilə, şagirdlərinin əldə etdiyi nailiyyətlərlə, daha konkret desək keçdiyi dərslə ölçülür. Müəllim keçəcəyi dərslərin səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün bir çox mühüm və vacib amilləri nəzərə almalıdır.

Mənim nümunəvi dərslər haqqında fikrim bir az fərqlidir. Düşünürəm ki, əgər müəllim sözün həqiqi mənasında peşəkardırsa, yəni müəllim əlində olan resursları düzgün dəyərləndirərək istifadə etməyi bacarırsa, çevik düşünərək düzgün qərar qəbul etmək qabiliyyətinə malikdirsə, qarşıya çıxan problemi hiss edən zaman özünü itirmədən problemin həllinə istiqamətlənə bilirsə, yüksək impravizə etmə bacarığı varsa və bu kimi digər kompetensiyalara malikdirsə onun istənilən dərsləri nümunəvi ola bilər.

"Nümunəvi dərslər" adı altında əvvəlcədən ssenariləşdirilən, şablon xarakterli, formal dərslərin hər hansı bir səviyyəsini müəllimin peşəkarlıq səviyyəsinin göstəricisi hesab edilmir. Bu cür dərslərdə nə şagirdlərin dərslərin sonundakı nəticələrini düzgün müəyyən etmək, nə də müəllimin peşəkar imkanlarının sə-

viyyəsinə təyin etmək mümkün olur. Dərsin formal olmasını müəyyənləşdirmək çətin deyil. Adətən "nümunəvi dərslər" zamanı ssenariyə uyğun olaraq yalnız müəllim şagirdlərə sual verir. Şagirdlər isə bu sualları əvvəlcədən əzbərlədiyi formada cavablayırlar. Əgər şagird dərs prosesinin əvvəlindən axırına qədər müəllimə sual vermirsə, demək ki, təlim nəticələrinə doğru getməyə cəhd etmir. Sual verməməklə şagird yalnız bu dərstdə ona həvalə edilmiş "rolu" oynamaqla kifayətlənir. Bəs niyə müəllimlər və məktəb rəhbərliyi çox zaman bu cür formal dərslərin keçirilməsinə üstünlük verir? Səbəb aydındır. Müəllimlər dərində ssenaridən kənar problemdən qorxur, lazımı çevikliyi özündə hiss etmir, vaxtında düzgün qərar verəcəyinə əmin deyil. Ona görə də müəllim öz dərşinin formal, yəni əvvəlcədən qurduğu ssenari üzrə keçməyə üstünlük verir. Bəs niyə məktəb rəhbərliyi bu cür "nümunəvi" dərslərin keçirilməsinə tələb edir? Bu sualın da cavabını tapmaq o qədər çətin deyil. Çünki dərsi qiymətləndirəcək rəhbərin əlində yalnız formal dərsi dəyərləndirəcək, dərşin mərhələlərinə yönəlik ölçü meyarları mövcuddur. Bu cür meyarlarla ölçmə müəllimin peşəkar fəaliyyətini düzgün qiymətləndirilməsinə əsas kimi götürülə bilməz.

Bəs niyə "nümunəvi" dərslər yox, müəllimin peşəkar kompetensiyalarını göstərə biləcək, əvvəlcədən planlaşdırılmamış, vaxtı əvvəlcədən müəyyən olunmamış və bizə qeyri-standart kimi görünən dərslər təşkil olunmur?! Çünki bu cür dərsləri keçmək üçün müəllimin xüsusi peşəkar hazırlığı olmalı, bu cür çətin görünən dərsi keçmək üçün müəllim müəyyən səriştəyə malik olmalıdır.

Peşəkar müəllim öz dərşini tədris edərkən onda hansı peşəkar kompetensiyalar olmalı və dərsi keçərkən nələrə diqqət yetirməlidir? Diqqət yetirməli olduğumuz məqamların dərşin səmərəli keçirilməsinə, dərşin sonunda şagirdlərin əldə etdiyi nəticələrə nə kimi faydası ola bilər? Dərs necə aparılmalı və dərs keçən zaman müəllim nələrə diqqət yetirməlidir?

İlk növbədə müəllim uşaqların dərk etmə səviyyələrini öyrənən (Blum taksonomiyası, Qardner nəzəriyyəsi), özünəinam, özünü qiymətləndirməni ölçməyə imkan verən (Quttman şkalası), uşaqların ehtiyaclarını təsnifləşdirməyə kömək edə biləcək nəzəriyyələrlə (A.Maslounun ehtiyaclar nəzəriyyəsi) tanış olmalıdır. Bu nəzəriyyələrlə tanış olmayan müəllim sinifdə yalnız gözlə görünənə bilən (uşaqların oturmasını, durmasını, cavab verməsini, fəallığını və s.) prosesləri görə bilir, lakin şagirdin beynində gedən və gözlə görünə bilməyən (necə dərk etməsini, düşünməsini, informasiyanın qəbulunu, idrak fəallığını, informasiya barədə aldığı qərarı və s.) prosesləri anlaya bilmir. Düşünürəm ki, bu cür psixoloji nəzəriyyələrlə tanış olmaq müəllimin şagirdlərə düzgün yanaşmasına kömək edir və dərşin nəticəsinin effektivliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

Uzunmüddətli müşahidələr bunu deməyə əsas verir ki, şagirdin idraki fəallığı, düşüncələrinin mövzuya köklənməsini şagirdin dərs zamanı verdiyi suallarla müəyyən etmək mümkündür. Əgər şagirdlər dərsin əvvəlindən sonuna qədər müəllimə heç bir sual verməzsə, burada 2 hal baş verə bilər: Ya sinifdəki bütün şagirdlər mövzunu maksimal səviyyədə mənimsəyib (bu çox nadir haldır.), ya da uşaqlar öz düşüncələrini bu mövzuya kökləməyiblər, yəni bu haqda düşünmədikləri üçün mövzu ətrafında sual vermək istəmirlər.

Aldığımız nəticə onu göstərir ki, zəif müəllim daim özü sual verən müəllimdir, peşəkar müəllim isə öz istiqamətləndirici sualları ilə şagirdlərini mövzuya yönəldə bilən və eyni zamanda şagirdlərini suallar verməyə sövq edən, buna təşəbbüs göstərən müəllimdir. Dərs zamanı müəllim qarşılıqlı formada sualların verilməsini təmin etməklə şagirdlərin idrak fəallığını artırır, əldə olunacaq nəticəni yüksəltməyə nail olur.

Nəzərə alsaq ki, eyni sinifdə oxumalarına və eyni yaş qrupunda olmalarına baxmayaraq, şagirdlər mövcud psixoloji durumu, bilikləri, bir çox qabiliyyətləri, bacarıqları, dünyagörüşləri, dərkətmələri, düşüncələri, meyl və maraqları ilə bir-birindən fərqlənir. Bu zaman həmin sinifdə dərs deyən müəllim oradakı hər bir şagirdə onun xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, individual yanaşmağı bacarmalıdır. Bu cür fərdi yanaşma o qədər də asan iş deyil və müəllimin keçdiyi dərsi bir qədər qeyri-standart və bəlkə də bir az qarışıq formaya salır. Ancaq anlamalıyıq ki, bizim məqsədimiz dərsə çəki, düzən vermək, standart ölçülü etmək, görünüşcə yaxşı görünən formaya salmaq deyil. Məqsədimiz bir çox bilik, bacarıq, qabiliyyətləri, o cümlədən meyl və maraqları ilə seçilən uşaqların bir arada, eyni dərsdə təlim nəticələrinə doğru yönəltmək, onların potensial imkanlarını üzə çıxara biləcək bir mühiti formalaşdırmaqdan ibarətdir. Dərs zamanı müəllimin şagirdlərə individual yanaşması şagirdlər arasında bərabər imkanların balansının qorunmasına yönəlik ən güclü vasitələrdən biridir.

Zəmanə uşaqlarının düşüncələri 50 il qabaq yaşamış həmyaşıdlarından fərqlənir. Bu günün uşaqları daha qətiyyətli, daha sərbəst və müstəqil düşünməyə meyllidir. Onlarda olan, (əslində müsbət olan) bu cür düşünmə qabiliyyətlərini bəzən məktəbdə müəllimlər, bəzən isə evdə valideynlər "boğmağa" çalışırlar. Uşaqları özlərinin düşündüyü kimi düşünməyə vadar edirlər. Peşəkar müəllim bu cür sərbəst və müstəqil düşünə bilən uşaqlar üçün sərbəst mühit yaradır, onların fikrinə hörmətlə yanaşır, təşəbbüslərini dəstəkləyir, kreativ fikirlərini alqışlayır, onları bu cür azad və sərbəst düşünməyə sövq edə bilir. Bu cür müəllimlər standart düşüncə tərzini formalaşdırmaq niyyətində deyil. O, kreativ, azad və sərbəst düşünmənin əhəmiyyətini dərk edə bilir.

Bəzən şagirdlər mövzu haqda müəyyən təsəvvürlərə malik olur, bilikləri qavrayır, lakin o sanki digər şagirdlər tərəfindən psixoloji basqıdan, qınanılmasından ehtiyat

edir, fikirlərini deməkdən qorxur. Bu cür şagirdlər sinif yoldaşlarının onun fikrini qınamasından, onu ələ salmasından, onun fikrinə hörmətsiz yanaşılmasından ehtiyatlanırlar. Bunun üstünə bəzi müəllimlərin həmin fikrə kəskin və sərt reaksiyasını gələk. O zaman bəlkə də biz özümüz də həmin şagird kimi susmağa üstünlük verərik.

Peşəkar müəllim dərs deyən zaman bütün şagirdlərin səhv və ya düz dediyi fikirlərinə görə şagirdi qınamır. Hər bir fikrə hörmətlə yanaşmağı, fikrə ehtiyatlı şəkildə və etik normalar çərçivəsində münasibət bildirmək bacarığını həm özündə, həm də şagirdlərində formalaşdırır.

Bu gün bir çox müəllimlər dərs prosesi zamanı şagirdlərinin davranışlarından gileylənirlər. Müəllimə qulaq asmadıqları üçün, onlara hörmətsiz yanaşdıqları üçün və s. Bəzən 40 illik pedaqoji təcrübəsi olan müəllim şagirdlərlə düzgün formada dil tapa bilmir. Konfliktlər yaranır və bu zaman həmin müəllim haqsız tərəfin hər zaman şagirdlər olduğunu düşünür və zəmanədən gileylənir.

Peşəkar müəllim ilk növbədə özünü şagirdlərə sevdirməyi bacarır. Şagirdlərinin çətin günlərində onlara dəstək olur, onları sevir və onlara həmişə dəyər verir. Şagirdlər bu cür müəllimləri həmişə sevir, hər bir fikrinə hörmətlə yanaşır və onların yanında hörmət qazanmaq üçün hər zaman özünü nümunəvi göstərməyə çalışır. Demək ki, müəllim şagirdlərinə humanist yanaşma prinsipini dərs prosesi zamanı heç vaxt yaddan çıxarmamalıdır.

Müəllim dərs zamanı tək deyil. O, daima şagirdlərinin əhatəsindədir. Müəllim dərs zamanı sinfdə həm istiqamət verəndir, həm sinfi idarə edəndir, həm dərs dediyi sinfdə komanda rəhbəridir, həm də sinfin lideridir. Dərs zamanı müəllim təkcə özünü yox, bütün şagirdləri, yəni komandasını düşünməlidir. Əgər sinfdə hər hansı bir şagirdin fiziki (aclar, yuxusuzluq, susuzluq) və ya təhlükəsizliyi (mənzil problemi, qorxu, depressiya, rahatsızlıq) ilə bağlı ehtiyacı olarsa həmin şagirdi dərsə yönəltmək mümkün olur. Peşəkar müəllimdə empatiya (özünü başqasının yerinə qoya bilmə) hissi var və o, komandasının bütün problemini öz problemi hesab edir. Buna görə peşəkar müəllim həm sevilir, həm də sinfdə şagirdlər arasında əsl lider kimi qəbul olunur.

Müəllim dərsə başlamazdan əvvəl və ya dərsin əvvəlindən dərs keçəcəyi sinfdə bütövlükdə sinfin, o cümlədən sinfdəki hər bir şagirdin gücünü müəyyən edib, dərsi şagirdlərin mövcud imkanlarını nəzərə almaqla qurmalıdır. Şagirdlərin gücünün fərqli olduğunu nəzərə alıqda şagirdlərə fərdi qaydada yönələn suallar onların imkanlarından nə çox aşağı, nə də çox yuxarı olmamalıdır. Bu cür dərsi "dalğavari dərs" də alandırırırlar. Müəllim heç zaman nəticə olaraq dərsi bütün şagirdlərinə 100 faiz mənimsədə bilmir. Müəllimin işi hər bir şagirdi şagirdin gücünün çata biləcəyi qədər inkişaf etdirməkdən ibarətdir. Qısa şəkildə desək, peşəkar müəllim potensial imkanları zəif olan şagirdə asan sualla müraciət edir, imkanları yüksək olan şagirdlərə daha ağır çəkili suallarla müraciət edir. Bu cür yanaşma dərs prosesi zamanı şagirdlərin düzgün formada potensialının üzə çıxarılmasına şərait yaradır və dərsin effektivliyini artırır.

Müəllim cəmiyyətin həmişə sayılıb-seçilən və yüksək statusa malik bir təbəqəsidir. O, hər zaman istər dərstdə, istərsə də dərstdənkənar yerlərdə öz danışıqına, öz hərəkətinə, davranışına fikir verməlidir. Uşaqlar müəllimlərinin hərəkətində olan nöqsanları, danışıqındakı qüsurları, yalan danışdığını, qeyri-səmimiliyi, davranışının qeyri-normallığını tez hiss edə bilir. Bu zaman şagird müəlliminin bu cür hərəkətlərini təhlil edir və öz - özlüyündə onun haqqında müəyyən bir mənfi qərar verir. Əgər şagird müəllimi haqqında bu cür mənfi qərar verdisə o, müəlliminin dediklərinə inanmamağa başlayır və dərslə də əhəmiyyət vermir. Peşəkar müəllim hər zaman və hər yerdə öz hərəkət, davranış və danışıqına fikir verir. O, səmimidir. Ancaq o da adi insanlar kimi səhv edə bilir. Öz səhvini etiraf etməklə və ya şagirdlərindən etdiyi səhvə görə üzr istəməklə peşəkar müəllim şagirdlərini onun haqqında verəcəyi mənfi qərardan daşındırmağı bacarır. Peşəkar müəllim şagirdləri üçün öz timsalında şəxsi nümunə olmağı bacarır.

Müəllimlər adətən şagirdlərinə dostluğun, sadıqlığın, dürüstlüyün, vətənpərvərliyin nə olduğunu müxtəlif formalarda izah etməyə çalışırlar. Peşəkar müəllim dostluğu, sadıqlığı, dürüstlüyü, səmimiliyi daha çox öz real həyatlarındakı şəxsi nümunələri ilə göstərməyə çalışır. Bu şagirdlərə ümumbəşəri, milli-mənəvi dəyərlərin aşılmasında daha effektiv yol hesab edilə bilər.

Bəzən uşaqlar dərslərin prosesini zamanı müəllimlərləndən və ya dərstdənkənar vaxtlarda isə valideynlərləndən "Bu işi bu cür etmək lazımdır", "Bu haqda bu cür düşünmək lazımdır", "Bu cür danışmaq lazımdır" kimi ifadələr eşidir. Bu cür yanaşma ilə nə müəllim, nə də valideyn uşaqlara təsir edə bilmir. Müəllim bu cür ifadələr işlətməklə şagirdləri nəticələrin əldə olunmasına doğru apara bilmir. Peşəkar müəllim şagirdlərə bu cür yönəlmiş "öyüd - nəsihət" lərin işlədilməsinin fəsadlarını bilir. O, öz şagirdlərində mövzu haqqında yüksək motivasiya ruhu yaratmağı bacarır və dərslərin bütün mərhələlərində şagirdlərinin nəticələrə çatmasına sövq edir, səy göstərir, cəhd edir, Bu işin daimi təşəbbüskarıdır.

Şagirdlər hər zaman dərslərdə aldığı informasiyanın, qazandığı bacarığın, əldə etdiyi vərdislərin hər birinin ona indi və ya gələcək həyatında lazım olub, olmadığını müəyyənləşdirməyə çalışırlar. Peşəkar müəllim şagirdlərinə hər zaman öyrətdiklərinin vacibliyini və onların gələcək həyatında qazandıqları bilik və bacarıqların əhəmiyyətini izah etməyə çalışır və real həyatda bunların faydalı olacağını izah edir. Şagirdlər öyrəndiklərinin onların gələcək həyatındakı əhəmiyyətini dərk etdikdə, dərslərə marağı artır və bu da müəllimin dərslərin prosesini zamanı işini xeyli asanlaşdırır.

Yuxarıda qeyd etdiyim fikirləri düzgün psixoloji yanaşma, dərslərin zənginləşməsi, keyfiyyətinin artırılması, nəticələrin əldə olunması, şagirdlərin şəxsiyyət kimi formalaşması işində vacib məqamlar hesab edirəm. Bu cür təhlillər və onların məntiqi nəticələri müəllimin peşəkarlığının artırılması işinə və keçəcəyi dərslərin zənginliyinə mühüm təsirinə ola biləcəyini düşünürəm.

Müəllimin peşəkar hazırlığı və müasir tələblərə cavab verən dərslərin keçirilməsi Azərbaycan təhsilinin inkişaf etdirilməsi işində ən vacib hədəflərdən biridir. Bu gün müəllimlərin işi və onların keçəcəyi dərslər təhsilimizi inkişaf etdirə bilər. Bu da öz növbəsində gələcəkdə dövlətimizin güclü olmasını, xalqımızın firəvan həyatını təmin edə bilər. Bu şərəfli iş çox böyük səbr və dözümlülük tələb edir. Bu missiyanı yerinə yetirmək isə bugünkü müəllimlərin üzərinə düşür.

9.2. Məktəb psixoloqu üçün nəzəri və praktik nümunələr

Maddə 7. Ümumi təhsilin mahiyyəti və məqsədi

7.2.2. sistemləşdirilmiş bilik, bacarıq və vərdislərin mənimsənilməsini və daim artırılmasını təmin etmək, təhsilalanları ictimai həyata və **səmərəli əmək fəaliyyətinə** hazırlamaq;

(Ümumi təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunundan çıxarış)

<http://www.e-qanun.az/framework/42543>

Təhsil almağımızda, müəyyən bir sənətin mütəxəssisi olmağımızda ən əsas məqsədlərimizdən biri **uğurlu karyera** qurmaqdır.

Karyera - işçinin iş həyatı müddətində izləyə biləcəyi vəzifələr toplusudur.

Karyera - İş həyatımızın hər mərhələsində pilləkən olaraq qarşımıza çıxacaqdır.

Karyerada irəliləmədə şəxsiyyət tipləri və karyera seçimi

Karyerada irəliləmədə hər şəxsin özünün şəxsiyyət tipinə uyğun iş fəaliyyət istiqaməti ayırd edilir. Bu mütləq olmamaqla birlikdə, bu tip dəyərləndirmə çox zaman müsbət nəticələr doğurur. İndi isə bu əlaqə ilə cədvəl şəkildə tanış olaq:

Şəxsiyyət tipləri	Fəaliyyət istiqamətləri
Realistik	Mexanizmlər və müxtəlif alətlərlə manipulyasiya etməyə istiqamətlidir.
Tədqiqatçı	Tədqiqatlar aparmağa istiqamətlidir
Artistik	Özünü təqdim etmək və emosional təzahür etməyə istiqamətlidir
Sosial	İnsanlarla qarşılıqlı əlaqələrə istiqamətlidir
Sahibkar	İnsanlara təsir etməyə istiqamətlidir
Şerti	İnformasiya və dəlillərlə manipulyasiya etməyə istiqamətlidir <i>Manipulyasiya - bir şəxsə, onun istəyi olmadan hətta xəbəri olmadan təsir etmək, onu yönləndirmək, idarə etmək.</i>

Cədvəl 11. Şəxsiyyət tiplərinin fəaliyyət istiqamətləri.

Karyera planlamasını aşağıdakı mərhələlərə bölmək olar:

1. Özünütanıma
2. Araşdırma
3. Məqsədlərin təyin edilməsi
4. Fəaliyyət planı
5. Qiymətləndirmə

1-ci mərhələ.

Özünütanıma mərhələsi

Şəxsiyyətin necə ifadə olunduğunu ölçən psixologiya aləti olan Co Hari Pəncərə modeli insanların bildiyi, paylaştığı və ya paylaşmadığı ünsiyyəti araşdıran insanlar arasındakı münasibətlərdə bir üsuldur. 1955 -ci ildə iki Amerikalı psixoloq Joseph Luft və Harry Ingram tərəfindən təklif edildi. Baş hərflərinin (Co Hari) birləşməsi ilə yaradılan konsepsiya Los-Ancelesdəki Kaliforniya Universitetində hazırlanmışdır.

AÇIQ MƏKAN (özü tərəfindən bilinən)	KOR MƏKAN (özü tərəfindən bilinməyən)
● Həm insanın özü haqqında bildiklərini, həm də başqalarının bildiklərini ehtiva edir. ● Bu sahə ümumiyyətlə asanlıqla müşahidə edilə bilən şüurlu hərəkətləri və ifadələri, insanın deməkdən çəkinmədiyini məlumatları əhatə edir.	● Şəxsin bilmədiyini, amma başqalarına məlum olduğu sahəni təsvir edir. ● Bu sahədə narahatlıq, qorxu, qısqanclıq hissləri baş verir. ● Böyük bir kor sahəsi olan insanlar ünsiyyət maneələri yaradır və zaman keçdikcə maneəyə çevrilirlər. ● Dominant, avtoritar idarəçilər və iyerarxik bir quruluşu mənimsəyən insanların bu xüsusiyyətə sahib olma ehtimalı daha yüksəkdir. ● Geniş bir kor sahəsi olan insanların emosional bacarıqları məhduddur, çünki bu insanlar qarşısındakı insanların hissləri və düşüncələri önəmli deyil.

GİZLİ MƏKAN (digərləri tərəfindən bilinməyən)	BİLİNMƏYƏN MƏKAN (özü və digərləri tərəfindən bilinməyən)
● Şəxs tərəfindən tanınan, lakin başqaları tərəfindən tanınmayan xüsusiyyətləri özündə birləşdirir və insanın paylaşmaq istəmədiyi və şüurlu şəkildə gizlətmək istədiyi məlumatları ehtiva edir. ● Bu sahədə insanın özü haqqında bildiyi, lakin başqaları tərəfindən tanınmadığı və ya fərqiində olmadığı davranışlar, keyfiyyətlər, davranışlar var. ● Bu sahənin geniş olması, insanın risk almadığı, bilinməyənlərlə öhdəsindən gələ bilməyəcəyi, hüquqlarını axtara bilmədiyi, özünə diqqət yetirdiyi, özünə güvənmədiyi və paylaşma qapalı olması deməkdir. ● Geniş bir əraziyə sahib insanlar özlərini yaxşı kamuflyaj edirlər və içəri qapalı bir təbiətə sahibdirlər. ● Bu insanlarla ünsiyyət qurmaq çətinidir. ● Konstruktiv tənqid alırlar, amma qəbul etmirlər. ● Problemlərdən çəkinirlər.	● Bu şəxsin həm özü, həm də başqaları tərəfindən bilinməyən xüsusiyyətlərini ehtiva edir. ● Geniş bir ərazisi olmayan insanların nə edəcəyini təxmin etmək mümkün deyil. ● Sərt və uzaqdırlar. ● Bağlı qutulardır. ● Geniş bir ərazisi olmayan insanlar davranışlarını və düşüncələrini gizlədir və qarşıdurmadan qaçırırlar. ● Bu sahənin bilinçaltı və ya şüursuz məlumatlar olduğunu söyləmək olar. ● Xeyallar da bu sahədədir.

Cədvəl 12. Co Hari pəncərəsi.

2-ci mərhələ.

Araşdırma mərhələsi

Bu mərhələnin əsas məqsədi şagirdlərin nəticə uyğun bazar araşdırılmasının edilməsidir.

Sınıf rəhbərləri və psixoloqlar tərəfindən birgə həyata keçiriləcək.

Mərhələ 4 tərkib hissəsindən ibarətdir:

1. Nəticələrin təhlili - Şagirdlərin sorğu və alətlərdən toplanan nəticələrinin təhlil edilməsi nəzərdə tutulub. Alınan nəticələrə uyğun peşə və sənətlərdən ibarət siyahı tərtib edilir.

2. Lokallaraşdırma - Bölgələrə uyğun siyahıya müvafiq gələn iş imkanları, inkişaf perspektivləri araşdırılır.

3. Peşəkarlarla iş - Peşəyə uyğun olaraq peşəkardan peşənin inkişaf yolu, bazar tələbləri, lazımı bilik və bacarıqların öyrənilməsi.

4. "Gələcəyin peşələri" araşdırılır.

3-cü mərhələ.

Məqsədlərin müəyyən edilməsi.

“Xəyallar pulsuzdur, məqsədlərin isə qiyməti var - vaxt, əziyyət, verdiyimiz qurbanlar və təp”.

(U.Bolt)

Məqsəd nədir ?

Məqsəd - fərdin şüurlu şəkildə istiqamətləndiyi real nəticədir.

- İstənilən prosesin son nəticəsi məqsədlənmiş olmalıdır.
- Məqsəd ağıllı olmalıdır.
- Onun olması məhsuldarlığımızı artırır.

Bu mərhələnin əsas məqsədi:

- Şagirdlərin seçəcəyi istiqamətin təyin edilməsidir.
- Tanıma və araşdırma mərhələlərinin nəticələrinə uyğun olaraq alternativli nəticələr hazırlanmasıdır.
- Şagird ona təklif edilən istiqamətlərin gələcək nəticələri barədə məlumatlandırılmasıdır.

(Şagirdlə ünsiyyət zamanı son cavab əldə edilə bilər.)

4-cü mərhələ.

Fəaliyyət planı

Əsas məqsədi biliklərin düzgün ardıcılıqla mənimsənilməsi və icrasını təmin etməkdir.

Fəaliyyət planına karyera xəritəsi də deyə bilərik.

- 3 il müddətini əhatə edəcək.
- Planın tərkib hissəsi müvafiq sahə üzrə 3 il ərzində icrası nəzərdə tutulan fəaliyyətlərin mərhələli izahından ibarət olacaq.
- Hər mərhələdə özünə uyğun olaraq lazım olacaq resurslar (pul, sertifikat, bilik və bacarıq) qeyd ediləcək.
- Həmçinin, potensial iş imkanı qazana biləcəyi qurum və müəssisələr, təcrübə imkanı ola biləcək yerlər, Karyera planlaması üçün yaradılmış işçi

qrupu tərəfindən təklif edə biləcəyimiz iş və ya təcrübə yerləri kimi məlumatlar da qeyd ediləcək.

5-ci mərhələ.

Qiymətləndirmə mərhələsi

Qiymətləndirmə mərhələsinin məqsədi karyera planlamasının nəticələrini, şagirdin nəticələrinin və ümumilikdə layihənin nəticələrini qiymətləndirməkdir.

- Layihə komandası tərəfindən həyata keçiriləcək.
- Qiymətləndirmə 2 istiqamət üzrə aparılacaq: şagirdin və layihənin dəyərləndirilməsi.
- Şagirdin qiymətləndirilməsi fəaliyyət planı üzrə müvafiq meyarlara əsasən ediləcək.
- Layihənin qiymətləndirilməsi isə məzunların sayının neçə faizinin təhsilə istiqamətlənməsi və təhsilini davam etdirməyənlərin neçə faizinin ilkin iş axtarışının uğurla nəticələnməsi ilə müəyyənləşdiriləcək.

Məqsədlərin müəyyən olunması və karyera seçimi

Şəxsin karyerasını, seçimi müxtəlif səbəblərlə bağlı ola bilər:

- **Ənənəvi iş** - yeni nəslin məşğul olduğu bir iş vardır, ya da ata sənəti davam etdirilir. Bölgədə əsas bir iş vardır və s.
- **Təsadüf** - seçim təsadüfən baş vermişdir; hər hansı bir səbəb olduğuna görə yox.
- **Borc** - peşə seçimi borc hissə ilə edilib, hər hansı bir insan qarşısında missiyanı, borcu yerinə yetirmək üçün.
- **Məqsədyönlü seçim:** seçim məqsədyönlü şəkildə baş verir, hər hansı bir peşəyə maraq göstərilməsi ilə.

Öz şəxsi karyera məqsədimizi təyin etmək üçün izləyəcəyimiz yolları bilmək, öz potensialımızı dərk etmək və gələcəkdə hədəflədiyimiz mövqedə olmaq hər birimizin istəyidir.

Karyera məqsədlərinin müəyyən edilməsində əsas mərhələlər

- **İqtisadi** - maddi baxımdan güclü olmaq, yaxşı şəraitdə yaşamaq;
- **Psixoloji** - uğur qazanma duyğusunu bir işdə işləmədən qazana bilmək. İşdə uğur qazanaraq mənliyimizə hörmətimiz artır;

- **Sosial** - Nüfuz qazanmaq. Bizə təqdim edilən rollar vasitəsilə axtarılan insana çevrilirik. Qəbul edilə bilən səviyyədə rollara sahib oluruq.

Şəxs işini iki əsas səbəbə görə seçir:

- Öz keyfiyyətlərinə əsasən;
- Peşənin keyfiyyətlərinə əsasən.

Bu ikisi arasında mütləq şəkildə bir əlaqə olmalıdır. Yəni hər ikisi arasında uyğunluğa baxılmalıdır.

"İşləmək həyat, düşünmək işıqdır." (Viktor Hüqo)

Karyera məqsədlərinin müəyyən edilməsində şagirdin və yaxın ətrafının onu dəyərləndirməsi vacib amillərdən biridir. Şagirdin özünü tanıma prosesində üç mərhələ vardır:

1. Bacarıq, maraq və dəyərlərin işlə əlaqədar ehtiyaclara uyğun olaraq təyin olunması - şagird bu mərhələdə təhsil bazasını dəyərləndirməlidir. Zəif və güclü yönlerini aşkarlamalıdır. Ən əvvəl şagird özünü tanımalı, özünü ifadə etməli, ehtiyaclarına nəzər yetirməli və yaradıcılığını ölçməlidir.
2. Ümumi karyera sahələri və müxtəlif məqsədli işlərin kəşf olunması - şəxs öz maraq, bacarıq, təhsil və potensialına əsasən özünə ən uyğun işə sahib olmağa qadir olacaqdır. Fərqli iş sahələri içindən seçdiyi işdə potensialından istifadə edərək ən üstə nail olmağa çalışacaqdır.
3. Cəmiyyət və mövcud bazar həqiqətlərini anlamaq - burada əsas öhdəlik insan resursları mütəxəssisləri və karyera məsləhətçilərinin üstünə düşür. **Mütəxəssislər bilik və bacarıqlarını şəxsə çatdırır, buna əsasən onu yönləndirir.** Şagirdin mütəxəssislərə güvənərək özünü inkişaf etdirməsi lazımdır. Şagird təşkilatı və iş əhatəsini yaxından tanımağa məcburdur.

Ümumtəhsil məktəblərində karyera planlaması işinin təşkilinin düzgün təşkil olunması və inkişaf etdirilməsi zərurəti mövcuddur.

Ümumtəhsil məktəbində karyera planlaması işini kim və necə təşkil etməlidir? sualına cavab vermək çətindir.

Bu iş dəstək məqsədilə Karyera planlamasının özünütanıma mərhələsi həyata keçirilməsi üçün məktəb psixoloquna dəstək məqsədilə sorğu nümunələri tərtib edildi.

Sorğunun düzgün və keyfiyyətli formada aparılması nəticəsində hansı məlumatları əldə etmək mümkündür:

- Şagirdlərin güclü və zəif tərəfləri, maraq, qabiliyyətləri və s. müəyyən etmək üçün sorğuda iştirak edən şagirdin (bundan sonra Respondent) həm özündən, həm valideyndən, həm onu yaxşı tanıyan müəllimindən, həm də ən yaxın dostundan zəruri məlumatları əldə etmək mümkün olacaq.
- Co Hari pəncərəsinin müvafiq xanalarının doldurulmasına imkan yaranacaq.
- Karyera xəritəsinin (fəaliyyət planının) hazırlanmasına mühüm töhfələr veriləcək.

Nümunə

- **Karyera planlaması**
- **Özünü tanıma mərhələsi**
- **Sorğu vərəqi -1**

Pəncərənin adı: MƏN

Məktəb _____

Şagirdin soyadı, adı, atasının adı _____

Təvəllüdü _____

Şagirdin UTİS kodu _____

Layihə kodu _____

1. Sorğuda iştirak edib, suallara cavab vermək istəyirsinizmi ?

Bəli

Xeyr

2. Sınıfınızda dərs deyən müəllimlərdən hansı səni daha yaxşı tanıyır?

Müəllimin adı _____

Tədris etdiyi fənn _____

3. Sınıfda ən yaxın dostun kimdir?

Dostunun soyadı və adı _____

4. Valideyn haqqında məlumat. (Hər hansı birinin qeydi kifayətdir.)

Ata (s.a.) _____

Ana (s.a.) _____

Digər (s.a.) _____

Əlaqə telefonu _____

5. Hansı sahədə özünü başqalarından bacarıqlı hesab edirsən ?

- 1.
- 2.
- 3.

6. Səni ən çox nə maraqlandırır?

(Misal üçün: musiqi, idman, rəsm, şahmat, futbol, kino, avtomobil, geyim, riyaziyyat, astronomiya, tarix, ədəbiyyat və s.)

- 1.
- 2.
- 3.

7. Peşələrlə tanış olun:

Hansı peşə Səni daha çox maraqlandırdı?

- 1.
- 2.
- 3.

Respondentin imzası: _____

Tarix _____

■ Karyera planlaması**■ Özünü tanıma mərhələsi****■ Sorğu vərəqi -2**

Pəncərənin adı: **VALİDEYN**

Məktəb _____

Şagirdin soyadı, adı, atasının adı _____

Təvəllüdü _____

Şagirdin UTİS kodu _____

Layihə kodu _____

Valideynin soyadı, adı, ata adı _____

Əlaqə telefonu: _____

1. Sorğuda iştirak edib, suallara cavab vermək istəyirsinizmi ?

Bəli

Xeyr

2. Övladınızın ən üstün bacarığı:

- 1.
- 2.
- 3.

3. Övladınızın ən zəif tərəfi:

- 1.
- 2.
- 3.

4. Övladınızı gələcəkdə hansı peşə sahibi kimi görmək istərdiniz ?

- 1.
- 2.
- 3.

5. Övladınız ən çox nə ilə maraqlanır?

- 1.
- 2.
- 3.

Respondentin soyadı və adı_____

Tarix_____

■ **Karyera planlaması**

■ **Özünü tanıma mərhələsi**

■ **Sorğu vərəqi -3**

Pəncərənin adı: MÜƏLLİM

Məktəb_____

Şagirdin soyadı, adı, atasının adı_____

Təvəllüdü_____

Şagirdin UTİS kodu_____

Layihə kodu_____

Müəllimin soyadı, adı, ata adı_____

Müəllimin UTİS kodu_____

Əlaqə telefonu:_____

1. Sorğuda iştirak edib, suallara cavab vermək istəyirsinizmi ?

Bəli

Xeyr

2. _____sinfində hansı şagirdləri daha yaxşı tanıyırsınız?

1.

2.

3.

3. Şagirdiniz olan _____ ən üstün bacarığı:

1.

2.

3.

4. Şagirdiniz olan _____ ən zəif tərəfi:

2.

3.

5. Şagirdiniz olan _____ gələcəkdə hansı peşə sahibi kimi görürsünüz?

1.

2.

3.

6. Şagirdiniz olan _____ ən çox nə ilə maraqlanır?

1.

2.

3.

Respondentin soyadı və adı _____

Tarix _____

- Karyera planlaması
- Özünütanıma mərhələsi
- Sorğu vərəqi - 4

Pəncərənin adı: DOST

Məktəb _____

Şagirdin soyadı, adı, atasının adı _____

Təvəllüdü _____

Şagirdin UTİS kodu _____

Layihə kodu _____

Dostunun soyadı, adı, ata adı _____

Dostunun UTİS kodu _____

1. Sorğuda iştirak edib, suallara cavab vermək istəyirsinizmi ?

Bəli

Xeyr

2. Sinfinizdə ən yaxın 3 dostunun adını yazın, qeyd edin:

1.

2.

3.

3. Dostun olan _____ ən üstün bacarığı:

- 1.
- 2.
- 3.

4. Dostun olan _____ ən zəif tərəfi:

- 2.
- 3.

5. Dostun olan _____ gələcəkdə hansı peşə sahibi kimi görürsünüz?

- 1.
- 2.
- 3.

6. Dostun olan _____ ən çox nə ilə maraqlanır?

- 1.
- 2.
- 3.
4. Bilmirəm

Respondentin soyadı və adı _____

Tarix _____

**Məktəb psixoloqları
üçün psixoloji terminlər**

LÜĞƏTİ

A

Adaptasiya - uyğunlaşma, orqanizmin yeni şəraitə verdiş etməsi.

Adekvat - həmin şərait üçün müvafiq, münasib olan

Aksentuasiya - hər hansı bir xüsusiyyətin və ya əlamətin digərlərinin fonunda seçilməsi, ayrıca, xüsusi olaraq inkişaf etməsidir

Aktivlik - 1) orqanizmin və psixikanın xassəsi. Onun fiziki və psixi olmaqla iki növü fərqləndirilir. 2) Şəxsiyyətin xüsusiyyəti. Şəxsiyyət fiziki və psixi olmaqla yanaşı sosial fəallığa da malikdir.

Alturizm - öz şəxsi həyatı və maraqlarını unudaraq başqa adamlara təmənnəsiz xidmətə yönəlmiş sosial yönəlik forması.

Anamnez - xəstəliyin inkişaf tarixi.

Antisosial davranış - qanunazidd (alkoqolizm, narkomaniya, vandalizm, xuliqanlıq, qarət, oğurluq və s.) davranış tipi.

Affekt - güclü, coşqun cərəyan edən gərgin emosional halət.

Affektiv davranış - dalışıqlıq, tərslik, həcətlik, kobudluq və s. kimi çətin davranış forması.

Aparıcı fəaliyyət - ontogenezin müəyyən mərhələsində psixi inkişafın xarakterini müəyyən edən fəaliyyət növü.

Apatiya - emosional laqeydlilik, biganəlik və fəaliyyətsizlik vəziyyəti

Aqressivlik - insanın başqalarına ziyan vurmaı ilə ifadə olunan davranış və münasibət tərzi.

Aqrafiya - müxtəlif nitq pozğunluqları zamanı meydana çıxan yazmaq qabiliyyətinin pozulması.

Aqnoziya - beynin normal funksiyalı reseptorlardan gələn informasiyanın anlaya bilməməsi nəticəsində yaranmış vəziyyət

Ambivalentlik - ikili, polyar, ziddiyyətli fikir, hiss və davranışın təzahürü. O, özünü eyni bir obyektə qeyri-müəyyən ikili münasibətdə göstərir. Məsələn, eyni bir adama qarşı məhəbbət və nifrət.

Astenik - fiziki və psixoloji cəhətdən zəif adam. Alman psixiatri E. Kreçmerin təliminə görə, asteniklər xüsusi bədən quruluşu ilə seçilir. Onlar dar çiyinlərə, qalın skletə, zəif əzələlərə, düz döş qəfəsinə malikdir. Şizod tipə və onlara məxsus davranış formalarına malik olurlar.

Assosiasiya - psixi anlayışların birləşməsi, əlaqələndirilməsidir.

Asosial davranış - cəmiyyətin ictimai norma və prinsiplərinə zidd olan, qeyri-əxlaqi əməllərdə təzahür edən neqativ, normadankənar davranış tipi.

Autizm - uşağın şəxsi həyacanla yüklənməsi və ətraf adamlarla əlaqələrinin pozulması və özünəqapanma şəklində təzahür edən psixoloji yadlaşma.

Afaziya - nitqin müxtəlif pozğunluqları.

Afoniya - nitqin tam qorunduğu halda səsin itməsi

Affiliasiya - insanın ətrafdakı adamlarla emosional yaxınlığa, onlara xeyirxah dostluq və yoldaşlıq münasibətlərinin qurulmasına və qorunub saxlanılmasına olan tələbatı.

Afferentasiya - xarici qıcıqlandırıcılardan eləcə də daxili orqanlardan qəbul olan və hissiyyat orqanlarından mərkəzi sinir sisteminə daxil olan daimi sinir impulsu axını.

Appersepsiya - qavrayışın keçmiş təcrübədən, insanın psixi fəaliyyətinin məzmunundan və onun fərdi xüsusiyyətlərindən asılılığı.

B

Bacarıq - qarşıya qoyulmuş məqsədə müvafiq olaraq iş priyomlarının seçilməsi və həyata keçirilməsi üçün mövcud bilik və vərdislərdən istifadə olunması

Bərpaedici təxəyyül - Mövcud olmuş, yaxud mövcud olan, lakin bizim tərəfimizdən heç zaman bilavasitə qavranılmamış obyektlərin təsvirə əsasən surətlərinin yaradılması

Biheviörizm - psixoloji araşdırmaların predmeti olaraq yalnız insan davranışı və onun xarici və daxili stimullardan asılılığını öyrənən psixologiyanın bir sahəsidir. Bir sözlə, davranış haqqında elmdir.

Bumeranq affekti - sosial-psixoloji hadisə. İnsan onun mühakimə və rəylərini dəyişdirilməsinə yönəldilmiş informasiyanı qəbul edərkən və qiymətləndirərkən nəinki öz əvvəlki mövqeyini dəyişir, əksinə həmin mövqə üstündə daha təkidlə ısrar edir. Bu hal qəsdən göstərilən informasiya təzyiqi zamanı daha qabarıq özünü göstərir.

Böhran vəziyyəti - şəxsin müstəqil aradan qaldıra bilmədiyi və psixoloji problemlərin yaranmasına səbəb olan hallar.

D

Daxili nitq - fikrin sözlərə və əksinə tərcüməsi ilə olan prosesin avtomatik həyata keçirildiyi və bilavasitə şüuraltı ilə əlaqəli olan insan fəaliyyətinin xüsusi növü.

Davranış - canlı varlıqlara məxsus olan, onların ətraf mühitlə qarşılıqlı təsirində xarici (hərəkəti) və daxili (psixi) fəallıq şəklində təzahür edən xüsusiyyət.

Davranış psixologiyası - psixologiyanın davranış prinsiplərini və normalarını öyrənən sahəsi.

Dahilik - ümumi və xüsusi qabiliyyətlərin yüksək inkişaf səviyyəsi.

Deviant davranış - normadan kənar, hüquqa və əxlaqa zidd asosial davranış.

Depressiya - psixi və davranış fəallığının zəifləməsi ilə müşayiət olunan ruhi dalğınlıq, təlatüm vəziyyəti. Bu zaman insan özünü qarşıya çıxan həyat problemlərini həll etməkdə köməksiz və qabiliyyətsiz hiss edir.

Dəyişən afferentasiya - orqanizmin kəskin dəyişilmiş qeyri-adi həyat şəraitində spesifik reaksiyası.

Dəyər - cəmiyyət üçün sosial-tarixi əhəmiyyət, fərd üçün isə şəxsi məna kəsb edən ideyalar, normalar, əməllər, münasibətlər kimi akseoloji elementlərin toplusu.

Differensial psixologiya - psixologiya elminin insanların fərdi-psixoloji və davranış fərqlərini öyrənən, şərh və izah edən sahəsidir. "Diferensial psixolo-

giya" termini ilk dəfə 1900-cü ildə V.Ştern tərəfindən irəli sürülmüşdür. Diferensial psixologiyanın əsas metodu testlər olmuşdur. İlk dövrlər bu testlər fərdi testlər olmuş, sonra qrup testləri meydana gəlmiş daha sonra isə proyektiv testlər yaranmış və onlardan istifadə olunmuşdur.

Didaktogeniya - müəllim, tərbiyəçi və ya məşqçinin pedaqoji taktik pozulması nəticəsində uşaqlarda əmələ gələn neqativ (əhval düşkünlüyü, qorxu, frustasiya) vəziyyət. O, nevrozların yaranmasına, uşaqların fəaliyyətinə, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin pozulmasına səbəb ola bilər.

Duyğu - obyektiv reallığın hissi inikası olub, hal - hazırda hiss üzlərimizə təsir edən cisim və hadisələrin ayrı-ayrı xassələrinin, əlamətlərinin beynində inikasından ibarət olan sadə psixi proses.

E

Erudisiya - müəyyən sahədə dərin biliyi, geniş ağılı və yaxşı hafizəni ifadə edən, yaradıcı fəaliyyətlə sıx bağlı olan intellektual keyfiyyət.

Eyforiya - heç bir obyektiv səbəb olmadan sevinmə, əhvalın səbəbsiz olaraq hədsiz yüksəlməsi.

Etik prinsiplər - cəmiyyətin şəxsiyyətə verdiyi etik (əxlaqi) tələbləri əks etdirən, şəxsiyyətlərarası münasibətləri tənzimləyən əsas ideyalar.

Empatiya - başqa adamların psixi halətlərini başa düşməklə onların dərdinə şərik olma qabiliyyəti. Empatiyanın təsirli forması emosional identifikasiyadır.

Ekstravertlik - bəzi adamların xarakteroloji xüsusiyyəti. Yüksək ünsiyyətlikdə, ürəyiaçıqlılıqda, başqa adamlara maraqda və dərin özünütləhlilə meylli olmamaqda təzahür edir.

Eqosentrik nitq - məktəbəqədər yaşlı uşağın oyununu müşayiət edən və onun özünə yönəldilmiş nitq fəaliyyəti. Xarici nitqdən daxili nitqə keçid məhləsini təşkil edir.

Ə

Əhval - insanın ümumi fəallığını müəyyən edən aktual emosional vəziyyətin ümumi fonu.

F

Fenomen - insan şüurunun daxili psixoloji məzmununa aid olan fakt, hadisə.

Fəaliyyət - ətraf gerçəkliyə fəal yanaşma forması, insanın dərk olunmuş məqsədi ilə tənzim olunan daxili və xarici fəallığı.

Fəaliyyət məhsullarının təhlili - psixologiyanın metodlarından biri. O, uşağın dəyərli fəaliyyət məhsulları olan şəkilləri, şeirləri, hekayələri, applikasiya və quraşdırma nümunələrinin tədqiqini nəzərdə tutur.

Frustrasiya və ya əngəllənmə hissi - İnsanın öz məqsədinə çatmasına maneçilik törədən real və ya xəyali maneələrlə rastlaşması nəticəsində keçirdiyi emosional hal.

G

Genezis - mənşə, yaranma. Qanunauyğun inkişafın tarixi.

Genotip - orqanizmin öz valideynlərindən aldığı genetik konstitusiya.

Genetik psixologiya - psixika və davranışın irsən keçən mexanizmini, onların genotipdən asılılığını öyrənən elm sahəsi.

Görüş qrupları - qrup psixoterapiyası (psixokorreksiyanın) metodlarından biri. İnsanın davranış xarakterli problemlərinin öyrənilməsi və həll edilməsi məqsədi ilə təşkil olunur.

H

Hipnoz - hipnotik təlqin vasitəsilə insanda yaradılan xüsusi psixoloji vəziyyət. Hipnoz insanın öz fikirləri, hissləri və davranışı üzərində nəzarətin qismən itirməsi ilə səciyyələnilir.

Hüquq psixologiyası - insan tərəfindən hüquq normaları və davranış qaydalarının öyrənilməsini nəzərdən keçirir, hüquq sisteminin reallaşması ilə bağlı olan psixoloji məsələləri aydınlaşdırır. Onun məhkəmə psixologiyası, kriminal psixologiya, islah-əmək psixologiyası və s. bölmələri vardır.

Həyat tərzi - bu və ya digər şəxsiyyətə, sosial qrupa və cəmiyyətə xas olan həyat fəaliyyətinin vasitə və formalarının məcmuyü.

X

Xarizmatik - təbiətin insanlara rəhbərlik etmək, lider olmaq xüsusiyyətləri ilə doğulmuş adam.

Xarakter - Konkret şəsiyyət üçün tipik olan fəaliyyət və ünsiyyət prosesində formalaşan və təzahür edən, tipik şəraitdə üzə çıxan və şəxsiyyətin bu şəraitə olan münasibəti ilə müəyyən edilən özünəməxsus fərdi psixoloji xüsusiyyətlərinin məcmusu.

Xarakterin aksentuasiyası - insanda xarakter əlamətlərindən hər hansı birinin digərlərinə nəzərən hədsiz güclü inkişaf etməsi. Bu adətən xəstəlik və qocalıq zamanı, həmçinin yaş böhranları dövründə özünü daha qabarıq göstərir.

Xülya - Niyyətli şəkildə gedən təxəyyül prosesində həyatda təcəssümü mümkün olmayan surətlər yaradılması.

İ

İradə - insanın şüurlu və məqsədyönlü şəkildə öz davranışını tənzim etməsi.

İmitasiya - uşağın müəyyən davranış modelini (yaşlı, yaşıd, müəllim və ya bədii film qəhrəmanı və s.) şüurlu şəkildə öz həyatına köçürməyə can atması.

İdentifikasiya - kimi isə, nəyi isə oxşatma əsasında kim ilə, nə ilə isə eyniləşdirmək.

İdentik - oxşar.

İmperativ üslub - cəza və məcburetmə xarakterli avtoritar rəhbərlik üslubu.

İnfantilizm - inkişafın ləngiməsi, fiziki və psixi simada daha erkən yaş dövrləri üçün səciyyəvi olan xüsusiyyətlərin olması.

İntuisiya - insanın mürəkkəb həyat şəraitinə yaxşı uyğunlaşmasına imkan verən ümumi əqli qabiliyyətlərin məcmuyu.

İntellekt - düşüncə, anlama - fərdin əqli qabiliyyətlərinin nisbətən dayanıqlı strukturu.

İntellekt əmsalı - adamın ağıl yaşının xronoloji yaşa nisbətini $.100\% = IQ$ formulu əsasında müəyyənləşdirən və "IQ" simvolu ilə ifadə edən əqli inkişaf əmsalı.

İctimai rəy - indiki anda kimin və ya nəyinsə haqqında insanların böyük əksəriyyətində formalaşmış fikir.

İddia səviyyəsi - bu və ya digər fəaliyyət zamanı şəxsiyyətin seçdiyi və qarşıya qoyduğu məqsəd və vəzifələrin çətinlik dərəcəsi ilə müəyyən olunan xarakteristikası.

İntrospeksiya - daxili psixoloji halət və proseslərin incə özünümüşahidəsi prosesi.

İlluziya - Hiss üzvlərimizə bilavasitə təsir edən cisimlərin olduğu kimi deyil, təhrif edilmiş şəkildə qavranılması

İnstinkt - Mühitin müəyyən şəraitinə, təsirinə qarşı mürəkkəb anadangəlmə reaksiya forması

İnterferensiya - əvvəl yaranmış vərdişlərin yeni vərdişlərin yaranmasına mənfi təsir göstərməsi, onu ləngitməsi

İstedad - qabiliyyətlərin bir və ya bir neçə fəaliyyətin müvəffəqiyyətli icrası üçün şərt olan özünəməxsus birliyi

İxtiyari qavrayış - Qarşıya qoyduğumuz məqsədə müvafiq olaraq bir obyektə başqalarından ayıraq qavradıqda baş verən inikas prosesi

K

Kanzal atribusiya - Şəxsiyyətlərarası qavrama prosesində başqa adamların rəftar və davranışının motiv və səbəblərinin subyekt tərəfindən interpretasiyası (mənalandırılması).

Kreativlik - insanın müxtəlif fəaliyyət növlərində təzahür edən yaradıcı qabiliyyəti.

Kommunikativ bacarıq və vərdişlər - insanın başqaları ilə ünsiyyətində təzahür edən bacarıq və vərdişlərin toplusu. O, özünü ünsiyyət zamanı verbal və qeyri-verbal vasitələrdən istifadə etməklə qarşılıqlı anlaşma məqsədilə insanlara təsir göstərməyi əks etdirir.

Kommunikativ qabiliyyətlər - insanın kommunikativ fəaliyyətinin, ilk növbədə, başqa adamlarla ünsiyyətinin və psixoloji uyuşmasının səmərəliliyini təmin edən qabiliyyətlər.

Kompetentlik - bu və ya digər fəaliyyət sahəsində insanın yaradıcılığını, sərişməliliyini, problemləri həll etmək qabiliyyətini əks etdirən xarakteristikası.

Kompetensiya - insanın əldə olunmuş bilik və bacarıqları əməli fəaliyyətdə effektiv və səmərəli tətbiq etmək səriştəsi.

Kommunikator - ünsiyyət zamanı informasiyanı verən tərəf

Komplekslər - insanın özündən və ətrafdakı adamlardan gizlətməyə çalışdığı və ona ağır təsir göstərən qüsurlar və çatışmazlıqlar. Onlar xarakterin anomal əlaməti hesab edilir.

Konflikt - bir-birinə əks, zidd olan baxışların, maraq və nəzərlərin, davranış formalarının toqquşması. O, özünü insanın özü ilə və başqaları ilə daxili münaqişələrində əks etdirir.

Konformizm - insanlar tərəfindən yad rəylərin qeyri-tənqidi şəkildə qəbul edilməsi. Bu, insanların başqalarından qorxusu və ya fayda əldə etmək, ziddiyyətdən qaçmaq istəkləri ilə bağlı yaranır.

Konfrantasiya - cəbhələşmə, iki və daha çox rəyin, maraq və mövqenin toqquşması. Bu, adətən konfliktli vəziyyətə səbəb olur.

Klinik söhbət - xəstələrə psixoloji yardım zamanı tətbiq edilən terapevtik yanaşma.

Klinik müəhəbbət - xəstəyə psixoterapevtik yardım göstərmək üçün istifadə olunan metod.

Klinik nevrozlar - sinir-psixi pozğunluqların əsas formalarından biri.

Q

Qospitalizm - qapalı uşaq tərbiyə müəssisələrində yaşlılarla ünsiyyət çatışmazlığı nəticəsində yaranan və uşağın kəskin şəkildə inkişafdan qalmasına səbəb olan hadisə.

Qeyri - adekvatlıq affekti - mənfi emosional təəssüratların güclü və davamlı kompleksi. İnsan öz qüsurlarını dərk edərək həyatı vacib məqsədlərinə çatmaqda çətinlik çəkir.

Qrup - insanların onlar üçün ümumi olan hər hansı sosial-demoqrafik və ya psixoloji əlamətlər əsasında birliyini ifadə edən anlayış.

Qrup lideri - qrup yoldaşları arasında nüfuza malik olan və onların fəaliyyətinə təsir göstərməyi bacaran qrup üzvü.

L

Libido - insanın şüuraltı səviyyədə və seksual planda xüsusi həyat enerjisini ifadə edən psixanalitik termin. Z.Freydə görə, libido insanların psixologiyası və davranışını idarə edir.

Lider - sosial qrupun digər üzvləri tərəfindən səlahiyyətləri könüllü qəbul edilən nüfuzlu şəxs.

M

Maqiya - sehribazlıq, guya insana və dünyaya təbiətüstü qüvvələrlə əlaqə yolu və xüsusi hərəkətlərə təsir etmək.

Mazoxizm - özünügünahlandırma, özünücəzalandırma.

Mnemotexnika - insanın öz yaddaşını, xüsusilə materialı yaddasaxlama qabiliyyətini yaxşılaşdırmaq üçün istifadə etdiyi priyom və vasitələri sistemi.

Moda - İndiki anda insanların üstün qiymətləndirdiyi zövqlərin (məsələn, pal-tar, incəsənət, davranış tərz, maddi əşyalar və s.) sistemi.

Mobbing - bir qrup tərəfindən bir şəxsə və ya qrupa qarşı yönəlmiş davamlı qısnama, məqsədyönlü aqressiv davranış və ya "psixoloji terror".

Modallıq - duyğu və qavrayışların müəyyən bir hiss üzvlərinə mənsub olduğunu göstərən keyfiyyət xarakteristikası: məsələn, görmə, eşitmə, taktıl və kinostezik duyğular.

Motiv - bu və ya digər tələbatın təmin olunması ilə bağlı olan, fəaliyyətə təhrik edən amil.

"Mən" obrazı - insanın özünün özü haqqında təsəvvürləri. "Mən" obrazı insana özünə kənardan baxmaq, hansı keyfiyyətlərə malik olduğunu dərk etmək imkanı verir.

Məqsəd - insanın fəaliyyət zamanı hansı nəticəyə nail olmağa yönəlməsi

Məna səddi - insanlar arasında münasibətlər zamanı ünsiyyətdə istifadə olunan sözlərin mənasının düzgün anlamama, onlara müxtəlif məna vermə.

Müsahibə - şifahi sorğu əsasında sosial-psixoloji informasiyanı əldə etmə üsulu.

N

Natamamlıq kompleksi - individual psixologiyanın A.Adler tərəfindən irəli sürülmüş əsas anlayışlarından biri. O, uşağın (adamın) bədən orqanlarındakı və zahiri görünüşündəki qüsurlara görə onda natamamlıq (əksiklik) duyğusunun yaranmasına səbəb olur, onu utandırır və gizlətməyə çalışır.

Nevrastaniya - İnsanın sinir sisteminin funksional xəstəliyi. O, insanın tez yorulması, əsəbi olması ilə yanaşı, fiziki və əqli baxımdan uzunmüddətli gərgin işə dözümsüzlüyündə ifadə olunur.

Nevrozlar - psixi dalğınlığın funksional forması. O, əlverişsiz həyat şəraitində özünü göstərir. Bu zaman insan özünün xəstəliyinə qarşı düşüncəli və tənqidi münasibətini itirmir, öz davranışını şüurlu idarə etməyi bacarır.

Nitq - insanlar arasında dil vasitəsilə həyata keçirilən ünsiyyət prosesi

Nonkonformizm - Fərdin nə olursa olsun əksəriyyətin fikirlərini rədd etməsi və heç nəyə məhəl qoymadan onlara əks çıxması

O

Oliqofreniya - əqli qabiliyyətlərin zəif inkişaf səviyyəsi, kəmağıllıq. O, anadangəlmə və qazanılma xarakterli xəstəliklər sırasına daxildir. Adətən erkən uşaqlıq (1-3 yaş) dövründə beyinin üzvi zədələnməsi nəticəsində meydana gəlir.

Oreal effekti - insan haqqında ümumi təəssüratların davranış və psixologiyası haqqında qiymətin onun qavrayışına təsirinin nəticəsi. Əgər insan haqqında ümumi təəssüratlar müsbətdirsə, onda onun müsbət psixoloji keyfiyyətləri oreal effektinin təsiri altında müsbət qiymətləndirilir, mənfilər hesaba alınmır. Mənfi ümumi təəssüratlar zamanı isə bunun əksi baş verir.

Ortodoksial - insanların böyük əksəriyyəti üçün populyar olmayan hər hansı nöqteyi-nəzərin üstündə təkidlə durmaq. Belə adam öz fikrindən əl çəkmir və kompromisə getmir.

P

Psixoloji iqlim - qrupda formalaşmış insan münasibətlərinin ümumi sistemi.

Psixoloji yardım - uşaq, valideyn və pedaqoqlarda yaranan psixoloji problemlərin həllinə psixoloqun peşəkar yardımı. Onun psixoloji konsultasiya və psixoloji terapiya olmaqla iki əsas forması var.

Pantomimika - insanın başqaları ilə ünsiyyət zamanı istifadə etdiyi ifadəli bədən hərəkətlərinin sistemi.

Parapsixologiya - insanların psixologiyası haqqında elmi əsasları olmayan bilik və təsəvvürlər sahəsi. (Məsələn, telepatiya, telekinez, ekstrasensor qavrayış və s.)

Pedantizm - artıq formalizm, hər şeydə-norma və qaydalara əməl edilməsində hədsiz xırdaçılıq.

Polemika - insanlar arasında kəskin diskusiya və mübahisə, hər hansı məsələ və ya problemin yüksək emosional səviyyədə müzakirəsi.

Praktik psixoloq - praktik psixoloji məsələlərin həlli ilə məşğul olan, ali psixoloji təhsilli mütəxəssis. O, psixologiyanın tədrisi və elmi-psixoloji tədqiqatlarla məşğul olmur.

Proyektiv metodlar - proyeksiya (köçürmə) mexanizmi əsasında istifadə olunan psixodiyagnostik metodların sistemi.

Psixiatriya - psixi xəstəliklərin qarşısının alınması və müalicəsi ilə məşğul olan tibb elminin bölməsi.

Psixi xəstəliklər - insanın psixikasının və davranışının müxtəlif formalarda pozulmasında təzahür edən xəstəliklər (məsələn, psixozlar, nevrozlar, psixopatiyalar, əqli pozğunluqlar və s.)

Psixodiyagnostika - Psixologiyanın şəxsiyyətin fərdi xüsusiyyətlərini və inkişaf perspektivini aşkara çıxaran metodlarını işləyib hazırlayan sahəsi.

Psixozlar - ciddi xroniki psixoloji xarakter daşımayan, öz təzahürlərinə görə insan psixikasının müxtəlif pozğunluqları.

Psixokorreksiya - uşaq və yeniyetmələrin psixi inkişafında, rəftar və davranışında müşahidə olunan əyintilərin, geridəqalma və pozuntuların aradan qaldırılmasına yönəlmiş psixoloji tədbirlər sistemi.

Psixoloji xidmət - insanlara operativ psixoloji kömək məqsədi ilə xüsusi müəssisələrdə rəsmən yaradılmış sistem. Belə xidmət sahələri müxtəlif sosial institut və təşkilatlarda, məsələn, tibbdə, təhsildə, iqtisadiyyatda, siyasətdə, orduda, hüquq sistemində yaradılır.

Psixoloji məsləhətvermə - praktik psixoloq tərəfindən insanlara məsləhət və tövsiyələr formasında göstərilən yardım formalarından biri.

Psixoloji təhsil - psixoloqların ali məktəblərdə aldığı xüsusi peşə hazırlığı.

Psixomotorika - insanda psixi hadisə və hərəkətlərin qarşılıqlı əlaqəsi və təsiri.

Psixopatiya - insanın xarakterində ifadəli dəyişikliklə nəzərə çarpan normal psixi fəaliyyətin pozulması. Məsələn, yüksək sinir-psixi oyanıqlıq, özündən şübhələnmək, qətiyyətsizlik, fanatizm, aqressiv reaksiyalara meyillilik, isteriklik və s.

Psixoterapiya - müxtəlif xəstəliklərin psixoloji vasitələrlə müalicəsini həyata keçirən tibbin sahəsi.

Psixolinqvistika - nitq davranışını psixoloq və linqvistlərin kompleks şəkildə öyrənmələrini nəzərdə tutan elm sahəsidir.

Psixotrop vasitələr - insanın psixi proseslərinə, vəziyyət və xüsusiyyətlərinə əhəmiyyətli təsir göstərən müxtəlif biokimyəvi vasitələr. Tibdə bu vasitələrdən müxtəlif psixi xəstəliklərin müalicəsi məqsədi ilə istifadə olunur.

Psi (Y) - yunan əlifbasının hərfi. O, psixologiyanın emblemi kimi qəbul edilmişdir.

Psixoloji diaqnoz - diaqnostik müayinənin nəticəsi və onun əsasında tərtib edilən rəy. Bu rəy əsasında sınaılan şəxsin fərdi-psixoloji xüsusiyyətləri aşkara çıxarılır. Psixoloji məsləhət və ya korreksiyaedici və inkişafetdirici proqramların tərtibində həmin rəydən istifadə edilir.

R

Rol-cins davranışı - müəyyən cinsə mənsub olan insan üçün səciyyəvi olan sosial cəhətdən qəbul edilən davranış forması.

Reanimasiya - orqanizmin əsas həyati funksiyalarının bərpa edilməsi (canlanma, ruhun "qayıtması").

Reytinq - nüfuzun kəmiyyət göstəricisi. Hər hansı adamın digərləri ilə müqayisədə məşhurluğu.

Renutasiya - hər hansı konkret adam haqqında onun ətrafındakıların rəyi. Renutasiya müsbət və mənfi ola bilər.

Retrospektsiya - fikrən keçmişə qayıtma, artıq keçmişdə baş vermiş hadisələrin təhlili.

Refleksiya -insanın şəxsi təcrübəsi, xüsusilə, öz psixoloji xüsusiyyətləri haqqında düşüncələri.

Referent qrup - fərdin öz davranışında rəy, norma və dəyərlərini əsas götürdüyü real və ya xəyali sosial birlik forması.

Resipient - ünsiyyət zamanı informasiyanı qəbul edən tərəf

S

Sindrom - eyni mənbədən qidalanan simptomların, əlamətlərin məcmuyü.

Skeptik - hər şeydən şübhələnən, demək olar ki, hər şeyə inamsız, tənqidi münasibət bəsləyən adam.

Sosial stereotip - insanın sosial yönəlişliyinin davamlı sistemi. O, həmin cəmiyyətdə yaşayan insanların əksəriyyətinin bu cəmiyyətə və ya qrupa münasibətini əks etdirir.

Sosial adaptasiya - fərdin yeni sosial mühitə fəal uyğunlaşma prosesi və onun nəticələri

Stereotip - şablon, trafaret.

Senzitivlik - həssaslıq

Senzitiv dövrlər - ətraf gerçəkliyin müəyyən təsirlərinə qarşı həssaslıqla müşayiət olunan ontogenetik yaş dövrləri.

Sensor inkişaf - qavrayışın inkişafı.

Sensibilizasiya - Analizatorların qarşılıqlı təsiri və mümarisələr nəticəsində həssaslığın artması

Sinkretizm - erkən və məktəbəqədər yaşlı uşaqların qavrayış və təfəkkürünün xüsusiyyəti. Obyektlərin bitişik qavranılması.

Sosiallaşma - insanın onun sosial əhatəsi üçün əhəmiyyətli olan normaları, idealları və qaydaları, sərvət yönəlişliklərini fəal surətdə mənimsəməsi prosesi və onun nəticəsi.

Sosial psixologiya - birgə fəaliyyət və ünsiyyət prosesində müəyyən sosial qrupda şəxsiyyətlərarası münasibətlər sistemini, həmin münasibətlər sisteminin bütünlüklə qrupun, eləcə də ayrı-ayrı fərdin psixologiyasındakı inikəsini öyrənən elm sahəsidir.

Sosiometriya - qruplarda və kollektivlərdə rəğbət və nifrət tipli şəxsiyyətlərarası münasibətlərin kəmiyyətcə qiymətləndirilməsi və qrafik təsviri üçün tətbiq olunan standartlaşdırılmış metodik üsulların məcmuyü.

Söhbət - (psixologiyada) verbal (sözlü) kommunikasiya əsasında informasiyanın əldə edilməsi metodu.

Stimul - təhrikedici amil.

Ş

Şüur - dil mənaları sistemində obyektiv gerçəkliyin psixi inikasının yüksək, yalnız insana xas olan forması.

Şüuraltı və ya təhtəlşüur - aktual şəkildə dərkedilməyən, lakin davranışa və şüurun məzmununa nəzərə çarpacaq dərəcədə təsir göstərməyə qabil olan psixi proses və halətlərin məcmuyü

T

Təqlid - başqa adamların etdiklərini şüurlu və ya şüursuz olaraq yamsılama, təkrarlama. O, xüsusilə uşaqılıq dövründə öyrənmənin, həyat təcrübəsi əldə etmənin əsas üsullarından biridir.

Telepatiya - fiziki enerji növlərinin köməkliyi ilə insanın fikir və hisslərinin, informasiyanın ötürülməsi.

Tətbiqi psixologiya - praktik psixoloji biliklərin tətbiqi ilə həll edilən məsələ və problemlərlə bağlı psixologiyanın bir çox sahələrinin ümumi adı.

Təcili psixoloji yardım - böhran vəziyyətində olan şəxslərə göstərilən ixtisaslaşdırılmış psixoloji yardım.

Taksonomiya - təlim məqsədlərinin şəbəkəli və ya sistemli təsnifatı.

Temperament - insanın dinamik xüsusiyyətləri, psixi proses və vəziyyətləri, habelə xarici davranış formaları ilə ifadə olunan, onun fərdiyyətinin ümumi psixoloji xüsusiyyətlərindən biri.

Test - standartlaşdırılmış psixodiagnostik metodika. Onun vasitəsilə insanın bu və ya digər psixoloji xüsusiyyəti kəmiyyət və keyfiyyətə ölçülərək qiymətləndirilir. Psixologiyada bir neçə min test növü vardır.

Treninq - nəyinsə öyrədilməsinə xidmət edən xüsusi məşq. İnsanda faydalı bacarıq, vərdiş və adətlərin formalaşdırılması üçün tətbiqi psixologiyada müxtəlif treninqlərdən istifadə olunur.

Təlqin - təsirə əhəmiyyət vermədən, dərk etmədən onun təsiri altına düşmə.

Təlim - bilik və bacarıqların formalaşdırılmasına yönəlmiş, öyrənmə məzmunu kəsb edən fəaliyyət növü.

Təxəyyül - əvvəllər birbaşa qavranılmamış tamamilə yeni obrazların yaradılması ilə müşayiət olunan psixi proses.

Tərbiyə - tərbiyə olunanda müəyyən davranış formalarının, dünyagörüşünün, xarakter və qabiliyyətlərinin, hisslərin formalaşdırılmasına yönəldilmiş məqsədyönlü və sisteməlik təsir prosesi.

Təbii imkanlar - orqanizmin anadangəlmə anatomik-fizioloji xüsusiyyətləri, məsələn, sinir sistemi tipi, reseptorların quruluşu və s. Təbii imkanlar qabiliyyətlərin formalaşması və inkişafının təbii şərti kimi özünü göstərir.

Tibb psixologiyası - həkimin fəaliyyətinin və xəstənin davranışının, onun gigiyena, profilaktika, diaqnostika, müalicə, ekspertiza və reabilitasiyasının psixoloji aspektlərini öyrənir. Tibb psixologiyası özünə klinik psixologiya, patopsixologiya, neyropsixologiya, somatopsixologiya, ümumi tibb psixologiyası, psixiatriya, psixoprofilaktika və psixogigiyena, psixokorreksiya və s. bölmələrini daxil edir.

Ü

Ünsiyyət - İnsanlar arasında informasiya mübadiləsini, onların psixoloji və davranış baxımından bir-birinə qarşılıqlı təsirini əks etdirən proses.

Ümumi psixologiya - fundamental psixoloji bilikləri özündə cəmləşdirən elm sahəsi

V

Verbal - sözlü

Verbal aqressiya - mənfi hisslərin sözlü formada ifadəsi.

Verbal hafizə - hafizənin növü olub, nitqli informasiyanın yadda saxlanması, hifz edilməsi və yadasalınması xüsusiyyətlərini şərtləndirir.

Vərdiş - işin dəfələrlə invariant (dəyişilmədən) təkrarı nəticəsində qismən avtomatlaşan, asanlıqla, sürətlə və dəqiq həyata keçirilən icra üsulu.

Y

Yalan detektoru - müəyyən texniki qurğular vasitəsilə tətbiq edilən xüsusi psixoloji test. Onun vasitəsilə insanın doğru və yalan danışdığını müəyyən etmək olur.

Yaş psixologiyası - insanda anadan olandan ömrünün axırına qədər psixi inkişafın dinamikasını, qanunauyğunluqlarını, şəxsiyyətin psixi prosesləri və xassələrinin ontogenezdə inkişaf xüsusiyyətlərini öyrənən elm sahəsi

Yaş böhranları - bir yaş mərhələsindən digərinə keçid zamanı bu və ya digər səviyyədə konfliktli vəziyyətlə müşahidə olunan dönüş anı.

Yeni pedaqoji təfəkkür - təhsilin pedaqoji və psixoloji dəyərlərə əsaslanan mentaliteti. Humanistləşdirmə, demokratikləşdirmə, humanitarlaşdırma, fərdiləşdirmə və integrasiya yeni pedaqoji təfəkkürün əsas prinsipləridir.

Yönəliş - insanın onu əhatə edən gerçəkliyin obyekt və hadisələrinə münasibətdə müəyyən tərzdə qavrama, qiymətləndirmə və hərəkət etməyə hazırlığının daxili haləti

Z

Zeyqarnik effekti - mənşəcə alman olan rus psixoloqu Bulyuma Vulfovna Zeyqarnik tərəfindən kəşf edilmiş, hafizə prosesinə aid hadisə. Zeyqarnikə görə, tamamlanmamış tapşırıqlar tamamlanmış tapşırıqlara nəzərən iki dəfə yaxşı yadda qalır. Lakin bu hadisə bir sıra amillərdən - sınılan şəxsin yaşından, tamamlanmış və tamamlanmamış tapşırıqlara münasibətindən, hər bir tapşırığın həllinə sərf olunan vaxtdan, onların nisbi çətinlik səviyyəsindən və s. asılıdır. Lakin bu hadisə heç də həmişə müşahidə olunmur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, www.e-qanun.az
2. Bəylərov, E.B. Uşaqlarda istedadın müəyyənləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi. İstedadın işçi konsepsiyası / E.B. Bəylərov. Bakı: Təhsil, 2008. 224 s.
3. Bəylərov, E.B. İstedadlı uşaqların psixoloji təminatı / E.B. Bəylərov. Bakı: Aspoliqraf, 2008. 268 s.
4. "Psixoloji yardım haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. <https://president.az> 25 yanvar 2019-cu il.
5. "Təhsil müəssisələrində psixoloji xidmətin təşkili qaydaları. nk.gov.az
6. Rüstəmov E., Əliyeva M., Allahverdiyeva M., Təhsildə psixoloji xidmətin əsasları. (Məktəb psixoloqları üçün vəsait) B.; 2021.
7. Təhsil İşçilərinin Peşəkar İnkişafı Mərkəzi. (2019). Məktəbdə psixoloji işin təşkili.
8. "Təhsil müəssisələrində psixoloji xidmətin təşkili qaydaları"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının qərarı. 30 aprel 2020-ci il.
9. Əliyev R.İ. Məktəbdə psixoloji xidmətin aktual məsələləri. B.; 2004.
10. Əliyev R.İ. Tərbiyə psixologiyası. B.; 2006.
11. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. B., "Pedaqogika"; 2004.

12. Çələbiyev N.Z. Uşaq psixologiyası. B., ADPU, 2005.
13. Çələbiyev N.Z. Təlimdə geridəqalmanın klinik göstəriciləri və korreksiya imkanları. // AMİ-nin xəbərləri, B., 2007, №3, səh. 86-92.
14. Çələbiyev N.Z. Təhsil sisteminə psixoloji xidmət: nəzəriyyə və təcrübə. (Dərs vəsaiti 2 hissədə), B., ADPU, I hissə-2008, II hissə - 2009.
15. Çələbiyev N.Z. Psixodiagnostika məsələləri. B., ADPU, 2003.
16. Əmrəhli L.Ş. Psixoloji xidmətin əsasları. I kitab. B., MBM, 2006.
17. Əmrəhli L.Ş. Psixoloji xidmət. III kitab. Psixodiagnostika. B., "MBM", 2014.
18. Gülləliyeva İ. Psixoloji maarifləndirmə və profilaktika işlərinin aparılması. B., 2020.
19. Həməzəyev M.Ə. Yaş və pedaqoji psixologiyanın əsasları. B., "Adiloğlu", 2003.
20. Həməzəyev M.Ə. Pedaqoji psixologiya. B., "Maarif", 1991.
21. Həsənlı S.Q. Psixologiya. Bakı, "Elm və təhsil", 2013
22. Həsənlı S.Q. Məktəblərdə peşə-seçiminə psixoloji rəhbərlik. Bakı, "Elm və təhsil", 2014
23. Məmmədov İ.Ə. Məktəb psixoloqlarının hazırlanması təcrübəsi haqqında. // İbtidai məkrəb və məktəbəqədər tərbiyə. B., 2004, N3, səh 52-56.
24. Məmmədov İ.Ə. Məktəbdə psixoloji xidmət. Psixoloji praktiknın elmi-metodik problemləri ə yradılması təcrübəsi. B., "Təhsil", 2002.
25. Məmmədov İ.Ə. Məktəb psixoloqunun məlumat kitabı. B., "Pedaqogika", 2003.
26. Məmmədzadə P.H. Təhsil müəssisələrində psixoloji xidmət. (Metodik vəsait). B., 1996.
27. Zeynalabdinova Ə.X. Məktəbdə psixoloji xidmətin praktik məsələləri. B., 2003.
28. Mehrabov A. Təhsildə texnoloji yanaşmaların mahiyyəti və əsas xüsusiyyətləri. //Azərbaycan müəllimi qəzeti, Bakı, 2006
29. Mehrabov A, Abbasov Ə, Zeynalov Z, Həsənov R.. Pedaqoji texnologiyalar. Bakı, "Mü-tərcim", 2006.
30. Fəal təlim və məktəb rəhbərliyi. (I-II cild) Bakı, YUNİSEF, 2002

Rus dilində

1. Абрамова Г.С. Практическая психология. Издание второе, стереотипное. М., "Академия", 1997
2. Аникеева Н.П. Психологический климат в коллективе. М., "Просвещение" , 1989.
3. Воспитание трудного ребёнка. Дети с девиантным поведением (Под. ред. М.И. Рожкова) М., "Владос", 2003.
4. Детская практическая психология. (Под.ред. Т.Д.Марцинковской), М., "Гардарики", 2003.
5. . Дубровина И.В.Практическая психология образования. М., 1998.

6. Зиновьева Н.О., Михайлова Н.Ф. Психология и психотерапия насилия. Ребёнок в кризисной ситуации. М., "Речь", 2003.
7. Интеллектуальное развитие и воспитание дошкольников. (Под. ред. Л.Г. Нисканен). М., "Академия", 2002.
8. Лейтес Н.С. Возрастная одарённость школьников. М., "Академия", 2001.
9. Немов Р.С. Практическая психология. М., "Владос", 2001.
10. Певзнер М.С. Клиническая характеристика детей с задержкой развития. //Дефектология. М., 1977, № 3
11. Педагогическая психология. (Под. ред. Н.В.Клюевой) М., "Владос- пресс", 2003
12. Психологическая диагностика. (Под. ред. М.К.Акимовой, К.М.Гуревича). 3-е издание. М., "Питер", 2005.
13. Потапова А.В., Нартова - Бочавер С.К. Детская психологическая служба. курс лекции. Часть ЫЫ М., МОСУ, 2001.
14. Пенолопа Лич. Младенец и ребенок. От рождения до пяти лет. (Перевод с англ.) М., "Педагогика", 1985.
15. Психологический тренинг в группе. Игры и упражнения. (Авторы-составители Т.Л.Бука, М.Л.Митрефонова. М., Изд-во Института Психотерапии. 2005.
16. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога. Книга 1. М., "Владос-пресс", 1999.
17. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога. Книга 2. М., "Владос-пресс", 2006.
18. Рубинштейн С.Я. Психология умственного осталого школьника. М., "Просвещение", 1986.
19. Фридман Л.М. О концепции школьной психологической службы.// "Вопросы психологии", М., 2001, №1, стр. 97-106.
20. Шнейдер Л.Б., Вольнова Г.Б., Зыкова М.Н. Психологическое консультирование. М., "Ижица", 2002.
21. Энциклопедия психологических тестов. (Составитель С. Касянов) М., "Эксмо", 2002.
22. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. Москва, 1998
23. Селевко Г.К. Технологические подход к образованию. М.: 2000.

Türk dilinde

1. Kariyer Yönetimi, Salih Odabaşı, İstanbul, Kumsaati yay., 2010
2. Vizyon ve Misyon, Fatma Gölbaş, İstanbul, Kumsaati yay., 2010
3. "Öğrencilerin Kariyer Planlamalarında Girişimcilik, Profesyonellik

ve Liderlik Arzularının ölçülmesi", Metin Öner, Meltem Onay, İpek Deveci Kocakoç, Manisa Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F, Yönetim ve Ekonomi, 2016, cilt-23, sayı:3 (www.researchgate.net)

Elektron resurslar

1. http://www.tipii.edu.az/noduploads/document/2510_maktabdapsixoloji-isin-taskili-oxu-materiali.pdf
2. <https://president.az/az/articles/view/31632>
3. https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2017_773.pdf
4. https://www.kvalifikasiya.az/modullar/Psixodiaqnostikanin_Heyata_Kechirilmesi.pdf
5. https://studme.org/111234/psixologiya/etapy_professionalnogo_razvitiya_pedagoga_psihologa Gtapı professionalğ-noqo razvitie pedaqaqa-psixoloqa.
6. <https://psixologiyainstitutu.az/2021/04/14/m%C9%99kt%C9%99bd%C9%99-psixoloji-xidm%C9%99t-probleml%C9%99r-v%C9%99-perspektiv%C9%99/>
7. <http://www.kurikulum.az>

